Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor
Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links
Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

Gadstrup og Syv Sogne

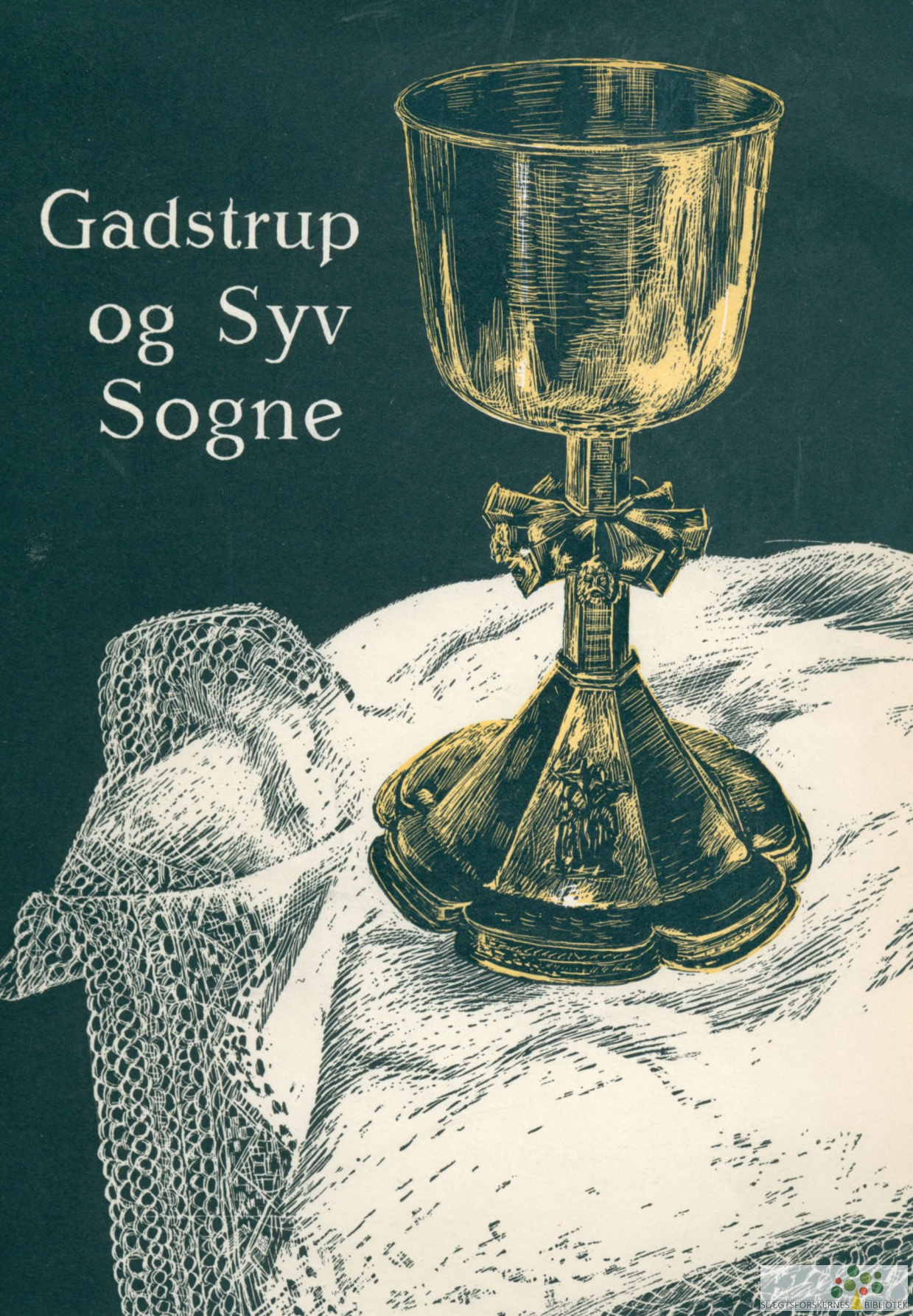

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Trykfejl og rettelser:

Side 52, 8. linie fra neden: bd. nr. 104, læs: bd. 1 nr. 104. ✓
— 52, 7. linie fra neden: patronsret, læs: patronatsret.
— 58, 6. linie fra oven: degnstolen, læs: degnestolen.
— 59, 14. linie fra oven: Som tidligere omtalt, læs: som omtalt side 75.
— 63, øverste linie: biskob, læs: biskop.
— 64, 16. linie fra neden: med 8 rdl, læs: mand 8 rdl.
— 70, 2. afsnit, 4. linie fra oven: biskob, læs: biskop.
— 75, 7. linie fra neden: højvelærdighed, læs: højærværdighed.
— 87, 6. linie fra neden: 1726, læs: 1728.
— 91, 15. linie fra neden: Kvisselmark-Frydendal, læs: Kvisselmark-Fyrendal.
— 124, 18. linie fra oven: fastelavnstid et saadant forefaldt, læs: fastelavnstid at saadant forefaldt.
— 134. Kortet vendes.
— 150, 5. linie fra oven: typisk landsby, læs: typisk langby.
— 270, afsnit: Øm, næstnederste linie: medelt, læs: meddelt, og Anders mølle, læs: Adsers mølle.
— 235, 6. linie fra oven: Selve jorden, den 18 tdr. ld., læs: Selve jorden, 18 tdr. ld.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

GADSTRUP OG SYV SOGNE

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Til forsidebilledet, der er tegnet af tegneren SVEND OTTO, Gadstrup, er benyttet Syv kirkes kalk fra slutningen af det 16. århundrede og et gammelt stykke hedebosyning, stillet til rådighed af fru MARGRETHE SØRENSEN, Angeltoft, Ramsømagle.

Trykt i Roskilde Dagblads Bogtrykkeri — 1953

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Indgangen til jættestuen i Øm.

Hver gang det suser fra skoven,
hver gang det bruser fra hav,
en røst vi høre fra oven
og dybt fra heltenes grav.

Den hvisker om gamle dage
og om den kommende tid,
det svundne kommer tilbage
i vordende slægters id.

B. S. Ingemann.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

INDHOLDSFORTEGNELSE

(Forfatternes navne anføres i parentes).

Sognebogens tilblivelse 7
Ad fortids veje (Knud A. Larsen) 9
Fra hedenskab til kristendom (Strange Nielsen) 19
Ramsø herred (Strange Nielsen) 25
Gadstrup kirke (Strange-Hansen) 30
Syv kirke (G. Vedsø) 40
Gadstrup-Syv sognekalds historie (Strange-Hansen) 50
Præstegårdsliv i 70'erne (Mette Mortensen) 71
De gamle degne i Gadstrup og Syv (herunder lærerne i Viby) (H. Strandgaard Petersen) 74
Lærere ved Gadstrup gamle skole (G. Sørensen) 87
Lærere ved Gadstrup nye skole (G. Sørensen) 91
Skolevæsenets udbygning i dette århundrede (G. Sørensen) 92
Minder fra Ramsømagle friskole 94
Øm (Alfred Nielsen og Strange Nielsen) 95
Gadstrup (A. P. Andersen) 109
Gamle skikke i Gadstrup-Syv (Strange Nielsen og A. P. Andersen) 122
Brordrup (A. P. Andersen) 127
Ramsølille (Strange Nielsen) 133
Den gudelige vækkelse (Strange Nielsen) 141
Ramsømagle og Ramsøgaarde (Strange Nielsen) 144
Vibygaard (Strange Nielsen) 155
Viby mølle (Strange Nielsen) 170
Viby (Strange Nielsen og Viggo Larsen) 175
Skovsbo (Viggo Larsen) 192
Viby stationsby — Ungdomsarbejde og sport (Viggo Larsen) 199
Syv (Strange Nielsen) 228
Peder Syv (Strange-Hansen) 235
Immerlund nu kaldet Vester Syv (Strange Nielsen) 239
Kommunestyrets historie (Hans Jeppesen) 242
Øms adskillelse fra Gadstrup-Syv og tilslutning til Rorup-Glim (Alfr. Nielsen) 264
Kildehenvisninger 269

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

SOGNEBOGENS TILBLIVELSE

Hedeboernes aabne sind — følsomt for indtryk fra naturen og trofast mod de hedengangne slægters arv — har betinget udviklingen af den rige, skønne hedebokultur, hvor glæden ved livet er dybt forankret i en følelse af fortrolig samhørighed med hjemstavnen. Det er denne hjemstavnsfølelse, der — undertiden iblandet et gran af stolthed — er aarsag til, at hedeboegnen, hvad sognebeskrivelser angaar, er Sjællands frodigste.

De fleste sognebeskrivelser er blevet til ved en historisk interesseret mands eller kvindes ufortrødne virke. Anderledes her; denne bog er saa at sige groet ud af sognenes egen muld, og det er derfor ingen tilfældighed, at Gadstrup og Syv sogne nu har faaet deres hjemstavnsbog.

Sansen for at optegne træk af sognenes historie vaagnede tidligt. Gdr. *Lars Thomsen* (1824—1915), Ramsølille, har efterladt sig en interessant beskrivelse af sin landsby. Hans søn gdr. *Carl Larsen* (1860—1939), Møselhøjgaard, Gl. Lejre, har skrevet en erindringsbog, hvori han har bevaret en række værdifulde optegnelser, navnlig om de aandelige rørelser. Foregangsmanden, gdr. *Ole Hansen* (1846—1939), Solrød, født paa Dyssegaard i Gadstrup, har samlet et fortræffeligt kildestof om sin fødeby. Arkitekt *Martin Jensen,* Borup, hvis fader var fra Syv sogn, har nedskrevet et væld af dennes erindringer fra sognet og udgivet dem i en række bladartikler. Alt dette stof er beredvilligt stillet til vor raadighed, og det siger vi tak for.

Men den mand, der først af alle maalbevidst samlede stof til en bog om Gadstrup og Syv sogne, var cand. polit *Søren Sørensen*)*. Han blev født i Ramsømagle 6. januar 1884 i et hjem, hvor hedeboens livssyn raadede. Allerede da han var dreng, følte han sig draget af hjemstavnens historie. Da han havde afsluttet sine studier, saa fremtiden lovende ud for ham. Men det skulle gaa anderledes. Han ramtes af en uhelbredelig tuberkulose. Midt i ulykken var det derfor en lykke for ham, at han, da sygdommen tvang ham til at forlade sin stilling i landbrugsministeriet, havde sine historiske interesser at gaa op i. Hans store aandelige livskraft kom nu de sognehistoriske studier til gode.

***) Se nekrologen i »Fra Københavns amt« 1947.**

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Flittigt og taalmodigt benyttede han alle de stunder, helbredet undte ham, til at samle. Det værdifulde materiale, han inden sin død 13. februar 1944 naaede at faa bragt til veje, har været et godt kildestof at øse af til denne bog. Det er derfor paa sin plads, at vi her i taknemmelighed mindes ham som den første initiativtager til bogen om Gadstrup og Syv sogne.

Efter Søren Sørensens død samledes en kreds af mænd den 14. januar 1945 hos godsejer I. B. Berthelsen, Vibygaard. Her nedsattes et udvalg, der satte sig som maal at udgive de to sognes historie. I tidens løb supplerede udvalget sig med endnu nogle medlemmer og kom ialt til at bestaa af: Fabrikant A. P. Andersen, Gadstrup; godsejer I. B. Berthelsen, Vibygaard; amtsraadsmedlem, gdr. Hans Jeppesen, Ramsølille; cand. mag. Knud A. Larsen, Nationalmuseet; bestyrer Viggo Larsen, Viby; gdr. Alfred Nielsen, Gøderup; førstelærer A. Strange Nielsen, Benløse; lærer Erh. Nielsen, Gadstrup; lærer H. Strandgaard Pedersen, Viby; nivellør Rud. Steholt, Brordrup; sognepræst V. Strange-Hansen, Gadstrup; førstelærer G. Sørensen, Gadstrup; førstelærer G. Vedsø, Viby. Lærer Erhardt Nielsen døde 25. april 1950.

I indholdsfortegnelsen er forfatternes navne vedføjet de enkelte afsnit. Dog maa det bemærkes, at omtalen af de biograferede kvinder og mænd i Gadstrup sogn samt mindestenene skyldes fabrikant A. P. Andersen.

Det redaktionelle arbejde med koordinering af bogens afsnit samt tilretning af teksten m. m. er foretaget af sognepræst Strange-Hansen og førstelærer Strange Nielsen.

En betydelig økonomisk støtte er modtaget fra en række virksomheder og enkeltpersoner samt fra Gadstrup-Syv og Rorup-Glim kommuner og Carlsen-Langes Legatstiftelse. Uden denne velvilje og de talrige forudbestillinger, som vi herved siger tak for, havde det ikke været muligt at udgive bogen.

Hjemstavnen er et lille stykke af Danmark, derfor fortæller dens historie et lille stykke af Danmarks historie — netop det stykke, som er os aller nærmest. Bogen om Gadstrup og Syv sogne er skabt for at fortælle denne historie for de Mennesker, der bor dér, hvadenten deres slægt har sin rod dér eller ej. Bestræbelserne er gaaet ud paa at fortælle historien jævnt og ligefrem, for at alle uden undtagelse kan faa glæde af at læse den. Det er vort haab, at bogen kan hjælpe egnens folk til fortrolighed med det sted, hvor de bor, saa de paa ægte hedebovis kommer til at holde af hjemstedet. Bogen maa derfor dybere set betragtes som et beskedent bidrag til i en rastløs tid at gøre menneskene mere rodfæste i tilværelsen. Det er et højt og stort maal, men folkeligt set er det af overordentlig stor betydning. Det er sikkert paa denne maade hjemstavnens historie kan faa størst betydning.

I marts maaned 1953.

Sognebogsudvalget.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

AD FORTIDS VEJE

Naar vi i dag ser det danske landskab brede sig ud i blide, smilende og venlige kurver, ser bakke og dal veksle som lys og skygge saa langt øjet rækker, saa fatter vi vanskeligt, at alt dette engang har været dækket af ufremkommelig urskov, at det, naar vi gaar endnu længere væk fra nutiden, har været skjult under en isbræ, mere end en kilometer tyk. Tre gange har isen bredt sig over vort land, og hver gang har solen faaet magt til at smelte den væk. Sidste gang isen var her, laa landet i mere end 40.000 aar knuget under iskappens mægtige tryk. Saa tvang den stigende solvarme den til at smelte, og ganske langsomt trak den sig modvilligt væk fra vest mod øst. Det tog 15.000 aar for isen at forsvinde, og i dette lange rum af tid blev landets former modelleret af de kolossale vandmasser, som isen blev forvandlet til, og den flod af sten, grus, sand og ler, som det brølende hav af vand rev med sig. Hver en egn af Danmark er som en levende illustration til dette modelleringsarbejde. Hvert et sogn er mærket med ar fra denne haardhændede behandling.

I denne naturkræfternes kamp om Danmark var der lange perioder, hvor isbræen gjorde ophold, og vi kan i terrænet i dag finde sporene af isranden, selv om de mange steder kun giver sig ganske svagt til kende. En saadan israndslinje krydser vor egn fra syd mod nord. Paa strækningen fra Valore Hestehave over Hønske og Skovsbo ved Viby tegner den sig saa tydeligt som en lang bakkeryg, at vi ikke kan være i tvivl om dens forløb. Vanskeligere er det at følge den videre mod nord over Syv Holme og Ramsøgaarde. Øst for bakkedraget breder sig det bølgende morænelandskab, vest for har vi et bælte med udslemmet stenfrit ler, der gaar over i en flad moræneslette.

Der er andre særprægede træk i landskabet, som isen har skabt. Tænk Dem de mange tusinde aar tilbage til afsmeltningstiden. Vi befinder os paa en vandglinsende, knoldet og knudret isflade, der omspænder hele synskredsen. Ad dybe kløfter og revner siver vandet uafladeligt mod isbræens bund. Mens en isnende blæst fejer hen over isfladen, buldrer og brager det under vore fødder. Det er de kolossale vandmasser, der i store tunneler baner sig vej med grus,

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

sand, ler og sten af enhver størrelse ud til et sted mod vest, og her ved randen af isbræen gennem en mægtig port forsvinder ud i det aabne land. Saadanne floder under isen har skaaret dybe furer i undergrunden, og disse smeltevandsdale bryder mange steder i landet de jævne moræneflader. En saadan dalfure gaar fra Korporalskro ved hovedvejen mellem Taastrup og Køge over Hastrup og Gadstrup til Højby syd for Lejre. Det mest fremtrædende stykke af denne dalsænkning har vi vest for Gadstrup i en række mosefyldte fordybninger. Mindre fremtrædende er smeltevandsdalen fra Ørsted op mod Syv Holme.

Saa var isen helt væk en dag, og et land, ganske fremmed for os, laa tilbage. Hver en lavning var fyldt med vand, saa man fik indtryk af de tusinde søers land. Paa højderne laa sten af enhver størrelse, og over dem bredte sig lav og mos, der gav dem en ensartet gullig-graagrøn farve. Den store ensformighed blev brudt af enkelte ganske lave trævækster, der krøb hen ad jorden og søgte skjul bag stenene for den bidende, kolde blæst. Polarpil og dværgbirk vekslede med stenbræk og rypelyng, som i den korte sommertid med sine blomster gav landskabet et mildere og mere forsonende skær. Tundralandskabet havde sit eget afvekslende dyre- og fugleliv. Rensdyret havde fundet hertil og sammen med den vildhesten. Af mindre pattedyr var der jærv, polarræv, snehare og grævling. Af fugle kan vi møde gaas, trane, rype, maage, and og svane.

Men mennesket er ikke kommet til Danmark endnu. Det var paa vej sydfra i rensdyrets spor. Mens isen endnu dækker dele af landet, er det naaet op til Holsten. Nogle aartusinder gaar — klimaet bliver stadig lidt mildere — og spredte grupper af bævreasp, enebær og birk finder indpas og saa begynder enkelte fund at fortælle om de første spredte jægerstammer her i landet. Jægerens stadige vandring fra sted til sted afsætter kun svage spor, men et groft forarbejdet skaft til et spidsvaaben af rensdyrtak tabt her og der er beviser nok. Dertil kan føjes en boplads, afdækket ved Bromme nær Sorø, en sommers rester af dyreben og grove flintredskaber, der tilsammen fortæller om en lille flok menneskers haarde kamp for føden.

Medens Danmark stadig ændrer form, skifter klima og plantevækst i takt med en stigende sommertemperatur. 3000 aar, fra 8000 til 5000, er det Danmark, vi kender med de mange øer, fjorde og vige helt skjult i en mægtig landmasse, der forbinder vort land med Sverige, Tyskland og England og lukker Østersøen inde som en stor ferskvandssø. Øresund eksisterer ikke, og bælterne aftegner sig kun som brede aaer. I denne fastlandstid breder fyrren sig over landet i en uigennemtrængelig urskov, og skjult i den lever mennesket sit primitive liv som jæger og fisker.

Nu begynder vor egn at fortælle historie. Nær Øm er fundet en benspids forsynet med en række korte modhager. Lignende er hentet op af Vibygaards enge og Brordrup mose. Fra Gadstrup mose har vi en økse, forarbejdet af hjortetak, og i Gøderup mose har ligget en boplads. Beviserne er en række grove benredskaber. Føjer vi til disse spredte fund den viden, vi kan hente mange andre steder fra paa Sjælland, saa kan vi danne os billedet af disse menneskers

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

enkle liv i de store fyrreskove, hvor en rigdom af vildt har givet jægeren gode muligheder for at bjærge føden. Naar storvildt som kronhjort, urokse, elsdyr, bjørn eller vildsvin er søgt ned til vandingsstedet ved søen, har jægeren ligget paa lur med sine hunde for at skaffe sig noget kødmad. Han vovede sig ikke gerne ret langt ind i skoven. Aaerne var datidens landeveje, og ved søbredden blev bopladsen lagt. En fældet kronhjort har givet festlige stunder paa bopladsen. Alt er blevet brugt. Kød og indvolde er blevet spist, hjortetak og knogler har fundet anvendelse til redskaber, skindet til tøj og senerne til at sy det sammen med. Den sejge hjortetak og de kraftige lemmeknogler af baade hjort, elsdyr og urokse har givet jægeren et solidt materiale til jagtvaaben, økser, flaaknive og spidse hugvaaben. Den haarde, skarpe flint har han været saa fortrolig med at forarbejde, at den har givet ham alt, hvad han havde brug for af skærende redskaber. Af flintknolden hugger han sig klumpede kærneøkser, spidsøkser og skærper til at fæstne i enden af hjortetaksøksen. Den afspaltede flintskive eller flække bliver med lidt behugning til knive, skrabere og andre redskaber, der er velegnet til bearbejdning af skind og træ. Med ild udhuler man en solid fyrrestamme til en baad og kan saa tage paa fiskefangst op ad aaerne eller i selve den sø, bopladsen ligger ved. Gode fiskespyd og lystertænder med modhager har man gjort sig af hjortens ribben. Ofte er fiskespydet formet som en lang, spids pren med rille i hver side, og med harpiks er sat to rækker ganske smaa flintflækker fast. Kvinder og børn har ogsaa gjort deres store indsats til livets opretholdelse. Fra bopladsens nærmeste omgivelser har de samlet sammen af rødder, bær og levende kryb som biller og orme. De haarde levevilkaar har ikke tilladt, at man var altfor kræsen i valget af spiselige ting, navnlig i den iskolde vintertid.

Vi forstaar nu, hvorfor fortidsfund fra denne fyrreskovstid, som ogsaa gaar under navnet af Maglemosetid, efter et stort bopladsfund i Nordvestsjælland, altid dukker frem i et gammelt overgroet vandløb, i en stadig rindende aa eller en mose, for her var det jo, at mennesket holdt til. Her var han saa nogenlunde sikret mod overfald fra skovens dyr, her var mulighed for godt fiske og frisk drikkevand. Derfor maa vi altid være paa vagt, naar en mose skæres op i tørv. Vi graver her i oldtidens mest righoldige og oplysende arkiv. Ganske uventet kan tørvespaden bringe os i kontakt med fortidsmennesket og give en oplysning om hans tilstedeværelse her for tusinder af aar siden i form af et groft og primitivt redskab. Tag varsomt paa det, der kommer for dagens lys, tænk paa den skindklædte jæger, der engang indenfor de 7000 aar, som ældre stenalder omspænder, med dette redskab i haand søgte at skabe sig et taaleligt udkomme i kamp med en genstridig natur, hvis kræfter han frygtede og med angst søgte at vinde ved at bringe et offer. Naturens love kendte han intet til, men med sanserne favnede han den ganske natur, der for ham var det hele grundlag for at eksistere. Han fornemmede den kraft, der hvert aar fik træer og planter til at gro og grønnes, den kraft, der laa i dyret og alt andet levende, og den kraft, som viste sig i en pludselig hvirvelstorm eller i lyn og torden. Naar skoven med

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

alle de mange lyde omgav stenalderjægeren med blæksort nat, saa krøb han sammen i frygt i den primitive grenhytte, og kun samværet med de andre mennesker i den lille flok, hundene og det varmende, lysende baal gav ham lidt følelse af tryghed.

Lad os tage afsked med ham her og vandre videre frem mod nutiden.

Der kom 2000 aar, hvor havet steg og steg. Sund og bælt blev til og de tusinde øer med fjord og bugt. Varmen fik fyrren til at fortrække nordover, og sydfra kom den lysegrønne, milde eg og tog landet i besiddelse. En egeskov med birk og el og en frodig underskov af hassel, vilde æbler og kirsebær bredte sig overalt. Det salte, varme havvand bragte en rigdom af skaldyr og fisk ind i fjord og vig, og mennesket søgte til kysten, hvor man boede ovenpaa sin egen køkkenmødding.

Gadstrup-Syvomraadet laa for langt inde i landet til, at havstigningen kunne naa det, men det giver ikke forklaringen paa, at vi i de 2000 aar, den omtalte havstigningsperiode, køkkenmøddingstiden, ikke kan spore mennesker i omraadet. Der har været mennesker, det er sikkert, og forklaringen er den, som vi ogsaa kan se andre steder inde i landet, at det er de gamle jægere ved søerne, der stadig fortsætter livet her uanfægtet af den lokkende fiskerigdom ude ved kysten. Vi kan saaledes gaa ud fra, at menneskene stadig har haft bopladser ved det store søomraade mellem Gadstrup og Gøderup, og de fund af fiskespyd, som findes spredt om i nærliggende vandløb skyldes disse menneskers omstrejfen paa egnen.

Saa sker der noget af ganske gennemgribende betydning for vort lands økonomiske og sociale udvikling. Det gør sig gældende fra omkring aar 2500 f. v. t. Udefra kommer tilvandrende spredte flokke af mennesker, der i bæltet har dinglende et lerkar, og i det gemmer sig byg og hvedekorn. De kommer med viden om agerbrug og kvægavl her til Norden og bliver vort lands første bønder. De er sikkert blevet mødt med fjendskab af den gamle jægerbefolkning, men de har været dem overlegne og har derfor ikke ladet sig fordrive. Snart kan vi spore deres virke paa egnen. Landet var dækket helt med egeskov, og skulle bonden skaffe sig agerland, maatte han fælde skoven og bagefter svide krattet væk med ild. Til at fælde træerne havde han den solide flintøkse, fint slebet, saa den bed i det saftige træ. Øksen ændrede form fra at have en tilspidset nakke, til at faa en tynd og smal nakke for til sidst at finde sin endelige form i øksen med den tykke, firkantede nakke. Udviklingen angiver en stadig forbedring af øksebladet, der med den tyknakkede form naaede sin fuldkommenhed, fordi den nu i modsætning til de to ældre former kunne skæftes paa en saadan maade, at træskaftet ikke flækkede ved brugen.

Fra andre steder i Danmark har vi sikre beviser for, at bønderne allerede fra de ældste tider har boet sammen i landsbyer. Agerbruget og kvægavlen har krævet samarbejde, paa den maade er landsbyen opstaaet. Vi har ingen tomter af huse paa egnen, der kan bekræfte, at man har været samboende i landsbyer. Men vi har et par steder fundet rester af bopladser, der støtter en formodning

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

derom. Ved Kavsbjerg er der blandt en mængde affald fra arbejdet med flinten fundet flere redskaber. Her er blokke til at hugge flækker af, skrabere lavet af flintskiver, flækker, slebne tyndnakkede økser og mejsler. Fundene er dog noget spredte, saa det er ikke til at udpege stedet for bopladsens beliggenhed. Lettere er det for bopladserne paa sydsiden af Gøderup mose og Ramsømagle sø. Paa skraaningen ned mod Gøderup mose har man boet, og herfra er hentet mange sager af flint, som nu findes i Roskilde museum. Stenalderbopladsen i Ramsømagle sø er den mest interessante. Den blev fundet ved regulering af vandløbet gennem den udtørrede sø, og det var tydeligt ved en gravning ned i søen at paavise, at den havde ligget paa en højning i søen. Man kan se, hvor praktisk man har været i udvælgelsen af sit bosted. Her midt i søen paa en holm har man været beskyttet mod overfald, og her har man haft det livsnødvendige vand og saa i tilgift muligheder for at skaffe sig føde ved at fiske i søen. Paa bopladsen laa mellem dyreknogler flækker, lerkarskaar, flintbor, skrabere, knuder og tyknakkede økser.

Rundt omkring i vor egn kan vi følge bonden i hans arbejde med at skaffe sig agerjord. Ved Ramsøgaarde er fundet en sleben flintøkse med tilspidset nakke. Fra Ramsømagle mark og Viby mark, fra Brordrup mose har vi flere tyndnakkede øser af flint og en lignende af grønsten. De tyknakkede flintøkser og mejsler har vi fra Ramsømagle, Ramsøgaarde og Gadstrup mose nær kirken. Paa Djævleøen, Syvgaardens mark og Ramsøgaarde er gjort fund af grove solide arbejdsøkser af grønsten, forsynet med skafthul. Alle disse enkeltfund af økser maa vi vel tænke os skyldes, at man i kamp eller paa omstrejfende ture i egnen har tabt dem.

Men vi har fra Klostergaarden et fund af to tyknakkede, hulslebne økser og en sleben hulmejsel, som har fundet plads i jorden af anden aarsag. Der er her sikkert tale om et votivfund, et offer nedlagt til økseguden. Saadanne nedlægninger af flere økser er kendt fra mange steder i landet, og vi kan levende forestille os, at øksen har været dyrket som en guddom. I den var samlet al den kraft, som gav mennesket mulighed for at fælde skoven og forsvare sig overfor vilde dyr og overfald fra andre mennesker. Øksen var af samme grund ogsaa hjemmets værner. I et hus i Troldebjerg paa Langeland var en økse stillet paa højkant i en lerforet grube, og ved dens side stod et lerkar. Her har vi det smukkeste bevis for, at øksen har været genstand for dyrkelse, her hvor den var anbragt i husalteret. Vi har fra vor egn et fund af en økseformet ravperle. Det fortæller os en hel del. Man har uden tvivl villet sikre sig øksens kraft ved at bære den som amulet i et baand om halsen.

Hen mod slutningen af stenalderen kom der sydfra de første redskaber af bronze. Et fremmed folk var omkring aar 2000 trængt ind i Jylland sydfra, efter deres særprægede økser af grønsten kalder man dem for stridsøksefolket. De var sammen med andre stammefrænder kommet vandrende den lange vej fra de sydrussiske stepper, og hvor de kom frem sejrede de over den gamle bondebefolkning. Rundt omkring i Europa slog de sig ned. Ogsaa de, der kom

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

her til landet, sejrede. Snart var hele landet erobret, og bondebefolkningen gjort til underklasse. Det nye folk havde afgørende betydning for, at bronzen kom til Danmark. Gennem forbindelser med stammefrænderne ude omkring fik de organiseret en handel, der byggede paa et bytte mellem dansk rav og bronze. Det var den nye overklasse, der skaffede sig bronzesagerne, bondefolket havde ingen muligheder derfor. De maatte klare sig med det, de havde nok af — flinten. Med mesterlig dygtighed eftergjorde de bronzesagerne i flinten. Fra Gadstrup nær kirken og Brordrup mose har vi flintdolke, der viser os deres store faglige kunnen.

En flintøkse taget op fra marken kan skabe tankeflugt tilbage i tiden, men stærkest virker dog stenalderbøndernes storstensgrave spredt i skov og i dyrket mark paa os. Fra bøndernes aller første tid her paa egnen har vi haft 5 dysser — nu er kun een tilbage paa Dyssegaardens mark, nær Viby. En dysse er et gravkammer sat af sten, saa det afgrænser et aflangt, firkantet rum, og ovenpaa dette, for at hindre gravfreden i at blive forstyrret, er lagt en solid overligger. Viby-dyssen er en saakaldt langdysse, fordi der udenom graven, langs højfoden er anbragt en stenrække, lagt i en aflang firkant. Hvad der laa indenfor denne stenrække var hellig jord for stenaldermanden. Fra en noget senere tid i stenalderen er jættestuen, det store stensatte kammer med lang smal gang, helt dækket af en jordhøj, saa kun gangens aabning er synlig. Disse jættestuer er det bedste udtryk for datidens tekniske kunnen og beviser for, at man har været indstillet paa at arbejde i fællesskab paa en opgave, der havde hele stenalderlandsbyens interesse. For disse jættestuer er sikkert bygget som en fælles begravelsesplads for landbyens folk. En jættestue er saaledes i sig selv et bevis for, at der maa have ligget en landsby i nærheden.

Enhver oplysning mangler om, at der i Gadstrup sogn skulle have ligget nu sløjfede grave fra stenalderen. Men til gengæld har der saa i Øm og Syv sogn foruden de 5 dysser ligget 4 jættestuer, saa man faar en fornemmelse af et ivrigt virke af stenalderbønderne paa den egn.

Fra 1832 har vi en beretning, der fortæller, at alle 9 mindesmærker var bevarede. Nu er som sagt kun een af dysserne tilbage og jættestuen i Øm, men den ligger ogsaa der som et af de smukkeste minder fra oldtiden, et minde, man kan være stolt af. Resten — 4 dysser og 3 jættestuer — har stenhuggeren slaaet til skærver.

Øm jættestue har sin historie, og her har De den. I 1832 var sønnerne paa Klostergaarden, 3 unge mennesker beskæftiget med at tage Kartofler op af den stenede og grusblandede jord, der omgiver jættestuen, tidligere kaldet Tværhøj. De havde mellemmaden med i marken og holdt deres maaltid paa toppen af den store Tværhøj, hvorfra de havde udsigt til Ledreborg skove, Ledreborg alléen, Adsers vindmølle og vandmølle, Højby, Glim samt over en stor del af byens mark og hjem til byen.

Under maaltidet opdagede Albrecht, der var den næstældste af brødrene, at der var et hul i toppen af højen. Han prøvede at stikke en kæp ned i hullet,

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

men kunne ingen bund naa. Saa prøvede han at kaste en sten ned i hullet — denne faldt dybt ned og gav en lyd med en hul klang fra sig. Dette vakte de unge menneskers nysgerrighed, nu var der hverken rist eller ro, før de fik at se, hvilke skatte, der var gemt i højen. Den følgende søndag gravede de den hele dag for at finde indgangen til højen, hen imod aften fandt de den; den var dækket af en stor flad sten, som nu ligger uden for højen ved venstre side af indgangen.

Overtroen har altid groet frodigst omkrig høje og dysser, saaledes ogsaa om jættestuen ved Øm. Det fortælles, at ejerne af jættestuen hvert aar til jul satte et fad risengrød ind i højen til nisserne.

Kort efter, at jættestuen var aabnet, tjente der en meget modig karl paa Klostergaarden. Han sagde, at det passede ikke, at der var nisser og spøgeri i højen; han turde godt lade sig lukke inde i den en nat, kom der saa en nisse eller noget andet spøgeri, ville han straks rive en svovlstikke af og se, hvad det var. De andre karle gik med ham derud og lukkede ham inde i højen, men forinden havde de set deres snit til at faa hans svovlstikker dyppet i vand. Efter at døren var lukket og laasen sat for, lod karlene som om de gik hjem, og der blev dødsensstille omkring højen. Men efter nogen tids forløb begyndte karlene at agere spøgelse ved at rasle med jernkæder og forskelligt andet. Karlen i højen forsøgte at tænde lys med sine svovlstikker, men stadig uden resultat. Snart begyndte uhyggen at faa tag i ham, og inden længe skreg han om hjælp af sine lungers fulde kraft. Godt var det, at karlene opholdt sig i nærheden, saa de kunne lukke ham ud.

Som ung student var afdøde undervisningsminister Borgbjerg og en studenterkammerat paa besøg i jættestuen ved Øm. Pigen paa Klostergaarden havde udleveret nøglen til dem. Hun havde sikkert i sit lønlige sind gaaet og tænkt paa de to studenter, og da de lod vente paa sig med at aflevere nøglen, gik hun efter fyraften ud for at se, hvor de blev af, om der skulle være hændt dem noget, og der sad de og var lukket inde i højen — den svære dør var smækket i bag dem.

De mere konkrete oplysninger om jættestuen, som Nationalmuseet ligger inde med, lyder saadan: Kamret er 7 meter langt og 1,80 meter bredt og er bygget op af 15 sidesten og 4 dæksten. Retningen er nordøst-sydvest. Til kamret fører fra sydøst en 6,80 meter lang gang med 7 sidesten paa hver side, og mod sydvest en karmsten, inderst en dæksten. Kamret ligger omtrent midt i en rund jordhøj, som er 16 meter i tværmaal og 5 meter høj. Naar vi staar inde i kamret og ser de store bæresten og de mægtige overliggere, saa giver det os en forstaaelse af, hvilket kæmpearbejde bygningen af en saadan jættestue har krævet af stenalderfolket. Og det er samtidig et meget fint stykke arbejde, for en uforstyrret jættestue staar i dag som for 4000 aar siden. Alt maa have været omhyggeligt forberedt inden arbejdets paabegyndelse. En kyndig mand maa have ledet opbygningen. Først har man slæbt en kolossal bunke sten sammen af alle størrelser, dernæst er en egnet plads blevet planeret, og saa er arbejdet startet med at bygge jættestuen op. Vægstenene til kamret er bragt først paa plads,

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

side om side. For at gøre væggen til en kompakt firkant, saa de store sten ikke skred, har man tættet alle huller med vandret liggende, kløvede fliser. Ovenpaa er dernæst anbragt et eller flere lag flade, vandret liggende stenblokke, dels for at gøre kamret højere, dels for at fordele presset paa vægstenene fra de svære overliggere. Saa har man til støtte for væggen pakket ydersiden med knust flint og ler og stablet en dynge marksten og jord udenpaa. For at faa dækstenene paa plads har man maattet fylde kamret helt med jord, for saa bagefter, inden gangen kunne bygges, at tømme det igen. Efter at kamret er

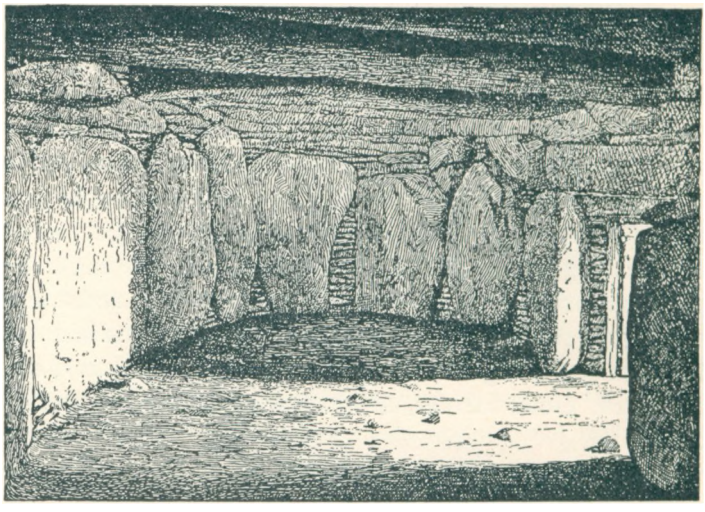

Øm Jættestue. (Bringes med tilladelse efter Trap: Danmark).

bygget, dækstenene bragt paa plads og gangen føjet til, har man saa som afslutning hvælvet jordhøjen over det hele. Landsbyen kunne først nu tage sin begravelsesplads i brug. I jættestuen blev fundet et større antal slebne flintøkser, flintmejsler, flækker, en benmejsel og flere ravperler samt et lerkar. Af skeletrester var der kun ganske faa. Det er i grunden mærkeligt, for jættestuen maa efter indholdet af oldsager at dømme have været i brug gennem et meget langt tidsrum. De omtalte sager er fra midten af den yngre stenalder, en hjerteformet pilespids fra dens afslutning, og stumper af en bronzedolk, en bronzehage og en bronzenaal tilhører den ældste del af bronzealderen.

Ganske nær jættestuen har ligget endnu een, der blev sløjfet i 1848. Fra den har man et halvmaaneformet savblad af flint, flintøkser og mejsler, samt flintflækker.

Paa Kumlegaardens mark har ogsaa ligget en jættestue, og herfra har Nationalmuseet flækkeknive, pilespidser, spydblad, ravperle og skaar af lerkar.

I beretningen af 1832 omtales ogsaa en mindre jættestue, Bavnehøj, paa matr. nr. 10. Kamret var ca. 10 meter langt og 2 meter bredt. Den laa allerede dengang som en sørgelig rest, da jorden fra højen var blevet fjernet for flere

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

aar siden. De nøgne sten, der dannede kamret, laa fristende for stenhuggeren, og da Korsørbanen først i 1850'erne blev bygget, tog man overliggerne til kamret. En snes aar senere forsvandt saa bærestenene. En mand, der var med til at sønderhugge stenene, fortæller, at der stod et tyndt hyldetræ, vel saa tykt i stammen som et grebskaft. Han traadte paa det og ville hugge det over med spaden, men det blev ved at vige til side og sno sig mellem benene paa ham. I hidsighed siger han saa: »Det er dog fandens til skidt«. Men disse ord skulle han aldrig have taget i sin mund, for i det samme begyndte køerne, der stod

Bronzesværd, fundet på Syv Holme.

paa græs i nærheden, at brøle og rive i jorden og opføre sig som uvane tyre. Han blev underlig tilmode ved det, fordi han følte, at hylden maatte han ikke røre ved, og den blev ikke hugget over.

En anden historie fortæller, at ejeren af jættestuen i længere tid havde været svagelig. Han havde da søgt raad hos en »klog kone« i København, og hun havde bl. a. sagt til ham: »Du har en aaben gravhøj hjemme paa din mark, den skal du fylde med jord for at blive rask igen«. Det skete ogsaa, men der meldes intet om sygdommens forløb.

I sydvestlig retning for Bavnehøj laa i afstanden 150—400 meter 2 dysser. Den ene hed Spørreknøs og laa paa toppen af bakken ved det sydlige hjørne af Dalkilde engen.

Vi har tidligere budt stridsøksefolket velkommen til Danmark, det folk, som tog magten overalt og med sin intelligens og dygtighed forstod at lukke porten op for en import af bronze i det omfang, at man med rette kan tale om, at Danmark gennem 1000 aar har haft en bronzealder. Tænk den tanke tilbunds, at man ved handel alene har formaaet at skaffe sig saa meget metal udefra, saa at det har sat sit afgørende præg paa vort lands kultur gennem et tidsrum, der er ligesaa langt, som fra Gorm den gamle til vore dage, og De vil fatte storheden i disse menneskers gerning. Men de nye magthavere forstod ogsaa at værdsætte sig selv gennem de store gravhøje, som de rejste langs bakkekammene landet over i et antal af 70.000. Dybt i højen, dækket af en forsvarlig bunke marksten, gemmer sig den solide bulkiste af eg, og i den er bronzealderens mand eller kvinde blevet gravlagt fuldt paaklædt med smykker og vaaben. I den ældste del af bronzealderen er de bedste bronzesager givet med i graven. Senere har man snydt lidt paa udstyret. I den yngre del af bronzealderen skifter gravskikken til ligbrænding, og i mange af de gamle høje finder vi i den muldede side indsat urner med et indhold af brændte ben og ganske faa bronzeting.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Stormanden har ogsaa sat sit Præg paa vor egn. I Syv sogn er endnu bevaret 6 høje og i Gadstrup sogn 2. Men der har været langt flere. Dertil føjer sig en arbejdsøkse, en saakaldt paalstav fundet nær Viby station og fra Syv Holme et bronzesværd. Gadstrup sogn har givet en paalstav hentet op af en tørvegrav paa Ramsømagle mark, stykker af en bronzehalsring fra Ramsømagle og 3 bronzehalsringe fundet sammen i en tørvegrav i Gadstrup. Bronzealderen er en rig og oplysende tid i vor forhistorie. Dragtfund illustrerer, hvorledes man er gaaet klædt, og fra mange fund kan vi hente viden om datidens gudetro. Soldyrkere var man, det fortæller solvognen fra Trundholm mose i Odsherred om, og det bekræftes paa mange andre maader. Andre fund giver oplysninger om anden gudedyrkelse. Baade øksen og kildevældet har saaledes været genstand for dyrkelse. De tre bronzehalsringe fra Gadstrup er uden tvivl et offerfund. Hvilken guddom det saa drejer sig om, det spørgsmaal maa vi desværre lade staa ubesvaret hen.

Varme somre med megen sol og milde vintre har gjort sit til, at bronzealderens 1000 aar har været en behagelig tid at leve i. Men saa begyndte regntunge skyer at trække over himlen. Solen forsvandt i regn, der gjorde somrene dyngvaade og vintrene bittert kolde med megen sne. Vi er nu paa overgangen til jernalderen, ca. 500 aar f. v. t., og det nye metal, der lod sig udvinde af myremalmen, blev af stor betydning for, at befolkningen kunne tilpasse sig de nye vilkaar, fordi det gav alle en mulighed for selv at skaffe sig metal til vaaben og redskaber uafhængig af handelsforbindelser. Regn og kulde skabte nye levevilkaar, der tvang menneskene til at ændre levevis. Huset blev gjort mere solidt og større, saa kreaturerne kunne faa plads i den ene ende af det om vinteren. Græsvæksten tvang til opfindelse af den svære, grove hjulplov med muldfjæl til at vende jorden. Den kom til at afløse den simple rispeplov, der havde været nok i bronzealderen. Klædedragten blev ændret til det merè varme og solide ved indførelse af lange bukser med gamascher. En tilpasning paa alle livets omraader fandt sted og resulterede i, at mennesket læmpede sig gennem krisen.

Ornamenteret lerkar fra Hvilebjerggaards mark.

Hvad har vor egn at fortælle om jernalderens brogede aarhundreder, der tilsidst mundede ud i vikingetiden, indgangen til historisk tid? Ikke særlig meget. Et par solide guldfingerringe fundet ved Ramsøgaarde og Viby er en mindelse om de aarhundreder, da den romerske købmand drog nordpaa og bragte romerkulturen med sig i form af bl. a. fabriksvarer af bronze og glas.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Et enkelt gravfund gjort i en grusgrav paa Hvilebjerggaards mark er fra den sidste del af denne romersk prægede tid, ca. aar 300 e. v. t. Et par ornamenterede lerkar er alt fra denne grav, men de fortæller dog om den skik at gravlægge den døde fuldt paaklædt med en opstilling af mange mad- og drikkekar.

Men netop her, hvor de forhistoriske fund synes at slippe op i Syv og Gadstrup sogne, banker historisk tid paa døren i det nærliggende Lejre, hvor Rolf Krake havde sin kongsgaard. Er der stille om vor egn, saa maa vi gøre os klart, at netop i disse aarhundreder op til aar 1000 bliver grundlaget lagt for vort samfund i dag med anlæggelsen af mange af de landsbyer, der nu er en saa vigtig og betydende del i dets struktur. Øm og Syv er sikkert af saa gammel dato, at romerkøbmanden har aflagt sit besøg i dem.

FRA HEDENSKAB TIL KRISTENDOM

Den lange række af kæmpehøje langs sydsiden af tunneldalen fra Lejre vig til Køge bugt markerer en vigtig færdselsvej fra oldtiden. Omtrent midtvejs, hvor terrænet naar en af de største højder, ligger Syv. Paa grund af denne høje beliggenhed kan Syv ses viden om, herfra er der udsigt over omgivelserne, navnlig over de mange lavninger i nærheden: *Østermosen* mellem Ø. Syv, Kr. Syv, Ramsømagle og Vibygaard; *Øreholmsmosen* paa Vibygaards mark; *Axelmosen* mellem Kumlehuse og Gøderup, og over *Ramsøen*. Antagelig har ogsaa tunneldalens søer og vandløb haft trafikal betydning, og en folkelig overlevering henlægger sagnet om søslaget i Ramsøen til Axelmosen[1]).

I vor tid ligger Syv i de to afdelinger Kirke Syv og Øster Syv, og det har maaske altid været tilfældet. Alligevel har de fra gammel tid været opfattet som een sammenhængende bebyggelse, der 1253 kaldes »Sywhøwghe, 1314 »Siuhøgh« og 1320 »Syuhøwghæ«. Af disse gamle stavemaader fremgaar det tydeligt, at navnet er sammensat med det hellige talord *syv* og navneordet *høje*. Den almindelige forklaring har hidtil været, at bebyggelsen ganske som »Den evige Stad«, Roma, er grundet omkring de syv høje. Spørgsmaalet er saa, hvad man skal sige til den forklaring, naar det med sikkerhed kan fastslaas, at der har været 8 høje. Ja, muligvis 9 eller 10 paa det gamle Syv-omraade. Heri er ikke medregnet bevarede eller forsvundne høje paa Ramsømagles jorder. Ejheller dem paa Vibygaards jorder, hvis grænse med Syv jorder i gammel tid var usikker. Paa disse Vibygaards-jorder er der forsvundet mindst 3 høje, om hvilke flg. gamle agernavne[2]) bærer vidnesbyrd: *Maglehøjsagre, Tornehøjsagre, Hedens* (eller Heidings) *højsagre* og *Dysagre*.

Men vi vender tilbage til højene paa Syv jorder. Maaske har der oprindelig været 7, som har været bestemmende for navnet. De resterende høje maa da være yngre. Alle de høje, Nationalmuseet har registreret, betegnes af museet som broncealderhøje. Hvis dette er rigtigt, maa mindst 8 høje være fra denne tid, men det er vel tvivlsomt, om man tør tillægge navnet »Syvhøje« saa stor alder.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

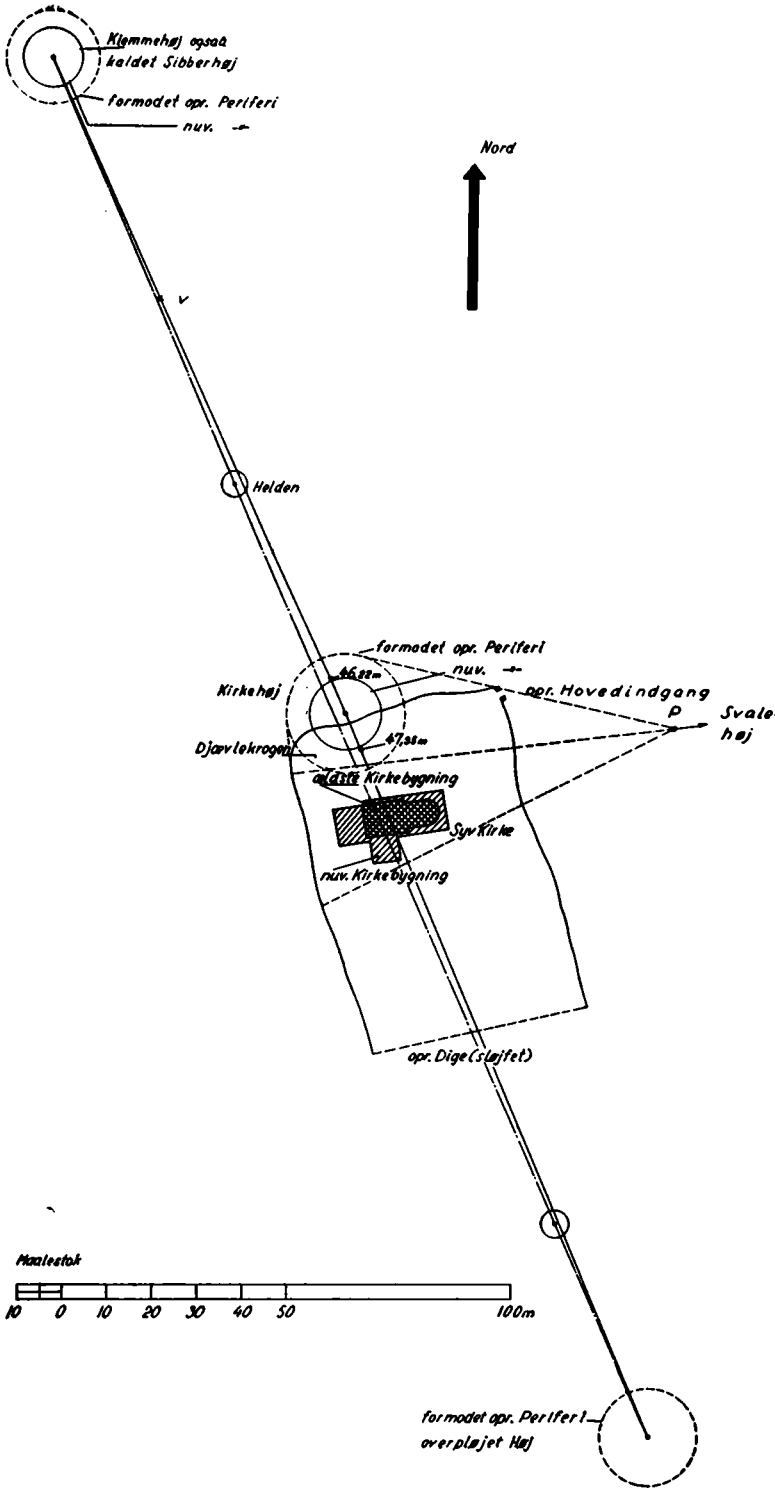

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Som fremhævet af magister *Harald Andersen* kan der være grund til at henlede opmærksomheden paa den forbindelse, der i visse tilfælde synes at være mellem kirken og kæmpehøjen. I sin artikel »Tomme høje« i »KUML« 1951 nævner Harald Andersen, at der i Danmark findes ca. 75 kirkegaardshøje, hvoraf ca. en trediedel vides at være »fladtoppede«, mens dette forhold er uoplyst for de resterendes vedkommende. I artiklen godtgøres det, at denne type høje ofte hører til vort lands yngste og kun rummer begravelse, hvis de er bygget over en ældre gravhøj. Paa topfladen kan der — som f. eks. i Jelling — have været anbragt en trækonstruktion, et »dødehus«, eller som f. eks. i baadgraven ved Hedeby, en vikingebaad, indeholdende den afdøde og gravgodset. Den plane topflade har sagtens i andre tilfælde tjent som offerplads, hvad fund af brandlag tyder paa. Naar man har valgt at bygge kirker op ad saadanne høje, kan grunden være den, at man ved kristendommens indførelse har ment, det var lettest at faa bugt med hedenskabet ved at inddrage den gamle hedenske helligdom i den nye kristne.

Ved kirken i Syv findes en saadan kirkegaardshøj. Dette forhold har da givet anledning til en nøjere undersøgelse, som har givet til resultat, at man i Kirke Syv staar over for et anlæg, der rummer saa mange interessante træk, at man maa undre sig, om det skulle være tilfældigt, og er det tilfældigt, skønnes det alligevel udgivelse værd*).

Som det ses paa skitsen samler anlægget sig om en nord-syd akse, der forbinder nordre og søndre fløjhøjes toppunkter. Afvigelsen fra sigtelinien er saa minimal, at der kan ses bort derfra. Fra nordhøjen »Kiemmehøj«, ogsaa kaldet »Sibberhøj«, gaar aksen gennem den overpløjede høj »Helden«, »Kirkehøj«, kirken, det i 1863 sløjfede gamle kirkegaardsdige, gennem en rund leret plet, der maaske ogsaa antyder en oldtidslevning, og ender i den navnløse overpløjede sydhøj. Aksens længde mellem nordhøjens sydfod og sydhøjens nordfod er en ubetydelighed over 1050 romerfod[3]). Denne længde falder i 7 lige store dele à 150 romerfod. Den centrale del er omraadet mellem Kirkehøjs nordfod og det formodede hedenske hellig-omraades sydgrænse. Centralomraadets nøjagtige bredde kan ikke angives, men maa have været meget nær de 150 romerfod, som er brugt som grundmaal for hele anlægget. Regnet fra nord til syd bliver anlæggets faste punkter da: Kiemmehøjs sydfod — et fikseret punkt*) v, hvor der ikke er noget jordmærke — Heldens nord-

*) **Undersøgelserne vedrørende anlægget er foregaaet i samarbejde med sognepræst Strange-Hansen og forfatteren Martin A. Hansen. Ideen i anlæggets konstruktion er paapeget af Martin A. Hansen. Nivellør R. Steholt har foretaget de nøjagtige opmaalinger i marken.**

*) **Selv om det forsvundne vangedige, der i trevangsbrugets tid adskilte Kr. Syv bys vestermark og søndermark, efter de unøjagtige oplysninger der foreligger, maa skønnes at have gaaet syd om v, skal dette forhold dog ikke udelades. Det gamle agernavn Stetten hører ogsaa til paa dette sted og synes at vise, at der her har været en overgang (stente).**

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

fod — Kirkehøjs nordfod — det hedenske helligomraades sydgrænse — det i 1863 sløjfede oprindelige kirkegaardsdige — den runde lerede plets nordfod — sydhøjens nordfod. I anlæggets 7 dele er der smaa, men ikke paafaldende afvigelser fra de 150 fod.

Det ligger nær at sammenligne anlægget i Syv med Jelling og Uppsala, hvor grundmaalene ogsaa synes at være 150 romerfod. Disse to berømte anlæg er formede som vinkler, med vinkelbenene delvis markerede af stensætninger. Ogsaa i Syv synes et saadant trekant-vi at have eksisteret (se skitsen). Det er maaske heller ikke udelukket, at der kan eftervises stensætning her. Umiddelbart nord for Kiemmehøj ligger ejendommen matr. nr. 3-m. Ejeren, *A. P. Andersen,* har i de senere aar fjernet ca. 12 sten, som laa lige under pløjelaget og generede markarbejdet. De to sten var meget store — ja, den største kunne efter sprængningen fylde 3 vognlæs. Resten af stenene var paa mindst 100 kg stykket. Stenene blev fjernet tid efter anden, naar man stødte paa dem, og de laa i vejen. Det ejendommelige ved stenenes beliggenhed var dog, at de synes at have ligget i en række, som falder sammen med aksens forlængelse fra Kiemmehøj og videre nordpaa. Det kunne maaske ogsaa være umagen værd at undersøge, om der findes en sten ved punkt *v*. Det vides med sikkerhed, at der for mindre end 50 aar siden laa en meget stor sten i pløjelaget paa Helden[4]). Det var altid nødvendigt at pløje uden om denne sten. Maaske ligger den der endnu. Maaske er den en del af den grav, der maa have været i denne overpløjede broncealderhøj, der tydeligt vises som en udyrket høj paa udskiftningskortet fra 1784. Kirkens nuværende graver *Sofus Nielsen* oplyser, at han ved gravning paa kirkegaarden i Kirkehøjs sydfod er stødt paa meget store sten, som det var nødvendigt at lade ligge.

Vi vender tilbage til højene og kan fastslaa, at Kiemmehøj maa betegnes som fladtoppet. Selv om Kirkehøj er stærkt forstyrret, kan det ses, at den har været meget stor. Vi tør tro, at ogsaa den har været fladtoppet. Sydhøjen, der ikke engang vises paa udskiftningskortet, er saa stærkt nedpløjet, at dens oprindelige skikkelse næppe kan fastslaas. Som en del af det samlede anlæg har den vel lignet de to store bevarede høje. Hvis vi trækker disse tre høje fra de maaske 10 mulige, skulle der blive 7 ældre høje tilbage. Oprindelig har Kirkehøj nok været den anseligste og efter anlæggets opbygning at dømme den ældste.

Da kirken blev rejst, forenede man gammelt og nyt; kirkens placering er derfor en yderligere omtale værd. Paa en lille del af det vestre kirkegaardsdige er de gamle munketegl bevarede. De holder op 29 m fra kirkegaardens nordvesthjørne. Netop paa dette sted danner den vestre kirkegaardsmur et tydeligt knæk. Et tilsvarende punkt paa det østre kirkegaardsdige findes ca. 25 m fra kirkegaardens nordøsthjørne, hvori diget har et knæk mod kirkegaarden. En linie mellem disse punkter paa vest- og østdigerne dannede øjensynligt sydgrænsen for det oprindelige hedenske vi. Desuden synes terrænforholdene ikke ugunstige for en saadan sydgrænse. Vestgrænsen maa antages at falde

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

sammen med kirkegaardsdiget. Ligesom det har været muligt at antyde de sydlige og vestlige grænser for det formodede hedenske vi, er det ogsaa muligt at paavise den nordlige afgrænsning. I kirkegaardens nordøstre hjørne findes den ældgamle oprindelige hovedindgang til pladsen, og til dette sted førte byens offentlige vej omtrent til vor tid. Hvis man tænker sig en ret linie fra dette punkt til Kirkehøjs nordfod og atter en linie herfra langs højfoden til kirkegaardens nordvestre hjørne, har man det hedenske omraades nordgrænse. Paa udskiftningskortet fra 1784 vises disse linier tydeligt som grænse for udyrket omraade. Selv om man nu ikke længere frygter for at forgribe sig paa saadan jord, kan man, navnlig ved Kirkehøjs østfod stadig betræde den urørte hedenske helligjord. Som vist paa skitsen (side 20) danner denne jords grænser mod syd og nord de to vinkelben i trekant-viet. Toppunktet falder ejendommeligt nok i den forsvundne præstegaardstofts sydøsthjørne. Man kan derfor fristes til at spørge, om der allerede i førkristen tid bestod en forbindelse mellem gaarden og helligdommen. Trekantviets vinkelhalveringslinie berører Kirkehøjs sydfod og har fra toppunkt til grundlinie (vestlige kirkegaardsdige) en længde af ca. 300 romerfod eller to gange anlæggets grundmaal.

Da den lille romanske kridtkvaderkirke blev opført, lagde man dens sydmur faa meter fra hedenjordens sydgrænse. Endvidere synes det, som om kirkebygningen blev placeret saaledes i forhold til det samlede anlægs akse, at denne delte kirkens længdeakse i »det gyldne snit«. Ogsaa dette forhold kunne det være interessant at sammenligne med Jelling og Uppsala. Da denne første stenkirke blev bygget og fik indgang i syd, blev der for snæver plads mellem kirkens sydmur og den hedenske jords sydlige afgrænsning. Anlæggets udformning maa da have medført kirkegaardens udvidelse mod syd til det til 1863 bestaaende syddige, som anlæggets akse delte i to lige store halvdele. Ved overgangen til kristendommen lod man altsaa det nordre kirkegaardsdige afskære et stykke af den hedenske jord, medens man i stedet udvidede det hellige omraade mod syd. Det derved fremkomne kirkegaardsomraade kom derved til at danne en indskrivelig firkant, hvor radius blev grundmaalet, de 150 romerfod.

I forhold til det oprindelige hedenske omraades udstrækning har kirkegaardsindgangen i det nordøstre hjørne en ideel placering direkte nedenfor det centrale omraade i vi'et. Indgang og færdselsvej synes her overtaget af kristendommen. Vi'ets allerhelligste sted var omraadet ved Kirkehøjs sydfod — nu kirkegaardens nordvestre hjørne. Det var det farligste sted at komme efter mørkets frembrud, naar uglerne fyldte luften med deres skrig; for her holdt alskens troldtøj og djævelskab til. Stedets uhyggelige navn »Djævlekrogen«, bevares stadig hos enkelte af sognets folk, som har kontakt med fortiden. Her sprang kirkeharen[1]), som ingen nok saa dygtig skytte formaaede at nedlægge. Sagnet fortæller ogsaa, at man engang i fortiden begravede en levende so[1]) under kirkens indgangsdør. Genfærdet af denne so — gravsoen — travede rundt med sine smaagrise og naaede helt ned paa vejen mellem

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Kirke- og Øster Syv, hvor jordstykket »Paradiset« ligger. Soen varslede død og ulykke for enhver, som mødte den. Overtroen har ogsaa beskæftiget sig med andre steder i anlægget. Om dyrkningen af jorden omkring den store sten paa Helden sagde man: »Det kan ikke nytte at gøre noget ved dette sted, for her vil alligevel ikke gro noget«. Kiemmehøj har maaske baade hedensk og kristent præg. I denne høj skal der findes en hest, men de nærmere omstændigheder kan ingen gøre rede for. Denne enkelthed skal alligevel med, fordi hesteofring var saare almindelig i tiden op mod kristendommens indførelse. I forrige arhundrede har man ogsaa set denne høj rejse sig paa gloende pæle. Højens kristne præg ligger i selve navnet Kiemmehøj, i vore dage udtalt Kæmpehøjen, hvorom Stednavneudvalget skriver: »Kiemmehøjs ager mulig af *kimer* »*ringer*««. Nu maa det erindres, at den ældste kirke intet klokketaarn havde. Den tanke melder sig da, at man ved at anbringe klokkestabelen paa højen har kunnet gøre det af med hedenskabet paa dette sted.

Naar Djævlekrogen formaaede at bevare sin afskrækkende uhygge, skyldes det ogsaa den omstændighed, at selvmordere, tilfældigt fundne lig m. fl. fik deres sidste hvilested paa den forhen hedenske plads, men hvor den kristne kirkes magt alligevel kunne forhindre de sølle djævles fredløse sjæle i at gaa igen. Naar en af disse ulykkelige skulle føres til graven, og man naaede indgangen i kirkegaardens nordøsthjørne, drejede man om hjørnet og førte liget over hedenjorden op langs norddigets udvendige side til Kirkehøjs top, hvor man løftede det over det lave dige. Begravelsen fandt saa sted i Djævlekrogen*) uden gejstlig medvirken og efter solnedgang. Den sidste begravelse af denne art fandt sted i 1919, da man havde fundet et lig i Viby mose. Det var ikke muligt at identificere liget, som saa ud til at have ligget i mosen et par aar. Resterne af dette stærkt opløste lig blev puttet i en trækasse og uden formaliteter af gejstlig art gravet ned i Djævlekrogen. Begravelsen blev end ikke indført i kirkebogen.

Vi vender tilbage til stednavnet Syv. Der kan formentlig være tale om to tydninger: 1. Byen omkring de syv høje. 2. Byen ved det syvdelte højanlæg. Da bogen »Vore Stednavne« (Kr. Hald) anfører, at navne med endelsen -høj kan stamme fra jernalderen og helt frem i vikingetiden, udelukkes forklaring nr. 2 ikke.

Det maa være en opgave for Nationalmuseet at foretage en grundig undersøgelse af forholdene i Syv og bekræfte eller afkræfte det her fremførte. Undersøgelser af forholdet mellem andre kirker og deres tilgrænsende kæmpehøje kunne maaske ogsaa bringe mere lys over den skæbnetid i Danmarkshistorien, da kristendommen stille og umærkeligt afløste hedenskabet, og paa en saa værdig maade, som det kun sker hos et gammelt kulturfolk.

Maaske kan forholdene i Syv bidrage til at give os øget viden om dette trosskifte.

---

*) Tilsvarende kendes fra Sorterup: »De hængtes krog«. Lynge: »Den uærlige plet«. Herfølge: »Den hængte krog«.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

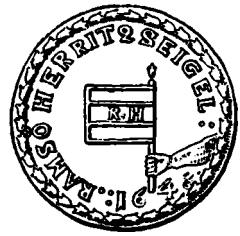

RAMSØ HERRED

Herrederne har deres oprindelse helt tilbage til folkevandringstiden. Ordet herred kommer af det oldnordiske *her — rád* (hær — raadighed). Altsaa det omraade, hvor der var en hær til raadighed. Dette kom senere til at betyde en ledingshær paa et stor-hundrede (120) mand. Denne ordning antages at stamme fra den tidlige middelalder. Paa denne tid fik herrederne deres vaabenmærker, samlingsmærkerne for krigerne fra omraadet. Da man paa Chr. IV's tid »autoriserede« herredernes segl, indgik det middelalderlige vaaben heri. Ramsø herredsvaaben, der er afbildet ovenfor, viser sig tydeligt som hærafdelingens bannermærke, hvor bannerførerens udstrakte haand knuger sig fast om fanestangen. I 13. aarhundrede havde Danmark 191 herreder.

Det er ikke muligt at forklare, hvorfor vor kommune har afgivet navn til herredet og ogsaa rummet ting- og rettersted, ovenikøbet med en u-central beliggenhed i herredets nordøstlige hjørne. Men der kan peges paa enkelte kendsgerninger, som staar i forbindelse med dette spørgsmaal. I omtalen af Ramsøgaarde er det anført, hvorledes hertugen af Braunsvig, grev *Otto af Lüneborg* i 1241 skødede sit omfattende gods i Ramsø til Antvorskov kloster. Otto havde sikert arvet dette gods efter sin moder *Helene,* som var *Valdemar d. Stores* datter. Godset maa altsaa antages at have tilhørt den danske kongeslægt Ville det da være utænkeligt, om man oprindelig navngav herredet efter kongeslægtens vigtigste besiddelse dér.

Selve tingstedet fandtes en kilometer øst for Ramsølille i nærheden af den nuværende Maglegaard. Navnene »Tingsti agre« ved Ramsømagle[1]) og »Gallemarken« paa Maglegaards jorder[2]) vidner om det gamle ting- og rettersted. En galge stod altid højt, saa de forbipasserende til skræk og advarsel kunne se den, der dinglede i galgen eller laa paa hjul og stejle. Retterstedet skulle være i en lavning, for at de omkringstaaende kunne se, hvad der foregik. Inden tingforhandlingerne begyndte, »hegnede« man først tinget, d. v. s. man lagde fire bjælker over sten eller volde i en firkant, og inden for denne afmærkning, »inden fire stokke«, skulle alle forhandlingerne ske for at være retsgyldige. De medvirkende var tingfogden (herredsfogden), tingmanden (fogdens medforsegler over retsakterne) og i senere tid ogsaa skriveren samt oldingene

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

(stokkemændene) d. v. s. de ældste og mest retskyndige, de, der bedst huskede lovens ord, og hvis erindring gik længst tilbage. Men foruden disse havde ogsaa de, der havde »kæremaal«, d. v. s. stridigheder at afgøre, plads indenfor tingstokkene. Udenfor denne stod tingalmuen; den kunne følge med i forhandlingerne og give sit bifald eller mishag til kende, dog indenfor sømmelighedens grænser. I ondt vejr benyttede man ofte kirkeladen til forhandlingerne, og Gadstrup kirkelade, som nævnes i regnskaberne 1641, laa jo ikke langt borte.

Det var ikke alene for at komme til tinge, man samledes her, mange benyttede lejligheden til at aflægge besøg ved den hellige kilde, som var paa marken sydøst for kirken — altsaa mellem denne og tingstedet. Helt fra middelalderens dage stævnede folk sammen her, og det var da praktisk, at de kunne forene flere ærinder. Ved kilden stod der en kildeblok, hvori de, der søgte helbredelse, lagde penge. Dette oplyses bl. a. i kapellanens *Jørgen Larsen Widbys* indberetning[3]) til biskop *Hersleb* 1738, hvori Widby ogsaa oplyser, at blokken før hans tid var blevet bortstjaalet. Men af kildepengene var 20 sletdaler i behold (se degnehistorien). Der kom ingen ny kildeblok, og der blev ikke siden samlet penge.

Det betød en betryggelse for almuen, at tingstedet laa midt ude i bondelandet. Det gav et umaadeligt rygstød mod herrevældet at vide, at hver uge samledes de førende bønder i herredet, mænd der kendte loven og retten, men ogsaa folk, der kendte bondens særlige kaar. Ja, kendte de fleste i herredet personligt. Det var en gevinst for et sogn at have herredstinget; det gav anseelse, og det gav penge i kildeblokken til sognets fattige.

Galgen stod enten paa bakken ved Maglehøj eller ved de to sløjfede tvillinghøje ved Maglegaard, og retterstedet var i lavningen mellem disse to punkter. Den tidligere ejer af Maglegaard *Peder Mortensen (1858—1953)* erindrede fra sin barndom, hvorledes man ved dræningsarbejde i aarene op mod 1870 fandt menneskelige skeletdele og stumper af klædningsstykker af grønt vadmel med paasyede metalknapper. Den daværende ejer af »Dyssegaard« i Gadstrup, som var sognefoged, inspicerede fundet og bragte de nævnte beklædningsrester med hjem. *Peder Jeppesen* (1850—1933) fra Risagergaard har fortalt, at han da han som ung tjente paa Maglegaard, flere gange oppløjede dele af menneskeskeletter paa det før omtalte sted.

Tiden har ikke tilladt udarbejdelse af en fuldstændigere liste over herredsfogderne i Ramsø herred; men de fleste af dem kender vi i hvert fald navnet paa. De havde ikke nogen fast bopæl, men havde ofte en af kronens gaarde i fæste et eller andet sted i herredet. Ja, det usædvanlige kunne ske, at herredsfogden boede i et andet herred. 1554 og 1558 nævnes *Laurits Poulsen* som herredsfoged og boende i Højelse[4]). 1582 fritoges *Jørgen Pedersen* i Bastebjerg (Borup sogn) for ½ td. smør af sin landgilde, saalænge han var herredsfoged[5]). 1585 udsendtes aabent brev om, »at Ramsø herredsting, der nu ligger yderst i herredet (Gadstrup sogn) og ubelejligt for de fleste herredsmænd, herefter skal holdes ved Thrudstrup (Truelstrup)«. Det befaledes lensmanden paa Ros-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

kildegaard at ordne det saaledes og give herredsmændene og alle andre ordre til at søge tinget der[6]). Om det virkelig blev flyttet er uvist. Retterstedet blev i hvert fald ikke flyttet. 1586 fritoges herredsfogden *Peder Nielsen* i Kimmerslev for at svare afgifter af den kronens gaard, han boede i, saalænge han var herredsfoged[7]). Paa denne tid hed herredsskriveren *Søren Christensen*. Han var kommet i trætte med nogle af herredets bønder om noget korn, og de overfaldt og truede ham, saa han ikke vidste sig sikker for dem. Derfor udstedtes der 1590 kongeligt beskærmelsesbrev, hvori det befaledes alle, der havde tiltale til ham, »at tiltale ham med lov og ret for hans tilbørlige dommere og ikke anderledes, under trusel om kongens vrede og straf«. 1594 fæstede Peder Nielsen Kimmerslev kirketiende[9]); men han forstod yderligere at gøre sin bestilling indtægtsgivende, thi 18. 10. 1600 udstedtes aabent brev om[10]), »at Peder Nielsen, der er beskikket til herredsfoged i Ramsø herred og ofte maa forsømme sin egen næring og bjergning, da han skal sidde ting og hjælpe enhver til lov og ret, som kommer til ham for at faa dom og desuden stævne til landstinget og har andet besvær for dette sit arbejde, aarligt maa oppebære 1 skæppe byg af hver kronens bonde i herredet, som sidder for gaard, saalænge han er herredsfoged, eller indtil kongen giver anden ordre. Bygget skal ydes ham til mortensdag«. Herredsfogden var jo dommer, og det kunne ske, at han maatte vige sit sæde; saaledes gik det Peder Nielsen. Hans søn Hans Pedersen vægrede sig ved »at inddrage paa kronens stavn«, hvor han var født. Derfor blev han gjort mandhelgløs (d. v. s. frataget den personlige sikkerhed), hvorefter han hemmeligt undveg med sit rørlige gods. Han kom dog til stede igen, men lensmanden paa Svenstrup, *Eustachius v. Thümen*, rejste 1607 tiltale mod ham for »det forrykkede gods«. Da herredsfogden ikke kunne regnes for en upartisk dommer, blev der forordnet en forstandig og uvildig mand til at sidde dommer[11]).

Snart derefter træffes en ny herredsfoged, idet det ved kongl. aabent brev af 18. 7. 1609 bestemtes, at borger i Roskilde *Jens Hage*, »der for nogen tid siden er beskikket til herredsfoged i Ramsø herred«, for sin bestilling maatte faa al den landgilde, der svaredes af kronens gaard i Assendløse[12]). 1625 afgik *Oluf Jørgensen* i Ørsted som herredsfoged og fik lov til fremtidig for sin umage i denne bestilling at være fri for at svare landgilde af den gaard, han boede i[13]). Samme aar udnævntes *Korfitz Nielsen* i Gørslev i Bjæverskov herred, og han fik lov til at blive boende der, skønt det var uden for Ramsø herred. Han fik lov til at faa samme landgildefrihed som hans formand i Ørsted, dog paa den betingelse at det, der svaredes mere af gaarden i Gørslev, aarligt skulle leveres til lensmanden paa Roskildegaard[14]).

I sidste halvdel af 17. aarhundrede fik mange godser birkeret, hvilket ofte medførte, at store dele af herredernes jurisdiktion blev udskilt og henlagt under et gods. I Ramsø herred havde Gl. Køgegaard, Bidstrupgaard, Svenstrup og Ledreborg saaledes birkeret over deres gods. Disse forhold medførte, at der 15. 6. 1686 udgik kongl. missive til landsdommerne om at indsende en betænkning om, hvorledes man bedst kunne sammenlægge de bestaaende herreder og bir-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

ker, og hvor der skulle bygges tinghuse. Landsdommer *R. Schøller* (ejeren af Ramsøgaarde) foreslog, at man sammenlagde Ramsø og Bjæverskov herreder til et forenet Ramsø herred med tingsted i Bjæverskov. Han henstillede, at sammenlægningen først traadte i kraft, efterhaanden som herredsfogderne afgik.

For Ramsø herred skete dette i 1687, da herredsfoged *Niels Laursen* afgik (ved døden). I stedet for at sammenlægge Ramsø med Bjæverskov valgte man nu at forene det med Tune. Dette skete 24. 12. 1687, og samme dag udnævntes den hidtidige herredsfoged over Tune herred *Peder Olsen Unger* til foged over de forenede herreder. Den sidste tingdag for Ramsø herred alene afholdtes iflg. tingbogen fredag d. 3. februar 1688 (stedet anføres ikke). Tinget lededes af skriveren *Hans Jacobsen* fra Skidenskensved (Lille Skensved), som aabnede tinget med at oplæse kongens brev af 17. januar 1688 om hans egen udnævnelse til skriver over de forenede herreder. Derefter oplæste han skrivelsen fra kongen om herredernes sammenlægning og tinghusets opbygning. Man havde i forvejen undersøgt, hvor det ville være bekvemmest at holde ting og bygge hus, og valget var faldet paa Salløv, som var den nærmeste by ved herredsskellet. Dette valg stadfæstedes ved kongl. missive af 7. 2. 1688. Indtil tinghuset kunne blive opført, skulle der ved vintertid holdes ting i *Hans Pedersen Skouboes* stue i Salløv, og det skulle være hver fredag, som var Ramsø herreds gamle tingdag. Fra det sidste møde i Ramsø herredsting udgik der befaling om at kundgøre nyordningen i alle sognene.

Efter herredsforeningen blev retterstedets beliggenhed paa Ramsølille mark meget central. Om det første tingmøde i Salløv melder tingbogen: »Fredag d. 10. februar udi den hellige Trefoldigheds navn, efter tinglysning udi Salløv, Ramsø og Tune herredsting holdet, og retten betjent af herredsfoged Peder Olsen, borger af Roskilde, og Hans Jacobsen, herredsskriver, tilligemed underskrevne (8) tingmænd o. s. v.« Et tinghus skulle altid ligge, hvor der var mulighed for, at de rejsende kunne faa vandet hestene. Tinghuset i Salløv blev opført ved gadekæret, hvor den gamle vippebrønd eksisterer endnu.

Efter Ramsø og Tune herreders forening har herredsfogderne boet i Roskilde. Fra 1717 var de tillige by- og raadstueskrivere i Roskilde købstad; dette ophørte igen 1813, da embedet som herredsskriver nedlagdes, og herredsfogden tillige blev skriver. Flg. ufuldstændige liste over herredsfogderne kan opstilles[15])[16]):

I Ramsø herred:

1458—77	nævnes	*Ingvar Poulsen* i en række tingsvidner fra landsting og herhedsting.
1488	»	*Mogens Mand*, der 31. juli udstedte aabent brev om et halvt boel jord med byggested i Højelse.
1495—1502	»	*Bonde Jensen* i Kløvested, der 1495 vidner om Ramsølille mænds fri græsgang.
1506	»	*Lydike Gerdsen* i et tingvidne af 9. juli om en gaard i Højelse.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

1532	nævnes	*Mogens Stolle,* som fik kgl. ordre til at levere nogle vogne fra Køge til København i anledning af herredagen.
1554—58	»	*Laurits Poulsen* i Højelse.
1582	»	*Jørgen Pedersen* i Bastebjerg.
1586—1607	»	*Peder Nielsen* i Kimmerslev.
1609	»	*Jens Hage,* borger i Roskilde.
1625	afgik	*Oluf Jørgensen* i Ørsted.
1625	udnævntes	*Korfitz Nielsen* i Gørslev.
1662	bekræftedes	bestallingen for *Hans Nielsen Balle,* og han fik tilladelse til at bo i Ringsted herred.
1663	udnævntes	*Poul Stensen,* 12. august.
1668	»	*Niels Laursen,* 18. april.

I Ramsø-Tune herred:

1687, 24. december	udnævntes	*Peder Olsen Unger.*
1702, 18. august	»	*Caspar Richter.*
1713, 3. juli	»	*Paul Rhodius.*
1719, 29. september	»	*Olaus Holst.*
1734, 15. oktober	»	*Morten Hartmand.*
1755, 24. oktober	»	*Peder Friis.*
1779, 31. oktober	»	*Christian Lüders.*
1793, 27. september	»	*Nicolaj Christian Leigh.*
1813, 9. november	»	*Niels Bluhme.*
1853, 10. juni	konst.	*Frederik Steenfeldt Seidelin.*
1855, 26. juli	udnævntes	*Frederik Emil Elberling.*
1875, 29. december	»	*Nicolaj Poul Nyholm Petri.*
1907, 9. november	»	*Christian Aure Ricard.*

C. A. Ricard blev den sidste herredsfoged, og han beklædte embedet til dets ophævelse[17]) ved retsplejelovens ikrafttræden den 1. oktober 1919.

Naar man staar paa Rye bakke ved Ramsølille kan man i klart vejr tydeligt se Tune kirke. Forbindelsen mellem Ramsø og Tune herreder har fra forhistorisk tid gaaet her ad den gamle herredsvej, som stadig kan spores ved markarbejdet paa Risagergaard og Maglegaard. Vejen passerede det gamle tingsted og fortsatte over Salløv og Snoldelev til Tune. At retterstedet er blevet benyttet, ogsaa efter Ramsø og Tune herreders forening, viser den artikel, lokalhistorikeren, gdr. Ole Hansen, Solrød, skrev i Historisk Samfunds aarbog 1932 om »Mordet i Jersie«.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

GADSTRUP KIRKE

Gadstrup-Syv pastorats to sognekirker er vidt forskellige. Det gælder ikke blot de to bygningers anlæg og historie, men fuldt saa meget den forskellige maade, de træder frem i landskabet paa. Medens Syv kirke knejser højt og trodsigt paa sin bakke, omgivet af sine høje, som et vartegn for hele egnen, skjuler Gadstrup kirke med sit brede lavstammede taarn sig næsten i en lund af gamle høje træer. Kun i vintermaanederne, naar træerne staar nøgne, træder den frem i landskabet, men baade kirke og kirkegaard er nok værd at gæste. Kirkegaarden er af en ejendommelig skønhed. Den karakteriseres ikke blot af den høje krans af træer, der hegner den, og den kraftige trægruppe vest for taarnet, men ogsaa af de store plæner i kirkegaardens nordvestlige hjørne, der lader kirkebygningen træde frit frem for den, der kommer til kirke enten gennem nordlaagen, hvorfra kirkestien fører over det vænge, der nu alene er tilbage af præstegaardens jorder, eller gennem vestlaagen, der fører ind fra præstegaardens gaardsplads, og som gennem aarhundreder har været kirkevejen for præstegaardens skiftende beboere.

Billedet er ikke skabt ved nogen velberegnet, moderne kirkegaardsplan, langt snarere ved tilfældighed — træer har faaet lov at vokse sig store, kirkegaarden var større, end sognet gjorde nødvendig, og hjemfaldne grave blev lagt ud i plæner, som nu fryder vort Øje. En vis nænsomhed hos skiftende stiftsskrivere og kirkeværger har maaske spillet en rolle. Resultatet er i hvert fald blevet denne smukke gravlund. En lempeligt gennemført kirkegaardsregulering i efteraaret 1951 har bragt orden i gangenes virvar, men heldigvis uden at give kirkegaarden det stive og lineallagtige præg, som moderne, nyanlagte kirkegaarde saa ofte skæmmes af.

Hvis man vil have historiske fornemmelser, skal man imidlertid hverken komme ad nord- eller vestlaagen, men dreje om ad kirkevejen, der fører til den gamle hovedindgang mod syd. Her er der ikke blot bevaret et stykke middelalderlig kampestensmur, men kirkegaardsportalen, der baade har kirkeport og laage, er ogsaa af ælde. Den stammer, som kirkens regnskaber udviser, fra 1650, da en murermester modtog betaling for »kirkeporten og to laager af ny at opsætte«. Portfløje og laager leveredes af *Casper snedker,* Roskilde, den samme fremragende billedsnider, som senere skar kirkens stolestader.

Men nu kirkehuset selv. Den skikkelse, det nu fremtræder i, fik det for det ydres vedkommende ved den hovedistandsættelse, det undergik i 1881 under ledelse af professor *Herholdt,* for det indres vedkommende ved en hovedistandsættelse i 1949—51 under ledelse af arkitekt *Otto Langballe.* I det ydre fremtræder bygningen næsten altfor glat og pæn. Hele langhusets udvendige murværk skalmuredes nemlig i 1881 med helt nye, veltilhugne kridtkvadre. Østgavlen mistede sin kamgavl og forsynedes i stedet med et hjulkors, og de fladbuede gotiske vinduer ændredes i ny-romansk stil. Ikke mindre haardhændet var man gaaet frem ved en restaurering af kirkens indre omkring

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

1869. Hvælvingerne havde faaet paasmurt et tykt lag cement, der gav rummet et kedeligt og stift præg. Dette og den ilde medfart, kirkestolene havde faaet i det 19. aarhundrede, søgte man at raade bod paa gennem restaureringen i 1949—51, der tillige kom til at give nye, værdifulde oplysninger om kirkens ældste historie.

Hvad ved vi nu om denne ældste historie? De sagkyndige*) fortæller os, at skibet fra kordøren til ca. 2 meter vest for indgangsdøren er den ældste del. Det murværk, der omslutter denne del af kirken adskiller sig tydeligt fra det øvrige. Nu er det skjult bag skalmur og kalk. Kun oppe paa vaabenhusloftet over kirkens indgangsdør staar et stykke af denne oprindelige mur helt utildækket, saa man her kan faa et indtryk af, hvorledes den har synet. Materialet er temmelig raat tilhugne kridtstenskvadre fra Stevns. Dette korte, ret brede skib, der altsaa danner kernen i Gadstrup kirke, har vel antagelig mod øst haft et smallere kor med apsisrunding. Det har ogsaa haft sidealtre. I hvert fald fandt man ved restaureringen i 1949—51 under den nuværende trappe til prædikestolen de nederste skifter til et sidealterbord. Interessantest er det dog, at det ved samme lejlighed er blevet bragt for dagen, at Gadstrup kirke hører til blandt de saakaldte tvillingtaarnskirker, hvis mest velkendte repræsentanter er Fjenneslev og Tveje Merløse kirker, der begge er bygget af ætlinger af den mægtige Hvideslægt. Oprindelig havde kirken intet taarn, men ikke mange aartier efter opførelsen er den blevet smykket med et taarn mod vest. Det drejer sig ikke om det nuværende taarn, men et ældre, der nu er borte. Om dette taarn øverst oppe har været tvedelt, kan ikke siges med sikkerhed, men det har haft samme dimensioner i grundfladen som de andre tvillingetaarne. Taarnbygningen har været kortere, end den var bred. Tydelige spor i murværket baade i nord- og sydvæggen af det oprindelige kirkeskib

Gadstrup kirkes indre.

*) Se her beskrivelsen af Gadstrup kirke i Nationalmuseets store værk: Danmarks kirker, Københavns amt, 11. hefte, side 1124 ff. og hefte 21, 2169 ff. samt 2195 ff.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

(nu tydeligt markeret ved streger i begge vægges pudslag) har tillige vist, at man, dengang man byggede tvillingetaarnet, delt eller udelt foroven, har opført dets østmur over en stor arkade (bue), der atter har støttet sig til en endemur, halvt saa tyk som selve taarnmuren og gennembrudt af to mindre arkader, hvis midtpille har hvilet paa et kampestensfundament, der ogsaa bragtes for dagen ved undersøgelsen i 1949—51. Hvis vi altsaa skal prøve at forestille os Gadstrup kirkes indre efter denne første udvidelse, maa vi gaa til Fjenneslev eller Tveje-Merløse.

Kirkerummet har ligget i det halvdunkle med lyset kommende ind fra de smaa romanske vinduer, der har siddet forholdsvis højt oppe under det flade bjælkeloft. Mod øst har triumfbuen, som man ogsaa fandt rester af i 1949,

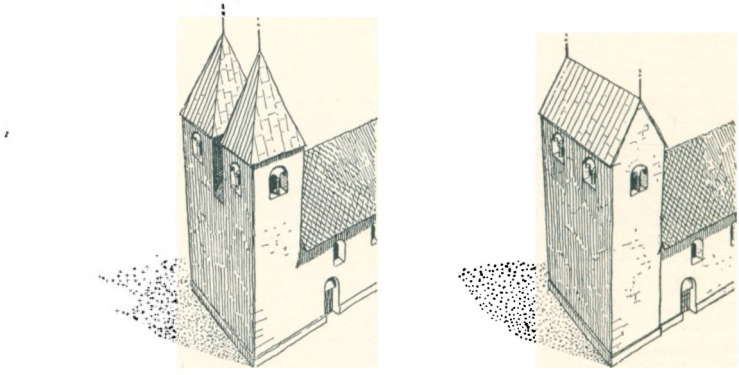

Saaledes har Gadstrup kirkes oprindelige taarn set ud, enten tvedelt som i Fjenneslev, eller med et bredt udelt taarn, som man fortrinsvis møder typen i Skaane (Se: Fra Københavns Amt 1935. C. G. Schultz: Bidrag til de danske Tvillingetaarnes Udviklingshistorie).

aabnet udsynet til kor og alter. Paa hver side af triumfbuen har der været rejst et sidealter, og mod vest har skibet sluttet med de to buer, hvilende paa den kraftige midtsøjle. Det har været noget fattigere end i Fjenneslev, hvor denne vestvæg har haft tre buer, hvilende paa to søjler, og tillige over buerne et herskabsgalleri, hvad der muligvis ikke har været i Gadstrup, men anseeligt har det dog set ud. Vi har beskrevet hele dette anlæg saa nøje, fordi det tillige fortæller os noget baade om kirkens alder og bygmestre. Hvem har bygget Gadstrup kirke? Alle spor peger i retning af Hvideslægten. Vi har allerede peget paa tvillingetaarnsanlægget. Men der er andre spor, der peger i samme retning. Vi ved, at Absalon har ejet Gadstrup kirke. Ved et gavebrev fra 1177 (Thorkelins diplomatarium Vol. 1 S. 42) skænkede han kirken til Vor Frue kloster i Roskilde. Et andet fingerpeg er kirkens gamle døbefont, det ældste inventar, der i dag findes i kirken. Denne smukke granitfont er nemlig tydelig nok hugget af den kunstner, man har kaldt »Hvideslægtens Stenmester«, hvis værker vi desuden finder baade i Fjenneslev, Kalundborg (bygget af Absalons broder *Esbern Snare),* Roskilde domkirke (»Kongesøjlen«s fodstykke) og i

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

kirkeruinen ved Vordingborg. (Her har han aabenbart arbejdet for *Valdemar den Store*). Intet under, at en sagkyndig som museumsdirektør *Mackeprang* ligefrem har udpeget Absalon som kirkens grunder*). Saa nær kan man dog næppe komme til sagen. Er tvillingetaarnene, som de sagkyndige mener, opført henimod aar 1200, er Absalon vel deres bygmester. Det forekommer dog sandsynligst, at han har afleveret kirken i færdigbygget stand med taarne til Vor Frue kloster i 1177. Kirken maa imidlertid være noget ældre. Dette stemmer ogsaa godt med det anvendte bygningsmateriale, kridtstenen fra Stevns. Det sandsynliggør, at kirken er blevet opført, før Absalon fra ca. 1160 begyndte at anvende teglstenen, det nye bygningsmateriale, i Sorø og Roskilde domkirke. Skal kirkens opførelse dateres væsentligt før 1160, er det vel sandsynligt, at ikke Absalon, men muligvis hans fader, Skjalm Hvide, er kirkens bygherre. Dette kirkens tilhørsforhold til Hvideslægten, der paa grund af Absalons gavebrev ikke lader sig rokke, ville være let forklarligt, hvis Hvideslægten havde ejet Ramsøgaarde (se Sognebogens afsnit herom). Nu synes Ramsøgaarde at have tilhørt kongeslægten. Vi kan derfor ikke nærmere begrunde Gadstrup kirkes tilhørsforhold til Hvideslægten, kun konstatere det. Paa denne kirkebygning, der har staaet færdig i hvert fald senest aar 1200, har saa slægterne gennem aarhundreder bygget videre, til kirken har faaet den skikkelse, den har i dag. Denne byggevirksomhed fortæller ikke blot om trang til kunstnerisk nyskaben, men ogsaa om kærlighed til gudshuset, der skulle smykkes og prydes med det bedste, tiden kunne skabe. I store træk kan den videre bygningshistorie tegnes saaledes: I 1300 tallet har man først nedrevet dobbelttaarnet, forlænget kirkeskibet til dets nuværende længde, erstattet det flade bjælkeloft med murhvælvinger for derefter i skibets forlængelse at opføre det brede lave taarn. Kort efter har man nedrevet det gamle kor med dets apsis og i forlængelse med skibets mure, jævnbredt med dem, opført det nuværende kor, der, som allerede omtalt, indtil 1881 var prydet med en kamgavl. Taarnet fik tilbygget det lille udvendige trappehus, og vaabenhuset tilføjedes. Alt dette skete før 1500. I sidste halvdel af 1500 tallet opførtes nord for koret det nu nedrevne sakristi (nedrevet 1881). Indtil 1750 havde kirken halvt bly- halvt tegltag.

Kirkens inventar hører vel ikke til det rigeste, men det er dog værd at tage nærmere i øjesyn. Ældst er kirkens døbefont, der allerede er blevet omtalt. Dens skaber, »Hvideslægtens stenmester« er maaske den samme som den *Aage Stenmester*, Absalon omtaler i sit testamente. Næstældst er det gamle træskærerarbejde, der nu er blevet anbragt paa et fodstykke oppe ved døbefonten. Det fortjener denne hædersplads. Et sagn fortæller om den kærlighed, tidligere beboere i sognet har omfattet det med: »Da munkene var udjagne og den lutherske lære indført her i landet, blev mange billeder, som bar minder

*) M. Mackeprang: Danmarks middelalderlige døbefonte. 1941. Side 95.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

om den katolske tid borttagne fra kirker og klostre. I Gadstrup kirke var der saaledes et træbillede af Gudfader med kristusbarnet i sine arme, hvilket blev nedtaget fra den plads, hvorpaa det hang, og sat ud i vaabenhuset, men da det skulle føres derfra og ud af kirken, blev det saa tungt, at ikke ti mand kunne føre det videre. Dog lod det sig bære tilbage og ophænge paa samme sted, og der hænger det endnu«. (Meddelt af Ebbe Kornerup efter Thieles: Danske Folkesagn). Ja, det hænger altsaa ikke mere paa det gamle sted, men hvad sandt er der iøvrigt i sagnet? Billedet forestiller Gudfader med den korsfæstede Kristus, en saakaldt naadestol. Oprindeligt har det forestillet den hellige Treenighed. Duen, Helligaandens symbol mangler, men paa den ene korsarm findes endnu hullerne, hvor den har været fæstnet. Gruppen har formodentlig hørt med til en gammel gotisk altertavle fra slutningen af 1400-tallet. At reformationen skulle være skyld i dens fjernelse er imidlertid ganske usandsynligt. Det var jo et grundkristeligt symbol, som ikke de vildeste billedstormere kunne ønske at fjerne. Forøvrigt har man eksempler paa, at saadanne treenighedsbilleder er blevet forfærdiget til vore kirker efter reformationen. Sagnet taler dog sandt om vore forfædres kærlighed til det gamle billede. Det har været med tungt hjerte, de bar det ud, antagelig da kirken havde faaet en ny »moderne« alterudsmykning. Mon det var i 1600, da det nuværende alterbord anskaffedes? Sagnet kan jo staa som en paamindelse for alt for ivrige kirkefornyere.

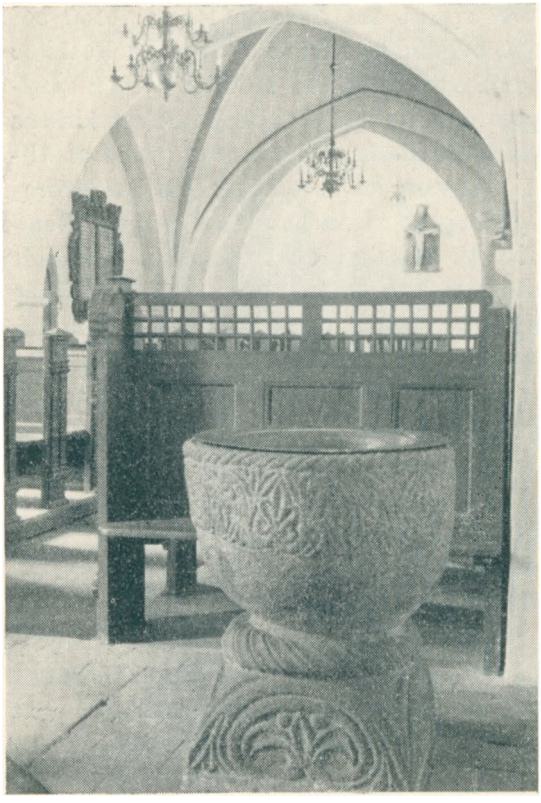

Gadstrup kirkes dobefont.

Det tredieældste stykke af kirkens inventar er alteret. Det bestaar af to stykker, alterbordet og altertavlen. Set i forhold til, hvad der er tilfældet i saa mange kirker, hvor kirkens oprindelige alterbord er blevet bevaret — i Jelling kirke ligger f. eks. endnu alterstenen, som Harald Blaatand lod lægge — er Gadstrup kirkes alter ikke af nogen alder. Alterbordet er fra ca. 1600. Omkring 1620 rejstes herpaa altertavlen, et stykke prægtig renaissancekunst,

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

skaaret af billedskæreren *Brix Snedker* fra Roskilde. Den kunne blive prægtigere endnu, hvis der engang blev raad til gennem en restaurering at føre den nærmere sin oprindelige skikkelse. Ikke blot mangler der nu figurer, der oprindelig maa have prydet den, f. eks. fire evangelistfigurer i de smaa muslingeskalnicher paa tavlens fodstykke. Farverne er ogsaa meget afblegede, og endelig fik altertavlen omkring midten af forrige aarhundrede indfældet et helt nyt alterbillede forestillende Jesus og den kananæiske kvinde, malet af historiemaleren *F. C. Lund*. Paa sin vis et ypperligt billede, men alligevel bryder det helhedsvirkningen. Samtidig med, at F. C. Lunds oliemaleri indfældedes, fik tavlens felter sin nuværende tekst. I de to øverste felter og i de fire felter, der flankerer alterbilledet, læses Mattæusevangeliets beretning om Jesu møde med den kananæiske kvinde, medens de nederste felter, øjensynligt med henblik paa alterets hovedfunktion som menighedens nadverbord bærer Paulus' ord om nadveren fra 1. Korintierbrev 10, 16—17.

Jævngammel med altertavlen er prædikestolen, ligeledes renaissance. Den er, som kirkens gamle regnskaber udviser, skaaret i 1619 af *Hans Billedsnider* i Køge. Denne Hans Billedsnider formodes at være den samme som billedskæreren *Hans Holst den ældre,* hvis søn *Hans Holst den yngre* er mester for Køge kirkes prædikestol. Paa prædikestolen her ses de tre evangelister, Mattæus, Markus og Johannes, kendelige paa deres symboler, engelen eller maaske rettere det vingede menneske, løven og ørnen. Særlig smuk er udførelsen af evangelisten Mattæus, hvor der paa ganske enkel vis er givet udtryk for inspirationstanken, der spillede saa stor en rolle i det lutherske skriftsyn. Evangelisten skriver med ført pen. Engelen fører den! Lukas mangler. Den unge mand, der er afbildet i opgangsfaget, kan næppe være ham. I saa fald maatte han vel have haft en bog i haanden, selvom der ikke havde været plads til hans symbol: Oksen.

Et lille halvt aarhundrede senere, i 1660erne fik kirken sine nuværende stolestader, skaaret af Caspar Snedker fra Roskilde. Stolestader hørte jo med til den nye lutherske gudstjeneste, hvor der skulle høres prædiken. Før reformationen stod man op i kirken; men disse stolestader kan ikke have været de første. Det er utænkeligt, at man først 130 aar efter reformationen skulle have skaffet kirkegængerne bænke at sidde paa. Resterne af et ældre sæt stolestader repræsenteres maaske af degnestolen i koret, hvor man ved restaureringen i 1949—51 fremdrog de gamle degnes husflidsarbejder — muligvis under de lange prædikener? — i form af deres navnetræk. I hvert fald har dens fyldinger gotisk foldeværk til udsmykning, hvilket peger bag om renaissancetiden. Nu er Caspar snedkers stolestader ført tilbage til deres gamle pragt efter en restaurering foretaget af billedskærer *Borre,* Haudrup, og kunstmaleren *Viktor Steensgaard*. Stolestaderne havde været udsat for stærke angreb af svamp, og før restaureringen var der af de oprindelige topstykker kun fire tilbage, to paa degnestolen og to paa de øverste stolestader. Navnene paa de to øverste stolegavle henviser til præsten Frederik Munthe og hans hustru

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Margrete. (Se præstehistorien). To andre gavlstykker har bogstaverne L. H. D. og I. P. D. skaaret i relief. Er det navnene paa kirkeværgerne?

Der er ogsaa grund til her at nævne kirkens gravminder. Midt i gulvet ligger to gravsten: over den syttenaarige Marren Nielsdatter, d. 1619, og over tidl. kirkeværge *Hans Jensen,* Ramsøgaarde, d. 1618. Bortset fra en mindetavle over *Svend Berthelsen* fra Ramsølille, der faldt i en forpostfægtning ved Ragebøl 10. februar 1864 under de indledende kampe om Dybbølstillingen, 29 aar gammel, er resten knyttet til de skiftende præster her i sognet. De er derfor omtalt under præstehistorien. Her skal kun særlig fremhæves mindetavlerne paa væggen. Det er ikke kostbare marmorepitafier over herremænd. Dem har vi aldrig haft i Gadstrup. Det er enkle, ofte naive trætavler opsat af eller til minde om præster og deres hustruer, men hver fortæller de sin historie. Der er præsten *Jens Radiers* minde over hans hustru, forfattet i elegante latinske vers. Der er gravtavlen over den nidkære præst *Jørgen Larsen Widbye* og endelig den kønne mindetavle oppe i koret over hans hustru, der efter den tids skik ægtede eftermanden hr. *Jacob Ebbesøn.* Sønnen af dette andet ægteskab, *Jørgen Wibye Ebbesen,* satte det over sin mor. Ikke blot ved sin stil: en landlig Louis Seize stil, for at citere Nationalmuseets kirkeværk — men ogsaa ved sin indskrift vidner det om sin tid. Med den befinder vi os i rationalismens højsommer. Hvem hviler her? En synder, der er taget til naade af vor Herre Jesus Kristus? Nej. Betegnende slutter indskriften: Jeg strør Cypresser her paa Dydens Hvilested!

Det var ikke blot de gamle slægter, der smykkede kirken. Det er ogsaa sket lige op til vore dage, og Gadstrup kirke bærer rigt præg af, at der her i sognet har boet kunstnere, der var hjerteligt knyttet til denne kirke. Navnene *Mette Mortensen* og *Tony Müller* gaar igen. Præsterækketavlen (fra 1909), der nu har fundet en smuk og værdig plads i vaabenhuset, og salmenummertavlerne (første gang taget i brug ved høstgudstjenesten 5. september 1926) er deres værk. Midlerne til nummertavlerne var en gave fra en anden præstedatter her fra sognet, frk. *Camilla Leth,* datter af sognepræst *Jens Vilhelm Leth.* Ligeledes fortjener at nævnes daabshaandklædet fra 1923, der er forfærdiget af Tony Müller paa lærred af hør fra Dyssegaardens mark og skænket af en gammel pige *Kirsten Christensen,* der sin meste tid var en god og trofast medhjælp i gaardejer *Peter Mortensens* hjem paa Maglegaard i Ramsølille. Motivet er Jesus, der velsigner de smaa børn.

Altertæppet, der første gang toges i brug skærtorsdag 1917, er ligeledes tegnet af Tony Müller. Motivet til de to af tæppets feltet i midtpartiet — løven og ørnen er hentet fra et mosaikgulv i kirken San Miniato al monte i Firenze. Dertil har Tony Müller selv komponeret de to andre evangelistsymboler, engelen og oksen. Midlerne til tæppet er tilvejebragt ved en indsamling blandt sognets beboere. Forskolelærerinde frk. *Anna Nielsen* var her den drivende kraft. En kreds af sognets kvinder udførte arbejdet. En af de ivrigste var pastor S. C. *Müllers* da 88-aarige enke, fru *Ida Müller.* Nu staar det smukke tæppe overfor

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

en genskabelse, idet frk. Tony Müller atter skal tegne det og en kreds af sognets kvinder derefter sy det nye. Kirken ejer to messehagler. Den nyeste er skænket kirken af den sidste stiftsskriver, dr. juris *C. W. Westrup.*

Af altersølvet er kun kalken gammel, dog kun fra 1713. En ældre kalk fra 1657 er gaaet tabt. Hvornaar vides ikke. Denne ældre kalk fra 1657 afløste en endnu ældre, der efter, hvad kirkens regnskaber oplyser, var blevet røvet af svenskerne i 1657. Da man i 1932 i Gadstrup gik over til at anvende særkalke ved altergangen, skaffede menighedsraadet ved afholdelsen af en bazar i præstegaardshaven midler dels til anskaffelse af 25 sølvsærkalke dels til en fornyelse af alterskranken, der altsaa stammer fra 1932—33 og er forfærdiget af smedemester *Winckelmann,* Roskilde. Ved en anonym gave anskaffedes der i 1952 yderligere 10 særkalke. Den største gave, Gadstrup kirke har modtaget i de sidste aar, er kirkens smukke orgel, der er tegnet af domarkitekt *Mogens Koch,* bygget af orgelbygger *Frobenius,* Lyngby, og disponeret af organist *Finn Viderø.* Det blev skænket af bladudgiver *L. Berthelsen,* Roskilde, der er barnefødt i Ramsølille. Menighedsrådet modtog tilsagnet om gaven, der var tænkt som et minde om giverens forældre, gaardejer *Ole Berthelsen* og hustru *Karen Larsdatter,* Ramsølille, i marts 1944, i 100 aaret for hendes fødsel. Fredag d. 5. juli 1946 indviedes orgelet ved en smuk fest i kirken.

Vi vil slutte vor rundgang i kirken oppe i taarnrummet, hvor kirkens to klokker hænger. Den, der kommer derop med forventninger om stadig at finde de gamle middelalderlige klokker deroppe, vil blive skuffet. De to klokker, kirken havde i middelalderen, er begge gaaet til og sandsynligvis blevet omstøbt til kanoner, da Frederik I. i 1528 og Christian IV. i 1602 udskrev klokkeskat. Ved begge disse udskrivninger af kirkeklokker vides det nemlig, at Gadstrup kirke har maattet aflevere klokker.

Der er jo imidlertid sjældent noget, der er saa galt, at det ikke er godt for noget. Til gengæld for, hvad kirken mistede ved de to udskrivninger, fik den i hvert fald een klokke igen, der baade er af kvalitet og tillige har historie, saa det kan forslaa. Det drejer sig ikke om kirkens mindste klokke, der, som indskriften viser, er støbt i København af *Hartvig Qvellich Meier* i 1616. Det er solidt klokkestøberarbejde. Indskriften staar mellem friser af liljer og akantus, og klokken er smykket med tre medailloner, de to med billedet af en pelikan, den opofrende kærligheds symbol, den tredie med en flakt ørn. Nogen særlig historie har denne klokke ikke. Anderledes forholder det sig med den store klokke, som vi med rette kan kalde: Den hollandske abbeds klokke. Den er ikke blot større og smukkere i klangen — alle gadstrupboere kender den. Det er med den, solen ringes op hver morgen og ned hver aften — men den har som sagt tillige historie. Dens indskrift var indtil for faa aar siden en gaade ligesom dens herkomst. Indskriften lyder paa latin: Dominus Reinerus Dostinchem abbas XXXVII ihrlm me fieri fecit Arnoldus de Wou me fecit anno domini 1504 (Hr. Reinerus Dostinchem den syvogtredivte abbed af Je-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

rusalem lod mig gøre. Arnoldus de Wou gjorde mig i det Herrens aar 1504). Hvem var denne *hr. Reinerus,* og hvad ville det sige, at han var den syvogtredivte abbed af Jerusalem? De eneste holdepunkter var dels klokkestøberens navn, der var kendt fra andre klokker, og saa aarstallet 1504. Den første, der søgte at løse gaaden var historikeren og arkæologen *Burmann Becker,* der i slutningen af forrige aarhundrede var kommet saa vidt, at han mente at kunne fastslaa, at hr. Reinerus maatte have været abbed i klosteret Jerusalem og født i byen Doetinchem i Holland. (Man fandt hurtigt ud af, at ordet Dostinchem skulle læses som det hollandske bynavn: Doetinchem. Ved en støbefejl var et e blevet til et s). Baade dette bynavn og klokkestøberens navn pegede med al tydelighed mod Holland. I Holland havde der kun været eet abbedi med navnet Jerusalem, nemlig det kloster i Nordholland i provinsen Friesland, der efter sin stifter *Gerkes* almindeligvis kaldtes Gerkeskloster. Altsaa maatte hr. Reinerus have været dettes klosters abbed. Om klosterets historie kunne dengang saa godt som intet oplyses, saa Beckers formodning kunne hverken bekræftes eller afkræftes. Beviset kom ganske uventet ved en henvendelse fra en hollandsk lokalhistoriker, lærer *W. Brandsma,* Groningen, der er barnefødt i Gerkeskloster og indgaaende har beskæftiget sig med sin barndomsbys og dens klosters historie. Han kunne nu fortælle, at hr. Reinerus fra 1504—31 som den syvogtredivte i rækken havde været abbed i Gerkeskloster alias Jerusalem, altsaa nøjagtig som indskriften havde fortalt, men han kunne fortælle mere om klosterets historie, der tillige kastede nyt lys over klokkens mærkelige skæbne. Gerkeskloster var et cistercienserkloster, der var blevet grundlagt i 1240. Det besad store rigdomme i kraft af sin anseelse. Da Reinerus netop var blevet abbed i 1504, ligger det nær at antage, at klokken har været den nye abbeds gave i anledning af hans ophøjelse. Klosterets historie blev baade kortere og mere stormfuld, end abbed Reinerus vel har drømt om det, da han tiltraadte sin nye værdighed. I det samme aar gik en ung, ukendt bakkelaurus Martin Luther rundt i universitetsbyen Erfurt. Han skulle fjorten aar senere rejse en storm, der ogsaa skulle komme til at gøre en ende paa Gerkesklosterets herlighed. Allerede i 1518 naaede reformationsrøret Nederlandene, der dengang stod under det katolske Spaniens herredømme. Førend sin død i 1531 naaede hr. Reinerus altsaa at faa uroen ind paa livet, og 40 aar senere, 1571, plyndredes hans kære kloster af vandgeuserne, de landflygtige protestanter, der under ledelse af *Wilhelm af Oranien* førte den hollandske frihedskamp og ved stadige overfald, hvad vi i dag ville kalde commandoraids, søgte at forurolige de spanske magthavere. Allerede 1580 havde reformationen sejret, og dermed var klostrets skæbne beseglet. Det inddroges, den sidste abbed pensioneredes, og dets ejendom blev bortsolgt. Først 1629 blev der atter holdt gudstjeneste i klosteret, idet provinsregeringen dette aar gav tilladelse til, at der indrettedes en reformert kirke i vestenden af klostrets tidligere bryggeri. Men paa dette tidspunkt maa klokken i hvert fald have været forsvundet, ellers var den vel blevet benyttet til det nye gudshus. Hvordan og

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

hvornaar skete det? Den lokale overlevering ved at berette, at det skete ved vandgeusernes plyndring i 1571. Man har mod denne overlevering rejst den indvending, at vandgeuserne næppe under et kortvarigt plyndringstogt, der maa have staaet i kampens tegn, skulle kunne have naaet at nedtage klokken og at føre den 1 til 1¼ km over land ned til den lille, nærliggende flod, som vandgeuserne har kunnet staa op ad med deres skibe. Traditionen er dog langt fra usandsynlig. Klokkens nedtagning af taarnet behøver ikke at have taget lang tid. Man har ganske simpelt styrtet den ud af taarnet. Den kendte klokkesvejser *August Nielsen,* Roslev, har meddelt denne artikels forfatter, at denne fremgangsmaade er særdeles anvendelig, hvor jordsmonnet under taarnet blot er tilstrækkeligt blødt, og at den stadig anvendes, uden at de klokker, der er tale om, lider den mindste skade. Tilmed ved man, at vandgeuserne i 1571 paa et lignende togt til en anden nærliggende by netop har bortført kirkeklokken. Det kan være os danske en beroligelse, at klokken er blevet røvet af hollænderne selv, der sandsynligvis ville gøre den i penge og dermed skaffe midler til den fortsatte frihedskamp.

Men hvordan endte saa klokken i Gadstrup? Muligvis er vejen gaaet om ad en af de danske kongers opsamlingspladser for kirkeklokker, der skulle omstøbes til kanoner. Det kan meget vel tænkes, at kongen har søgt at skaffe sig malm ogsaa ved at opkøbe kirkeklokker i udlandet. At kirkeklokker ansaas for lovformeligt krigsbytte, har man mange beviser for. Saaledes er klokken maaske havnet paa et af kongens lagre, hvorfra — det har man ogsaa eksempler paa — folk med de rette forbindelser kunne købe overflødige klokker tilbage. Paa denne maade er mange danske kirkeklokker havnet paa helt andre steder end, hvor de oprindelig hørte hjemme. Hvorfor skulle det saa ikke ogsaa kunne ske med en udenlandsk klokke? Vi kan kun gætte og saa iøvrigt konstatere, at her hænger den. Ved sin bevægede historie minder den os om alt menneskeligts omskiftelighed, ogsaa kirkehusets, det ringe gæstekammer, vi mennesker bygger for den himmelske gæst, vi vil bede, altid maa bygge og bo hos os.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

SYV KIRKE

Ikke faa landboere lever hele deres liv i fødesognet. En del landejendomme gaar fortsat i arv fra slægt til slægt. — Jorden binder.

Det samme forhold gør sig gældende — om end i færre tilfælde — blandt landarbejdere og blandt indehavere af haandværksvirksomheder. — Et frivilligt stavnsbaand!

Forklaringen herpaa maa vel søges i, at hjemstavnsfølelsen paa landet, hvor alle kender hinanden, er mere udviklet end i byerne. Minderne knyttes inderligere til marken, skoven og stranden end til huskarreerne og brostenene. Har en bondegaard skiftet ejer, vil det ikke være utænkeligt, at børn eller børnebørn af en tidligere indehaver en dag indfinder sig og beder om tilladelse til at dvæle en stakket stund i de kære, gamle stuer eller gaa en runde i haven og hilse paa de aldrig glemte træer. De skiftende lejere i byernes kaserner faar næppe lignende besøg.

Omtalte gruppe landboere vil selvsagt kun faa fast tilknytning til een kirke: Sognekirken.

En anden gruppe landboere har maaske købt ejendom eller faaet ansættelse i et andet sogn, da ægteskabet blev indgaaet, og har saa slaaet rod her for resten af livet. Som aarene skrider, vil vel mange inden for denne gruppe komme i vildrede, hvis de skal vælge mellem forældrenes og barndommens kirke og den kirke, hvor deres egne børn er baaret til daaben og senere konfirmeret og viede.

Endelig findes der ogsaa paa landet farende fugle, som vanskeligt vil faa fast tilknytning til en enkelt kirke.

I de sidste menneskealdre er vore landsbykirker blevet grundigt undersøgt og beskrevet af vore mest indsigtsfulde arkitekter og videnskabsmænd, og interesserede henvises til disse fagfolks lærde afhandlinger og publikationer. Særlig anbefalelsesværdigt er det for tiden udkommende storværk »Danmarks Kirker«, udgivet af Nationalmuseet.

Naar en ikke-fagmand alligevel tør give sig i kast med en beskrivelse af sognets kirke, maa det vel derfor betegnes som halsløs gerning, med mindre man vil mene, at menigmands syn ogsaa paa dette omraade kan have interesse.

Videnskabsmanden besøger kirken en enkelt eller nogle faa gange og fremkommer derefter med sin videnskabelige udredning, om man vil, afsiger sin dom. Sognets egne børn har daglig kirken for øje og aflurer den hemmeligheder, som maaske hverken har videnskabelig eller arkitektonisk interesse, men hemmeligheder, som *han* har fundet og glæder sig over. Det kan være interiøret fra en bestemt plads i kirken (mon det er tilfældigt, at mange kirkegængere har bestemte pladser?), maaske en detaille, et vindue, en gavl eller bygningens skiftende silhuetter i forskellig belysning.

Kirken er et historisk sted, og hvem kan dvæle i en gammel landsbykirke uden at komme i historisk stemning, denne mærkelige stemning, som i lige saa

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

høj grad kommer inde fra som ude fra, naar man færdes i en historisk egn eller betræder en historisk bygning i sit fædreland og blot har mindste kendskab til, hvad der er foregaaet her gennem tiderne, som svandt.

Syv Kirke S. V. 1953

Der sukked vor far med glødende barm,
naar klokkerne rørte sin stemme;
der fældte vor mor en taare varm,
som ej hendes sønner skal glemme.

Der hented de bod for de tungeste savn
og styrke til vandringens møje;
der fanged de freden i Jesu navn,
da mødig de lukked sit øje.

Noget tilsvarende kan ikke fornemmes i et fremmed land, saa lidt som en fremmed vil kunne opleve det i Danmark. I begge tilfælde vil det vigtigste, det afgørende mangle: Blodets baand.

»Det er ikke blot folkets sjæl, der lever og rører sig i nationens historie — det er ogsaa omvendt«.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

At kende en egn vil sige at have færdedes i den paa alle aarets tider i alle naturens stemninger og i alle de stemninger, en selv har haft. (H. V. Clausen). Ombyt egn med kirke, og De vil lære Deres kirke bedre at kende end videnskabsmanden, om end paa en anden maade!

Hvor ofte omtaler sogneboere ikke deres kirke som »vor gamle, smukke kirke«. »Gamle« passer jo næsten altid. Af Danmarks ca. 1700 landsogne har ca. 1630 kirker, der er ældre end reformationen, ja, over 1500 stammer fra Valdemarernes dage eller er endnu ældre. Men ogsaa smuk! Kender De gamle grimme kirker? Maaske grimme nye!

Ælde giver bygninger patina; men ælde alene gør det ikke. Mon skønheden ikke skulle skyldes materialet i forbindelse med den enkle plan og den rene stil, der er over alle danske landsbykirker. Og saa beliggenheden! Stolt knejsende paa bakketoppen som mange sjællandske kirker, eller beskedent dukkende sig for vestenvinden som Vestjyllands kullede kvaderstenskirker.

Forud for disse stenkirker har vort land antagelig været nogenlunde dækket af trækirker, der menes at have ligget paa samme grund som deres efterfølgere.

Efter at trækirkerne var begyndt at smuldre, dækkedes størstedelen af Danmark af taarnløse romanske kirker, paa øerne sædvanligvis opført af kløvet granit, i visse egne af fraadsten eller kridtsten, i Jylland fortrinsvis af store tilhugne granitsten, saakaldte kvadersten. Planen var saare enkel: Det noget lavere og smallere kor, forbeholdt præsten, og skibet, hvorfra menigheden gennem den ofte med kragbaand udsmykkede triumfbue havde udsyn til det ved korets østende opstillede stenalterbord. Til korgavlen føjedes ikke sjældent en halvrund alterbygning: Apsis.

Saavel skib som kor dækkedes af et fladt bjælkeloft. De rundbuede vinduer var faa, smaa og højtsiddende med skraa karmsider.

Det har voldt de lærde hovedbrud at bestemme alderen af vore ældste stenkirker, men efter grundige undersøgelser mener man at kunne fastslaa, at denne byggevirksomhed har staaet paa fra slutningen af det elvte aarhundrede til frem imod aar 1250. Den her i landet eneste romanske kirke, som har datering for sin grundlæggelse, er Gjellerup kirke ved Herning. Den bærer indskriften: »I Herrens Kødblivelsesaar 1140 er dette Hus grundlagt til Guds Ære«. Forskellige forhold gjorde imidlertid udvidelser paakrævede, og da man syd fra og fra købstadkirkerne havde stiftet bekendtskab med gotiken, kom denne stil fra omkring 1250 til at præge næsten samtlige østdanske landsbykirker. Den romanske plan ændres, idet det lille kor nedbrydes, og et nyt opføres i skibets bredde og højde; de flade bjælkelofter afløses af hvælvinger, og der fremkommer et saakaldt langskib som i Syv kirke. I stedet for de smaa romanske vinduer indsættes større spids- eller fladbuede. Kirkerummet bliver aabent og lyst, som det kendes fra mange købstadkirker. Mod vest tilføjes taarnene. Skibets vestgavl gennembrydes, saa forbindelse etableres mellem skib og taarnrum. Gavlfladerne opløses i kamme, blindinger og liséner, ligesom vaabenhuse og sakristier tilbygges. Til det forlængede og overhvælvede

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

skib føjedes dog adskillige steder et nyt, ligeledes hvælvet kor, og mange vil sikkert finde, at denne gamle romanske plan med den mellem kor og skib adskillende triumfbue skaber et mere stemningsfuldt kirkerum med koret som det allerhelligste. Smukke eksempler herpaa findes i Kirke Flinterup, Tyvelse og Sludstrup. Paa Sjælland findes kun een kullet kirke: Butterup, betegnende kaldet den usynlige kirke, i modsætning til Kundby, den synlige kirke.

Medens næsten samtlige ødanske og mange østjyske kirker i saa høj grad er præget af gotiken, at kun kendere vil kunne paavise romanske elementer, staar hundreder af vestjyske kvaderstenskirker bogstavelig urørte. De kraftige granitkvadre, dækket af lav, spiller i bløde, rødlige, gullige og graa farver, og søjleportaler og reliefprydede karmsten forskønner disse enkle lidt tunge og alvorlige kirkehuse, som passer saa fortræffeligt til det barske jyske landskab.

»Landsbyen Kirke Syv, hvor Peder Syv fødtes, er en lillebitte, meget gammeldags by, hvis faa beskedne huse kryber sammen om den højtliggende kirke, som næsten er helt skjult bag kirkegaardens vældige træer. Det er et meget smukt sted, ægte dansk i sin stemning. Fra den 49 m høje banke nær kirken er der en udsigt, som er usædvanlig vid og aaben, hvad der paa disse strøg virker helt overraskende. Saa højt er man oppe paa disse steder, at det bakkebølgende land ser fuldstændig fladt ud herfra som en tætbygget slette, der breder sig milevidt til alle sider«.

Det er forfatteren Achton Friis, der skriver saaledes i »Danmarks store Øer«. Samme forfatter har i nævnte værk en smuk, lille tegning af kirkegaardens nordmur og kirkegaardslaagen i det nordøstlige hjørne.

Syv kirkes beliggenhed taaler sammenligning med Højelse og med Kundby i Holbæk amt. Den er synlig fra Valore, fra Præstehøj ved Reerslev, fra Kirke Hyllinge og fra Egstallebjerg ved Nørre Hvalsø.

Omkring den kuperede kirkegaards ældste del er opført en mod vest og mod øst paa den indvendige side jorddækket ringmur af raa kampe- og munkesten. Paa et lille stykke af vestmuren er endnu bevaret de karakteristiske gamle munketegl: Munke og nonner. I 1862 blev kirkegaarden udvidet mod syd, og synsprotokollen oplyser d. 18. juli 1862: »Kirkegaarden var udvidet, planeret og smukt og hensigtsmæssigt anlagt og omgiven af en for største Delen af nyt opført skøn og solid Ringmur«. Om kirkegaarden skriver kgl. bygningsinspektør, professor Kaj Gottlob efter en inspektion i anledning af et reguleringsarbejde i 1948: »Det meget smukke og stærkt kuperede terrain kan give skønhedsværdier, som nu slet ikke er udnyttede. Lejligheden bør benyttes til at faa det hele saa smukt som muligt og udnytte de sjældent naturlige skønhedsværdier, stedet har«.

Tag saa kirkebygningen i øjesyn fra de forskellige verdenshjørner!

Nordsiden: Kæmpehøjen med den ældgamle, smukt løbende ringmur; bag denne kirkens kolde, lidt barske side med de store, rene murflader, et enkelt vindue, et enkelt glamhul. Der er noget borgagtigt, noget spøttrupsk

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

over denne side af kirkehuset — efter manges mening kirkens smukkeste, i hvert fald ejendommeligste side. Mod vest rejser taarnet sig majestætisk og er synligt langt ind i Midtsjællands skovegne. Fra Assenløse og fra Særløse overdrev kan det minde om nyere vestjyske kirketaarne, der rejser sig som hvide fyrtaarne i det flade land. Naar undtages taarnets tag, skjules bygningen mod syd af gravlundens linde. Fra kirkegaardsporten mod øst rejser den kraftige, kamtakkede korgavl sig omtrent som paa Ejby kirke ved Køge. Sammen med det bagved liggende taarn dannes en fin silhuet.

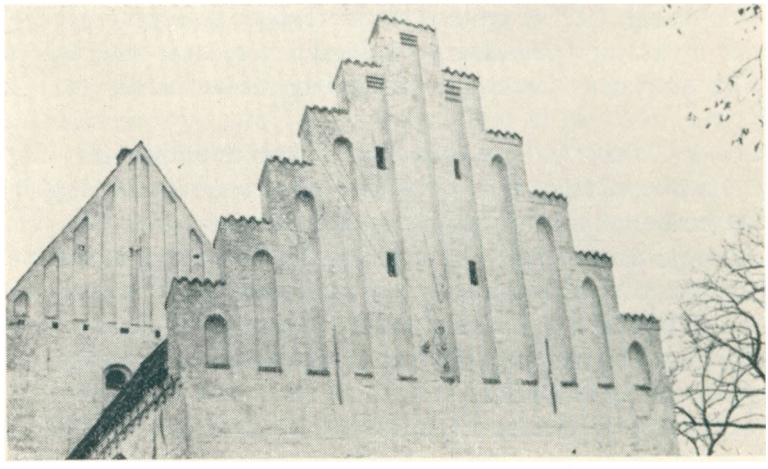

Kamgavle paa Syv Kirke. Fot. Nationalmuseet.

Der er noget monumentalt, bastant og kraftigt over Syv kirkes ydre, og forholdene mellem bygningens tre dele: Langskib, taarn og vaabenhus danner en skøn harmoni.

Langskibet er udvendig opført af kridtkvadre fra Stevns, som næsten samtlige kirker i Østsjælland. Kun omkring vinduerne, til bloktandgesimserne og i korets gavlflade er anvendt munkesten. Langmurene hviler paa en syld af store fremspringende granitsten, medens østgavlen har skraakantsokkel af kridt. Samme gavls 11 kamtakker er dækket af munketegl og prydet med 11 saakaldte højblindinger, de tre midterste med falset afdækning, de øvrige spidsbuede.

Det 18 m høje og meget kraftige taarn er paa det nærmeste jævnbredt med langskibet. Det anvendte materiale er ogsaa her limstenskvadre og munkesten lagt i bælter af vekslende bredde, kendt fra flere østsjællandske kirker, f. eks. Strøby og Ølsemagle. Øverste stokværk har mod nord eet mod de øvrige verdenshjørner to glamhuller. Mod øst er disse halvt dækket af skibets tag, vel et af beviserne paa, at skibet er yngre end taarnet. Taarngavlene, der staar med glatte kamme, menes at have haft 9 kamtakker, svarende til de 9 højblindinger paa østgavlen. Vestgavlen mangler blindinger, men er sandsynligvis

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

ommuret. Paa taarnets sydmur op mod vaabenhusets vestmur trappehus af teglsten.

Vaabenhuset mod syd er opført af munkesten paa granitsyld, og gavlen er prydet med 11 kamtakker og 5 højblindinger, af hvilke den midterste er tvedelt.

Indtil en restaurering i 1943 var Syv kirkes bygningshistorie en gaade. Udgravninger i skibets gulv viste da, at gennemgribende ændringer havde fundet sted, og at gangen i udviklingen havde formet sig ret usædvanligt.

I taarnets østmur fandtes svage rester af en lille, romansk kirkes vestgavl, opført af kridtkvadre omkring 1160, og under skibets gulv afdækkedes fundamenter, der viste, at denne sognets første stenkirke har haft skib og kor med apsis. Antagelig i begyndelsen af det fjortende aarhundrede er denne kirke blevet overhvælvet. Et kridtstenshoved, som blev fundet samtidig, menes at have dannet slutningen under en ribbe eller en gjordbue i denne kirke. Omkring aar 1400 nedbrydes kor og apsis, og skibet forlænges mod øst. Dette lange, smalle skibs østgavl er delvis bevaret i det senere i bredden udvidede langskib, og konturerne af et spidsbuet vindue skimtes i kirkens nuværende korgavl. Omtrent 100 aar senere paabegyndtes mod vest opførelsen af et taarn i noget større bredde end det romanske, nu overhvælvede og forlængede skib. Taarnets store bredde tyder paa, at man allerede ved begyndelsen af dets opførelse har planlagt en udvidelse af skibets bredde, og denne menes da ogsaa at være paabegyndt umiddelbart efter taarnets fuldførelse.

De i 1943 foretagne undersøgelser viser altsaa, at der i Syv, paa samme grund, har staaet to stenkirker før den nuværende, og at taarnet, i modsætning til hvad der er tilfældet de fleste andre steder, er kirkens ældste del.

Fra kirkens ydre vender vi os til dens indre, og første indtryk er et aabent, stilrent og lyst rum. Der er virkelig noget gotisk højtstræbende over dette landsbykirkerum; her er højt til loftet og vidt til væggene, ikke trykkende og lidt dystert som i mange af øernes hvælvede kirker.

Skibet er delt i 3 fag. De overordentlig kuplede krydshvælvinger hviler paa falsede vægpiller, spidse helstens skjoldbuer, elegante gjordbuer og halvstens ribber. Materialet, saavel i indermure som i hvælvinger, er munkesten. De to vinduer i syd og det ene i nord samt døraabningen sidder omtrent midt i hver sit hvælvingsfag og er alle fladbuede med dobbelte false.

En spidsbuet, meget kraftig arkade forbinder skibet med taarnets nederste stokværk, som dækkes af en skjoldbueløs krydshvælving, hvis kapper er mindre kuplede end skibets. Taarnets indermure er beklædt med kridtstenskvadre. — Samtlige indermure og hvælvinger har været forskaanede for cementpudslag eller anden moderne frisering, som skæmmer ikke faa kirkerum.

Ved restaureringen i 1943 afdækkedes 6 røde indvielseskors. Disse freskomalede hjulkors findes paa de steder, hvor bispen ved kirkens indvielse afsatte korsets tegn med indviet olie.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

At ændre et rum, i særdeleshed et kirkerum, er en overordentlig vanskelig og bekostelig sag — det behøves ikke i Syv kirke.

Kapellet

Helt op til den første verdenskrig foregik en jordefærd paa landet, i hvert fald fra gaardstederne, almindeligvis fra hjemmet, og alle ældre husker de lange vogntog, der i skridtgang bevægede sig frem mod kirkegaardens port. Uvilkaarligt maatte man sande salmens ord: »Her mødes alle veje«. Ved denne tid blev det almindeligt at indrette kapeller. Hvor det lod sig gøre, omdannedes maaske et tværskib eller en anden tilbygning, men langt de fleste steder opførtes et kapel paa kirkegaarden. Saaledes ogsaa paa Syv kirkegaard, hvor der i 1912 opførtes et kapel med tøndehvælving og kamgavle med blindinger svarende til korgavlen. Placeringen ved gravlundens østende lige inden for kirkegaardsporten, halvt skjult af ranke linde og tunge aske, kunne næppe være heldigere — et smukt lille skovkapel.

Det kan vist med nogen ret siges, at Syv kirkes inventar ikke ganske kan staa maal med det skønne rum.

Den, der træder ind i en kirke, vil vel altid uvilkaarligt vende sig mod alteret. Kun i ganske faa danske landsbykirker er det oprindelige stenalterbord bevaret. Ved udgravningen i 1943 fandtes rester af sidealterborde ved den romanske kirkes triumfbues vestside. Muligvis har der været sidealternicher som nu i Maaløv kirke.

De fleste altre stammer fra tiden umiddelbart efter reformationen og bestaar af alterbord og altertavle. Alterbordets forside var i Syv kirke indtil 1938 dækket af en kedelig graagrøn oliemaling, da de oprindelige farver blev fremdraget af kunstmaleren Erik Pedersen, Birkede. Panelets forside er delt i fire felter med profilkapitæler og rammeværk med halvrunde bueslag, afvekslende dekoreret med skællagte blade og slyngbaand. Samme motiv findes paa prædikestolen og paa de af Mette Mortensen, Gadstrup, i 1932 skaarne nummertavler. Felterne adskilles og flankeres af fem hermer med joniske kapitæler, af hvilke de tre midterste er finere skaarne end de to yderste. Hermernes fodstykker har løvemasker, som i munden holder en ring, i hvilken der er bundet et baand med frugtbundter endende i en kvast. Alle fyldingerne er dækket af grønlige bladmønstre. Friserne over og under fyldingerne er udfyldt med sorte maauresker, d. v. s. ornamenter efterlignende arabisk prydværk. Friserne og iøvrigt hele alterbordsforsiden harmonerer smukt med altertæppet, som er syet af sognets kvinder i 1935 efter tegning af Tony Müller, Gadstrup.

Altertavlen er i renaissance fra omkring 1600. Fire joniske søjler — 2 hel- og 2 halvsøjler med kannelerede skafter og joniske søjlehoveder bærer en baldakin, der krones af en lav trekantgavl. Søjlerne har forneden kartouchprydbælter med englehoveder og smaa frugtbundter, og de høje postamenter har lignende prydelser. Hele storfeltet er udfyldt med et usigneret maleri fra

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

1860 af Thorvaldsens Kristus. Tavlen minder i opbygningen om Ejby kirkes og har muligvis forhen været en saakaldt katekismustavle.

Altersølv

Kalken, ligeledes fra omkring 1600, har sekstunget pyramidefod med paanittet krucifiksgruppe: Den korsfæstede Kristus mellem Marie og Johannes; højt sekskantet skaft og nyere bæger. Knoppen er delt i 10 rudeformet endende bukler, skiftevis prydede med bladværk og kristushoveder. Under foden er graveret 1703, antagelig refererende til en reparation. Disk med cirkelkors paa randen, og sølvvinkande, skænket af daværende kirkeejer, godsejer *J. D. Schmidt,* Vibygaard, i 1861.

Alterbordet prydes af to 44 cm høje meget vægtige malmstager. Paa foden er indslaaet: »Siv Kirckes Stager 1636«; altsaa skænket kirken i hundredaaret for reformationens indførelse i Danmark.

I 1946 skænkede et medlem af menigheden kirken en syvarmet titusstage, som bærer følgende indskrift: »Skænket til Syv Kirke i Taknemmelighed og til Minde om Danmarks Befrielse den 5.-5.-1945«.

I korets nordvestlige hjørne staar den kraftige lidt plumpe døbefont, som foroven har en spinklere og paa overgangen til foden en noget sværere rundstav. Foden er fra 1893; hvorvidt kummen er kirkens oprindelige vides ikke. — I synsprotokollen 1860: »Ny Døbefont af Palisandertræ med indlagt Bund af kinesisk Porcelæn«. Daabsfad af tin fra 1600'rne uden mærke, og daabskande ligeledes af tin og uden mærke.

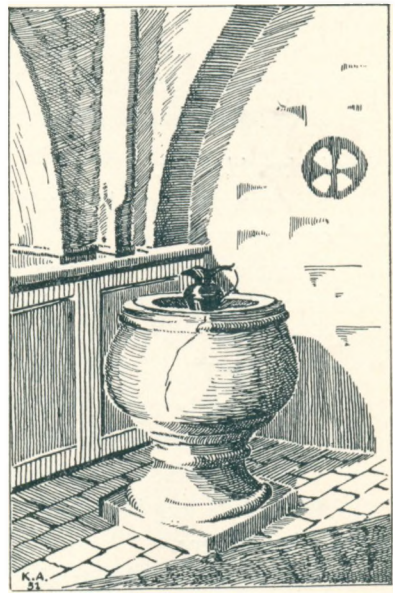

Syv kirkes døbefont.

Prædikestolen er i samme stil som alterbordets forside og udført paa samme værksted. De fem fag er adskilte ved to og to joniske kannelerede halvsøjler, hvis postamenter har løvemasker. Fyldingernes rammeværk har rundbuede arkader, og under den brune maling skimtes en frakturskrift og ANNO MDCII.

De oprindelige egetræs stolestader afsluttende med tre firkantede spir (en gavlplanke blev fundet under alterskranken i 1943) var blevet omdannet og egetræsmalet ved en uheldig restaurering i 1860. I 1943 ændredes disse atter, efter tegning af arkitekt Langballe, og fik trekantet afslutning og dekorative liséner.

Herskabsstolene øverst baade paa nord- og sydsiden. I stolegavlenes frise-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

felter er i syd skaaret: Emmeke Spærre 86, og i nord: Bente Uls 1588, henvisende til ejeren af Vibygaard, Emmike Sparre, gift 1588 med Bente Hjul. Under felterne fire vaaben med indskrifter. Mod syd: »H. Otthe Kraghs Fæderne 16« og »H Otthe Kraghs Møderne 65«, mod nord: »F. Ane Rosenkrandtsis Fæderne 16« og »F. Ane Rosenkrandtsis Møderne 65«. (Se beskrivelsen af Vibygaard!)

Dørene har hver to fyldinger, de øverste med reliefskaarne vaaben, paa nordsiden en halv bjørn siddende i et træ med fremstrakte forben, herover to mod hinanden vendende halve bjørne, der holder hinanden i labberne. Paa sydsiden tre under hinanden stillede sparrer.

Ved indgangen staar en jernbeslaaet ca. 300 aar gammel pengeblok.

1949 anskaffedes en egetræs præstestol betrukket med læder.

Syv kirkes klokker.

»Denne vældige himmelstemme af malm, der sidder oppe i taarnet og raaber ud i rummet«.

Johannes Fastenowe var navnet paa middelalderens dueligste klokkestøber i Danmark. Denne, sikkert fra Tyskland eller Holland indvandrede støber, har i tiden fra 1511 til 1522 efterladt os ca. 30 klokker, alle smukt udførte og med lige fortrinlig klang. Syv kirke er saa heldig at eje en klokke af denne mester, og den tør nok betegnes som kirkens klenodie. Klokken, hvis tværmaal er 1,17 m, bærer en latinsk indskrift i to linier mellem borter af vindrueklaser og brombær. I oversættelse: »Herren elskede Andreas i Sødheds Duft. Johannes Fastenowe gjorde mig i Herrens Aar 1515, da Jakob Turesen og Hemming Hansen var Kirkeværger«.

Den anden klokke maaler 1,13 m og bærer følgende indskrift: »Hederlig oc høledt (højlærd) Mand Mester Lavridtz Mortensøn, Sogneherre til Roskilde Domkircke og Kircke Herre til Sivf Kircke, Lavridtz Thygesøn, Anders Lavridsøn Kircke Werge til forne Kircke. Felix Fuchs gos mich anno 1626«.

Kirkebygningens eneste gravminde er en 205 × 134 cm ligsten af ølandsk kalksten midt i skibets gulv. Ligstenen menes at dække præsten og sprogforskeren Peder Syvs forældre.

Ligstenen bærer følgende indskrift: »Peder Olufsens fordum Kircheværgis ok hans kiere Hustruis Anna Mortensdaaters Begrafvelse-Sted«. Herunder findes en hebraisk indskrift, »deres Minde være til Velsignelse«, og følgende vers:

»Merk Læser et Ord eller tu,
Jeg har før været saa som du,
Du skal ok bliv som jeg er nu,
Dig self derfor i mig besku,
Ok haf den Død altid i Hu. Aar 1655«.

Paa græsplænen mellem skib og vaabenhus ligger en randprofileret sandsten 192 × 83 cm med hjørnerosetter fra 1805. Stenen bærer indskriften: An-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

ders Hansen, født 1743, død 1805, Foged Hans Andersen, død 1848 og Gaardejer Hansen, født 1818, død 1895.

I gravlunden ligger en lignende sandsten 177 × 102 cm: »Qvistgaards Familiebegravelse«.

Syv kirke menes at have været anneks til Gadstrup siden c. 1600. 1253 blev den af biskoppen annekteret til Syv præbende i Roskilde domkirke og forblev herunder ogsaa efter reformationen. 1671 blev kirken fra kronen skødet til borgmester Bartolomæus Jensen, København. Senere blev den købt af konferensraad Peder Bentzon til Geddesdal og Vibygaard og forblev under denne sidste hovedgaard, indtil den overgik til selveje d. 1. januar 1912.

I det sidste hundredaar har et meget stort antal af vore kirkebygninger gennemgaaet omfattende restaureringsarbejder, saaledes at man med nogen ret kan sige, at restaureringernes tid i hovedsagen er forbi. For inventarets vedkommende er der fortsat opgaver at løse — ogsaa i Syv kirke.

Nu gælder det om at værne de skatte, vore forfædre har efterladt os, og fra lovgivningsmagtens side er der da ogsaa gjort, hvad gøres kan for at hindre forfald eller forringelse. Ingen vil af ond vilje være med til at forringe vore ærværdige kirkehuse, men sagkundskaben kan berette om ikke faa tilfælde, hvor ubetydelige — i sig selv velmente ændringer — har voldt ubodelig fortræd.

Maatte der ved enhver kirke altid være folk, der vil fungere som »vægtere paa muren«!

Jo mere indgaaende kendskab man faar til vore gamle kirkebygninger, jo mere kommer man til at højagte de henfarne slægter for deres dygtighed og flid og for deres vidsyn, og et studium af kirkernes inventar vil fortælle os, at de som regel har handlet under devisen: »Til vor kirke er det bedste ikke for godt«.

Den, der vil ulejlige sig op paa bakken bag Syv kirke, vil paa samme tid have for øje:

Sognets videste udsigt
og
Sognets smukkeste bygning.

(Vignet fra gammel kort)

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

GADSTRUP-SYV SOGNEKALDS HISTORIE

Det første sikre vidnesbyrd om fælles præstelig betjening af Gadstrup og Syv sogne er en ligsten i Ølsemagle kirkes sakristi. Dens latinske indskrift beretter, at »her hviler den jordiske dragt (legemet) af den lærde og fromme mand hr. Peter Hansen, som efter mange og haarde, dog hæderlige genvordigheder, hvilke han i løbet af 12 aar døjede i Gadstrup og Siuf menigheder som en tro medtjener for det guddommelige ord, derefter blev kaldet til det pastorat, som han forestod i 32 aar i Ølsemagle og Lellinge sogne — — —«.

Denne Peter Hansen eller Petrus Johannis, som han selv kalder sig, eller Peter Hansen Tidsted, som han ogsaa kaldes, er den ældste fælles præst for Gadstrup-Syv, vi med sikkerhed kender, men næppe den første, der har betjent de to kirker i fællesskab. Han var præst i Gadstrup-Syv fra 1620—32. Han kaldes i indskriften: *M E D*tjener for det guddommelige ord, og alene dette udtryk fortæller os, at sognepræst var han ikke. Der var heller ikke dengang nogen sognepræst for Gadstrup-Syv. Den første sognepræst for Gadstrup-Syv beskikkedes først 1752.

Den første omfattende beskrivelse af de to sogne og dermed det første indgaaende kendskab til den gejstlige betjening af sognene har vi i en indberetning fra 1738. Den er skrevet af hr. Jørgen Larsen Widbye, der benævner sig selv som residerende kapellan. Indberetningen er at finde i kaldsbogen for Gadstrup-Syv sognekald 1738—1839 (Landsarkivet i København).

Her oplyses om embedets forhold følgende: Kaldsretten havde »den velærværdige hr. Øgler ved Roskilde domkirke«, nemlig *Rasmus Berntsen Øgler,* der fra 1721—1752 var øverste kapellan ved Roskilde domkirke og som saadan sognepræst til Gadstrup. Det oplyses, at hans kaldsret er blevet bestridt faa aar i forvejen af Vibygaards ejer, konferensraad P. Benzon, da formanden i kapellanembedet hr. Jens Radier gik af. Da ville godsejeren hævde kaldsret til Syv kirke, hvad han forsaavidt ogsaa havde skøde paa. Men han trak det korteste straa overfor roskildepræsten, der fik sin rettighed »efter hans i hændehavende kongelige Brev og ergangne Dom« til »saalænge hand er i det Brød allene at kalde Capellan til Gadstrup og Syv Sogne« stadfæstet.

Men er den øverste kapellan ved Roskilde domkirke nu ogsaa sognepræst i Syv? I Gadstrup synes han klart at være det. Derom giver indberetningen af 1738 os ogsaa interessant underretning, naar vi kommer til det punkt, der hedder kaldets indkomster. Her oplyses det, at korn- og kvægtienden i Gadstrup sogn (NB: den del af tienden, der tilfaldt præsten, kirketienden tilfaldt for Gadstrup sogn paa det tidspunkt sognepræsten ved Roskilde domkirke, mens bispetienden, den sidste trediedel af tienden, forlængst var gaaet sine egne veje) er tillagt den øverste medtjener (d. v. s. kapellan) ved Roskilde domkirke, der altsaa virkelig er Gadstrup sogns sognepræst. Her kommer imidlertid det mærkelige, at alle præstelige rettigheder for Syv er tillagt conrectoren ved Roeskilde skole (Roskilde katedralskole). Altsaa præsteindtægterne

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

i Gadstrup og Syv oppebæres af forskellige, henholdsvis den øverste kapellan og conrectoren i Roskilde. Begge lønner de en kapellan i fællesskab, som den øverste kapellan ved domkirken imidlertid alene kalder. Kapellanens aflønning faar vi ogsaa besked om gennem følgende opstilling:

Mine Indkomster ere:

1.	De 3de Høytiders Offer som kand beløbe sig til	80 Rdl.
2.	Accidenzer et Aar at regne mod det andet.....	20 Rdl.
3.	Min tillagde aarlige Løn af den øfverste Medtjener ved Roeskilde Domkirke, foruden Præstegaardens Afling, som er 6½ Td. Hartkorn	10 Rdl. 4 Sk.
4.	Af Conrector ved Roeskilde Skole, ... hvilke 20 Rdl. hand aarligen lægger fra sig af sit Tiende til Capellanen i Gadstrup, som forretter Præstetjenesten tillige i Syv Menighed.	20 Rdl.
5.	Tiende af Gadstrop og Syf Sogners Huusmænd, som bestaar af Lam og Giæs, hvilket er mig tillagt ligesom mine andre Formænd i Embedet, saa og St. Hans Brød, Ost og Paaskeæg af Gadstrup Sogns Gaardmænd, St. Hans Ost af Syf Sogns Gaardmænd, men Julerente af begge Sognes Huusmænd, som kan beløbe sig om Aaret.....	10 Rdl.
		140 Rdl. 4 Sk.

Til disse 140 rdl. 4 sk. kom altsaa indtægterne af præstegaarden, som efter hartkornsansættelsen 1682 har ligget øverst i nederste halvdel af Gadstrup bys seks gårde.

Hvad de to indehavere af præstetienden, conrectoren og domkirkepræsten i Roskilde, fik ud af det, ser hr. Widbye sig ikke i stand til at oplyse.

Vi véd mere. Generalkirkeinspektionskollegiet oplyser nemlig i 1742, at den øverste kapellans indtægt, efter at alle ben var afgivet, ville beløbe sig til 300 rdl.

Denne maade at ordne den præstelige betjening og aflønning paa, kan i dag synes os baade overraskende og forvirrende, men da det er et skoleeksempel paa, hvorledes man igennem aarhundreder havde ordnet sig, skal der her i korte rids gives et overblik over pastoratets historie indtil 1752, da det fik sin første fælles, paa stedet boende, sognepræst. Den danske kirkes økonomiske grundlag op til sidste aarhundredskifte var for en væsentlig del tiendeydelsen, der i hvert fald var gennemført omkring 1150, da de to kirker i Gadstrup og Syv blev rejst. Af hvert hov, der bestod af 30 neg, skulle bønderne afgive: eet neg til deres præst mod at faa deres kirkelige handlinger og hele gudstjenesten gratis, eet neg til kirken til dækning af dens vedligeholdelse samt eet neg til biskoppen. Bispetienden gik naturligvis forlods udensogns. Den var derfor ogsaa vanskeligst at faa gennemført. Bønderne kunne bedre forlige sig med præste- og kirketienden, der normalt skulle blive i sognet. Men det var netop

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

det, der f. eks. her i Gadstrup-Syv ikke skete. Allerede tidligt i den katolske tid blev præste- og kirketienden henlagt til udensogns kirkelige formål. Det kunne dreje sig om gaver til klostre. Saaledes skænker biskob *Absalon* i 1177 Gadstrup kirke med dens indtægter, altsaa ogsaa sognets kirketiende, til Vor Frue kloster i Roskilde. Meningen med en saadan gave var selvfølgelig, at det overskud, der kunne blive af kirketienden, når kirkens vedligeholdelsesudgifter var blevet dækket, skulle tilfalde vedkommende kirkelige stiftelse. Det kunne imidlertid ogsaa dreje sig om at skaffe midler til underhold af et domkapitel (de kanniker, der udgjorde biskoppens raad), som havde sæde ved stiftets hovedkirke, domkirken. Her ramtes baade Gadstrup og Syv sogne meget tidligt. Ved Roskilde domkirke blev der baade oprettet et præbende Gadstrup og et præbende Syv, kannonikater, hvis indehavere lønnedes ved midler fra de to sogne.

Besøgende i Roskilde domkirke vil endnu kunne se domkapitlets store arkivskab, hvor præbendet Gadstrup ogsaa havde sin brevskuffe. Præbendet Gadstrup var det ældste. Det eksisterede allerede paa biskop *Svend Nordmands* tid (ca. 1080), altsaa længe før opførelsen af den nuværende Gadstrup kirke. Præbendets indtægter findes opført i Roskilde domkapitels jordebog af 1568 (universitetsbiblioteket), uden at det dog klart fremgaar, om Gadstrup præstetiende har været tillagt præbendet*). Med sikkerhed véd vi kun, at præster ved Roskilde domkirke fra reformationen til 1752 var sognepræster i Gadstrup og altsaa har oppebaaret Gadstrup præstetiende, der altsaa sandsynligvis allerede før reformationen maa være tilflydt en af domkirkens kanniker. Rimeligst at tænke sig er det vel, at det har drejet sig om indehaveren af præbende Gadstrup**). Om Syv sogns kirke- og præstetiende véd vi, at begge tillige med præstegaarden i Syv var knyttet til pæbendet Syv (Om præstegaarden, se iøvrigt under Syv). Præstegaard og præstetiende i Syv nævnes i den tidligere omtalte Roskilde kapitels jordebog af 1568 under omtalen af præbende Syvs indtægter. Men ordningen maa formentlig være ældre end reformationen. Ved et gavebrev af 17. maj 1233 (Danmarks riges breve, 2. række, bd. nr. 104) lægger biskob *Jakob Erlandsen* Syv kirke, som biskoppen og domkapitlet siges at have fuld patronsret over, til magister *Trueds* præbende, der formodentlig er identisk med det senere omtalte præbende Syv. I middelalderen er altsaa begge sognes præsteindtægter blevet oppebaaret af kanniker i stiftsstaden, og præstetjenesten i de to sogne er blevet udført af beskedent lønnede kapellaner, hvis navne næppe vil kunne opspores. Præbendeindehaverne kender vi ogsaa kun lidt til. Vi kender faktisk kun den magister Trued eller Trugot, der omtales i Jakob Erlandsens gavebrev fra 1253, og saa hans

*) Præbende er den samlede benævnelse for de indtægter, der tillagdes en kannik.

**) I en jordebog fra 1605 (Universitetsbiblioteket) over det gods, der tillagdes Københavns universitet af Roskilde domkapitels gods i 1571, hedder det mærkeligt nok, at præbende Gadstrup er tillagt biskopperne i Sjællands stift.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

sandsynlige efterfølger i kannikeembedet, klerken *Jakob af Søborg*, som pave Urban den fjerde i et pavebrev af 12. december 1263 ønsker indsat i magister Trueds kannonikat, efter at denne er blevet biskop i det dengang danske Reval. (Danm. riges breve, 2. række, bd. 1, 405). Om præbendet Gadstrups indehavere tier middelalderkilderne helt.

Men nu tiden efter reformationen. Reformatorerne med Luther i spidsen havde jo ivret imod dette uheldige system, der medførte, at den mand, der oppebar embedets indtægter, saa godt som aldrig beskæftigede sig med sit sogn uden for at drive sine penge ind. Der skete imidlertid saa godt som intet. Man havde vænnet sig alt for meget til at disponere over disse indtægter, og det blev man ved med. Domkapitlet vedblev at bestaa i godt halvandet hundrede aar. Kun blev kannonikaterne nu ofte anvendt til at lønne rent verdslige embedsmænd. Det første forsøg paa at komme de sogne til hjælp, hvis indtægter man havde beslaglagt, blev ganske vist gjort allerede af *Frederik den Anden*, og det skal nærmere omtales her, fordi det direkte kom til at berøre Syv sogn. Kongen saa klart det uheldige i forholdene. Da han imidlertid i sin haandfæstning havde bekræftet domkapitlerne i deres privilegier, var det begrænset, hvad han kunne gøre. Den 15. september 1571 paalægger han imidlertid domkapitlerne, at de inden jul i forening med stiftets biskop skal gøre »en saadan kristelig Skik og Ordning«, »at saa mange Præster, Kapitlet har Forsvar over, maa bekomme Præstegaarde, dennem selv besidde og fri beholde, og siden selv oppebære Tienden og deraf give til den Prælat eller Kannik, som har jus patronatus*) til samme Sogn, en lidelig Pension eller Afgift«. Ogsaa Roskilde domkapitel fik travlt. Det blev ganske vist ikke naaet til jul. Først i august 1572 kommer kapitlets forslag til en nyordning. Her nævnes ganske vist ikke Gadstrup, hvor forholdene synes at have været i orden, for så vidt som præbendeindehaveren selv synes at have betjent sit sogn. Derimod nævnes Syv. Det foreslaas, at den, der bliver forlenet med Syv, »skal være Kannik, selv gøre Tjeneste og beholde det sin Livstid«, uden at kunne avancere til noget andet og bedre præbende. Kongen stadfæstede ordningen 19. marts 1573, men forinden var der udspillet et mindre drama omkring Syv sognekald. I et kongebrev af 27. oktober 1572 givet paa Frederiksborg slot bestemmer kongen, »at *Hans Andersen*, Capellan til Roskilde Domkirke maa bekomme Syv Sogn med Præstegaard og al anden Rente og Herlighed, intet undtaget«, netop paa de betingelser, domkapitlet havde foreslaaet i sin indstilling. Det fremgaar af dokumenterne, at det er hofpræsten, magister *Niels Nielsen Kolding*, der selv tilhørte Roskilde domkapitel, som har faaet denne kaldelse udvirket. Det synes mærkeligt, at domkapitlet har faaet saa stort hastværk med at faa nyordningen i Syv sogn sat i værk, inden kongens tiltrædelse af hele forslaget forelaa. Uvilkaarligt slutter man, at sognet har staaet uden præst, og at man har hastet af hensyn til sognefolkets forsvarlige betjening. De gamle papirer fortæller des-

*) **Jus patronatus = kaldsret.**

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

værre noget andet. Det synes langt snarere at have været en velberegnet intrige for at skyde sognets fattige kapellan ud. I hvert fald udviser et kongebrev udstedt paa Nyborg slot 31. oktober samme aar, altsaa kun 4 dage senere, stilet til den ovennævnte hofpræst, at kongen paa sin rejse fra Frederiksborg til Nyborg, hvor han maa have passeret Roskilde, pludselig og uformodet er blevet stillet ansigt til ansigt med en tidligere af kapitlet lovlig kaldet kapellan til Syv sogn, som ingen, hverken hofpræst eller kapitel, har fortalt ham om. Denne præst har kone og børn og har klaget sin nød til kongen. Hvorfor skal han have sit embede forbrudt, hvor skal han gaa hen? Det taler kongens retsind og administrationens hurtighed til ære, at kongen saa omgaaende tilbagekalder sit udnævnelsesbrev af 27. oktober med den bemærkning, at »vi befinde ligevel det at være fast Conscientzværk (en samvittighedssag) at forne Præst fra sit lovlige Kald saa uforskyldt skal udstødes«. (Om hele denne sag se Holger Fr. Rørdam: Ny kirkehistoriske samlinger, bd. 4, s. 388—90 og bd. 5, s. 183, 186—87). Frederik den Anden kunne altsaa nok hjælpe den enkelte, men raade bod paa selve uvæsenet magtede han ikke, bundet som han var af sin haandfæstning. Det skete først under enevælden 170 aar senere. Da var domkapitlet blevet opløst uden anden virkning for de to sogne end den allerede nævnte, at conrectoren ved Roskilde katedralskole ved skøde af 30. december 1671 af kronen, der nu var domkapitlets arvtager, fik præstetienden for Syv sogn mod at svare 20 rdl. til præsten i Gadstrup, der, som det oplyses i skødet (kronens skøder 2. bd, side 358), forretter præstetjenesten i Syv, netop den ordning, hr. Widbye omtaler i sin indberetning. Paa denne nemme maade klarede kronen at give conrectorembedet erstatning for gods, der var blevet det frataget ved oprettelse af ryttergaarde. Paa sognets kirkelige tarv saa ingen. Det skete først med *Christian den Sjette* og hans pietistiske raadgivere i generalkirkeinspektionskollegiet. Denne ellers saa ilde omtalte institution, som Christian den Sjette havde oprettet oktober 1737, for at den skulle have opsigt med kirke og gejstlighed og fremkomme med forslag, der kunne fremme det kirkelige liv, fik allerede i november 1739 gennem kongens mægtige raadgiver og ven, gehejmeconferensraad grev *J. L. Holstein* til Ledreborg, overdraget at stille forslag om, hvad der kunne gøres for at forbedre kapellanernes kaar, »siden«, som det hedder i protokollatet fra generalkirkeinspektionskollegiets første møde om sagen, »Hans Majestæt idelig af Personelle Capellaner bliver incommoderet om promotion«. Under sagens behandling støder generalkirkeinspektionskollegiet ogsaa paa de mærkelige forhold ved Roskilde domkirke, hvor domprovsten og de to kapellaner sad paa Reerslev-Vindinge, Kornerup-Svogerslev, Vor Frue og Gadstrup-Syv sognes præsteembeder, dog saaledes at Syv sognekalds indtægter jo var tillagt conrectoren ved katedralskolen. Man tør formode, at denne sag har haft grev Holsteins personlige interesse. Han sikrer sig i hvert fald kaldsretten til alle disse embeder ved reskript af 20. februar 1761, sandsynligvis for at sikre sig, at der kom de rigtige præster til sognene. I generalkirkeinspektionskol-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

legiets forestilling til kongen af 25. januar 1742 faar hele denne indviklede overlevering fra domkapitlets tid følgende afskedssalut: »Roeskild Kald er et underligt Kald, der er saa mange Levninger af Prælaturer og Vikariater, saa mange Tillæg af andre Kald, saa ingen kan finde Reede derudi. Der er idel Confusion, og det var got og høyst nødvendigt, at der bliver nu, endnu de der nu værende Præster lever, reguleret, hvordan efter deres Afgang skal forholdes«. Der indstilles, at Gadstrup-Syv, der længe har haft fælles kapellan, bliver et selvstændigt pastorat, naar hr. Rasmus Øgler, der som øverste kapellan ved domkirken er sogneherre til Gadstrup, dør. Syv sogns forpligtelser overfor conrectoren ved katedralskolen foreslaas overtaget af en ny rektor ved katedralskolen, der skønnes at have tilstrækkeligt underhold til at kunne afgive noget til conrectoren. Kongen tiltræder ogsaa forslaget, og efter Rasmus Øglers død i 1752 kaldes den 21. april 1752 Jørgen Larsen Widbyes eftermand hr. Jacob Ebbesen som den første sognepræst til Gadstrup-Syv. Han skal svare naadsensaar til hr. Øglers enke og, indtil der bliver rektorskifte ved katedralskolen, betale conrectoren en afgift, men det nye selvstændige kald er sikret. For første gang i syv hundrede aar maaske bor disse sognes sognepræst atter hjemme i sit sogn og nyder begge sognes præstetiende.

Men nu præsterne. Fra middelalderen kender vi kun de to tidligere nævnte kanniker. Efter reformationen kender vi enkelte Roskildepræster, der tillige har været sognepræst i Gadstrup:

1. *Hr. Søren Olsen,* kapellan ved Roskilde domkirke, der ved dom paa Ramsø herreds ting af 3. december 1536 fritages for skat af sin præstegaard i Gadstrup. skønt den bebos af en bonde. (H. Rørdam: Historiske kildeskrifter, 2 rk. bd. 2, s. 56). Han er altsaa sognepræst i Gadstrup. Han bor der ikke, men har muligvis selv betjent embedet.

2. *Hr. Gotskalk Wedel,* kannik i Roskilde og tillige sognepræst i Gadstrup (fra 1542—57 kendt som forstander for Duebrødekloster i Roskilde). Han vides en tid at have boet i Gadstrup og har sikkert selv betjent kaldet. (Se H. Rørdam: Historiske kildeskrifter 2. rk. 2. bd., s. 58—59).

3. *Hr. Søren Olsen* eller Severinus Olai, der for Gadstrup undertegner herredspræsternes hyldingsbrev til hyldingsakten 8. juli 1584, hvor prins *Christian,* senere Christian den Fjerde, hyldedes paa Ringsted landsting. Det drejer sig om den øverste kapellan ved Roskilde domkirke, Søren O., født september 1532, død 11. august 1601. Han ligger begravet i domkirkens nordre sidegang. Han synes at have været en meget myndig og stridbar lutheraner. Da *Jacob den Første af England* i 1590 gæstede Roskilde, holdt kongen, der havde stærke katolske sympatier, gudstjeneste i domkirken. Hr. Søren prøvede at modsætte sig det, men forvistes fra byen, saa længe kongen var der.

4. *Hr. Niels Pedersen,* der baade i 1608 og 1610 for Gadstrup sogn undertegner hyldingsbreve for den udvalgte prins, prins *Christian* (Christian den Fjerdes søn, der aldrig blev konge, da han døde før faderen). Hr. Niels Pedersen er identisk med øverste kapellan ved Roskilde domkirke, Niels P., fra

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

1605—12. Den 31. august 1601 udgaar der nemlig aabent brev fra kancelliet om, at Gadstrup sogn udenfor Roskilde, som afdøde hr. Søren Olsen, kapellan til domkirken i Roskilde, har haft, fordi den løn, som ellers er lagt til kapellanens underhold, skal være meget ringe, herefter altid skal indehaves af den person, som bliver forordnet til kapellan ved domkirken i Roskilde, dog skal denne saa altid betjene sognet med tilbørlig kirketjeneste. Hermed knyttes den faste forbindelse mellem Gadstrup sognekald og Roskilde domkirkes øverste kapellani. Nu er der ikke mere tale om et kannonikat. Om Søren Olsen og Niels Pedersen har holdt kapellaner i Gadstrup, er uvist. Der kendes i hvert fald ingen navne paa saadanne kapellaner.

Fra Syv sogn kendes indtil 1600 kun een præst ved navn: *Christiern Jørgensen*, der 1584 underteğner det ovennævnte hyldingsbrev til prins Christian. Vi ved forøvrigt intet om ham. Med ham høres der for sidste gang om en selvstændig præst i Syv. Hyldingsbrevene fra 1608 og 1610 nævner ingen præst fra Syv. Præsten, der undertegner for Gadstrup, har vel formodentlig ogsaa undertegnet for Syv, saaledes at forbindelsen mellem Gadstrup og Syv maa være kommet i stand før 1608. De følgende præster, der nævnes, er indtil 1752 de kapellaner, der har betjent sognene, idet der er set bort fra de nominelle sognepræster. Wibergs præstehistorie indleder denne række med Frederik Christophersen Knopf, der ikke er medtaget her, fordi alle oplysningerne over ham er ganske usikre.

1. 1619. *Oluf Christensen*, født i Roskilde, student 1615 fra Roskilde. Efter at have værer hører ved Roskilde katedralskole ordineredes han 21. september 1619 og ansattes som kapellan i Gadstrup (som ovenfor nævnt formentlig ogsaa i Syv). Allerede 1. søndag i advent samme aar forflyttes han til Vor Frue sogn i Roskilde, hvor han døde c. 1666.

2. 1619. *Hans Pedersen Warde*, ordineret 8. december 1619, ogsaa hans tid i Gadstrup-Syv blev kort. 1620 kaldtes han til sognepræst i Hvalsø-Særløse, hvor han døde faa aar efter, 1622.

3. 1620—32. *Peter Hansen Tidsted* eller som han kaldes paa sin ligsten i Ølsemagle kirke: Petrus Johannis. Født 1590, ordineret 26. marts 1620 for at blive kapellan i Gadstrup-Syv. Med ham begynder vi at faa fast grund under fødderne. Paa ligstenen nævnes han udtrykkelig som kapellan for begge sogne. Gift med *Maria Marcusdatter* med hvem han havde en søn og en datter, der begge døde før faderen. Den 27. marts 1632 forflyttedes han til Ølsemagle og Lellinge, der dengang hørte sammen. Her døde han i juli 1654. De 12 aar i Gadstrup-Syv synes ikke at have været lette. Hvad der ligger bag ligstenens ord om, at han i Gadstrup og Syv døjede mange og haarde, dog hæderlige genvordigheder, er ikke let at sige. Har han lidt uret fra sognebeboernes side, har det været sogneherren deroppe ved domkirken, det har været galt med eller muligvis sygdom? Maaske har det været tabet af hans to eneste børn, der formørker mindet for ham?

4. 1632—33. *Bertel Jensen Gyrstinge*. Student fra Slagelse 1627, kapellan

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

til Gadstrup-Syv 1632. (Ordineret 29. juni 1632). Allerede 10. august 1633 kaldes han til Lidemark-Bjeverskov, hvor han dør 1655. Man bemærker, hvor hurtigt disse kapellaner skifter. Det var ikke et kald, man blev siddende i.

5. 1633—44. *Hans Olufsen Bonde*. Født 1600. Student fra Roskilde 1623. Derefter hører i København. 1630 bliver han »provst paa klosteret«. Denne stilling var ikke saa gejstlig, som titlen lader formode. Provsten paa klosteret var forstander for kommunitetet, Frederik II's store legatstiftelse til de fattige studenter ved Københavns universitet. Han skulle føre tilsyn med studenterne og førte forsædet ved de daglige fællesmaaltider. Da kommunitetets fundats bestemte, at provsten skulle være »en lærd og forfremmet Person« tyder det paa, at Hans Olufsen Bonde var over gennemsnittet. Men han fik ikke nogen særlig straalende livsbane. 1633 blev han kapellan i Gadstrup-Syv. Herfra blev han 1641 kaldet til sognepræst i Hvedstrup-Fløng, hvor han døde 1658 eller senest i begyndelsen af 1659 under Svenskekrigen. Han var en fattig mand. Af Roskilde landemodes afgørelser (Synod. seland. 1540—1680 på landsarkivet i København) erfarer vi, at hans provst, hr. magister *Enevold Randulf* ved Roskilde domkirke ligefrem fik flere af hans præstebrødre til at hjælpe ham med »noget til hans Skat« gennem et aarligt tilskud, saalænge han levede. Han kaldes i akterne ligefrem »den gamle, fattige Præst i Hvedstrup«. Hans død blev iøvrigt præget af krigens uhygge. Svenske soldater, der var ude paa røveri, gav hans lig en ilde medfart. For at kunne komme til at plyndre kastede de det ned fra kirkens alter, hvor det var henlagt.

6. 1641—57. *Erik Andersen Nordbag*. Som navnet fortæller, var han nordmand (han er forøvrigt ikke den eneste nordmand, der har haft sin gerning i Gadstrup kirke. Paa degnestolen, hvor de forskellige løbedegne har efterladt deres navnetræk, staar blandt andet ogsaa dette: *Olavs Johan Norvegw* vedføjet aarstallet 1630 eller 1636). 21. februar 1641 kaldes han til Gadstrup-Syv. 1657 bliver han præst i Snoldelev-Tune, hvor han dør 1665. Han overlevedes af sin hustru *Cecilie Bartholinsdatter*, der efter hans død ægtede hans eftermand i Snoldelev.

7. 1657—77. *Frederik Ludvigsen Munthe*. Med ham møder vi et navn, der bringer de danske kongers storhedstid i erindring. Han fødtes 1627 i Borreby i Skaane som søn af sognepræst *Ludvig Munthe*, der overtog stillingen som kgl. hofprædikant i København og 1637 endte som biskop i Bergen. Biskoppens datterdatters søn var forøvrigt *Ludvig Holberg*. Frederik Ludvigsen Munthe, der var ti aar, da faderen blev biskop, synes iøvrigt ikke at have fulgt sin fader til Norge. Han fuldendte sin skolegang i Køge, hvor fra han dimitteredes 1648. Efter at være blevet kaldet til Gadstrup-Syv ordineredes han 4. november 1657. Han døde i Gadstrup 25. oktober 1676. I hans tid fik Gadstrup kirke sine kirkestole. Den øverste stol tilvenstre bærer da ogsaa hans navn. Hans gravsten med latinsk indskrift ligger oppe ved alteret halvt skjult af alterskranken. Hans hustru, *Margrethe*, overlevede ham. Endnu 1680 oppebar hun understøttelse fra præsternes enkekasse. (Enkekasseregnskab, cancelliets registrant). Om hende

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

har Gadstrup kirke den dag i dag et minde, idet kvindesidens øverste stolestadegavl, der korresponderer med den tilsvarende stolegavl, der bærer indskriften: Hr. Frericks, til gengæld bærer hendes navn: Margrethe.

8. 1677—1700. *Balthasar Hansen Mahler.* Student fra Roskilde 1671. Samme aar har han formodentlig som mesterlektianer forrettet tjeneste som løbedegn i Glim, hvor hans navn er indridset i degnstolens pult tilligemed aarstallet 1671. Kaldet til præst i Gadstrup-Syv 1677. Han ægter 9. september 1684 *Maren Hansdatter* Rud eller Mossin, død 1699. Hans sidste aar var trange. Han maatte 1700 tage kapellan paa grund af sygdom. Endnu 1701 levede han sengeliggende og maalløs. Endog sit eget hus var han ikke længere i stand til at bestyre. En dom fra 1709 ved Roskilde landemode i en sag, som navigationsinformator i København, *Dines Hansen Mossin* på hans børns vegne (D. H. Mossin var deres morbroder) fører imod provsten, magister *Blichfeldts* enke fortæller os, at provst Blichfeldt ikke blot havde overtaget bestyrelsen af hans bo, men ogsaa ladet holde auktion i præstegaarden over hans ejendele. En maaned efter denne auktion dør Balthasar Mahler, efter at endnu en ulykke havde ramt ham og hans børn: Præstegaarden nedbrændte. Hans bo kom til at udvise stor gæld. Retssagen førtes for dog at skaffe børnene nogen arv efter deres far (Roskilde landemodes afgørelser. Landsarkivet, København).

9. 1700—1716. *Jochum Benzon Paxdorph.* Han begyndte som medhjælper for Balthasar Mahler og maa have oplevet præstegaardens brand 1700. Efter Mahlers død fortsatte han i kaldet. Endnu engang skulle han komme til at se præstegaarden gaa op i flammer. Det skete 1713. Endnu engang bankede nøden paa døren. Der var jo ingen brandforsikring at falde tilbage paa, men den fattige præst fik ved en resolution fra rentekammeret af 26. dec. 1713 personlig skattefrihed i to aar, og aaret efter fik han tilladelse til at »frembære en bakke« ved kirkedørene, hvor gode mennesker saa kunne give deres skærv til den brandlidte præst. Han var gift to gange, første gang med *Helle Fransdatter Schrøder,* født 15. september 1673, død 28. september 1714. Over hende findes et gravminde i Gadstrup kirkes kor ved siden af gravstenen over Frederik Munthe, ligesom denne halvt skjult af alterskranken. 1716 dør han selv, men forinden havde han indgaaet nyt ægteskab. Hans enke, *Mette Paxdorph,* levede endnu i 1743 i Ringsted.

10. 1716—1732. *Jens Maltesen Radier.* Født i Bjergby 21 juli 1688 (hans fader endte som præst i Ølstykke). Student fra Frederiksborg 1707. Cand. theol. 1712. Han kaldes den 3. juli 1716 til Gadstrup-Syv. Han var tre gange gift. Først med en provstedatter fra Hesselager, *Anna Bernhardsdatter,* der var søster til den daværende nederste kapellan til Roskilde domkirke og sognepræst til Vor Frue, senere øverste kapellan og den sidste i Roskilde boende sognepræst til Gadstrup-Syv, hr. Rasmus Øgler, der atter igen var svigersøn til den mand, der i 1716 havde kaldsretten til Gadstrup-Syv, nemlig den øverste kapellan ved domkirken og sognepræst til Gadstrup-Syv, hr. Søren Lyngby. Det kunne synes, som om han ad familievejen var kommet ind i embedet i Gadstrup-Syv. Samme

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

aar, som han blev kaldet, blev han gift med Anna Bernhardsdatter, som han levede lykkeligt med i et barnløst ægteskab i 12 aar. Hun dør 1728, og han sætter hende et minde i Gadstrup kirke, hvor han i fornemt latin priser hende som indbegrebet af alle dyder »hans levende haab, hans uplettede glæde, hans sinds store hvile«. Den 15. februar 1729 holder han paany bryllup med en anden præstedatter, *Ingeborg Andersdatter Wind,* hvis fader havde været præst i Osted-Allerslev. 1731 bryder de op fra Gadstrup-Syv, idet han forflyttes til sognepræst for Sørbymagle-Kirkerup, hvor han er præst lige til sin død, de sidste aar med kapellan. Han skulle endnu en gang prøve at blive enkemand, idet hans anden hustru dør 8. maj 1749. For tredie gang gifter han sig. Denne gang med provstedatteren, *Ingeborg Hansdatter Lemvig* fra Ørsted-Daastrup. Hun overlever ham, idet hun dør 1780. Han synes iøvrigt at have haft økonomisk sans, i hvert fald fik han biskop *Worms* tilladelse til at overtage ogsaa degnekaldets indtægter ved den daværende degns død mod — som tidligere omtalt — at holde en student til at besørge arbeidet.

11. 1732—1742. *Jørgen Larsen Widbye.* Født 1700 i Stubbendrup paa Fyn. Søn af *Lars Widbye* og *Anna Sølling.* Hans forældre maa have været velstaaende. Han undervistes nemlig til sit 14. aar i sit hjem af huslærer. Derefter gik han i syv aar i skole i Odense, hvorfra han blev student 1721. I studentertiden var han først et aar huslærer hos sognepræsten i Dannemare-Tillitze, magister *Ole Frantsen Thestrup,* der havde ni sønner og tre døtre. I seks aar var han hos provst, magister *Nicolai Lorentzen Edinger* i Vestenskov-Kappel, som han ofte prædikede for. September 1730 tog han teologisk embedseksamen, og den 29. august 1732 fik han kgl. bekræftelse paa sin kaldelse til Gadstrup-Syv og blev ordineret af biskop Worm. Den 5. august 1733 ægtede han *Anna Sophie Sohl* (født 21. januar 1708, død 8. juli 1781). Hun var datter af raadmand og toldinspektør *Nicolai Sohl* i Køge og forøvrigt en søsterdatter til hans sognepræst, hr. Rasmus Øglers hustru. Allerede 24. maj 1742 dør han, efter at han — som gravskriften over ham siger, »nogle Aars tid ved en tærende Sygdom var død daglig«. Han er den første præst, hvis aandelige fysiognomi træder tydeligere frem. I embedets kaldsbog slutter han sin levnedsbeskrivelse, der er forfattet kort efter hans tiltrædelse, med denne bøn: »Dig evige Konge og mildeste Gud, beder jeg allerydmygst, at Du ved Din Helligaand vil styre mit Sind saaledes, at alle Ting maa falde ud til din Ære, Menighedens Opbyggelse og min egen Frelse«. Gravskriften over ham, som findes paa en tavle i Gadstrup kirke, taler i meget stærke ord om hans præstegerning: Som Guds aand førte ham til det andet liv, han var blevet genfødt til i daaben, »førte den ogaa ved ham siden andre«, og der tales om hans »søde, fyndige og fast himmelske Veltalenhed«. Mon man tager fejl, naar man betegner ham som en alvorlig og nidkær præst af nærmest pietistisk støbning.

12. 1742—1788. *Jacob Ebbesen.* Jacob Ebbesens vej til præstegerningen kom til at forme sig højst usædvanligt. Han var født i Køge 17. januar 1711

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

som søn af borgmester *Ebbe Jacobsen,* en self-made mand, oprindelig bagersvend, der senere studerede lovkyndighed, fransk og tysk og paa ureglementeret maade ægtede by- og herredsfoged *Jesper Knudsen Bruuns* datter. Sønnen Jacob kom til verden fem maaneder før forældrenes bryllup. Ebbe Jacobsen fik nu ikke blot datteren, men i tilgift sin svigerfaders embede. Jacob Ebbesen blev 14 aar gl. sat i lære hos vinhandler *Jan von Osten* i København, men han havde lyst til bogen, og efter et aars forløb gør han sig usynlig. Det kunne man gøre den gang før radioefterlysningernes tid. Han løb til Roskilde, hvor han opsøgte katedralskolens rektor, magister *Jesper Schade,* der tog sig af ham, da han fortalte, at han var et fattigt, forældreløst barn. Han blev anbragt i den nederste lektie, og nu, hvor han var kommet til bogen, var han lykkelig. Han kom paa kost hos velstaaende roskildeborgere, men efter kort tids forløb dør rektor Schade. Hans efterfølger blev rektor Schnabel fra Køge. Da denne gaar sin første runde i skolen, genkender han straks Jacob, der maa gaa til bekendelse. Forældrene hentes, men alt ender i fryd og gammen. Jacob faar lov til at fortsætte sine studier. Han bliver student fra Roskilde 1733, cand. theol 1739, og den 20. juni 1742 kaldes han som den sidste til kapellan i Gadstrup-Syv. Han ægter sin formands enke, Anna Sophie Sohl. 1752 bliver han kaldet som den første hjemmeboende sognepræst i Gadstrup-Syv. I 1781 dør hans hustru, selv lever han til 1788 og opnaar saaledes at blive jubellærer. Som præst fortsætter han Jørgen Larsen Widbyes linje. Han stod hernnhutismen nær og holdt gerne gudelige forsamlinger sammen med deres missionærer (Lundby: Hernnhutismen i Danmark). Han blev ikke skaanet for personlige sorger, og nogen helgen har han maaske heller ikke været. Han havde ikke blot sammenstød med Gadstrup bymænd om bytyren (se dette afsnit) og med sin degn, *C. F. Meyer,* men han oplevede ogsaa bitter familiestrid. Han havde jo ægtet sin formands enke. I hendes første ægteskab havde der været to sønner og fem døtre, hvoraf ganske vist de to sønner og fire døtre var døde tidligt. Men den ene datter, der blev tilbage, *Marie Cathrine Wibye,* kom til at volde sin moder og stedfader stor sorg. I 1765 maa Jacob Ebbesen føre proces mod hende og hendes mand, Christen Mogensen. Det fremgaar af sagen, at hun har staaet i skarpeste modsætningsforhold til baade sin moder og stedfader. Hun anklages for at have »bandet sin Moder, Præst Hr. Ebbesens Hustru, haanligt foragtet Moderen og hendes Stedfaders Formaninger, løbet af deres Hus uden deres Vilje og Samtykke«. Ja, hun har giftet sig uden at have deres samtykke, som loven bød. Alvorligst var anklagen for at have vist ulydighed og bandet sin moder. Efter Danske Lov kunne hun herefter dømmes til at miste sin arv og indsættes i spindehuset paa livstid. Steddatteren paa sin side anklagede præsten for at have ladet hende siddet ugift hen for egen fordels skyld, og hun og hendes mand krævede hr. Ebbesen dømt til at udbetale hende hendes arv. Sagen endte iøvrigt uden nogen afgørende sejr for nogen af parterne. Ved Ringsted landstings dom af 4. september 1765 toges præstens beskyldninger ikke til følge, idet

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

hans vidner, en søn af andet ægteskab og en anden student, der var i præstens tjeneste, blev udskudt, fordi de skønnedes at staa præsten for nær. Paa den anden side fik hun ikke sin arv udbetalt, fordi hun og hendes mand ikke havde efterlevet Danske Lovs bestemmelser ved ægteskabets indgaaelse. (Emil Schjøttz: Fra Sjællandsfar Landsting, Side 201).

13. 1789—1821. *Gutzon Michael Münster.* Født 17. oktober 1745 i Vester Hassing sogn, søn af herredsskriver i Kær og Hvetbo herreder *Oluf Münster* og hustru, *Christence Vium* eller *Viimb.* Han var farbroder til biskop *Jacob Peter Mynster,* der da ogsaa omtaler ham i »Meddelelser om mit Levned« (Side 25—27). Biskop Mynster fortæller, hvorledes han som dreng læste privat hos farbroderen, der den gang var fjerdelektiehører ved Frue latinske skole (Metropolitanskolen, København). Det foregik paa den maade, at den lille Jacob Peter blev sat ved et eget bord i klassen. Farbroderen skulle saa ved siden af sin undervisning i klassen tage sig af nevøen, naar han kunne faa tid dertil. Undervisningen efterlod ikke noget straalende minde hos eleven. Gutzon Münster skildres som en lidt gnaven lærer, der længtes efter at komme ud af skolegerningen. Han var blevet over fyrre aar gammel, mens han gik og ventede paa en gammel præsts afgang, hvis embede han havde faaet løfte paa, som det den gang skete. Saa vidt biskop Mynster. Gutzon Münster blev student fra Aalborg 1766, cand. theol. 1769. Saa gik han, som allerede nævnt, i mange aar som hører i København. Den 1. maj 1787 blev han kaldet til sognepræst i Græse-Sigerslevvester. Biskop Mynsters oplysninger om sognekaldet, som farbroderen gik og ventede paa, maa imidlertid tages med alt muligt forbehold. Det var i hvert fald ikke nogen gammel præst, han afløste i Græse. Her indgik han 1783 ægteskab med *Elisabet Cathrine Bech,* der var født i Slangerup 1769, datter af *Niels Bech.* Den 6. februar 1789 bliver Gutzon Münster sognepræst i Gadstrup-Syv, hvor han sidder til sin død 1821. Fra 1742 til 1821 har Gadstrup-Syv altsaa kun to præster; dette er nok værd at mærke sig. Disse aar var nemlig afgørende aar i den danske kirkes historie. Det var rationalismens stortid, hvor den bryder igennem, naar sin blomstringstid omkring aar 1800 og paa saa mange maader hærger og ødelægger kirke- og fromhedsliv. Da pastor Münster dør, har den tabt sin fulde kraft. Des mere betydningsfuldt er det da, hvorledes de to mænd var, der i disse aar sad i Gadstrup. Jacob Ebbesen er allerede omtalt, men nu Gutzon Münster. En gammel mundtlig tradition, bevaret af den flittige hjemstavnsforsker, afdøde gaardejer *Ole Hansen,* Solrød, der stammede fra Dyssegaarden i Gadstrup, giver et ikke særlig straalende billede af ham. Den fortæller, at han var berømt for sine lange prædikener, som nok har kedet kirkegængerne noget. I hvert fald fortæller Ole Hansen som noget, der er blevet ham overleveret fra hans mor og mormor, at kirkegængerne som tidsfordriv sad og førte hviskende samtaler under prædikenen. Det skal endogsaa være hændt, at de unge karle, som søgte op paa det pulpitur, der dengang fandtes i taarnet, og som kaldtes »paladset«, fik sig et slag kort under prædikenen, medens

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

pastor Münster ufortrødent prædikede videre. Dette billede af pastor Münster tegner ham vel for os som en gammel mand. Han var jo fungerende præst lige til sit 86. aar. Men det skulle nødigt blive staaende som den endelige dom. I virkeligheden har han været en ikke ubetydelig præst. Det fremgaar baade af hans iøvrigt faa litterære efterladenskaber saa vel som af hans gejstlige foresattes bedømmelse af ham. 1771 udgiver G. M. Münster »Guds Vilje efter det sjette Bud i en Prædiken forklaret ved Adam Struensee«. Adam Struensee var ingen anden end den almægtige gehejmekabinetsstatsminister, greve *Johann Friedrich Struensees* fader, der var præst og talsmand for en streng pietistisk kristendom. Skriftet kan ikke have været ment som et forsøg paa at vinde yndest ved hoffet. Grev Struensee, hvis kærlighedsforhold til dronningen var almindeligt samtaleemne, er næppe blevet blidt stemt ved at se sin faders prædiken om dette emne blive trykt og udgivet paa dansk i ly af den trykkefrihed, han letsindigt havde givet. Gutzon Münsters hensigt med skriftet træder da ogsaa tydeligt frem i hans forord: »Enhver skjønner letteligen, at hverken Ærgiærrighed eller Vinde-Syge, der i denne Tid have sat mange Penne i Bevægelse, kunne have nogen Deel i denne Oversættelse. Ære vilde man forgiæves søge at indlægge sig ved at oversætte en tydsk Prædiken, hvilket nesten er hver Mands Arbeyde. Lige saa lidet kan man derved hente nogen Gevinst; thi i Almindelighed søger man nu kuns de Skrifter, Trykkefriheden har givet Anledning til. Men saasom de udvortes Anstalter, der skulde tilbringe Ureenheds Elskere Skade og Vanære, tildeels er ophævede, saa var det at ønske, at der i Hierterne kunde giøres desto kraftigere Anstalter imod Ukyskhed og andre i Svang gaaende Ugudeligheder. Og kunde nærværende Oversættelse dertil bibringe noget, saa opnaaede Oversætteren sin Hensigt«.

I 1805 skrev han i Fallesens »Theologisk Maanedsskrift for Fædrelandets Religionslærere« i anledning af røret omkring *Hans Nielsen Hauge:* Endnu et Brev til Udgiveren angaaende Spørsmaalet, hvorledes en Hauge i vor Tidsalder har kunnet gøre saa store Fremskridt (bd. 7, s. 135-142), og i »Minerva«, Rahbeks maanedsskrift har han skrevet en artikel om aabne begravelser for fattige folk. Denne sidste artikel viser, at han ligesom *H. C. Andersen* var meget bange for at blive levende begravet, men artiklen om Hans Nielsen Hauge er unægtelig den mest interessante. Her træder hans kirkelige stade klart frem. Med stor skarphed og bidende ironi vender han sig imod en tidligere indsender, der ud fra de mest fladbundede rationalistiske synspunkter slutter sig til skaren af Hans Nielsen Hauges angribere. Münster giver de rationalistiske præster skylden. De har ikke forkyndt Guds fulde raad, kun forkyndt Jesus som lærer og forbillede, men fortiet skriftens vidnesbyrd om ham som forsoneren og mægleren mellem Gud og mennesker. Med bidende ironi vender han sig mod en paastand om, at bibelen ikke burde gives menigmand i hænde og i hvert fald kun i en beskaaret tilstand, hvor alt det, der ikke passede rationalisterne, var udeladt. Til sidst peger han paa de rationalistiske præsters verdslige liv. Hans

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

store forbillede er øjensynlig biskob *Balle,* der ogsaa nævnes med stor ærefrygt i artiklen. Han var altsaa ligesom denne ikke upaavirket af oplysningstiden, men ville samtidig være tro imod gammeldags bibelkristendom. Han havde næppe glemt den pietisme, der havde raadet i hans barndomshjem, og som efter hvad biskop Mynster fortæller i »Meddelelser fra mit Levnet«, var gaaet i arv til den søskendeflok, der udgik derfra. Et andet vidnesbyrd om hans kirkelige indstilling er et brev, som biskop Balle den 2. april 1791 skriver til ham (Kirkehistoriske saml. 3. rk., bd. 1, s. 645). Brevet er svar paa en forespørgsel fra Gutzon Münster om, hvorvidt han har pligt til at anvende den gamle absolutionsformel fra kirkeritualet af 1685: »Efterdi I af Hiertet angrer og fortryder Eders Synder — — da — — tilsiger jeg Eder alle Eders Synders Forladelse«! Det er dette »efterdi«, der synes at have anfægtet ham, og han har søgt om tilladelse til at anvende en mere betinget form. Dette er jo en typisk pietistisk bekymring, der viser, hvor samvittighedsfuldt han tog sin præstegerning. Han synes altsaa at have været en trofast og nidkær forkæmper for den gammeldags kristendom i rationalismens fattige tider. Mon det har været uden betydning for disse sogne, at rationalistisk forkyndelse aldrig fik indpas, før bevægelsen havde kulmineret. Her har den gamle kirkelige arv kunnet videregives fra slægt til slægt. Andet steds i denne bog fortælles der om de gudelige forsamlinger i Ramsølille i midten af forrige aarhundrede. Er det for meget at sige, at dette nye frembrud af liv maa have haft sine rødder tilbage i den aandelige arv, præster som Jørgen Widbye, Jacob Ebbesen og Gutzon Münster efterlod? Det betød selvfølgelig ikke, at disse sogne forblev uberørt af tidsaanden. Da biskop Balle visiterer i Gadstrup i juni 1803, bemærker han: »Den halve del af ungdommen var borte. Jeg talte intet derpaa, fordi det hjælper ikke, da behørig understøttelse fra verdslig arm i slig henseende nu ikke er at opnaa«. Men det er vel at mærke, med hvilken agtelse baade biskop Balle og senere biskop Fr. Münter ved deres visitatser omtaler pastor Münster. Særlig venlig er biskop Münter. Om pastor Münsters prædiken hedder det efter en visitats i 1813: »Hr. Münster prædikede over Dagens Evangelium om Enkens Søn af Nain, noget gammeldags, men hjerteligt. At hans Tilhørere havde forstaaet ham, saa jeg af deres Svar i Catechisationen. Ungdommen svarede med stor Færdighed og Forstand«. Han roser præstens store nidkærhed med at holde de katekisationer, der endnu dengang skulle holdes i forbindelse med gudstjenesten. Det hedder herom: »Præsten katekiserer meget flittigt, 38 Gange i Fjor, derfor skrev jeg ogsaa: vidi, laetatus sum et gratias egit (Jeg saa, glædede mig og takkede)«. I 1820 kommer biskop Münter igen. Da pastor Münster er forkølet, beder biskoppen ham om at skaane sig, saa prædikenen bortfalder, men i sin visitatsdagbog indfører han: »Her er naturligvis intet at udsætte. At adskillige ikke læste saa godt, som de burde, var ikke Hr. Münsters Skyld, da de var blevet confirmerede i Nabosognene«. Og i denne forbindelse faar særlig provst Rachløv i Snoldelev et hib. Endnu skal omtales, hvorledes Gutzon Münster i en lille piece kom nabopræsten i Snoldelev, provst Rachløv, til undsætning,

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

da han blev beskyldt for brandstiftelse og assurancesvig i forbindelse med den brand, der ødelagde hans kostbare malerisamling d. 14. oktober 1806. Man er maaske knap saa overbevist om provstens uskyld, som pastor Münster var det, men har han været for ukritisk, viste han sig i hvert fald som en god nabo. Han var knyttet med venskabsbaand til præsterne Rachløv i Snoldelev og *Orsleff* i Ørsted. Hans datter, *Karine Christence Münster,* ægtede i 1820, 29 aar gammel, den 25 aar ældre pastor Carl Jesper Orsleff. Pastor Münster døde 5. september 1821, hans hustru flyttede tilbage til sin barndomsby, Slangerup, hvor hun døde 17. januar 1830.

14. 1821—1840. *Eggert Christoffer Broager.* Født 29. oktober 1775 paa Baadesgaard i Græshave sogn. Søn af kgl. forvalter, *Hans Christoffer Broager* og hustru *Christine Sophie Friedlieb,* der var præstedatter fra Mariager. Student fra Nakskov 1794, cand. theol. 1800. Den 4. maj 1804 blev han kaldet til sognepræst for Reerslev-Vindinge. Den 28. oktober 1804 indgik han i Stege ægteskab med *Sophie Magdalene Dorph,* født sammesteds 25. juni 1781, datter af foged paa Møen, *Peter Hegelund* og Hustru, *Ida Margrethe Hansdatter Schiern,* der var præstedatter fra Halsted-Avnede. Han kaldes til sognepræst for Gadstrup-Syv den 21. november 1821. Man bemærker, at Gadstrup-Syv nu er blevet et sognekald, man avancerer til, medens det i kapellanernes tid var et embede, man avancerede fra. Med ham rykkede en ny præstetype ind, den litterært dannede præst fra romantikens dage. Han oversatte og udgav selv værker af den nye engelske romantiske litteratur: Romaner af *Walter Scott* og lord *Byrons* tragedie »Sardanapal«. Fra ungdommen af havde han ogsaa forbindelse med litterære kredse. En mundtlig overlevering bevaret af Gentoftepræsten *A. T. Jantzen* og indført i et ham tilhørende eksemplar af Wibergs præstehistorie, der nu beror paa det kgl. bibliotek, fortæller, at Broager i sin studentertid engang pantsatte en kostbar pels for at kunne laane *Thomasine Gyllembourg* og hendes med 8 rdl. Laanet blev aldrig tilbagebetalt. Han var ogsaa ven med *Knud Lyhne* og *Kamma Rahbek* paa Bakkehuset. Engang havde han lovet Rahbeks en gris, men glemt det. Rahbek, der havde glædet sig til vennens present, blev naturligvis gnaven, og da Broager en dag under et besøg i København var paa vej ud til Bakkehuset sammen med en anden af husets venner litteraten *A. E. Boye,* møder de Rahbek i Frederiksberg allé. Broager spørger venligt Rahbek »Naa, hvordan lever du«? »Aa, ret vel«, svarer Rahbek, »og den Gris, du har sendt mig er nu næsten lige saa stort et Svin, som du selv er«.

Men hvordan var han som præst? Den samme mundtlige kilde, der fortalte om de uheldige forhold under gudstjenesten i pastor Münsters tid, fortæller ogsaa, at pastor Broager fik sat en stopper for uvæsenet ved at standse i sin prædiken og sige: Hys, saa snart han hørte folks hvisken nede i kirken. Han var ogsaa meget flittig til at holde folk til kirke. Var der en gaard, hvorfra der en søndag ingen kirkegængere kom, kunne man være saa godt som sikker paa besøg af pastor Broager. Hvorledes var han selv som prædikant? Hvis man skal holde sig til de visiterende biskoppers dom, er det saa som saa. Efter en visitats

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

i 1826 hedder det i biskop Fr. Münters visitatsdagbog: »Hr. Broager prædikede over Johs. 4,24 om Gudsdyrkelse i Aand og Sandhed, ret godt og kort, men ikke udmærket«. Da biskop J. P. Mynster visiterer i 1835 hedder det vel i embedsbogen: »Ungdommen svarede til min fuldkomne Tilfredshed, og jeg ønsker Kirkens værdige Lærer til Lykke med at se saa gode Frugter af sit Arbejde«. Præstens prædiken omtales først i biskoppens private optegnelser, i visitatsdagbogen, og der siges ret uvenligt: »Themaet passede hverken til Tekst eller Prædiken, ellers var Prædikenen ret god, men Foredraget noget søvnigt«. Pastor Broager døde 10. august 1840, hans hustru flyttede til Roskilde, hvor hun døde 7. juni 1854.

15. 1840—54. *Christian Peter Christensen.* Født i Randers 1. februar 1796. Søn af generalmajor *Christian Peter Christensen* og hustru *Kirstine Bang.* En broder til ham var den kendte politiker, bondevennen, overretsprokurator *Baltazar Christensen.* Pastor Christensen blev student fra Randers 1813, cand. theol. 1817, adjunkt i Randers 25. juli 1820. Den 25. november 1825 blev han sognepræst i Torning-Lysgaard, hvor han blev digteren *Steen Steensen Blichers* efterfølger. Den 26. oktober 1825 havde han indgaaet ægteskab i Randers med *Christiane Borup,* født 10. november 1804, datter af *købmand Christen Nielsen, Borup,* Randers. Den 15. marts 1831 blev han sognepræst i Sjelle-Skjørring og Laasby. Han blev kaldet til sognepræst i Gadstrup-Syv den 10. december 1840, hvor han flyttede ind i en nyopført præstegaard, hvis stuehus staar den dag i dag. Heller ikke ved ham er biskop Mynster alt for blid. Efter en visitats i 1843 noterer biskoppen i sin visitatsdagbog om pastor Christensens prædiken: »Tørt, i abstracte Udtryk, uden Klarhed, idelig Repetitioner. Foredraget frit, Stemmen stærk, men kold«. I 1851 hedder det: »Ret alvorlige Formaninger, men meget almindelige og uden nogen ordentlig Tankegang, Foredraget frit og temmelig levende og indtrængende«. Begge gange taler biskoppen om den talrige ungdom, der var mødt frem, og i 1851 hedder det tillige: »En ret smuk Forsamling var til Stede«. Hvorledes det har set ud til daglig, ved vi ikke. Pastor Christensen døde 23. maj 1854, hans hustru døde 20. oktober 1885 i København.

16. 1854—64. *Tycho Immanuel Christian Grove.* Født i Helsingør 24. december 1796. Søn af generalkrigskommissær og kæmner ved Øresunds toldkammer, *Andreas Christian Gotthilf Grove* og hustru *Henriette Petronelle Jessen.* Student fra Helsingør 1817, cand. theol 1822. Inden han 58 aar gammel naaede at blive sognepræst i Gadstrup-Syv, havde han været personnel kapellan i Magleby-Holtug 1823—26, sognepræst i Nautrup-Sæby-Vile 1826—32 og i Hvalsø-Særløse fra 1832. I Nautrup ægtede han 1827 *Cathrine Maria Lundwall,* født 15. august 1799, datter af købmand Lundwall, Helsingør. Hun var enke efter skibskaptajn Jacob Theodor Rübeck. Den 31. august 1854 blev han kaldet til sognepræst i Gadstrup-Syv. I seks af de knap 10 aar, han sad i Gadstrup-Syv, maatte han holde personnel kapellan paa grund af svagelighed. Fra 26. juni 1858 til 21. marts 1864 havde han som kapellan *Peter Falk Rønne,* der var en sønnesøn af Lyngbypræsten *Bone Falk Rønne* og

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

fader til præsten og forfatteren *Jørgen Falk Rønne*. Den unge virkekraftige kapellan kom til at sætte dybe spor i sognets liv. (Se artiklen: Den gudelige vækkelse i Ramsølille). Her skal kun omtales det smukke vidnesbyrd, han faar af biskop *Martensen*, der den 7. juli 1863 visiterer i Gadstrup kirke. Det bliver den unge kapellan, han kommer til at høre, og man kan af paategningerne i kaldsbogen mærke biskoppens tilfredshed, som ikke mindst træder tydeligt for dagen, naar man sammenligner med de langt mere forbeholdne ord ved en paafølgende visitats 12 aar senere. Her i 1863 hedder det: »1863, den 7. juni, første Søndag efter Trinitatis, visiterede jeg i Gadstrup Kirke, hvor en meget talrig Forsamling var til Stede. Med Glæde hørte jeg den hjertelige og opbyggelige Prædiken, der holdtes af Sognepræstens nidkiære Medhjælper, Her Kapellan Rønne«. Der var sorg blandt de vakte, da pastor Rønne midt under krigen i 1864 drog af sted for at blive præst i Vejrum. Den 6. juli 1864 tog pastor Grove sin afsked. Allerede aaret efter, den 2. december 1865, døde han i Roskilde, fru Grove var allerede død i Gadstrup den 30. juni 1864.

17. 1864—76. *Jens Vilhelm Leth*. Født i Farum den 1. juni 1810, søn af lærer *Peder Leth* og hustru *Anna Marie Tønning*. 1829 blev han student fra Frederiksborg, juli 1835 teologisk kandidat. 1843 konstitueredes han som adjunkt i Vordingborg. 1846 blev han adjunkt i Aarhus. 26. april 1848 ægtede han *Laura Elisa Sophie Schytte*, født 11. juni 1824 paa Tersløsegaard, datter af amtsforvalter i Vordingborg, justitsraad *Johan Jacob Gottfred Schytte* og hustru *Emilie Georgine Hansen*. Den 1. november 1852 udnævntes han til sognepræst i Niløse, hvorfra han den 19. september 1864 blev kaldet til sognepræst i Gadstrup-Syv. Han faar en venlig, anerkendende omtale af biskop Martensen ved dennes visitats i juli 1875. Det er imidlertid mest mindet om hans hustru, der lever. Billedskærersken, frk. Mette Mortensen, Gadstrup, fortæller om hende: »Hun var ikke særlig stor, men virkede alligevel ret statelig, let og hurtig i sine Bevægelser. Hun var kendt for at være en meget klog Dame. I sine Stuer talte hun Fransk med sine Døtre, og uden at tænke over det fortsatte hun med det ude i Køkkenet. Pigerne forstod ikke et Ord, og det blev til Morskab for begge Parter. Hun hjalp og helbredte mange syge Mennesker, ikke alene her i Gadstrup Sogn. Man kom langvejs fra. Jeg hørte en Mand sige: Der kommer ridende, kørende og gaaende. Hendes Lægepraksis var stor, og den var gratis. Man sagde aldrig »den klog Kone« om Fru Leth. Det hed: Tag hen til Præstemadammen i Gadstrup. Hun skal nok hjælpe dig. Hun havde forskellige Lægebøger, blandt andet den franske Politiker og Kemiker F. W. Raspails Lægebog, hvor Kamfer er Universalmidlet. Mange Slags Urter blev ogsaa anvendt. Det var et stort Arbejde for Fru Leth at afkoge alle disse

Madam Leth.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

forskellige Urter, Frø og Rødder. For Blegsot lavede hun en Jernmikstur paa følgende Maade: En Mængde rustne Søm i Flasker overhældt med Rødvin eller Vand. Fru Leths Ry for at kunne helbrede Blegsot var udbredt, og mange Kvinder fandt hen til Præstemadammen. At kurere for Bylder og bulne Fingre var en hel Fornøjelse. Meget tyder paa, at Fru Leth paa en eller anden Maade, før hun blev Præstekone, har studeret Lægevidenskab. Hun havde Interesse for denne Gerning, og det var hende en Glæde at hjælpe sine Medmennesker. Og at disse var hende taknemmelige, behøver ikke at bemærkes«.

Pastor Leth døde 15. oktober 1876. Fru Leth, der flyttede til København, døde den 13. januar 1909. Begge ligger begravet paa Gadstrup kirkegaard.

18. 1877—82. *Carl Elias Holger Tuxen.* Født den 12. marts 1825 i København. Søn af major *Johan Georg Christian Tuxen og hustru Christiane Cathrine Vedsted.* Han blev student (privat dimit.) 1842, cand. theol. 1849. I mange aar var han derefter huslærer, først i København og fra 1853 rundt om paa forskellige herregaarde. Ogsaa i Paris og Rom opholdt han sig. Den 9. december 1864 ægtede han *Karen Augusta Elisa Kruuse,* født den 9. april 1835 paa Kyholm, Datter af kaptajnløjtnant *Caspar Frederik Kruuse* (søn af den kendte provst Kruuse i Højelse) og hustru *Erika Amalie Budde.* 10. august 1866 udnævntes han til sognepræst i Vinkel og Rind. Den 8. januar 1877 forflyttedes han til Gadstrup-Syv. Den 30. marts 1882 blev han kaldet til Ejby-Nr. Dalby. Den 21. maj 1882 blev han provst for Ramsø-Tune herreders provsti. Den 9. februar 1886 forflyttedes han til Højelse-Lellinge. Allerede faa maaneder efter, den 30. november 1886, døde han efter nogen tids svagelighed.

Provst Tuxen var en straalende begavelse. Han havde udmærkelse til samtlige eksaminer (studentereksamen, embedseksamen, homileticum, kateketicum). Han var meget matematisk interesseret. 1853 skrev han en afhandling om den matematiske skoleundervisnings betydning, og saa sent som i 1881, endnu i hans Gadstruptid skrev han i »Matematisk Tidsskrift« en afhandling om primtallenes rækkefølge. Om ham og hans særprægede hustru fortælles iøvrigt andetsteds i bogen. Provstinde Tuxen døde den 13. marts 1904.

19. 1882—91. *Søren Christian Müller.* Født 30. marts 1821 i København, Søn af farver, kaptajn i det borgerlige artilleri, senere toldkontrollør, *Frederik Ludvig Müller* og hustru *Anna Dorthea Ørsted,* der var en søster til *Anders Sandøe* og *Hans Christian Ørsted.* Student 1841 fra Borgerdydskolen i København, cand. theol. januar 1848. I flere aar var han lærer. Fra 1850 lærer ved Holmens skole, fra 1852—59 overlærer sammesteds. 17. maj 1855 ægtede han *Ida Hansine Frederikke Petrea Gjerding,* født den 23. april 1829 i Nysted, datter af købmand *Hans Bredahl Gjerding* og hustru *Karen Emilie Kjeldsen.* Den 27. maj 1859 blev han kaldet til ordineret kateket i Vejle og Hornstrup, samt overlærer ved Vejle Borgerskole. Hans varme sociale interesse førte til, at han i Vejle var med til at oprette et børneasyl. Den 12. november 1870 udnævntes han til sognepræst for Øster Velling, Helstrup og Grensteen menigheder. Herfra kom han den 16. juni 1882 til Gadstrup-Syv sognekald. Pastor Müller var

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

en baade dygtig og betydelig mand. Han hører til de mange præster, den danske skole staar i gæld til. Han var ikke blot lærer i mange aar og en meget flittig skolebogsforfatter, hvis bøger udkom i flere oplag. Men som skolemand var han banebrydende, ja, paa et enkelt felt forud for sin tid. Han var den første, der fik sendt københavnske skolebørn ud som feriebørn paa landet. Det var koleraepidemien i 1853, der gav stødet til dette initiativ. I den tæt befolkede by havde sygdommen raset ubarmhjertigt, ikke mindst i fattigkvarterne, hvor folk var stuvet sammen i utidssvarende og usunde boliger. Den unge overlærer Müller, der hele sit liv igennem havde en levende forstaaelse for de sociale spørgsmaal, industrialismen rejste, var dybt grebet af begivenhederne. I koleraaaret udgav han saaledes et lille skrift: Bøn til Gud i Jesu Navn under Danmarks Hjemsøgelse af Kolera — og saa handlede han. Sammen med en lærer ved kaserneskolen, krigsraad *Jacobi,* udsendte han et opraab til landbefolkningen om at modtage nogle fattige skolebørn fra de tættest befolkede kvarterer, som gæster i sommerferien. Det kan maaske ikke undre, at der ingen tilbud kom. Frygten for smittefaren var for stor. Fra skibsklarerer, landstingsmand *N. P. Kirck* i Helsingør kom der dog en gave paa 100 rdl. med anmodning om at skaffe nogle børn et landophold for disse penge, der jo ganske vist ikke kunne række vidt. Nogle og tyve piger blev dog anbragt i en slags feriekoloni ved Leersøen, tæt udenfor det daværende København. Det var den spæde begyndelse til bybørns sommerophold paa landet. Aaret efter tog Müller fat paa ny. Nu prøvede han at organisere foretagendet paa bredere basis. De fire københavnske almueskoleinspektører blev opfordret til at gaa med i arbejdet, men deres betænkeligheder var mange. Derfor henvendte pastor Müller sig til den administrerende skoledirektør, professor *Borgen,* og først da denne gik ind for tanken, fulgte de fire skoleinspektører med. Der dannedes en komié, hvori krigsraad Jacobi ogsaa indtraadte, og en opfordring til at tage børnene blev sendt ud i Berlingske Tidende. Nu var betænkelighederne overvundne. Tilbudene strømmede ind. Men tilbage var der det store arbejde at skaffe de mange børn fri befordring. Det var betydelig vanskeligere end nu. Det sjællandske jernbanenet indskrænkede sig til linjen København—Roskilde. Det lykkedes imidlertid ved velvilje og imødekommenhed fra vidt forskellige sider at faa ogsaa denne side af sagen bragt i orden. Jernbanedirektionen gav tur-returbillet. Kong Frederik den Syvende skaffede fri rejse pr. diligence til Frederiksborg for de børn, der skulle til Nordsjælland. Dampsibsejerne *C. P. A. Koch* og *H. P. Prior,* der senere blev stiftere af Det forenede Dampskibsselskab, samt brdr. Petersen i Randers stillede uopfordret deres skibe til raadighed, og generalpostdirektionen aabnede paa sin side storebæltsoverfarten for børnene. Alene

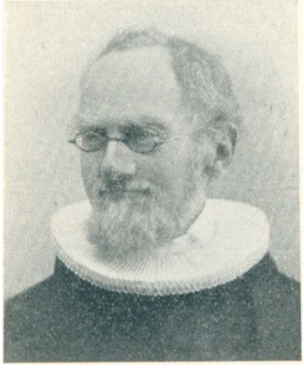

Pastor Müller.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

ved denne her omtalte indsats fortjener pastor Müller at mindes i den danske skole. Men ogsaa paa et andet omraade viste han sig som banebrydende. Denne kunstinteresserede mand ville ogsaa skaffe almueskolens børn et møde med kunstens verden. Derfor fik han Kunstakademiet til at give almueskolebørn fri adgang, ja, i et brev til Nationalmuseets skaber, den store arkæolog og museumsmand *C. J. Thomsen* beder han denne om at bruge sin indflydelse til at faa bragt ordnede museumsbesøg under kyndig vejledning i stand for almueskolebørnene (C. J. Thomsens privatarkiv, Nationalmuseet. Brev af 14. april 1855). Man kan i sandhed her tale om en vidtskuende skolemand.

Kirkeligt var han Mynsters og Martensens mand. Overfor det grundtvigske kunne han staa noget kritisk, hvilket ogsaa kunne præge hans bedømmelse af skoleforhold. Efter at have holdt eksamen i friskolen i Ramsømagle i 1884, indfører han for eksempel i præsteembedets kaldsbog i forbindelse med en iøvrigt meget anerkendende omtale af skolen: »Da der undervises efter grundtvigsk Methode uden Udenadslæren, sporedes kjendeligt den deraf følgende Usikkerhed i Religion og Historie, hvorimod Kundskaben i Geografi var tilfredsstillende«. Pastor Müller beskæftigede sig meget med liturgiske studier og arbejdede i mange aar paa et udkast til en revideret alterbog, der dog aldrig udkom. Den 23. januar 1891 fik han bevilget afsked i naade og med pension. Præstefamilien flyttede til København, hvor pastor Müller døde den 21. august 1906. Han blev begravet paa Gadstrup kirkegaard. Efter sin mands død flyttede fru Müller, og hendes døtre, *Betty* og *Tony Müller,* til Gadstrup, hvor Fru Müller døde i høj alderdom den 6. december 1921 og blev begravet ved sin mands side.

20. 1891—1911. *Osvald Vilhelm Bøggild.* Født 5. august 1839 i Lagtved skovridergaard, Dronninglund. Søn af skovrider, senere bogholder ved de smithske jernstøberier, cand. pharm. *Ove Henrik Bøggild* og hustru *Caroline Schuerer.* Student fra Aalborg 1856, huslærer 1858—60, cand. theol. 1865. De første 11 aar af hans præstegerning faldt paa Grønland. Den 30. januar 1867 kaldedes han som missionær og seminarielærer i Jakobshavn, 1870 missionær i Umanak, 1872 i Holsteinsborg og Egedesminde, 1875 i Jakobshavn, Egedesminde og Godthaab. Den 17. marts 1867, altsaa lige før sin første oprejse, ægtede han sin kusine, *Caroline Henriette Fritzche,* født 17. november 1839 i København, datter af hofglashandler *Carl Edvard Fritzsche* og hustru *Vilhelmine Franzisca Schuerer.* Disse aar i Grønland stod sikkert for pastor Bøggild som højdepunktet i hans liv. Endnu 12—13 aar efter sin hjemkomst til Danmark og efter at have været sognepræst herhjemme i mange aar, følte han sig stadig draget tilbage og overvejede alvorligt at søge derop paany. Han tilegnede sig helt det grønlandske sprog, saaledes at han baade kunne oversætte og selv digte salmer. I anledning af hundredaarsfesten for indvielsen af Holsteinsborg kirke 1875 gendigtede han »Kirken den er et gammel Hus«, »Guds Menighed syng for vor Skaber i Løn« og »Dejlig er Jorden« til grønlandsk. En fjerde salme, der blev sunget ved festen, var ogsaa skrevet af ham, og her var ikke blot tale om oversætter-arbejde. To af disse salmer fandt vej til

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

den grønlandske salmebog, den ene dog i saa ændret en skikkelse, at pastor Bøggild ikke ville vedkende sig forfatterskabet til den. Medvirkende til at binde pastor Bøggilds og hans hustrus hjerter til Grønland har vel ogsaa den lille barnegrav i Jakobshavn været, hvor de maatte begrave deres eneste barn, en lille pige. I hendes sted tog de en lille grønlandsk pige til sig, først som plejebarn, til sidst blev hun adopteret af pastor Bøggild. Hun fulgte med sine plejeforældre til Danmark, hvor hun først døde i trediverne. Mange her i disse sogne vil endnu erindre hende. Det var frk. *Motzfeldt* eller tante Grønland, som hun paa sine ældre dage kaldtes. Hun var et elskeligt, levende og impulsivt menneske. Den 6. september 1878 fik pastor Bøggild kald hjemme i Danmark i Skørping-Frær i Viborg stift. Her havde pastor Bøggild sin gerning i 13 aar. Den 14. april 1891 blev han kaldet til sognepræst for Gadstrup-Syv, hvor han fik 20 aars lykkelig og paaskønnet præstegerning. Endnu 40 aar efter hans afgang mindes hans gerning her, ikke mindst kan man træffe gamle konfirmander, der med taknemmelighed mindes, hvad han gav dem under konfirmationsforberedelsen. Han var en flittig og alvorlig præst, nærmest af grundtvigsk farve. En tidligere ringer ved Gadstrup kirke har fortalt følgende træk: Naar det ringede sammen til gudstjeneste, ringede han ikke paa klokkeslet, men skulle fra taarnet holde øje med præsten, naar han forlod sit studereværelse i østgavlen. Den gamle graver fortalte siden, hvorledes han søndag efter søndag saa pastor Bøggild knæle i bøn, før han begav sig paa vej til kirke. Den 13. marts 1911 fik pastor Bøggild afsked i naade og med pension. Han flyttede til København, hvor fru Bøggild døde den 2. oktober 1917, han den 20. august 1920.

21. 1911—29. *Carl Christian Sørensen.* Født den 31. marts 1864 i Vig. Søn af lærer *Johan Ludvig Mathiesen Sørensen* og hustru *Anna Jacobine Nyholm*, hvis fader var præst i Højelse fra 1846—73. En broder til pastor Sørensen var biskob *H. S. Sørensen*, Aarhus, senere sognepræst i Nørup. Pastor Sørensen blev student fra von Westens institut 1883, cand. theol. 1893, lærer ved Samsø realskole. I 1895 rejste han til U.S.A., hvor han var dansk præst først i Elk Horn og Kimbalton, Iowa, senere i Lindsay, Nebraska. Før sin udrejse ægtede han *Ingeborg Lund*, født den 11. november 1869 i Tranebjerg paa Samsø, datter af den kendte grundtvigske førerskikkelse, farver *Reinhold Julius Lund* og *Marie Gylling*. (Om disse se: Historisk aarbog for Holbæk amt, 1945 og 1946). 1903 vendte pastor Sørensen tilbage til Danmark. Den 25. maj 1903 blev han kaldet til sognepræst for Roholte, hvor han fik sin gerning, til han 1911 blev sognepræst i Gadstrup. Han og hans hustru vandt sig trofaste venner i Roholte, og en af hans Sønner, pastor *Gunnar Lund-Sørensen* vendte 1947 tilbage til Roholte præstegaard som sognets præst. Af hjemmets fire sønner blev de tre præster, nemlig foruden den allerede nævnte Gunnar Lund-Sørensen, Pastor *Asger Lund-Sørensen*, Gundtvigskirkens første Sognepræst, nu sognepræst ved Frederikskirken, København, og pastor *Henning Lund-Sørensen*, der efter at have været dansk præst i U.S.A. ligesom sin fader, i 1932 blev sognepræst i Asfærg-Faarup. En fjerde søn er lærer *Knud Lund-Sørensen* i Højelse. To døtre blev

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

lærerinder. Alle seks børn vedkendte sig hjemmets aandelige arv, og et smukkere vidnesbyrd om den aandelige gehalt hos pastor Sørensen kan vel ikke tænkes. I Paul Nedergaards: »En dansk Præste- og Sognehistorie, Roskilde Stift, Hft. 2« har sønnen, Asger Lund-Sørensen skrevet en smuk skildring af sin fader. Fru Sørensen døde den 1. august 1919 i Gadstrup præstegaard. Den 20. september 1929 tog pastor Sørensen sin afsked. Han flyttede til København, hvor han med glæde tog del i det menighedsliv, der voksede frem omkring Grundtvigskirken. Han døde 14. oktober 1934 og begravedes i dybeste stilhed paa Gadstrup kirkegaard. Det gravminde, der smykker hans og hans hustrus grave, er rejst af taknemmelige menigheder i Roholte og Gadstrup sogne.

Hermed er denne præsterække ført til ende. Der staar kun tilbage at meddele data for

24. 1930— *Christian Vilhelm Strange-Hansen.* Født den 5. maj 1902 i Kgs. Lyngby. Søn af etatsraad, grosserer *Christian Vilhelm Hansen* og hustru *Marie Amalie Strange*. Student 1920 fra Schneekloths skole, cand. theol 1926, samme aar præsteviet medhjælper hos sognepræsten for Nakskov-Branderslev. Den 27. januar 1930 kaldet til sognepræst for Gadstrup-Syv. Ægtede den 11. april 1930 *Marie Johanne Søgaard Jørgensen,* født 20. marts 1903 i Nakskov, datter af bogholder *Valdemar Jørgensen* og hustru *Rasmine Christine Rasmussen.*

Den, der faar præstegerningen i et dansk sogn betroet, maa sande Jesu ord: »Her er det Ord sandt: een saar, en anden høster. Jeg har sendt Jer ud for at høste det, som I ikke har arbejdet med. Andre har arbejdet, og I er gaaet ind i deres Arbejde« (Johs. ev. 4,37—38).

PRÆSTEGAARDSLIV I 70'ERNE

1877 flyttede der nye præstefolk ind i Gadstrup præstegaard. Pastor Carl Elias Holger Tuxen og hustru Karen Elise født Kruuse, en sønnedatter af den bekendte provst Mandrup Peder Kruuse i Højelse. Som ung er Elise Kruuse lærerinde paa en af de større herregaarde paa Langeland, frisk og livlig er hun, og som saadan bliver hun en velset gæst i selskabslivet. Paa Tranekjær slot, hvor cand. theol. Tuxen er huslærer, er der bal. Elise Kruuse er indbudt, og her sker forlovelsen. (Efter hendes egen meddelelse).

Nogle aar frem — og de to er præstefolk i Vinkel og Rind, Viborg stift. Herfra flytter de til Gadstrup. Det var under helt andre forhold, en præst flyttede fra embede til embede end de nuværende. En skønne dag kom der her til Gadstrup mange sortbrogede køer, hvad der var en sjældenhed at se, skolebørnene havde næppe set en sortbroget ko, og for dem var det et imponerende skue — og saa var alle disse køer koblet sammen — det kendte man heller ikke. Antagelig er køerne trukket fra Viby St. To dejlige, hvide heste var der og en smuk ridehest. Vogne med flyttegods og meget andet fyldte

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Provst Tuxen, hans familie og præstegaardens hushjælp.

godt inde i gaarden, man havde overblik over det hele, linden var der ikke. For skolebørnene var det spændende med denne nye præst, der kom med saa mange dyr. — Præstegaarden blev befolket; der var præsten, hans kone og 5 børn, husjomfruen Elna, kokke- og stuepigen Mariane, mejeripigen Maren, disse to sidstnævnte var lærerdøtre fra Vinkel, børnenes lærerinde, frk. Glud. En avlskarl og en yngre karl. — Nu er det hele samlet, og man skal til at virke i Gadstrup.

Foruden sin præstegerning havde pastor Tuxen ogsaa interesse for landbruget. Det var ham om at gøre at have gode, rene marker. Han lod jorden dræne, og de store pletter med tidsler og følfod satte han sine børn til at fjerne. De tjente ganske vist mange 2 ører, men dette »stikkeri« morede dem ikke. En del af 2 ørene havnede i Johanne Rebslagers lille høkerbod. Tuxen var en høj, mager mand, ikke særlig stærk af helbred. Han red, naar han skulle ud til sine sognebeboere. Stærk modvind taalte han ikke, saa satte han sig baglæns paa hesten; paa denne mærkelige maade kom han frem. — Skolerne besøgte han ofte; han havde gerne lidt morsomt at sige til børnene. Tuxen holdt meget af blomster, fra foraarets begyndelse og hele sommeren saa man ham med en blomst i knaphullet; det begyndte med en lille lyseblaa hyacint; siden andre duftende blomster, en dusk ambra var ikke at foragte.

Tuxen var en fin fløjtespiller, det var en nydelse at høre præsten og fruen

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

spille sammen. Her stod han med sin fløjte, den kønne mand med det kraftige blonde haar, de milde lyseblaa øjne og den kløftede hage.

Der var to mænd, som ofte gav en haandsrækning i præstegaarden, rebslager Jensen og tømrer Jakob Olsen, særlig den sidste var en stor støtte for fru Tuxen, og begge var i besiddelse af humor, det manglede ikke paa vittigheder, saa arbejdet med reparationer gik let og fornøjeligt.

Inde paa kirkegaarden, lige foran den østre gavl af stuehuset, stod en ung lind, her kunne den ikke blive staaende. Fru Tuxen fik den gode ide at flytte den ned midt i præstegaarden. Rebslageren og Jakob Olsen gravede den op. Støttet ved sin stok gaar fru Tuxen i spidsen for transporten; de to mænd bærer roden, præstens børn toppen. Det kneb med at komme igennem laagen, men det gik, og snart stod linden i det nygravede hul, hvor den til alt held kom i groning. Det var omkring 1879, og nu glæder vi os over det smukke træ, der med sin store krone om sommeren skygger over de dejlige kaffeborde ved møderne i præstegaarden.

Af og til kom en tredie medhjælper for fru Tuxen, den gamle, stoute gartner Jørgen Hansen fra Ørsted. Det var ikke altid, de to var enige om forandringerne i haven; naar fru Tuxen bemærkede, at hun havde tænkt sig det anderledes, svarede Jørgen Gartner: »Jeg kan ikke se ind i fruens hjerte, hvad hun tænker og mener«.

Efter 5 aars forløb bliver Tuxen kaldet til Ejby. En stor sorg havde familien her i Gadstrup, idet deres ældste barn, den 16-aarige gode og yndige Ingeborg dør af tuberkulose. En knugende sorg for faderen; Ingeborg var den af børnene, han holdt allermest af.

Flytningen til Ejby var betydelig lettere end til Gadstrup. Nogle gaardmænd stillede med vogne, rebslageren og Jakob Olsen hjalp til med at læsse, ligesom de ogsaa kørte med til Ejby for at være med ved aflæsningen. Da dette var overstaaet, savnede fru Tuxen deres flæsk. »Men, hvor er dog flæsket«? Straks er rebslageren der: »Det har jeg lagt ind paa lokummet, frue«. — Det morede fru Tuxen, og paa sine gamle dage mindes hun begivenheden.

Pastor Tuxen bliver udnævnt til provst. Hans store eksamen og begavelse gør sit til, at han faar, hvad han søger. Opholdet i Ejby bliver kun kort, Højelse bliver ledigt, og nu flytter familien igen. For fru Tuxen var det en stor glæde; nu skulle hun ind i den præstegaard, hvorfra hun havde saa rige barndomsminder. Hendes sommerferie hos bedsteforældrene mindes hun med glæde og taknemmelighed. Desværre blev provst Tuxens gerning her kun kort; han dør 1886. Sønnen Viggo dør kort forinden. Fru Tuxen med de 3 børn flytter til København, hvor hun havde nogle gode, rolige aar.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

DE GAMLE DEGNE I GADSTRUP OG SYV

Benævnelsen »degn« betegner de tidligere kirkelige bestillingsmænd, der ledede sangen ved gudstjenesten og var præsternes medhjælpere ved embedsforretningerne. Her i landet maa degneinstitutionen stamme fra den katolske tid jfr. kirkeordinansen af 1539. Den første evangeliske biskop, Peder Palladius, forfattede en fortegnelse over alle søndagsevangelierne og tilegnede den til alle sognedegnene i Sjællands stift, hvilket antyder, at der i sognene dengang har været degne med fast bolig i sognene. Boligerne var sikkert, som den øvrige befolknings, meget simple, ofte gadehuse eller lignende, om det end ikke her paa Sjælland kan paavises, at de boede saa usselt som degnen i Hjortdal ved Løgstør, der omkring 1610 boede i »en jordhytte paa gaden«.

I de sogne, der laa nær ved en købstad, fik man efter reformationen de saakaldte »løbedegne«. Disse »løbedegne« skulle være latinskolens ældste elever, der ansaas for modne til at være lærere. Thi degnenes vigtigste opgave var, foruden at ringe og synge, at lære børn og unge folk børnelærdom. De fastboende degne kaldtes i modsætning til løbedegnene »sædedegne«. Det tør maaske antages, at Peder Syv, hvis forældre boede paa Syvgaarden, ofte har fungeret som løbedegn ved Gadstrup og Syv kirker, da han var elev paa Roskilde latinskole, hvorfra han blev student. Denne antagelse er formodentlig rigtig, da man ved, at Peder Syv i sin ungdom virkede som løbedegn. Det maa her fastslaas, at degnene ikke var skoleholdere, altsaa ikke lærere i egentlig forstand. Deres kaar var imidlertid ofte usle, og det var derfor intet under, at de fleste degne efter skoleordningen af 1739 valgte at blive skoleholdere tillige. Heraf navnet »degneskole«. Gadstrup skole er en saadan gammel »degneskole«, hvorimod Viby skole ikke er det.

I tidernes løb modnedes tanken hos de styrende om at afskaffe degnene og lade deres forretninger overgaa til skoleholderne i kirkebyerne. Hvor en degn havde haft to sogne, blev der ansat to kirkesangere. Efter 1790 begyndte man at nedlægge degneembederne, og 1806 paabødes det, at de degneboliger, som ikke behøvedes til de nye indrettede skoler, og de embederne tillagte jorder skulle sælges eller bortlejes. Degneindtægterne blev fordelt mellem skolelærerne i pastoratet eller sognet, og hermed var degnenes tid forbi.[1])

Om de ældste degne ved Gadstrup og Syv kirker har man kun faa oplysninger.

I »Danmarks breve fra middelalderen« meddeles om en degn, der har levet omkring 1506: *Lydickæ Gerdssøn*, herredsfoged i Ramsø herred, *Torbern Jepssøn* af Wyby, *Jep Turæssøn*, sognedegn i Sywff. Torsdag før Canuti konges dag paa Ramsø herredsting var beskedne mænd *Mattes Turæssøn* af Højelse og Jep Turæssøn af Syv og »gaffue« fornævnte Mattes Turæssøn deres halvbroder fuldt »aakall« for fædrene og mødrene efter deres far og mor *Thurœ Diegn*, hvis sjæle Gud naade, og skødte ham 1 gaard, som han i boer, som ligger i Højelse paa den vestre gade imellem to andre gaarde.[2] At der ogsaa i 1567

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

har siddet en degn i Syv sogn fremgaar af »Sjællands stifts landebog 1567« (L. A.), der omtaler »nogle smaa øde jorder, som degnen i Syv bruge«.

Den næste degn, man har en smule kendskab til, er *Zacharias Rhud*, der blev student fra Ringsted 1678 og muligvis degn her i sognene 1684. Han blev gift i Roskilde 1706 med *Cathrine Buck*, der var enke efter *Peder Hansen Ulf*. Han døde 1718, 61 aar gammel. [3]

I tiden fra 1716—1731, hvor *Jens Maltesen Radier* var sognepræst, blev degneembedet betjent af en student. Da sognepræsten blev forflyttet 1731, blev baade præste- og degneembede ledige, og der opstod en langvarig trætte mellem præst ved Roskilde domkirke, hr. *R. Øgler* og Syv kirkes ejer, conferensraad *Peder Benzon*, Vibygaard, om hvem af disse, der havde kaldsret til saavel præste- som degnekald. Peder Benzon gik for degneembedets vedkommende af med sejren. Dog maatte han dele sin kaldsret med biskoppen over Sjællands stift, saaledes at biskop og godsejer skiftevis udøvede den. Saa sent som 1. april 1923 udøvede biskoppen for sidste gang denne gamle kaldsret, da lærer G. Sørensen blev kaldet til førstelærer. Benzon kaldte *Madtz Jensen Giedde* til degn »paa det ikke baade præste- og degnekald paa en tid skulle være saa længe ledige«. [4]

Mads Jensen Gedde blev født aar 1700. Han blev student fra Roskilde 1718 og blev kaldet til Gadstrup-Syv degneembede 1731. Hans mor døde i Gadstrup 1739, 90 aar gammel. Han røgtede sit embede med tilbørlig flid og duelighed og stod sig godt med sine foresatte. I præstens indberetning til biskoppen fra 1738 hedder det om Mads Gedde: »Degnen Mads Geddes forhold i hans embede er upaaklagelige«. Pastor Widbye skriver videre om degnekaldets indtægter efter degnens egen opgivelse:

1. Af begge sogner 14 pund korn (1 pund = 4 tdr.)
2. De 3de høytidsoffer 30 rd.
3. Accidenzer 10 rd.
4. Paaske, St. Hans og Juulerente af begge sognerne som bestaa i ost, brød og kiød 7 rd.

   Gifver saa aarlig til Roeskilde skole til pension 14 rd. 4 sk.

Videre skriver præsten i sin indberetning: »Til samme degnekald er ingen bolig eller jord, og icke heller har været nogen tid, men det sted og huus, som degnen beboede i Gadstrops bye, hører hans højvelærdighed biskoppen til«. »Men at her i sognerne er ingen degne bolig, ikke heller har været nogen tid, er nok aarsagen denne, fordi her har ikke været en sædedegn tilforn«. [5]

Skolelærerne i Viby:

I præste-indberetningen af 1738 hedder det videre: »Om skole-huus og skoleholder etz.: Det maa vi desværre hver tid, stund og sted hjertelig beklage, at her i begge sognerne ere hverken skolehuus eller skoleholder, dog i et godt

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

haab til hr. *Neergaards* løfte, nu patron til Syf-kirke, lever vi om at naa begge dele i Syf-sogn inden kort-tid«. [6]

Der skulle kun komme til at gaa to aar, før løftet blev opfyldt. Den 29. april 1740 kom efter »kgl. allernaadigste befaling« Christian den Sjettes skolelov — en frugt af pietismen — hvori det om Syv sogn hedder: »Her behøves en aparte skole anlagt, som bliver i Wiebye by for Wiby og Wibygaard og nogle markhuse, Kirke Siuf og Øster Siuf. Endnu er i dette sogn byen Øhm med 12 gaarde, som henlægges til Højby skole i Rorup sogn, hvortil de faar ½ fjerdingvej, da de ellers til deres egen skole i Wibye faar henimod 3 fjerdingvej. Skolen anlægges paa Wibygaards jord. Ejeren, Hr. Neergaard, er den største lodsejer. Tillige maa den aarlige løn, som for Daastrup sogn er specificeret, ogsaa udredes af Gadstrup-Siuf sogne. Tillige skal degnen fra Siuf byes 5 gaarde have smaaredsel samt 3½ td. byg. Skoleholderen skal sørge for ringning ved Siuf kirke. [7]

I december maaned 1741 begyndte saa skolen »ud-i et andet hus«, som indtil videre var indrettet. Til skoleholder kaldedes student *Hans Pedersen Wording*. Om skoleholderens løn hedder det: »Formedelst cancelliraad Neergaards som største lodsejers død ej endnu fastsat«. [8]

Hans Pedersen Wording var født i Vordingborg 1717, som søn af skibsbygger *Peder Wording*. Han blev student fra Slagelse 1740. I 1770 blev han kaldet til degn i Jersie. Han døde 1796. Han var gift to gange. Første gang med Kirsten Jørgensdatter, anden gang i Jersie med Sidsel Sørensdatter, død 1816. [9]

Pastor Ebbesen, Gadstrup, regnede Wording for at være særdeles velegnet til at prædike. Da præsten havde fremsat denne bemærkning i kirken, var det ikke mærkeligt, at degnen i Gadstrup følte sig stødt. — Foruden at være skoleholder var Wording ogsaa skriver paa Vibygaard. Om hans eftermand i embedet, *Stephansen*, haves ingen oplysninger. Om hans kone berettes 1771, at hun er 26 aar gammel. [10]

Han er antagelig blevet efterfulgt af *Peder Pedersen Weiberg*, der nævnes 1787 og 1801. Han var gift med Margrethe Willumsdatter, og i ægteskabet var der 3 børn og 1 plejebarn. Paa Viby mølle lærer *Ane Marie Hansdatter*, 67 aar, børnene at læse og sy (1787). [11]

Der kan næppe herske nogen tvivl om, at den første skole har ligget omtrent paa samme sted, som den nuværende. I et fæstebrev af 29. september 1742 hedder det: »Cancelliraad Neergaard fæster til Hans Mikkelsen, som er en af Vibygaards tilhørende tiennere det hus i Viby, som sidst af Jens ladefoged er beboet, *for skolen vester beliggende* som samme hus med tilliggende haugeplads hand maa bebo og bruge sin livstid medmindre herskabet hannem til en gaard at antage maatte finde tjenlig. [12]

Dette hus maa have ligget paa matr. nr. 26 a (se kort under Viby) og heraf følger, at den ældste skoles beliggenhed maa søges ved bygadens østre side.

Som bruger af det nuværende matr. nr. 1 er i maalebogen for den nugæl-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

dende matrikel (fra 1844) baade i 1812, det aar hvor forarbejdet foregik, og i 1842—43, hvor matriklen afsluttedes, anført læreren N. J. Slettings navn. Dette godtgør, at de fire sidste skoler har ligget — om ikke paa samme plads, saa dog indenfor samme snævre omraade, som haven nu dækker. Vi kan derfor gaa ud fra, at den ældste Viby skole er det hus, som paa kortskitsen er betegnet med S.

10. juni 1816 udlægger kommerraad *Qvistgaard* til Viby skole 2 tdr. land »alene uden nogen udgift for skoledistriktet«. [13]

Det er antagelig det samme stykke jord, om hvilket det hedder 1852: En jordlod paa Syv Holme paa 2 tdr. land har siden 1813 været knyttet til dette hus. (Matr. nr. 2 L). [14]

1817 bygges 3 fag til skolen: 2 fag til tørvehus, 1 fag til forskelligt brug. [15]

Omkring 1804 blev *Niels Jacob Sletting* kaldet til lærer og kirkesanger ved Viby skole. 20. december 1804 træffes hans navn som vitterlighedsvidne paa et fæstebrev.[16] Han var gift med *Sophie Elisabeth, f. Richter,* fra Aagerup sogn, Holbæk amt. 1834 meddeles det, at hun er jordemoder i distriktet. I ægteskabet var en søn, Andreas, der nævnte aar er seminarist og hjælpelærer ved Viby skole. [17]

Viby skole beskrives i en taksationsforretning af 24. maj 1823 saaledes:

a) Stuehuset i vester, 10 fag, 11½ alen dyb, egebindingsværk, 7 fag i fod, klinede vægge og straatag, indrettet til to stuer, køkken og spisekammer, sovekammer og skolestue, loft overalt, fjællegulv i 5 fag, vurderet til 240 rbd. sølv.
b) Østre længe, 3 fag, 8½ alen dyb, egebindingsværk, klinede vægge og straatag, indrettet til tørvehus og sandhus, loft over et fag, vurderet til 40 rbd. sølv.
c) Søndre længe, 6 fag, 8 alen dyb, blandingstømmer, klinede vægge og straatag, indrettet til stald, foderlo og hølade, vurderet til 70 rbd. sølv. Forsvarligt indrettet mod ildsvaade og de anordnede brandredskaber forefandtes.

Samme dag vurderedes »en bygning tilhørende degnen hr. Sletting og opført ved Viby skole«. 5 fag hus i østre, 8½ alen dyb, bygget af blandingstømmer, klinede vægge og straatag, indrettet til lo og lade, vurderet til 70 rbd. sølv. Forsvarligt indrettet mod ildsvaade. [18]

3. oktober 1813 havde skolen besøg af biskop *F. Münter.* Han skriver: »Ogsaa med pastoratets tvende skoler havde jeg al aarsag til at være vel tilfreds. Kun ønsker jeg, at børnene maatte vænnes til at holde deres skrivebøger renligere. Jeg opmuntrer lærerne, sognedegnen *Bagge* og skolelærer Jens Larsen Sletting, til med flid at fortsætte deres gavnlige arbejde«. [19] 8. juli 1820 kommer biskoppen atter paa besøg. »Ogsaa med skoleungdommens fremgang var jeg vel tilfreds; især med Viby skoles børn. Jeg opmuntrer derfor lærerne, degnen C. Bagge og skolelærer Sletting til fortsat flid i deres besværlige, men

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

vigtige kald«. [20] 1821, 9. oktober, skriver amtsprovsten *Eiler Hammond* — domprovsten i Roskilde — at han er veltilfreds med børnenes kundskaber og fremgang. Skolen kan med fuld ret henregnes blandt amtets gode skoler. Børnene udviser »en anstændig munterhed, der vidner om skolelærer Slettings gode omgang med dem«. Han er duelig og flink. [21]

1825 ligger skolekommissionen og gaardmand *Niels Larsen,* »Aagaarden«, i proces om skolejorden. Der er maaske sket det, at *P. Qvistgaard* har faaet sin jord paa Syv Holme tilbage, og at man i stedet har eksproprieret et stykke af »Aagarden«s jord (i dag beliggende vest for købmand Johs. Hendriksens ejendom). Niels Larsen har nedbrudt hegnet om skolelodden og oppløjet jorden, hvad skolelærer Sletting har taget ham ilde op, da han saa ikke selv kunne bruge den. Niels Larsen har ikke uden grund følt sig daarligt behandlet, da han i disse ni aar har betalt skat af denne jord. Processen slutter med forlig: Niels Larsen faar erstatning for afsavn af jorden i den forbigangne tid, og P. Qvistgaard gaar med til at betale opmaaling og taksation af jorden. [22]

1835 besøgte biskop Mynster skolen. Han skriver: »Viby skole er en meget god, ualmindelig rummelig bygning. 84 børn. Læreren, N. J. Sletting, 58 aar gammel, er ikke seminarist, men dog, en god lærer. Fremgangen: Læsning god, skrivning meget god, det øvrige meget godt. Han katechiserer temmelig godt. Indbyrdes undervisning: fremgangen god, men præcision mangler. Gymnastik god. [23] Ved indbyrdes undervisning forstaas en undervisningsmaade, hvorefter de ældre og dygtigere elever som hjælpere for læreren underviste og vejledede de yngre og mindre dygtige. Systemet, hvorved flere hundrede børn kunne undervises af een lærer, indførtes fra England til Danmark 1818 af Frederik den Sjettes indflydelsesrige generaladjudant, major *J. N. B. Abrahamsen* og udbredtes i skolerne i kraft af kongens støtte. I 1830'erne opgaves den atter efter et kraftigt angreb af *H. N. Clausen.* Undervisningen bestod i en gennemlæsning paa kommando af bestemte tabeller i alle fag, og den lededes med en »signalpibe« af læreren, som tillige førte nøje bog over hver elevs fremskridt. Metoden havde kun betydning i lande, hvor folkeskoleundervisning enten savnedes eller stod paa et meget lavt trin.

Efter en visitats 1843 skriver biskoppen: »Skolepatron: Kaptajn *Sandholdt.* 78 børn. Læreren, N. J. Sletting, 66 aar, ikke seminarist, er undertiden sindssvag. Hjælpelærer er hans søn, Andreas Sletting, 27 aar. Han skal ogsaa have faaet et anfald af sindssvaghed, som dog ikke siden har ytret sig. Han er en ret dueIig Lærer og katechiserer temmelig godt, men med en skrigende stemme. Skolehuset godt og rummeligt, skolestuen noget lav«. [24]

1. nov. 1842 forefindes 39 elever i ældste klasse: 17 drenge og 22 piger. 1. dec. er skolens fag følgende: 1. Balles lærebog. 2. Birchs mindre bibelske historie. 3. Boglæsning, Birchs læsebog (Naturen, mennesket og borgeren, fædrelandets historie, recitation, jordbeskrivelse). I salmebogen de anordnede collecter, epistler og evangelier til de fire søndage i maaneden samt morgen- og aftenbønner paa ugens syv dage. Endvidere de tilhørende passende salmer.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

4. I bogstavering de vanskeligste ord, der forekommer i de læste stykker. 5 Sammenskriftsskrivning i skrivebøger. 6. Diktatskrivning paa tavler, som derefter almindeligst indføres i skrivebøger. 7. Tavleregning. 8. Hovedregning med benævnte og ubenævnte tal. 9. Tabellæsning. 10. Tallæsning. 11. Skriftlæsning. 12. Sangøvelse.

20. maj til 20. juni 1843 var skolen lukket paa grund af hovedreparation.

Juli 1843: Diktat udgaar af skoleplanen; erstattes med skriftlæsning. 15. september og 20. oktober: Markeder i Roskilde; ingen skolegang. 2. november: Ingen skolegang, da sogneforstanderskabet benytter skolestuen hele dagen. 24. juni 1844: St. Hansdag plejer børnene at være givne fri for skolegang af den grund, at de fleste følge efter gammel skik og brug med forældrene til skoven eller kilden*)

26. juli blev skolestuen udvendigt spækket og hvidtet og rengjort indvendig. 1. februar 1845: Ingen skolegang formedelst den befalede folketælling i skoledistriktet af læreren. 5. april: I dag var læreren i Valsømagle for at se til sin søn. 16. april: I dag var læreren i Gadstrup for at rette folketællingen. 24. juni: I dag var de fleste børn ved kilderne efter skik og brug. 23. september: I dag var læreren i Valsømagle hos sin søn. 30. september: Ingen børn i skolen paa grund af kartoffeloptagning flere steder i sognet. 31. oktober var læreren til Kiøge marked for at kjøbe sig en koe. 8. november fulgte læreren med sin søn med kone til Valsømagle efter vielsen i gaar. 6. december var læreren i Roeskilde hos en skræder og for at kjøbe sig nødvendige ting til husbrug. 20. december var læreren i Roeskilde for at kjøbe øll, brændevien og kjød til dem, som kjørte gødning. 21. februar 1846 var læreren i Roeskilde for at kjøbe nødvendige ting til husholdningen. 11. marts: I dag ingen skole, fordi — — sang over et lig her af byen tømrer Peder Hansen. 21. marts var læreren i Roeskilde for at kjøbe klæde. Fra 28. juni til 1. oktober have børnene ikke søgt skolen paa grund af lærerens dødsfald og den i anledning deraf indtrædende vaccance. [26]

Om skolelærer Slettens (som han kaldtes) virksomhed i Viby foreligger en del beretninger. Et enkelt træk skal anføres; det giver et lille indblik i datidens gængse praksis: Den forskel og favorisering, der fra lærernes og forøvrigt ogsaa fra præsternes side blev udvist overfor skolebørn og konfirmander, eftersom disse var fra mere eller mindre velstillede hjem — eller rettere sagt i forhold til, hvad der kunne ventes at »falde af« af gaver til disse smaa og store »profeter«, som dog ellers, hver i sin kreds i henhold til skriftens ord ivrede og advarede andre imod »at sanke i lade af denne verdens liggende fæ«.

Nogle skolepiger havde en dag i undervisningstiden — det har muligt

---

*) En hellig-kilde fandtes lidt udenfor Assenløse by paa gaardmand Niels Pedersens mark (saaledes hed ejeren 1855). St. Hansaften samledes de unge ved denne kilde og holdt sig lidt lystige med at danse og synge. Der fandtes ogsaa en hellig-kilde ved Ørninge og en i Lammestrup. [25]

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

været i en skrivetime — moret sig med paa nogle løse papirlapper at »skrive breve« til hverandre. Det fik Sletten opdaget, og saa vankede der prygl. Til hele banden? Nej, undskyld, det var kun husmandstøsen Maren, en datter af *Per Frandsen* i Syv, der blev afstraffet. Gaardmandsdøtrene, som havde været med, de gik selvfølgelig fri. Naa, da lærer Sletten den følgende søndag »red til sogn« (til kirken i Syv), stillede Per Frandsen udenfor sit hus, som endnu ligger paa den nordvestre hjørnegrund ved skæringspunktet mellem kirke- og byvej, og her havde han en »gribende« samtale med skolelæreren. Ja, det vil sige, Per Frandsen førte ordet, alt imens skolelæreren uophørlig rokkede uroligt frem og tilbage i sadlen og blev ved at gentage: »Min gode Per Frandsen, min gode Per Frandsen«! Sagen var nemlig den, at samtidig med at Per Frandsen — som havde ord for at være ualmindelig stærk — holdt hestens tøjle med venstre haand, klemte han med sin højre skolelæreren saaledes paa benene, at de mest kødfulde dele sikkert er blevet i høj grad »misfarvet«. [27]

Om en ildebrand, der skal have hjemsøgt skolen i lærer Slettings tid, skriver arkitekt Martin Jensen, Borup: Skolelærer Sletting i Viby og Rasmus ladefoged var naboer, og ved en ulykkelig hændelse blev de begge samtidig gjort husvilde som følge af ildsvaade. Ilden opstod i skolen, hvor lærerens datter var gaaet op paa loftet med et tændt lys i haanden og ved uforsigtighed eller muligvis ved at falde, kom hun i for nær berøring med letfængelige sager. Et øjeblik efter stod huset i luer, og naboejendommen gik med i løbet. I forskrækkelse over det, der var sket, fo'r datteren ud til brønden, sprang op i spanden, der hang i brøndvippen, og i denne befordring forsvandt hun i samme nu fra jordens overflade. Da folk et øjeblik efter ilede mod brønden for ogsaa derfra at tage vand til slukning af branden, standsede de brat i nogen afstand derfra, i højeste grad forundrede over at se brøndstangen med kontravægten pege lige ud i luften. Hvad betød dog det? Var det en trusel eller et varsel om endnu flere ulykker? Nysgerrigheden sejrede hurtigt over frygten, og da man kiggede over brøndkarmen, fik man løsningen paa gaaden. I spanden, et godt stykke nede, men dog til dels oven vande, sad pigen og kukkelurede. Straks efter lettede »gondolen«, og man fik hevet hende op i sikkerhed, og dermed var det eventyr forbi. [28]

I 1847 faar Sophie Sletting bevilget pension: $6^3/_8$ td. byg, der betales efter hvert aars foregaaende kapitelstakst. Desuden i penge 7 rd. 48 sk. Betalingsterminerne var 12. marts og 12. september. [29]

12. september 1846 kaldes *Mogens Petersen* til lærer og kirkesanger i Viby. Han var født i Skuldelev 11. januar 1820. Moderen, Laura Martha Christine Houg, var datter af degnen i Skuldelev. Han var 1840 huslærer paa Svanholm. 1845 gift med Emma Kirstine Carlsen, født i Allerslev, datter af lærer og kirkesanger Carlsen. 3 børn i ægteskabet. [30]

16. juli 1847 visiterede provst S. Sørensen, Snoldelev, skolen og skrev: »Jeg fandt den talrige ungdom i begge klasser vel undervist, saa jeg fandt aarsag til at være vel tilfreds baade med lærerens flid og børnenes fremgang,

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

saa meget mere da skolen ikke just skal have været i den bedste forfatning, da hr. Petersen i forrige efteraar overtog den«. [31]

November 1846: Retskrivning paa tavle efter diktat bliver fast fag. Der læres kun 4 salmer pr. maaned. 18. juni 1847: Skolestuen under reparation. 19. oktober: Lagt nyt gulv i skolestuen. 26. februar 1848: Ingen skole paa grund af kirkeforretning i anledning af kongens bisættelse. 4. december 1849: Valgdagen til folketinget. 5. marts 1851: Ingen skole paa grund af et soldatergilde her i skolen. 25. juli: Ingen skole paa grund af folkefesten (Isteddagen). 26. februar 1853: Folketingsvalg i Blæsenborg. 1853: Fra 18. juni til 6. oktober har børnene ikke kunnet søge skolegang paa grund af den skolen overgaaede ildsvaade. 6. februar 1856: Skolestuen oveladt gaardbrugerne til et gilde i fastelavnen. 10.—11. december: Skolen hævet paa grund af en tilbygning af en forstue. [32]

Om skolens brand meddeles den 18. juni 1853: I morges kl. 3½ udbrød ildløs i et ved Vibygaard beliggende hus, der tillige med skolen aldeles nedbrændte. Heldigvis bar vinden ikke paa hovedgaarden, da denne næppe ville have undgaaet samme skæbne. Tre eller fire af herregaardens folk skulle være kommet til skade, da det brændende tag faldt ned paa dem, medens de var beskæftiget med at redde skolelærerens møbler. [33]

Omkring 1850 spørger ministeriet lærer Petersen, hvor stor en løn han oppebærer af sit embede »i anledning af ansættelsen af skolelærerembedernes reguleringssum«. Han svarer: Indtægten i korn er ansat til 1 td. 5½ skp. rug, 48 tdr. 5½ skp. byg, hvoraf de 47 tdr. byg bliver at betale efter kapitelstaksten og resten in natura. Af naturalier faar han: 30 lispund brød — derunder indbefattet klokkerbrød — 1½ lispund flæsk, 2½ lispund ost, 18 snese æg, 128 lispund hø, 192 lispund halm. Julerente og smaaredsel beløber sig til ca. 13 rd. pr. aar. Af brændsel leveres aarligt 27 à 28 læs tørv. Skolepenge, der udredes af husmænd, indsiddere og tjenestefolk andrager 10 rd. aarlig. Skolelodden udgør 5 tdr. land og udgør i hartkorn 6 skp. 1¼ album. Offer og accidenser (herunder indtægter oppebaaret ved ligbegængelser, for børns indtegning til skolegang og for indskrivning af brudefolk) ca. 142 rd. Kirkesangerløn 10 rd. Desuden har han fra 1847—1855 haft et tillæg paa kornindtægten paa 7 tdr. 2 skp. byg. Sluttelig oplyser han, at han aarlig af embedet har en udgift til skolelærerhjælpekassen paa ca. 5 rd. [34]

1852 oplyses det, at gymnastikpladsen ligger paa matr. nr. 25 b, tidligere paa matr. nr. 25 a (nord for skolelodden) og at skolekommissionen maa betale Vibygaard 1 td. byg i leje herfor. [35]

1851 karakteriserer biskop Mynster i sin visitatsbog lærer Mogens Petersen som en meget duelig og tro mand, der katechiserer godt. Børneantallet var 88. Læsning g, skrivning g, religion mg, regning ug. Indbyrdes undervisning mg og gymnastik mg. Skolehuset meget godt. 1859 blev Mogens Petersen forflyttet til Skuldelev.

10. juli 1859 blev *Christian Hvidberg* indsat i Viby skolelærerembede,

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

tillige som kirkesanger og organist ved Syv kirke af pastor *P. F. Rønne*, Gadstrup. Lærer Hvidberg skriver selv derom: »I indsættelsestalen fremhævedes stærkt min formands store fortjenester af skolen og af livet i menigheden; maatte Gud give mig styrke, som jeg har vilje, til at gøre min gerning saaledes, at jeg ved min kaldelse herfra kunne fortjene en lignende ros«. Christian Hvidberg var født 8. juli 1823, som søn af bud ved Hans Majestæts chatolkasse, *Niels Jensen Hvidberg*. Et aars tid efter sin konfirmation var han ansat paa et kgl. kontor, hvorefter han blev forberedt til Jonstrup seminarium, hvor han blev optaget 1840. Han blev dimitteret herfra 1842 med karakteren meget duelig. I 2½ aar var han derefter huslærer hos skovrider Kann ved Saltø, hvor han traf sin tilkommende hustru, Marie Sofie Frederikke. Endnu 3½ aar var han huslærer paa Lundbygaard og Sophuslund. 14. september 1848 kaldtes han til skolelærer og kirkesanger i Ørslev ved Skelskør, hvorfra han forflyttedes til Viby. [36]

Lærer Hvidberg.

Ved en visitas i 1865 skriver provst W. D. Poulsen, Rorup: Børnenes fremgang vidnede som sædvanlig om den meget dygtige lærer Hvidbergs flid og omhu. [37] Folketællingslisterne viser 1870, at lærer Hvidberg havde 7 børn. Det var derfor en katastrofe for hjemmet, da han pludselig døde 1874. Han havde daarligt hjerte og taalte ikke megen anstrengelse. Nævnte aar var han en dag sammen med godsejer *Schmidt* gaaet ned for at se paa Skolelodden. Godsejeren gik stærkt til, og fru Hvidberg, der havde set det, sendte datteren, Regine, efter dem for at faa dem til at sagtne farten. Hun kom imidlertid for sent. Pludselig sank Hvidberg sammen, og da hans kone kom til, var han død. Det var intet under, at hun blev fortvivlet. Hun skulle nu ene opdrage børnene, og penge var der ikke for mange af. [38] Under 8. februar 1876 meddeles, at Gadstrup-Syv kommune i skrivelse til amtsraadet havde anholdt om dettes samtykke til af kommunens kasse at maatte udrede huslejehjælp til skolelærer Hvidbergs enke, 40 kr. Nægtedes af principielle grunde, da det var skolefondens pligt at udrede pension. Det henstilledes til kommunen at lade beløbet tilflyde enken gennem de fattiges kasse ved et tilskud fra kommunekassen. [39] Fru Hvidberg tabte imidlertid ikke modet, og da godsejer Schmidt, der gerne ville hjælpe hende, tilbød hende huset Ingvarslund (Vester Syv, nu nedbrudt), sagde hun: »Nej, mine børn skal ikke opdrages til tjenestekarle og -piger«. Hun rejste saa til København, hvor hun fik et pensionat, og hvor hun opdrog sine børn. Hun fik den glæde at se dem i gode stillinger.

Sønnen Emil blev cand. jur. og 1919 dommer i Københavns byret. Han var gift med Elisabeth Friis, datter af forpagter J. M. F., Gaunø. En søn af dette ægteskab er landets nuværende undervisningsminister, professor, dr.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

theol. *Flemming Friis Hvidberg*. Fru Hvidberg døde 1922. Lærer Hvidberg laa først begravet paa Syv kirkegaard, men flyttedes senere til Frederiksberg kirkegaard. [40]

Christian Hvidberg efterfulgtes af *Vilhelm Hoffmann*, der tiltraadte embedet 5. december 1874. Han var født 4. marts 1833, som søn af Ph. V. Hoff-

Viby gamle skole.

mann, lærer i Vindinge ved Roskilde, og dimitteret fra Jonstrup seminarium 1855 med karakteren meget duelig. Hoffmann var en rig og stærk personlighed, der i sjælden grad formaaede at tage børnene ved haand og hjerte og at være ven med de unge. Saaledes fortæller forfatteren Zackarias Nielsen, der en kortere tid var hans elev: »At være i hans nærhed, at lytte til hans ord, at sidde overfor ham og se paa hans smukke ansigt med det kraftige, mørkeblonde helskæg og de stærktslebne briller, der hvert øjeblik glimtede med hurtige lysblink, var sande glæder for mig. Og naar han gæstede mit hjem, da var det, som dagen blev lysere for mig«. Fra sit virke ved Viby skole huskes han som en meget venlig og dygtig lærer, men med et meget skrøbeligt helbred. Man havde paa den tid sand paa gulvet i skolestuen, og børnene, der gik med træsko, beholdt dem paa i timerne. En af hans elever, der senere tjente hos lærer Olsen, har fortalt et lille træk om ham. En dag havde børnene, som børn gør det, styrtet rundt i skolestuen, saa der blev en slem taage derinde. Lærer Hoffmann havde altid hoste, og da han kom ind i skolestuen, fik han voldsomme hosteanfald paa grund af det ophvirvlede sand. Han skændte imidlertid slet ikke paa børnene, men sagde blot: »Hvor kunne I dog nænne det, børn«? Det glemte børnene aldrig. De støvede ikke mere i skolestuen, for

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

læreren skulle ikke mere hoste, hvis de kunne gøre noget til det. Hoffmann foretog en rejse til Corsica, men det bragte ham ikke helbredelse. [41]

1876 skrev provst W. D. Poulsen: »Jeg visiterede Viby skole, hvor børnene befandtes at være vel underviste. Skolen er i sommer tildels ombygget og udvidet«, og 1878: »Jeg visiterede Viby skole, hvor jeg fandt børnenes fremgang meget tilfredsstillende. Den dygtige lærers flid og nidkærhed er umiskendelig. [42] 1878 blev Hoffmann gift med Henrikke Nielsigne, datter af lærer Christensen, forhen Kr. Stillinge. Ægteskabet blev kun af kort varighed. Han døde den 5. april 1879 og ligger begravet paa Syv kirkegaard. 9 aar senere giftede hans enke sig med forfatteren Zakarias Nielsen, der i sit første ægteskab havde været gift med en søster til Hoffmann.

Niels Michael Olsen blev født i gartnerboligen paa Vibygaard den 16. august 1849, som søn af N. C. Olsen og Caroline Margrethe, f. Ancher (slægtning til den berømte løjtnant A., skanse 2). Fra gartnerboligen flyttede Olsens senere over til Vibygaards mejeri som mejeriforpagter. Niels kom meget tidligt i skole hos lærer Hvidberg. 1865 blev han optaget paa Jonstrup seminarium, hvorfra han dimitteredes 1868. Efter et par aars lærergerning ved københavnske skoler blev han 1878 konstitueret i Viby lærerembede og 1879 kaldet dertil tillige som kirkesanger og organist ved Syv kirke. 1883 blev Olsen i Svanninge kirke paa Fyn viet til Elise Margrethe, datter af lærer F. C. Petersen, Svanninge. 1887 blev lærer Olsen alvorligt syg af galdesten, og naar han listede rundt i haven, hørte han — skjult af den høje hæk — ofte folk tale om, at han da vist snart døde, saadan som han saa ud. Der maatte altid holdes hjælpelærer, da Olsen ikke kunne taale at være i skolen en hel dag. Flere af de store børn i ældste klasse viste sig meget hjælpsomme, og trods hverandendagsundervisningen mødte de daglig i skolen for at hjælpe læreren ved at tage sig af de mindre børn. Der var dengang alt for mange børn i en klasse, og uden disse hjælpere havde det været umuligt at komme igennem stoffet. Viby skole var, skønt lavloftet, meget hyggelig. Muren, der vendte ud til haven, var bevokset med vin, og ved gavlen stod et stort rigtbærende abrikostræ. 1897 tog lærer Olsen sin afsked paa grund af sygdom. Hans nerver var meget daarlige, og han var ængstelig for, at han ikke havde den tilstrækkelige taalmodighed overfor skolebørnene. [43] Han efterfulgte nu sin far som mejeriforpagter. 1910 flyttede han til Syvgaarden, hvor han boede i 7 aar. Derefter rejste han til Taastrup. Han døde her 28. december 1931. Han ligger begravet paa Syv kirkegaard. I ægteskabet var der en søn og 6 døtre.

Mange smaabørn fik paa denne tid deres første undervisning i læsning hos *Sidse Anders Sørensen*. Hun boede i et nu nedrevet hus, der laa omtrent paa forskolens plads.

Ludvig Nikolaj Severin Sahl var født i Nødager skole paa Djursland 1866 og tilhørte en gammel lærerslægt, idet baade hans far og farfar havde været lærere. Han kom paa Gjedved seminarium, hvorfra han tog lærereksamen 1884, og samme aar blev han hjælpelærer ved Ejby skole ved Køge og

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

blev faa aar senere enelærer ved Valore skole. Herfra forflyttedes han 1897 til Viby, hvor han tillige blev organist og kirkesanger. I hans embedstid skete der store forandringer ved skolen. 1902 byggedes forskolen og 1914 den nye hovedskole. Den hidtidige skolebygning var blevet for gammel og for lille. De hygiejniske forhold var ringe. Gulvet i skolestuen, der stadig var som i Hoffmanns tid, blev kun fejet; kun i sommer- og juleferien blev det skuret. Skolelodden — 6 tdr. land — var i begyndelsen forpagtet af godsejer Voss, Vibygaard. Betalingen herfor blev dels ydet i penge, dels in natura. Læreren fik saaledes 2 liter mælk daglig. Senere overtog lærer Sahl selv jorden. Han havde 2—3 køer og en del grise. Høker Jørgen Hansen passede jorden og overtog tilsidst forpagtningen. Skolelodden blev først solgt, da den nye skole blev bygget. [44] I 1898 var lærer Sahl blevet viet til Birte Marie Nielsen, datter af gæstgiver J. N., Køge. Fru Sahl var privatlærerinde, og hun fortsatte en lang aarrække sin virksomhed i Viby. Lærer Sahl var en meget begavet, samvittighedsfuld og flittig lærer, som nød stor anseelse hos skolemyndighederne og blandt beboerne og kollegerne. Takket være sin fine musikalske begavelse udførte han kirkesanger- og organisttjenesten ved Syv kirke paa den smukkeste maade. [45] I ægteskabet var der to sønner og to døtre og en plejesøn. 1932 tog lærer Sahl sin afsked og byggede sig en villa i Viby, hvor han boede til sin død den 13. juni 1935.

Den første lærerinde i Viby forskole var *Ingeborg Marie Hansen,* født 1872 i Nr. Lourup, datter af boelsmand Jørgen Hansen og hustru. Hun tog forskolelærerindeeksamen fra Vejle 1897 med karakter: Udmærket godt skikket. Efter at have været timelærerinde i Nykøbing M. og forskolelærerinde i Ø. Doense blev hun kaldet til Viby 1. maj 1902. Hun var en meget dygtig lærerinde og medudgiver af en læsebog for forskolen. Hun tog sin afsked 1. oktober 1919. Kort efter sin afsked giftede hun sig med folketingsmand, redaktør A. C. Mortensen, Viborg. Hun døde 20. oktober 1951. Fru Mortensen efterfulgtes af *Eva Wandal,* født 1881, datter af kontorchef A. Wandal, Privatbanken, København. Hun tog forskolelærerindeeksamen 1913 fra København efter 1902 at have taget handelseksamen med 3 sprog. Allerede efter to aars forløb søgte hun afsked fra skolen.

Sidsel Kirstine Andersen, født 1893, datter af lærer B. Andersen, Dybe skole, Bonnet, tog forskolelærerindeeksamen fra Th. Langs forskolelærerindeseminarium i Silkeborg 1915. Efter at have virket et aars tid som privatlærerinde kaldedes hun 1916 til lærerinde ved Smøringe forskole paa Bornholm. 1919 forflyttedes hun til Viemose forskole ved Kallehave og 1922 til Viby. Hun er gift med fhv. kontorist i F.D.B. Jens Holmslykke Andersen. Fru Holmslykke Andersen maatte tage sin afsked 1936 paa grund af sygdom og er nu bosat i Glostrup. I ægteskabet er der en søn.

Asta Rosa Madsen blev 1934 vikar for fru Holmslykke Andersen og ved hendes afsked fast ansat. Hun er født 1912, som datter af afdøde viceskoleinspektør J. Cruusberg, Kgs. Lyngby. Hun tog forskolelærerindeeksamen fra

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

København 1933 og var vikar i Himmelev skole ved Roskilde, til hun kom til Viby. 1936 gift med skomagermester E. H. Madsen, Viby. 1941 forflyttedes fru Cruusberg Madsen ved embedsbytning til Laven skole, Linaa kommune, senere til Lillemarke forskole paa Fyn. I ægteskabet er der en plejesøn.

Fru Cruusberg Madsen efterfulgtes af frøken *Johanne Jensine Nielsen,* født den 20. december 1890, datter af husmand Lars Chr. Nielsen og hustru, Hvidbjerg, Mors. Hun fik forskolelærerindeeksamen 1922 fra København, var derefter aarsvikar i Vorup ved Randers 1923—24, hvorefter hun blev kaldet til forskolelærerindeembedet i Laven, som hun fraflyttede 1941 ved embedsflytning. Tillægseksamen i tysk og engelsk ved akademiet i Aarhus 1936. April 1953 tog frk. Nielsen sin afsked paa grund af sygdom.

1914 oprettedes et nyt andenlærerembede ved Viby skole. Til dette kaldedes *Kristian Holger Sørensen,* født 1889, søn af lærer J. Sørensen og hustru, Tved. Dimitteret fra Jelling 1913. Indkaldt til sikringsstyrken 1914—15. Andenlærer ved Viby skole fra 1915—24, da han forflyttedes til førstelærerembedet ved Strøby byskole ved Køge. Gift med Anna Andersen, datter af slagter M. A. og hustru, Højbjerg.

Den 1. marts 1925 kaldedes *Georg Jacob Gustav Vedsø* til andenlærer i Viby. Han er født i Driftebrohus ved Køge den 22. januar 1899. Søn af bistadefabrikant J. Vedsø og hustru Anna V., født Schnack. Præliminæreksamen fra Tøxens skole i Køge 1916. Lærereksamen fra Jonstrup statsseminarium 1920. Vikar i Ølsemagle skole 1920—21. Vikar i Rude-Eskildstrup skole 1922. Andenlærer i Aarløse, Terslev sogn, 1922—25. Andenlærer i Viby 1925—33. Statens aarskursus i dansk, historie, geografi og geologi 1928—29. Gift 1928 med Rosa Lund, Datter af købmand L. P. L. og hustru. Førstelærer ved Viby skole og kirkebylærer i Syv sogn fra 1. februar 1933.

Holger Leo Strandgaard Petersen, født den 27. august 1909, søn af lokomotivfører J. P. Petersen og hustru. Realeksamen fra Roskilde realskole 1925. Lærereksamen fra Jonstrup statsseminarium 1930. Vikar i Skenkelsø ved Ølstykke 1930—31. Vikar ved Svedstrup skole 1931—32. Kaldet til Viby andenlærerembede den 1. maj 1933 og for tiden kirkesanger ved Syv kirke. Statens aarskursus i engelsk 1939—40; aarskursus i tysk 1942—43. Bibliotekar ved Syv sogns bibliotek. Gift 1935 med Vibeke Stephansen, datter af amtsskolekonsulent S. og hustru, Roskilde.

I 1940 oprettedes et nyt lærerindeembede ved skolen, hvortil kaldedes *Karen Leth Balling,* født den 21. februar 1916 i Silkeborg, datter af lærer Balling og hustru. Realeksamen fra Silkeborg mellem- og realskole. Lærerindeeksamen fra Silkeborg seminarium 1938. Lærerinde ved Assens private realskole 1938—40. Gift 1940 med lærer Gunnar Andersen. Ansat ved Viby skole fra 1941 til 1947. Lærerinde ved Roskilde kommunale skolevæsen fra 1947—49, da hendes Mand blev forstander for børnehjemmet Nebs mølle-gaard, Jystrup, hvor fru Andersen virker som lærerinde og husmoder.

Margit Inge Hess Hessilt, født den 22. februar 1915 i Gjerslev, datter af

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

amtsskolekonsulent Hessilt. Kaldedes til Viby skole 1948. Studentereksamen fra Nykøbing katedralskole 1932. Husholdningslærerinde fra Det Suhrske husholdningslærerindeseminarium 1938. Forskolelærerindeeksamen fra Vejle 1942. Delingsførerkursus fra Ollerup 1935. Lærerinde ved Stenlille realskole 1938—40 og forskolelærerinde ved Stenstrup forskole 1942—48 og organist ved Jungshoved kirke.

LÆRERE VED GADSTRUP GAMLE SKOLE

Efter skoleloven af 29. juni 1740 skulle der i Ramsø herred oprettes 6 degneskoler, heraf en i Gadstrup, der tillige skulle søges af børnene fra Ramsølille, Ramsømagle, Ramsøgaarde og Brordrup.

Domprovsten i Roskilde skulle sørge for, at der blev bygget en degnebolig i Gadstrup. Hidtil havde degnen boet i et hus paa bispens gods. Biskop *Hersleb* indgik paa, at huset for al eftertid maatte blive degnebolig, naar provsten ville svare de 4 rdl. i aarlig afgift, og degnen ville holde huset vedlige. Ved denne ordning opfyldtes den kongelige anordning, og man kunne herefter tilbygge skolestue.

I 1741 ansattes førnævnte *Mads Jensen Giedde* tillige som skoleholder ved den nyoprettede skole. Efter nogle aars forløb var han imidlertid ubesindig nok til at indlade sig paa en handling, der kostede ham embedet og bragte ham i den yderste fattigdom. En karl, Peder Christensen, der tjente hos gaardmand Niels Larsen, Gadstrup, var rømt fra sin hjemstavn. For at blive fri for soldatertjenesten formaaede han Giedde til at udstede pas og skudsmaal dateret 1. oktober 1754 og underskrevet Herman Treschow, hvorved sigtedes til præsten i Karise, der nu var flyttet til Søllerød. Paa dette pas gik karlen en kort tid fri for udskrivning, men blev senere anholdt og fængslet. Han bekendte nu, at Giedde havde skrevet det falske pas. Grev *A. Gottlob Moltke* til Bregentved forlangte degnen straffet. En provsteret blev nedsat, og i 1755 afsagde den følgende dom:

M. Giedde skal være uværdig til sit Degneembede og desforuden overleveres til den verdslige Øvrighed til anden Straf at lide. Trods baade hans og hustruens indstændige bønner blev dommen stadfæstet af landemodet i 1758 og ved højesteret i 1760, og han maatte da fratræde embedet. Han boede senere i Præstø og døde her 1779. M. Giedde var gift to gange; sidste gang med Mette Marie Widbye, en søster til sognepræsten i Gadstrup.

Christian Frederik Meyer, født i København 1726, blev Gieddes efterfølger. Han blev degn i Vallensbæk 1759, og allerede aaret efter indgav han en klage til biskoppen over sognepræsten Jeger, der 5 dage efter erklærede, at hans »Comportement og Opførsel deels er uanstændig og deels ligefrem lugter af en Slags Malice og trodsig Selvraadighed«. — Kort tid efter blev han forflyttet til degnekaldet her, men kom snart i lige saa spændt forhold til den

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

herværende sognepræst Jacob Ebbesen. Den 8. maj 1775 klagede han til biskoppen over, at præsten »overfaldt ham med ærekrænkende Skældsord og deslige«. Der blev dog næppe taget hensyn dertil. Ved kongelig reskript af 12. september 1779 blev han separeret fra sin hustru Hedevig Kirstine Nielsdatter og tilpligtet at betale hende 40 rdl. aarlig, hvilket fremkaldte mange indsigelser fra hans side.

I Sjællands bispearkiv for indkomne sager fra Ramsø herred refereres for aar 1782: Christian Fr. Meyer. Skikkelig i Liv og Levned. Lærer nogenledes godt for de Børn, som søger Skolen. Student, Degn til Gadstrup og Syv. Havde da været der i 21 aar. I Meyers tid brændte en del af skolen. Om denne begivenhed berettes følgende i Roskilde amts justiti akter 1768—69: Pigen Johanne Madsdatter, som tjente Degnen Meyer i Gadstrup, forsøgte den 28. Januar 1768 at sætte Ild i Tagskægget paa Skolen, men Ilden blev slukket. Hun blev dømt til at miste sin Hals og brændes. Hun appellerede, men Højesteret stadfæstede Dommen; den blev stadfæstet af Chr. den Syvende den 24. Februar 1769, og der foreligger Attest fra Herredsfoged og Aktor for, at Dommen over hende i alle Maader er i Dag den 11. April 1769 exqveret. Hun blev dømt til at erstatte Skaden ved Ildebranden, samt en eller to Bøder og sin egen Henrettelse.

Svend Bagge, født 1747, kom hertil fra Ejby 1794. Biskop Münter visiterede i hans tid et par gange Gadstrup skole og skriver følgende: 1813: »Ogsaa Pastoratets tvende Skoler fandt jeg Aarsag til at være meget vel tilfreds med og opmuntrer begge Lærere til med ufortrøden Flid at fortsætte deres gavnlige Arbejde. Degnen i Gadstrup, en brav Mand, katechiserer meget godt. Ogsaa med Hovedregning gik det godt. Boglæsning var god«. 1826: Indbyrdes Undervisning bør indføres, dog ikke saa længe den gamle Degn lever. De sidste aar havde Bagge hjælpelærer. Biskop Mynster besøgte skolen i 1835 og skrev herom følgende i sin visitatsbog: »Degnen Bagge er 88 aar gammel. Hjælpelærer Otto Chr. Olsen, 26 Aar, har nu i 5 Aar bestyret Skolen. Han er en meget duelig ung Mand og katechiserer godt. 47 Børn. En Del Skoleforsømmelser finder Sted, desuagtet er Fremgangen meget god. Gymnastik god. En Klavremaskine er just anskaffet. Skolebygningen god (?)«.

Svend Bagge var gift to gange, sidst med degn Slettings enke. Han døde 26. november 1838.

Niels Jensen, født 1799, blev kaldet til lærer og kirkesanger 1837. Han var sognets første seminarieuddannede lærer, dim. fra Jonstrup. Biskop Mynster besøgte skolen baade i 1843 og 1851 og skrev følgende herom i sin visitatsbog. 1843: »Patron Gaardmand Peder Jensen. Af Skolehuset er Lærerens Bolig ny, smuk og ualmindelig rummelig. 65 Børn«. Lærer Niels Jensen omtales som »duelig og flittig, skønt han katechiserer forkert. Han skal ellers gøre det bedre, men i Dag vilde han vise sig«. Læsning mg, Skrivning mg+, Religion mg, Gymnastik mg÷. Skolelærer Jensen havde tilforn været ansat i Højby«. — 1851: »Patron Gaardmand Hans Larsen. Skolehuset meget godt. 79

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Børn. Lærer Niels Jensen, 46 Aar, katechiserer endnu kun simpelt, men er ellers brav og tro«. Niels Jensen var gift med Sofie Bolette Olsen. Han døde 1855.

Søren Johannes Emil Fog blev kaldet til lærer og kirkesanger den 23. juni 1859. Han var paavirket af Grundtvig og begyndte paa en mere fri og

Lærer Hoffmann med familie og tjenestefolk.

tidssvarende undervisning i stedet for det gammeldags terperi. Efter en visitats i 1860 fik han en smuk omtale. Han var gift med Mathea Hedevig, født Jensen. Fog døde i 1865, kun 48 aar gammel. Hans enke vedblev at undervise i haandgerning ved skolen og skaffede sig desuden en lille ekstra indtægt ved salg af penne, grifler og sysager m. m. til børnene.

Johan Philip Hoffmann, f. 21. januar 1837, blev kaldet til lærer og kirkesanger efter Fog. Han var lærersøn fra Vindinge og gift med Oline Christine Dorthea, født Olsen, datter af mejeriforpagter Olsen, Vibygaard. En af lærer Hoffmanns elever, fhv. gdr. Carl Larsen, Truelstrup, har i sine erindringer skrevet følgende om sin lærer og skoleforholdene paa den tid: »Hoffmann var en høj, kraftig Mand med et stort Fuldskæg. Han kunde blive hidsig og

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

var rask i Vendingen til at slaa en paa »Kassen«, men var ellers en flink og god Lærer. Skolen var efter den Tids Begreber god, og hvem der havde Lyst til at komme frem, særlig i Regning og Skrivning, kunde det. Om Vinteren gik de »store« fire Dage om Ugen og om Sommeren to. Det var omvendt med de »smaa«. Om Lørdagen slap Børnene altid til Middag. I Skolen var der en Bogsamling. Een Gang om Aaret kom Sognets Gaardmænd med Fourage: Hø og Halm. Saa skete det undertiden, at vi maatte ud at passe paa Hestene, mens Mændene var inde at faa Mad. Hestene aad noget af det Foder, de var kommet med. Det var et tvivlsomt Gode at faa en Del af Lærerlønnen paa den Maade. — Skolen var dengang ikke bygget om. Der var smaa Vinduer med mange Ruder i. I Skolestuen var der Bræddegulv, men vi gik altid med Træsko paa derinde, saa om Vinteren sejlede Gulvet slemt og ogsaa i Sommertiden paa Regnvejrsdage. Bordene var sammenbyggede med Bænkene og naaede tværs over Stuen. Der var fire Rækker, de to ud imod den østre Gavl og de to ind imod Stuen. Herimellem var der en bred Gang, og for Enden af denne stod Katederet, der indeholdt mange Ting, bl. a. Rebtampen og tillige Bøger og Tavler. I den modsatte Ende af Gangen stod Kakkelovnen, der var firkantet og flad ovenpaa, vistnok en Bilæggerovn. Degnen brugte Gangen til at gaa frem og tilbage i og ryge paa sin Pibe. Maden spistes i Skolestuen, og somme af Drengene satte deres Mad oven paa Kakkelovnen og stegte den, saa Fedt og Smør løb ned ad Siderne.

Skolestuen var i Beboelsens Forlængelse mod Øst. Den lille Forgang var i Udhusbygningen, der med Gavlen var bygget mod Siden af Skolen. Gaardspladsen hegnedes af nævnte Udhus mod Øst og Staldlængen mod Vest. Mod Syd var der et Stakit ud mod Byvejen. Paa den anden Side af denne laa Eksercerpladsen, hvor der øvedes Gymnastik, og hvor vi fik Lov til at lege i Frikvarterernе«. — Lærer Hoffmann døde juledag 1888. Nogen tid efter rejste hans enke sammen med en søn til de kanariske øer. Under opholdet her døde de begge.

Jan Hansen Svane, f. 9. december 1858, søn af skipper N. Svane, Dragør, blev dim. fra Jonstrup seminarium 1880. Efter at have været hjælpelærer i Karlslunde i 3 aar blev han ansat som enelærer i Karlstrup 1883 og var her, indtil han den 18. marts 1889 blev kaldet til lærer og kirkesanger i Gadstrup.

Svane var en dygtig og afholdt lærer. Han begyndte som enelærer ved den gamle skole, men paa grund af stigende børnetal ansattes i 1902 en forskolelærerinde, og da den ny hovedskole var bygget tillige en andenlærer. Han var gift med Anna Petrine Larsen, en søster til den kendte kromand Larsen, Lindenborg. Den 1. november 1922 tog Svane sin afsked paa grund af svigtende helbred, og han og hans hustru flyttede til Højelse forskole hos en datter. Lærer Svane døde under et besøg i Køge den 11. juli 1923 og blev begravet paa Gadstrup kirkegaard. Fru Svane tilbragte sine sidste aar paa et hvilehjem i Roskilde.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Gunnar Sørensen, f. 21. oktober 1893 i Ugerløse ved Holbæk, søn af bryggeriejer L. M. Sørensen, dim. fra Haslev seminarium 1914. Gift med Mary Sørensen. Lærer ved Stenlille realskole 1917—18, kaldet til andenlærer i Gadstrup 1. januar 1919 og til førstelærer og organist 1. april 1923.

Andre lærere:

Hans Peter Nielsen, f. 2. marts 1883 i St. Heddinge, søn af pladsformand Jens Nielsen, dim. fra Vordingborg seminarium 1914. Efter nogle vikariater konstitueret som andenlærer i Gadstrup 1. april 1915 og fast ansat 1. november 1915. Kaldet til førstelærer og kirkesanger i Baarse 1. oktober 1918, hvor han virkede til sin afsked i 1948.

Hans Erhard Nielsen, f. 8. jan. 1887 i Sonnerup, søn af købmand P. Nielsen, dim. fra Blaagaards seminarium 1919. Kaldet til lærer og kirkesanger i Gadstrup 1. aug. 1923 efter at have vikarieret ved skolen i 7 maaneder. Gift med lærerinde Gjertrud Elisabeth Christensen, København, pensioneret som overlærer den 1. februar 1948. Lærer Nielsen døde i embedet 25. april 1950 og blev begravet paa Sonnerup kirkegaard.

Leif Søgaard, f. 16. september 1918 i Bendstrup, søn af førstelærer P. Søgaard. Realeksamen 1936, dim. fra Jonstrup seminarium 1940. Vikar og lærer i Nivaa 1941—50; kaldet til lærer og kirkesanger i Gadstrup 1. september 1950. Gift med Everdiena Maria de Bruijn.

Lærerinder:

Valborg Christoffersen, f. 29. november 1912, dim. fra Haslev seminarium 1935, aarskursus i engelsk og skolekøkken. Kaldet til Gadstrup 1. aug. 1941 og til Gladsakse 1. aug. 1947.

Betty Frederiksen, født Thoft, f. 29. september 1918 i Klejstrup, datter af savskærer N. Thoft, dim. fra Th. Langs seminarium, Silkeborg, 1942. Aarskursus i skolekøkken. Ansat ved Kvisselmark-Frydendal skole 1943; kaldet til Gadstrup 1. november 1947. Gift med landmand Karl Frederiksen.

Oda Larsen, f. 15. februar 1926 i Torslev Enghave pr. Krogstrup, datter af parcl. H. Larsen, dim. fra Haslev seminarium 1951. Kaldet til Gadstrup 1. aug. 1951; forflyttet til Hjembæk 1. marts 1953.

Forskolelærerinder:

Maria Anna Nielsen, f. 12. september 1865, var datter af lærer Nielsen, Rude skole ved Odder. Hun fik sin første uddannelse i hjemmet og var senere lærerinde ved flere privatskoler bl. a. ved friskolen i Haudrup (1894—95). Anna Nielsen tog eksamen fra Vejle forskoleseminarium 1896 og blev samme aar kaldet til forskolelærerinde i Kædeby paa Langeland. 1. maj 1902 blev hun forflyttet til den ny forskole i Gadstrup og virkede her til hun tog sin afsked den 1. november 1931. Anna Nielsen byggede et hus i Gadstrup stationsby og boede her sammen med to søstre. Hun døde den 9. januar 1945 og ligger begravet paa Gadstrup kirkegaard.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Lærer Svane i skolegaarden i Gadstrup gamle skole.

Caroline Amalie Larsen, f. 29. januar 1900, datter af gdr. Søren Larsen, dim. fra Københavns forskoleseminarium 1930. Vikar ved Gadstrup forskole 1. oktober 1931 og fast ansat samme aar; forflyttet til et lærerindeembede ved Ejlstrup skole pr. Kagerup 1. juli 1950.

Herefter omdannedes forskolelærerindeembedet til et embede for en eksamineret lærerinde.

SKOLEVÆSENETS UDBYGNING I DETTE AARHUNDREDE

Omkring aarhundredskiftet var børnetallet steget betydeligt ved begge kommunens skoler paa grund af den stærke bebyggelse ved stationsbyerne. En udvidelse af de bestaaende skoler var paakrævet, og sogneraadet besluttede derfor paa et møde den 10. september 1901 at bygge en forskole baade i Gadstrup og Viby og at ansætte forskolelærerinder. Arbejdet med bygning af skolerne blev overdraget til tømrer Christen Andersen, Øhm, for henholdsvis 4715 og 4745 kr. I løbet af foraaret 1902 var de færdigbygget, og den 1. maj blev de taget i brug. Skolerne blev nu 4-klassede med 2 lærerkræfter. Der blev indført hverandendags undervisning for alle klasser hele aaret; dog havde de 2 yngste klasser hverdags- og halvdags skolegang i sommerhalvaaret. Forskolelærerinden overtog undervisningen i haandgerning.

I de efterfølgende aar fortsatte den stigende bevægelse i børnetallet, særlig ved Viby skole. I 1910 var der 123 børn, i 1911 144 og i 1912 152. De til-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

svarende tal for Gadstrup skole var 101 — 98 — 115. Provst Kjølhede sendte i den anledning en skrivelse til sogneraadet og meddelte, at saafremt børnetallet vedblev at stige, ville det blive nødvendigt at ansætte forøgede lærerkræfter. Sogneraadet behandlede skrivelsen i et møde den 17. april 1913 og enedes om at nedsætte et udvalg bestaaende af formanden, mejeriforpagter J. Kr. Nielsen, gaardejer Anders Pedersen og Mette Mortensen til at arbejde videre med sagen. Dette udvalg forhandlede derefter med skolekommissionen, og man enedes om at søge skolespørgsmaalet løst baade i Gadstrup og Viby. Beboere i Øhm fremsendte samtidig andragende om, at man ved den fremtidige skoleordning ville tage hensyn til distriktets børn, saa disse stadig kunne blive under Rorup-Glim skolevæsen.

Paa et møde den 27. november 1913 blev skolesagen færdigbehandlet. Sogneraadet vedtog at bygge to nye hovedskoler og at ansætte en andenlærer ved hver skole. Andragendet fra beboerne i Øhm blev efterkommet.

Arkitekt Knud Petersen, Ringsted, udarbejdede tegninger til de nye hovedskoler. Ved hver skole skulle der være to klasseværelser med gange, en gymnastiksal, to lærerboliger og et sogneraadslokale.

Opførelsen af skolerne blev paabegyndt i 1914 og den 1. april aaret efter var de færdige og blev taget i brug. Byggeomkostningerne var ca. 36.000 kr. for hver skole.

Kommunen havde hermed faaet et godt og tidssvarende skolevæsen, to 5-klassede skoler med 3 lærerkræfter.

Hovedskolens 3 klasser fik 24 timers undervisning om ugen fordelt paa 4 skoledage. Forskolens 2 klasser bibeholdt den tidligere nævnte skolegang. Af nye fag blev naturhistorie og fysik optaget paa undervisningsplanen.

Skoleloven af 1937 stillede øgede krav til skolevæsenet paa landet. Ogsaa her i kommunen var en udvidelse af skolerne nødvendig for at opfylde lovens bestemmelser. Skolespørgsmaalet blev derfor atter aktuelt. Sogneraad og skolekommission tog sagen op til drøftelse, og der fremkom flere forslag til løsning af spørgsmaalet, bl. a. om skoleforbund med Ørsted-Daastrup kommune. Forhandlingerne herom førte dog ikke til noget resultat, og til sidst enedes man om at udvide de bestaaende skoler med en tilbygning. Arkitekt Sv. Enggaard-Pedersen, Roskilde, udarbejdede tegninger til udvidelsen. Tilbygningen skulle indeholde et klasseværelse, et sløjdlokale, et skolekøkken, omklædningsrum med brusebad i forbindelse med gymnastiksalen, et bibliotekslokale samt en lærerindelejlighed.

I sommeren 1941 var byggearbejdet færdigt, og de nye lokaler kunne tages i brug. De blev indviede ved en festlighed i Viby skole.

Skolerne skulle efter udvidelsen stadig være 5-klassede, men nu med 4 lærerkræfter. Undervisningsplanen ændredes saaledes, at der indførtes hverdagsundervisning for alle klasser, og fagrækken blev udvidet med engelsk, tegning, sløjd og skolekøkken.

Under verdenskrigen blev Viby skole beslaglagt af tyskerne den 3. maj

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

1945. Gadstrup skole var udset til at lide samme skæbne, men dagen før, beslaglæggelsen skulle have fundet sted, kom meddelelsen om tyskernes kapitulation.

MINDER FRA RAMSØMAGLE FRISKOLE

Som to af de elever, der i sin tid gik i Ramsømagle friskole, vil vi her — efter saa lang tids forløb og i tilslutning til en artikel, som afdøde lærerinde, frk. Anna Nielsen, Gadstrup, har skrevet i Historisk Samfunds aarbog (Fra Københavns Amt 1940) — knytte nogle personlige erindringer.

Skolen blev ikke oprettet som en aktion mod sognets skole i Gadstrup, men blev i høj grad ogsaa oprettet som en økonomisk støtte for en ung mand, *Kristoffer Jensen,* der paa grund af sygdom ikke var i stand til at fuldføre sine studier til cand. theol. Efter at have afbrudt disse studier tog Kristoffer Jensen over paa et kursus paa Askov højskole for at udvide sin horisont med lærergerningen for øje. I den periode tog hans forlovede frk. Karoline Gudmannsen ophold paa Rødkilde højskole, hvor hun modtog undervisning i haandgerning og sang med det maal for øje at hjælpe sin tilkommende mand i den gerning, hvorpaa deres fremtid skulle bygges.

I 1882 byggede Kristoffer Jensen et pænt hus i Ramsømagle med skolestue og lejlighed, og i 1883 blev de to unge gift og begyndte deres skolegerning, som desværre blev saa kort. Allerede 1885 maatte de give op. Der var ikke ret mange elever, skønt baade Kristoffer Jensen og hans kone ofrede alt for, at skolen skulle komme til at gaa. Vi var omkring 10—14 børn, som besøgte skolen, der var indrettet i den vestlige del af bygningen. Her foregik undervisningen, og vi befandt os vel. Kristoffer Jensen underviste, og Karoline syede og sang med børnene. Hun var en god sanger. Hun kom ind i skolestuen og sang morgen- og aftensang med, og haandgerningstimerne blev til skolepigernes store glæde ofte afbrudt med én sang. Naar der paa skolen, som det ofte hændte, blev holdt folkelige møder med foredrag af Kristoffer Jensens lærere fra Askov eller af pastor Meyling, Roskilde, var Karoline ogsaa forsanger. Skolen var ikke blot et sted, hvor der skulle læres noget, men bar i det hele præg af den grundtvigske aand, hvad vi nu stærkere forstaar, end dengang vi gik i skolen.

Der var ingen legeplads ved skolen — hvad den gang ikke blev følt som noget savn — i fritiden legede vi omkring ejendommen og paa vejen.

Aflønningen af lærerparret skete i stor udstrækning ved naturalier. Vi børn fra de forskellige hjem havde jævnlig smaa opmærksomheder med til lærerparret.

Da vi efter disse par aar i friskolen vendte tilbage til sognets skole, skete det uden nogen bebrejdelser eller misforstaaelse fra denne side — ligesom der heller ikke var sket nogen klage over friskolens arbejde, udover at sognepræsten ved eksamensafslutning gjorde bemærkning om, at der var nogen »usikkerhed i historie og religion«.

To gamle friskoleelever.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

ØM

Naar man har valgt at begynde landsbyernes historie med beskrivelsen af Øm, er aarsagen, at vi her kan følge udviklingen gennem tiderne i en typisk landsby. Det er en orientering, det kan være nyttigt at have i tankerne ved gennemlæsningen af de øvrige landsbyers historie.

Første gang Øm omtales i de gamle skrifter er i 1085, da Knud den Hellige skænkede 2 boel jord i »Øem« til domkirken i Lund, som han havde lagt grundstenen til. Øm er af en langt ældre oprindelse, og navnet betyder Ø-hjem, hvilket netop passer paa byen med tilhørende jorder, som ved sin beliggenhed i landskabet paa alle sider omgives af udprægede lavninger med gennemstrømmende større og mindre vandløb. I Øm staar vi sikkert over for en af de allerældste bebyggelser paa denne egn.

Af Roskildebispens jordebog 1370 ses, at Øm i dette aar havde 10 gaarde, hvoraf:

1	gaard	med	2	boel	jord	og	4	gaardsæder*)
1	»	»	1	»	»	»	1	»
4	gaarde	»	½	»	»			
4	»	»	¼	»	»			

det vil altsaa sige, at byen efter opgangstiderne under Valdemarernes regering, med stigende kornpriser og en del udførsel af kreaturer havde 15 jordbrug. Tre aarhundreder senere, da landet havde været gennem mange ødelæggende krige, var der i 1682 kun 9 jordbrug. I 1798 havde byen 10 gaarde og 6 jordløse brug.

»Gaardsæde« er en gammel betegnelse for tyende (maaske oprindelig trællene) med fast bopæl eller sæde paa gaarden. Disse er af gaardens ejer blevet overladt et stykke jord til dyrkning til gengæld for deres arbejde for ejeren. Navnet gaardsæde er saa senere fulgt med manden over paa det lille brug*). I folkemunde kaldes endnu nogle gamle huse matr. nr. 11, 12 og 14, som ligger i den vestlige side af byen ved Klostergaarden for »Avlsgaardene«, hvilken betegnelse sikkert stammer fra den tid, da gaardsæderne eksisterede som jordbrug. [1])

Et gammelt sagn [2]) fra svenskekrigenes tid (1658—60) fortæller, at byen dengang var belagt med fremmede krigere. Det var nu ikke saa mærkeligt, for hærvejen gennem Sjælland passerede dengang byens vestende. De fjendtlige soldater havde hørt, at manden i den største gaard — nu Klostergaarden — skulle have en stor skat, men hverken med det gode eller det onde kunne de faa ham til at fortælle, hvor han havde gemt den. De fremmede krigere kastede ham da ind under det store bord i stuen og bænkede sig rundt om dette for at spille kort. Sværdet havde de alle ved lænden, og den, som vandt, maatte give bonden et stik, for saa mente de, han nok skulle komme til at bekende.

*) Om betydningen af ordet gaardsæde se endv. anmærkning i afsnittet: Syv.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Spillet gik lystigt, men da der stadig ingen bekendelse kom, fik de i sinde at kigge ind under bordet, men da var bonden død og havde taget sin hemmelighed med sig. Ejeren af gaarden, 1855—93, gamle Albrecht Hansen, sagde ofte til Hans Olsen i matr. nr. 3: »Du skal se, det er her under denne store flade sten (der laa som tærskel ind til gaardens huggehus), at skatten ligger, for jeg kan høre, naar jeg træder paa den, at det drøner saa hult«. Mærkeligt nok — for ved udgravning af grund til det nye stuehus i 1913 fandt den daværende ejer prop. *Schnack* netop paa dette sted svære fundamenter af en bygning, som antagelig stammer fra det 15. aarhundrede. En kampestenstrappe førte ned i kælderen; ved denne trappe stod der to tilhugne kridtstenspiller, og i bunden af kælderen laa et tykt lag forkullet træ og en del murbrokker. Mellem disse laa der tilhugne kridtsten med forskellige forsiringer,

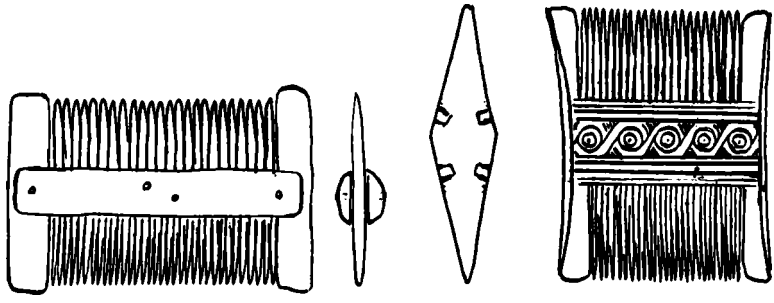

Kamme fundet i Øm, set forfra og fra siden.

og der blev ogsaa fundet glasserede tegl [3]). Alt dette vidnede om, at den brændte gaard ikke havde været en almindelig bondegaard. De gamle fundamenter strækker sig fra det nuværende stuehus' kælder tværs over indkørselen ind under den østre længe. Ved udgravningen fandtes desuden en ridderspore af jern og 2 kamme af ben. Den ene var en almindelig redekam med tætte tænder paa den ene side og aabne paa den anden. Kammen var i hele sin længde forstærket med en benskinne paa hver side af midterstykket sammenholdt med messingnitter. Den anden kam var ca. 4 cm lang og 6 cm bred og havde ligeledes tænder til begge sider. Paa begge sider af det smukt udskaarne midterstykke var der nedfældet to tynde messingplader. Fundamenterne blev undersøgt af Nationalmuseet.

Ved afgravning [4]) i 1918 af muldlaget paa den gaardsplads, hvor Tvillinggaarden laa før udskiftningen, fandt man en firkantet brønd sat af fraadsten. Den var 2 alen efter hver led og 4 alen i dybden. I jorden paa byggepladsen fandtes en del brokker og enkelte hele munkesten. Ved omlægning i 1905 af stenbroen i gaarden matr. nr. 5 fandtes ligeledes rester af munkesten. I det gamle stuehus paa gaarden matr. nr. 9 fandtes enkelte munkesten indmurede, ligesom de ogsaa findes i jorden paa denne gaards byggeplads i byen. Alle disse munkesten stammer sikkert fra en anselig bygning, maaske

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

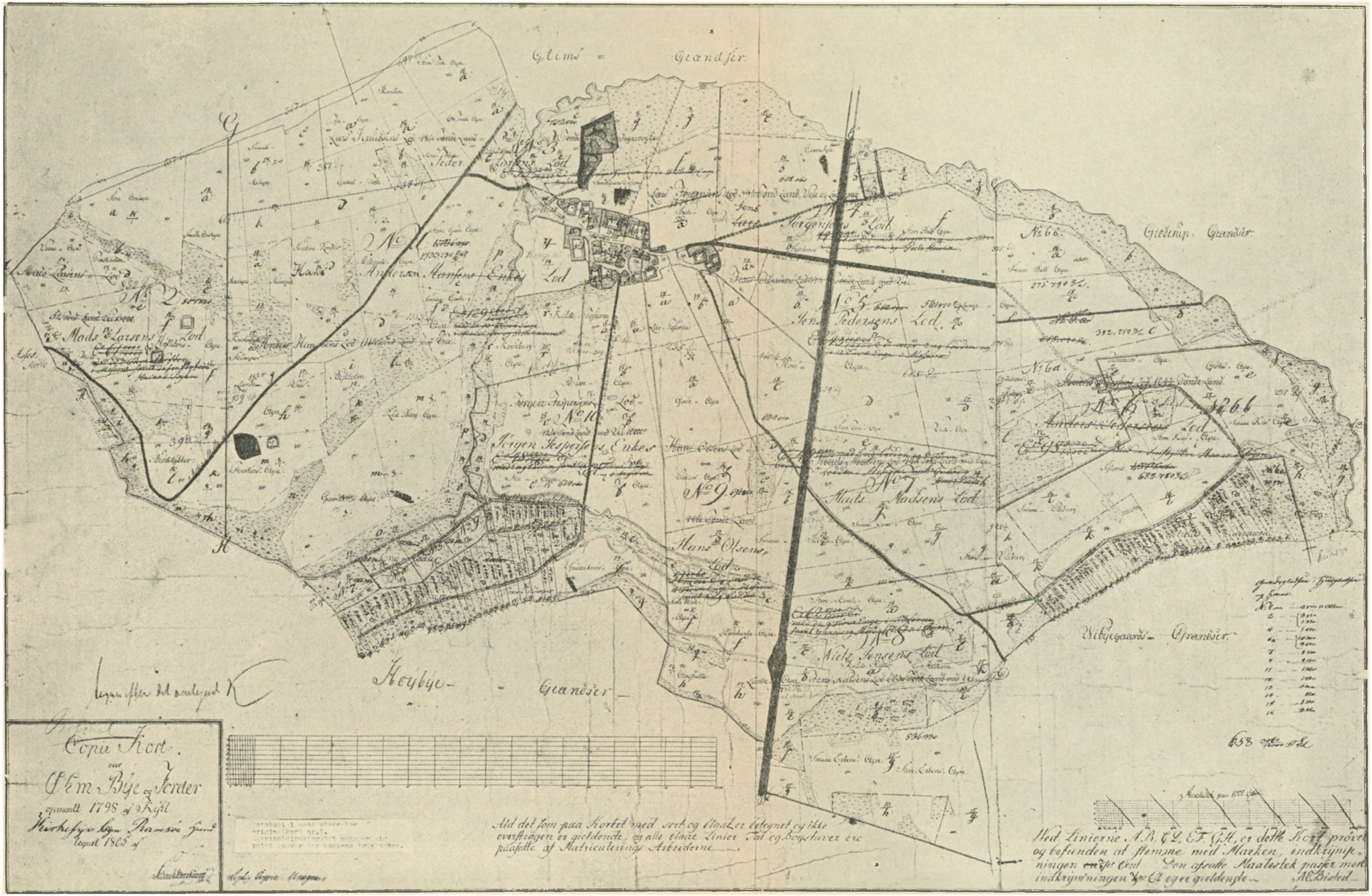

Øm by og jorder 1798.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

en væbnergaard, paa Klostergaardens grund (Navnet »Klostergaarden« er taget i brug i dette aarhundrede og er uden forbindelse med byens historie).

I Øm blev der i tidligere tid hvert aar afholdt et stort marked, det saakaldte »Spurvehøgsmarked«. Markedet opstod sikkert engang i middelalderen og varede nok i flere dage. Der kan ikke være tvivl om, at byens usædvanlig store blegeplads ved aaen blev benyttet til markedsplads, thi denne dannede netop forbindelsen mellem byens nordvestende og den ældgamle landevej. Ved markederne gik det vildt og lovløst til med drik, slagsmaal og manddrab. Det gik saa voldsomt til, at kongen til sidst lod markedet flytte til Roskilde. Herom fortæller to kongelige breve: [5]) [6])

»Fredag efter Sct. Margrethe dag (17. el. 24. juli) 1551, til Jacob Brockenhuus, embedsmand paa Roskildegaard, Befaling, at alle de, som besøge det marked i Øm, som kaldes Spurvehøgsmarked, skulle yde deres pligtige told, og at de saa længe markedet staar paa ikke maa bære vaaben, for at der ikke som hidtil skal ske manddrab og anden uskikkelighed«.

»4. september 1559. Aabent brev, at det aarlige marked, der hidtil har været holdt ved landsbyen Øm i Sjælland, herefter skal holdes i Roskilde Sct. Dionissii dag (9. okt.), da der er bedrevet megen uskikkelighed ved dette marked, og bøndernes gærder blive nedtraadte, naar det holdes«.

Efter at markedet var flyttet til Roskilde, blev det kaldet Skovbomarkedet og afholdt ude i Skovbovænget. Gamle folk kan endnu berette om, hvordan de handlende kom kørende langvejs fra for at sælge deres varer. Som en sidste mindelse om Øms forbindelse med markedet kan nævnes, at en kobbersmed og en humlekræmmer hvert aar overnattede paa »Fogedgaarden« (Klostergaarden), naar de var paa vej til og fra markedet i Roskilde. [4])

Paa den tid, da markederne afholdtes i Øm, var denne by fint beliggende. [7]) Byen passeredes ikke alene af Sjællands gamle hovedvej, men ogsaa af den gamle kongevej, »Valdemarsvejen«. Dele af den gamle hovedvej, som blev nedlagt i 1791, eksisterer endnu. Fra Glim fulgte vejen den nu nedlagte kirkesti fra Glim til Øm og fortsatte ca. 400 m ad den nuværende møllevej i lige linie mod jættestuen. Paa udskiftningskortet over Øm ses »Milepælsagre« paa det sted, hvor 5-milestenen stod, og lidt længere fremmé ses »Landevejsagre«. Fra jættestuen tog vejen retning mod Langvadsaaen, som den passerede lige vest for Elleskoven. Paa det sted, hvor landevejen krydsede aaen, var der oprindelig et vad, men senere byggedes Ellebroen. Ved denne laa Ellebrohuset paa Højbys grund. Om Ellebroens bygning melder et kongeligt brev[8]) af 1568:

»Til bønderne i Sømme, Ramsø, Ringsteds og Voldborgs herreder. Da det er meget vanskeligt, ja, undertiden livsfarligt at komme over ved Ellegaardtz vad, særlig om vinteren og naar der er stort vandløb, har kongen befalet Oluf Finde, herredsfoged i Voldborg herred at lade gøre en stærk bro med sten og sand og stærke stenkar, stolper, bulfjæld og rækker paa begge sider over vadet, hvorfor enhver efter hans tilsigelse skal køre 20 læs sand og 10 læs sten til broen eller i stedet give 2 skp. korn samt siden hjælpe til med at gøre broen færdig. Oluf Finde skal tiltale enhver ulydig«.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Det kneb aabenbart med at faa broen helt i orden; thi ved et nyt kongeligt brev [9]) blev der 1577 udstedt

»Befaling til bønderne i Ringsted, Ramsø, Voldborg og Sømme herreder enten selv at gøre broen over Ellegordtz vad mellem Ringsted og Roskilde i stand og derefter holde den vedlige eller forhandle med Lauge Beck (lensmanden) om på kongens vegne at gøre det mod at de hver svare ham en rimelig sum til broen«.

Da den nye hovedlandevej toges ibrug 1791, blev Ellebroen afbrudt. Den gamle vejdæmning og den sammenstyrtede bro ligger endnu den dag i dag paa stedet.

Efter de ødelæggende svenskekrige og regeringsforandringen ved enevældens indførelse i 1660 skulle der skaffes mange penge til landets genopbygning. Derfor maatte regeringen paalægge nye tunge skatter. Der skulle da indføres en ny ejendomsbeskatning. Til grundlag for værdiansættelsen af jorden lagde man landgilden — der i almindelighed var ⅓ af udsæden — saaledes at man af størrelsen og værdien af denne beregnede,. hvor meget hartkorn hver enkelt gaard skulle ansættes til, hvorefter skatten paalignedes pr. tønde hartkorn. Dette var matriklen af 1664, som for Syv sogns vedkommende blev udfærdiget to aar senere.

Roskilde amts matrikel anno 1666, Kirke Syv sogn, Øm by.

Hartkorn		
	Magistratens tjenere:	
16 tdr. 1 skp.	Jens Nielsen 2 pund rug, 1½ pund byg, 1 fedeko, 1 td. aure.	1 gaard
17 tdr. 1¾ skp.	Jens Lauridsen, øde 2 pund rug, 2 pund byg, 2 tdr. aure, 1 s. (skilling) grot, 1 svin, 1 faar, 1 lam, 1 gaas, 4 høns.	1 gaard
16 tdr. 4¾ skp.	Jens Christensen og Oluf Jensen 2 pund rug, 2 pund byg, 1 td. aure, 1 s. grot, 1 svin, 1 faar, 1 lam, 1 gaas, 4 høns.	1 gaard
18 tdr. 1 skp.	Oluf Jørgensen og Olle Ollesen 2 pund rug, 2 pund byg, 1 td. aure, 1 trug smør.	1 gaard
16 tdr. 1¾ skp.	Hans Laursen Holst og Anders Nielsen Puge 2 pund rug, 2 pund byg, 1 s. grot, 1 svin, 1 faar, 1 lam, 1 gaas, 4 høns.	1 gaard
	Gaardsidere:	
3 tdr. 4 skp.	Andreis Hansen ½ pund rug, ½ pund byg.	1½ otgrd.
3 tdr. 4 skp.	Peder Lauridsen ½ pund rug, ½ pund byg.	1½ otgrd.
3 tdr. 4 skp.	Hans Rasmussen ½ pund rug, ½ pund byg.	1½ otgrd.
3 tdr. 4 skp.	Jesper Andersen ½ pund rug, ½ pund byg.	1½ otgrd.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

»En liden jord paa Øms mark er lagt til sognepræstens i Rorups præstegaards forbedring, som Adserup møller stundom udi brug haft haver, og henhører egentlig under præstegaardens avl«.

Landgildeydelserne, som er anført under bøndernes navne, omregnedes til hartkorn [10]) efter denne skala:

1 t hartkorn	= 6 skæpper	
1 pund rug	= 20 skæpper	= 3⅓ td. hartkorn
1 pund byg	= 24 skæpper	= 4 » »
1 tønde havre (aure)		= ½ » »
1 svin (magert)		= ½ » »
1 skatteko = fedeko		= 3 » »
1 malkeko		= 4 » »
3 faar = 6 lam = 12 gæs = 24 høns		= 1 » »
1 td. smør = 4 fjerdinger		= 12 » »
1 s. grot		= 2 skp. 1 fdk. hartk.
1½ otgrd. = 1½ ottingsgaard		

Iflg. Roskildegaards lens jordebog var 1 skilling grot 1656 12 s. rigs.

Da denne matrikel skulle føres ud i livet, viste det sig, at den ikke var gennemførlig, og at vurderingerne var sat for højt. Derfor blev der i aarene 1682—88 foretaget en ny vurdering paa grundlag af en opmaaling af alle Danmarks jorder. Herved skabtes en ny matrikel, Chr. V.s matrikel, i hvilken satserne var noget lavere. Af selve opmaalingsbogen, »markbogen«, skal følgende gengives:

Markbogen af 1682.

Protokol over matrikkelberegning over Øm beliggende udi Roskilde amt, Kirke syv sogn, ligger til magistraten og bestaar af 5 hele gaarde og 4 gaardsæder. Trende marker: Bygmarken, Rugmarken, Fælleden. De 5 hele gaarde og de 4 gaardsæder er:

1.	Jens Nielsen	1 gaard
2.	Niels Pedersen og	begge om
	Laurits Hansen	1 »
3.	Unge Hans Rasmussen	1 »
4.	Jakob Nielsen	1 »
5.	Hans Lauritsen og	begge om
	Anders Nielsen	1 »

Gaardsæder

6. Gl. Hans Rasmussen
7. Peder Lauritsens enke
8. Niels Lauridsen
9. Nok et øde gaardsæde, som Frants Frantsen haver paaboet, og som bemeldte gl. Hans Rasmussen nu har fæstet.

Den 10. juni begyndte jordrebningen (opmaalingen med reb) i bymarkens 3 vange:

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Bromarken senere kaldet Aavadsmarken er den del af bymarken, der ligger nord for Langvadsaaen paa begge sider af den nuværende Adsersmøllevej. Bromarken var inddelt i 21 aase eller skifter, nemlig: Gade agers aasen — Rugbjerg ager — Gammel ager — Biugholmen — Tværhøues ager — Bro ageren — Hyllehøvs ager — Knollekiærs agre — Landeveigs agre - store Tverhøys ager — Hyllehuets aas — Mølle agre — Wraae agre (prestejorden) — Aas ager — Gammel toft — Tiuren — Diets agre — Brede spiæll — Gaase struet — Kraag ager — Tveder. Disse 21 aase var atter delt i 126 agre eller indlodder.

Lundemarken, senere kaldet Lundagremarken, er den del af bymarken, der ligger vest for vejen Øm-Syv og øst for Langvadsaasen. Denne mark var inddelt i 22 aase med 137 indlodder; nemlig: Tofteaasen — Ged ageren — Bagne agre — Smaa dys agre — Mall agre — Stumper ved Kiærlingstangen — Kraag ageren — Kiærling stumper — Hellen ved Marebech — Kumblehøuets agre — Store Viekiærn — Lille Viekiærn — Kumblehøuets aas — Smaa Hellerne — Hellerne ved Tørftue Graftue — Baglunderne — Store Hellerne — Øster og Vester — Store Lund — Store øst ageren — Lille øst ageren — Øfuerste Østager.

Riismarken, senere kaldet Risagermarken, er den del af bymarken, der ligger øst for vejen Øm-Syv mod Gøderup og Langvad. Denne mark var inddelt i 14 aase med ialt 104 indlodder, nemlig: Toft aasen — Bred ager — Bal agre — Tronekiærs ager — Tronekiærs agre — Ries støcket — Stumper ved Riiset — Huillebiære schifter — Lille toft — Kaars agers schift — Torneagre — Annekiærs holm — Kaars agers Høuet — Bønnekiærs agre.

Opmaalingen blev foretaget paa den maade, at hver enkelt agers navn blev nævnt, dens længde og bredde i begge ender blev maalt. Ved boniteringen blev det oplyst, af hvilken beskaffenhed jordens kvalitet var, samt hvilken slags sæd den egnede sig for. Et eksempel:

	Grus, sten	**B. 140**	
Rugbjerg	**og sand:**	**B. 63**	**33495 kvadrat alen**
	Ond boghvedejord	**L. 330**	

Paa denne maade blev byens 367 agre (indlodder) opmaalt og sat i klasse efter den afgrøde, ageren egnede sig for. Boniteringen og opmaalingen viste, at byen havde af:

God bygjord	**64**	**tdr.**	**land**
Middelmaadig bygjord	**72**	**»**	**»**
Ond bygjord	**12**	**»**	**»**
God blandkornsjord	**19**	**»**	**»**
Middelmaadig blandkornsjord	**42**	**»**	**»**
Ond blandkornsjord	**12**	**»**	**»**
God havrejord	**25**	**»**	**»**
Middelmaadig havrejord	**27**	**»**	**»**

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Ond	havrejord						12	tdr.	land
Ond	havrejord,	som	hviler	i	3	aar	6	»	»
Ond	havrejord,	som	hviler	i	6	aar	30	»	»
»	»	»	»	»	9	»	11	»	»
»	»	»	»	»	12	»	12	»	»
Ond	boghvedejord						7	»	»
»	»	»	»	»	9	»	6	»	»
»	»	»	»	»	12	»	7		
»	»	»	»	»	12	»	1	»	»
						Ialt	365	tdr.	land

Bymarkens tilliggende [11]) var dengang ialt 658 tdr. land, hvoraf de 365 tdr. land eller 55,5 % var under plov. Ca. 290 tdr. land henlaa som vaade og sure udyrkelige lavninger i agerjorden, som enge, kær, moser, krat, veje, vandløb og byggepladser. I gennemsnit kunne der besaaes 99 tdr. land i Bromarken, 86 i Lundemarken og 110 i Riismarken, eller i gennemsnit 197 tdr. land aarligt, altsaa 30 % af bymarken.

I fællesskabets tid lod alle bymændene deres kreaturer græsse i fællesskab paa byens fælledmark og i engene. Naar sæden var indhøstet, kom køerne paa ævredgræs i stubmarkerne, deraf navnet ævredsmør, der havde særligt ry for sin krydrede velsmag, hvilket stammede fra det saftige efteraarsgræs og de mange ukrudtsplanter. Græsset i fælledmarken havde saaet sig selv og bestod for størstedelen af kvik o. lign. Kløverdyrkningen var dengang ganske ukendt her i landet.

Til hver gaard i byen hørte et større eller mindre antal af de før beskrevne agre, som regel saaledes at hver gaard havde een eller flere agre i hver af byens 57 aase eller skifter. I byens to kornmarker saaede og høstede hver mand sine agre; men da der ikke godt kunne være vej til alle de mangfoldige smaa agre, var det en nødvendighed, at alle bymænd saaede og høstede samtidig i den samme aas, saaledes at færdselen uden at gøre videre skade kunne foregaa tværs over de foranliggende agre. Sædfølgen i trevangsbruget var enkel og ligetil. Fælledmarken blev hen paa sommeren pløjet op og behandlet for at afgive sædebed for byggen næste foraar. Efter byggen saaedes enten rug, havre eller boghvede, alt efter jordens kvalitet. I det 3. aar hvilede marken atter som fælled.

Foldudbyttet var i forhold til driften. I normale aar høstedes paa god jord 3—4 fold, i gode aar 5 fold, men hvis der blev misvækst, kunne høsten ofte knapt dække udsæden.

Oprindelig var det kun toften derhjemme ved byen, der blev dyrket. Resten laa hen som udmark eller overdrev, og først efterhaanden som befolkningstætheden tog til, blev det dyrkede areal udvidet. En aas blev rimeligvis taget ind til dyrkning ad gangen. Hver gaard, der deltog i opdyrkningen af den nye aas, fik ved delingen af denne sin part (ager) deraf. En mængde af de forannævnte navne paa aase vidner om gammel skovbevoksning paa byens

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

jorder. Noget af denne skov holdt sig langt op i tiden, men blev efterhaanden trængt tilbage til den ringeste jord og da navnlig til de fugtige lavninger i bymarkens udkanter. At denne bevoksning engang har haft betydning ses deraf, at en af kongens jægere, der fra 1618 skulle føre tilsyn med egnens skove og krat, ogsaa havde »Ømes lund« og »Ømes krat« under sig.[12]) Paa disse steder maatte der ikke jages og skydes. I eng-, skov- og græsningstaxationerne til Chr. V.s matrikel 1682 nævnes, at der paa Højby og Øms marker var et lidet krat med nogen faa buske. Bevoksningens omraade maa da være lavningen mellem Højby og Øm, hvor endnu Elleskoven ligger som en sidste rest. Den sidste rydning og opdyrkning fandt sted op mod udskiftningstiden. De tre oprindelige bymarker var da forøget med en fjerde »Nye Vang«, som ifølge ager-navnene maa have ligget nord for Øm by mod Langvadsaaen. Arbejdet med jordens kultivering er fortsat til vore dage, og der er fremdeles nyt land at vinde ved afvanding og opdyrkning.

I markbogen 1682 findes der ved opmaalingen af Wraae agres skift indført følgende notabene (NB.):

N.B.:	7—8—9—10 ager	B. 150
	sand og muld jord	B. 180
	byg jord	L. 285
		vurdering 47025 kvadrat alen

Prestejorden udi Wraae agres skift.

»Denne jord skal efter bøndernes beretning i gamle dage være lagt til Glim kirke, fordi at denne by naar det dennem faldt for langt at gaa til Syv sognekirke kunne de da have kirkestade udi Glim kirke. Hvorfor præsten i Rorup efterdi Glim er hans annexsogn endnu holder sig til jorden og haver lejet den bort til mølleren af Lejre mølle Jørgen Hansen«.

Nogle af de gamle navne paa aasene i byens tre marker har stednavneudvalget forklaret saaledes:

Bagne agre	betyder	baalagre
Bal agre	»	forhøjning
Brede Spiæll	»	et lille firkantet stk. jord
Gaase Struvet	»	fordybning eller sænkning
Kumblehøuets ager	»	gravmæle
Houets	»	foragre
Marebech	»	Hestebæk, kan ogsaa betyde sump
Riismarken	»	krat
Syle agre	»	spidse agre
Tueder	»	afskaaret stk. land eller halvø
Tiuren	»	tyren
Sties agre	»	sti
Wiekiærn	»	vidjekær
Wraa agre	»	krog eller hjørne
Diets agre	»	diget eller gærdet

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Gødes agre betyder Gøderup
Kiærlingstangen læses Kiærlings-tangen
Kaars agers høuets ofte blev der i den katolske tid rejst et kors, hvor et menneske var blevet dræbt, og deraf navnet. Eller maaske var det det sted, hvor præsten hvert foraar begyndte at bære kors og bestænke afgrøderne for at sikre en god høst.

Oversigt over Øms gaarde efter markbogen 1682

Gaardens nr.	Areal af Agerjord		Areal at besaa aarligt		Antal læs godt hø	Antal læs mosefoer	Gaardens antal agre i			Antal agre ialt
	Tdr.	Skp.	Tdr.	Skp.			Bromarken	Lundemarken	Riismarken	
1.	86	5	46	5	14 1/4	12 3/4	15	18	14	47
2.	46	4	27	0	11 1/2	4 1/4	19	16	12	47
3.	59	6	31	7	11 1/2	11 3/4	21	16	15	52
4.	62	2	34	4	10 3/4	9 5/8	22	25	20	67
5.	59	4	34	4	14 1/2	10 1/4	19	19	17	55
	Gaardsæder									
6.	13	3	7	4	7	1	7	13	9	29
7.	14	3	5	3	6 7/8	1	8	9	4	21
8.	9	6	4	1	7 5/8	1	5	6	6	17
9.	12	7	5	2	0	0	6	15	7	28
	365	0	196	6	83 3/8	51 5/8	122	137	104	363
Præstejorden i Wraae agres skift										4
									Agre ialt	367

I middelalderen hørte Øm by under Roskilde bispestol, men ved reformationen blev godset inddraget under kronen og henlagt under Roskildegaards len. Her blev det, indtil Fr. III i 1661 overdrog godset til Københavns magistrat. Københavns kommune begyndte i 1796 at bortsælge fæstegods, men først efter salgsplan af 1861 kom der rigtig fart i salget. Gaardene blev afhændet til fæstere eller deres nærmeste slægt. Ved salget blev der paalagt de første gaarde en aarlig bygafgift paa 5 tdr. pr. td. hartkorn, men dette ændredes dog hurtigt til 4 tdr. Denne bygafgift afløstes i henhold til love af 20. og 28. marts 1918 fra 1. marts 1919 at regne paa grundlag af en bygpris paa 9,99 kr. ganget med 25 aar, ialt 249,75 kr. i afløsning pr. td. byg. Den samlede afløsningssum for Øm by var ca. 70.000,00 kr.

Udskiftningen af Øm by fandt sted i 1798. Den begyndte med, at byens

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

bønder i fællesskab satte al byens jord i de tre gamle markeder og »Nye Vang« i taxt fra 8 til 24. Selve udskiftningsforretningen begyndte derfor med, at man nævnte hver eneste aas ved navn og bonitering. Da alle aas-navnene stort set er de samme som anført i markbogen 1682, skal de ikke gentages her. Samtlige bønder underskrev taxationen. Naar jorden derefter skulle fordeles retteligt mellem bønderne, saa hver mand fik sin samlede jordlod, ville det blive nødvendigt at udflytte 4 af de smaa gaarde eller 1 af de store og 2 af de smaa. Samtlige bymænd vedtog da, at hver halvgaard, som blev i byen, skulle udrede 75 rdl., 8 læs langhalm, 1 læs løs halm og 2 tdr. sædelands forsvarlige gødning frit udkørt paa vedkommende udlod samt fornøden hjælp med arbejde til udflytning for enhver især. Ved lodtrækning mellem matr. nr. 2 og 4 samt mellem nr. 3 og 8 tilfaldt det nr. 2 og 8 at flytte.

Inden selve udskiftningsplanen blev bestemt, blev gårdmændene anmodet om at udlægge jord til græsning for byens 6 husmænds kreaturer. Dette kunne de ikke gaa med til i betragtning af deres jords ringe bonitet og kvantitet. I stedet erklærede de sig villige til at overlade hver husmand aarlig græsning til et høvede blandt deres egne kreaturer for billig betaling og arbejde. Dersom husmanden var forhindret i at forrette arbejdet skulle han betale 2 rdl. for græsningen til en ko eller 4 faar. I arbejdsløn skulle husmanden iøvrigt have 8 skilling for en slaadag eller en bindedag og 1 mark for en mejedag, alt paa gaardmandens kost. Græsningsretten blev da fastsat saaledes:

Hus	matr.	nr.	11	fik	græsningsret	paa	gaard	matr.	nr.	3—a	og	8—a		
»	»	»	12	»	»	»	»	»	»	5—a	»	7—a		
»	»	»	13	»	»	»	»	»	»	1—a				
»	»	»	14	»	»	»	»	»	»	9—a	»	10—a		
»	»	»	15	»	»	»	»	»	»	4—a	»	2—a		
»	»	»	16	»	»	»	»	»	»	6—a				

Den hele gaard, der skulle udflyttes, blev matr. nr. 6, hvor gaardmanden tilbød at flytte frivilligt, naar han kunne faa sin lod tildelt yderst paa Riisagermarken med grænser mod Gøderup og Vibygaards marker. Dette blev man enige om. Derefter fordelte man tørvelodderne mellem gaardene; den udflyttede gaard matr. nr. 6 fik sin tørvelod i forbindelse med den øvrige jord. Det blev bestemt, at grusgravene nord for byen og dem i Tverhøjmarken (v. jættestuen) samt blegepladsen stadig skulle være til fælles fri afbenyttelse.

Senere paa aaret samledes bønderne igen. Denne gang for at paategne de nye skellinier paa det kort, der var udfærdiget over byens jorder (se gengivelsen). De nye skel var i forvejen pløjede i selve marken. Man trak derefter lod mellem de to udflytter-halvgaarde, om hvem der skulle have lodden ved Adsers mølle, og hvem der skulle have Kumlegaardslodden. Endnu nogle moselodder blev fastlagt, og derefter forpligtede samtlige gaardmænd sig med deres underskrifter til at fuldføre udskiftningen efter de vedtagne bestemmelser.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Efter den nye landevejs aabning i 1791 ville det være en fordel for smeden i Øm at faa smedien flyttet til landevejen. Den laa inde i byen i haven til nuværende matr. nr. 16 langs med vejen, der fører til Dalkilde-engen. Omkring aar 1800 fjernede man klining m. m. fra bygningens bindingsværk, hvor-

Smedien i Øm.

efter hele byens befolkning tog fat og bar den ud til dens nye plads. Det nye værksted blev tilføjet i forlængelse af stuehuset. Smedien brændte 13. marts 1913. I 1763 overtog Hans Jørgensen fra Nybrohuset (Sct. Jørgensbjerg sogn) smedien. Han blev samtidig gift med Dorthe Nielsdatter fra Øm. Fra dette ægtepar nedstammer den lige mandslinie i de 5 smedegenerationer Klarskov Jensen, Gl. Lejre.

Ved at betragte det gamle kort fra 1798 er det muligt at danne sig et indtryk af, hvorledes Øm by saa ud, da matriklen fra 1666 blev udarbejdet. Midt i byen laa en større aaben plads. For at give læ og skygge for folk og fæ, var en del af denne plads beplantet med pil (Pilehaven). I det sydvestlige hjørne af pladsen laa gadekæret, der havde sit tilløb fra kilden og et mindre vandløb fra det højtliggende terræn i sydøst. Rundt om denne plads laa byens 5 helgaarde og de 4 gaardsæder. Yderst var byen hegnet af bygærdet. Oprindelig var Øm en typisk rundby, men ved sammenlægning af jorden fra de 4 gaardsæder til to halvgaarde, der fik deres plads som nr. 3 og 8 i det nordvestlige hjørne af byen og ved udflytning af matr. nr. 5 og 7, der sikkert

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

tidligere var en helgaard, beliggende paa den aabne plads mellem gaard matr. nr. 2 og hus nr. 15, mistede byen sin regelmæssige form.

Det maa antages, at hus matr. nr. 13 og hus matr. nr. 11—12—14 er levn af 2 gaardsæder, hvis jord blev lagt over til de andre 2 gaardsæder, nu matr. nr. 3 og 8. Til belysning af denne antagelse henvises til markbogen 1682, hvor gl. Hans Rasmussen nævnes som fæster af gaardsæderne nr. 6 og 9. Af disse laa nr. 9 nord i byen og saaledes have været forgænger til nuværende matr. nr. 8, »Kumlegaarden«. Udviklingen for de 5 helgaardes vedkommende vises af følgende skema:

Ejerfortegnelse:

1666		1950	
gaard nr.	fæsterens navn	matr. nr.	Ejerens eller gaardens navn
1.	Jens Nielsen	1.	Klostergaarden, tidligere kaldet Fogedgaarden.
2.	Jens Lauritsen	6.	Tvillinggaarden, Hvilebjerggaard, Rosenvang m. fl.
3.	Jens Christensen og Oluf Jensen	2.	Verner Larsen.
4.	Oluf Jørgensen og Olle Olsen	4.	Niels Pedersen.
		5.	Ømgaarden.
		7.	Tjørnagergaard.
5.	Hans Lauridsen Holst og Anders Nielsen Puge	9.	Peder Christensen.
		10.	Fru Gerda Hansen.

Eftersom stuehuset paa Ømgaarden allerede maatte fornyes 1836, er de to halvgaarde matr. nr. 5 og 7 antagelig flyttet op paa deres nuværende plads omkring 1730. Som det fremgaar af bykortet, havde de to fæstere af matr. nr. 2 og 4 delt den store firlængede gaard mellem sig. Et stort plankeværk paa langs af gaardspladsen gjorde skel. De gamle fortalte, at pigerne, naar de skulle se, hvad naboen bestilte, kiggede gennem et hul i plankeværket, og det kunne undertiden blive til en passiar med naboerne.

Om »Kildeparken« har gamle Jens Christensen fortalt, at magistraten i sin tid lod egeplanker ramme ned i kildens sider. Derefter lod bymændene opsætte brøndværk omkring den. Ca. 1865 var dette meget forfaldent og frembød en fare for børnene, hvorfor resterne af egeplanker og brøndværk blev fjernet. Kilden blev sløjfet, men den brød frem paany og gjorde jorden deromkring, kaldet »Kildepladsen«, meget fugtig. Da Jens Christensen blev ejer af matr. nr. 13, stensatte han kilden og fik derfor overladt kildepladsen til dyrkning. Efter at Københavns vandforsyning i 1937 begyndte vandindvindingen paa Ramsø kildeplads, er baade denne kilde og de store kilder i Dalkilde-engen holdt op med at rinde.

Byen havde to gadebrønde. Den ene af disse laa faa alen fra Syvvejen ved venstre side af indkørselen til matr. nr. 9—a. Den var omgivet af brøndværk med vippe. Den anden gadebrønd laa paa pladsen mellem husene matr. nr. 11—12—14; den var omgivet af brøndværk, men uden vippe.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Byens blegeplads til fælles afbenyttelse laa som tidligere nævnt ved gadebroen (paa kortet »Fjellebro«) øst for aaen og syd for vejen. [13]) Græsset paa blegepladsen solgtes hvert aar ved auktion, og pengene brugtes straks til fortæring ved mødet, hvor valg af ny vurderingsmand til løsørebrandkassen fandt sted. I 1951 blev blegepladsen solgt til ejeren af Klostergaarden. Samtidig solgtes gadekæret og den fælles lergrav.

Øms byhorn.

Til opsætning af risgærder mellem vangene medgik der hvert aar store mængder risudhug, hvilket efterhaanden var ødelæggende for skovene. For at skaane disse blev det ved en forordning af 17. 8. 1695 befalet at opsætte stengærder mellem vangene. Rishugningen har maaske bidraget til, at skov og krat forsvandt fra Øms jorder. Ved udskiftningen blev de fleste af de gamle vangegærder overflødige og sløjfede. Nye gærder blev opsat paa den maade, at der gravedes to parallelle grøfter med ca. 5 alens afstand. Den opgravede jord blev lagt paa det mellemliggende stykke, saaledes at dette kom til at danne en vold paa et par alens højde. Bygningen af gærder var lejlighedsarbejde, der strakte sig over en række aar. Peder Andersen (matr. nr. 6—f) fortalte, at hans bedstemoder i 1808 var med til at bygge gærde om marken til matr. nr. 6.

Ved udskiftningen blev der udlagt 2 grusgrave, den ene ved jættestuen og den anden ved Stenagergaarden (matr. nr. 3), hvor beboerne uden vederlag kunne afhente grus og sten. I en fælles lergrav paa matr. nr. 4 ved Ringsted landevej blev der tidligere hver sommer lavet en del raa, soltørrede lersten, som er anvendt i mange ældre bygninger til indvendige mure. I 1927 blev byens beboere nægtet adgang til disse to fælles grave. Ved et sagsanlæg samme aar fik beboerne anerkendt deres ret. I 1936 solgte beboerne retten til vederlagsfrit at hente sten og grus paa matr. nr. 3—a til denne gaards ejer. Da man efter den sidste verdenskrig skulle sætte mindestenen ved Rorup for de 11 frihedskæmpere, hentede man stenen i Klostergaardens grusgrav.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Merglingen af Øms jorder [14]) paabegyndtes sidst i 1850'erne. Mergelen blev i almindelighed lagt paa 3. aars græsmark. Mads Nielsen paa matr. nr. 5 begyndte ca. 1860 og gennemførte merglingen paa ganske faa aar. Ved samme tid begyndte man ogsaa at dyrke roer i Øm. Peder Jørgensen paa matr. nr. 6—c var den første. Han havde til at begynde med et mindre stykke hvert aar. Roerne blev saaet paa »kamme«, og først efter at radsaamaskinen omkring aarhundredskiftet begyndte at vinde indpas, gik folk over til at saa roerne paa flad jord.

Paa Ømgaardens mark fandtes i 1924 understenen til en gammel kværn[4]). Den laa lige under pløjelaget ca. 200 m øst for 38 km stenen. Kværnstenen tilhører en af de ældste typer af drejekværne uden bildning, der har været brugt herhjemme. Den har nu sin plads i stenhøjen i Ømgaardens have. Øm bys beboere har iøvrigt gennem tiderne haft bekvem adgang til at faa deres korn malet i de to nærliggende møller, Langvadsmølle og Adsersmølle.[15]) Det var ikke altid, de var enige med Adsersmølleren, thi han havde interesse i en høj vandstand og de i en lav. Efter at Københavns vandforsyning har begyndt vandindvindingen, er vandmængden taget saa stærkt af, at mølleriet har maattet nedlægges. Det endelige punktum for mølleri virksomheden blev sat, da møllen 30.-12.-1946 solgte retten til at opstemme aaens vand til opstuvning i mølle-søen og i stedet forpligtedes til at give vandet frit gennemløb. Køberne var de lodsejere, hvis jorder grænser til Langvadsaaen, nemlig ejerne af jorderne under hovedmatrikelsnumrene 1—2—3—4—5—6—7—8—9—10 af Øm by og 3—5—7—11 af Højby. Som vederlag bekostede køberne elektrisk lys og kraft indlagt i Adsers mølle.

Som saa mange landsbyer har ogsaa Øm i tidernes løb været hærget af ildebrande. [4]) Ved afgravning af muldlaget i 1918 paa Tvillinggaardens gamle plads i byen fandtes brandrester og mindre brolægninger i 50—60 cm.s dybde. Ved grøftegravning i 1938 til en spildevandsledning fra vandværket i Øm by fandtes ca. 30 m nord for vandværket mindre brolægninger og brandrester i 60—70 cm.s dybde. I sidste tilfælde staar vi maaske overfor levn af de i jordbogen fra 1370 omtalte $^3/_8$-dels gaarde, som var forsvundet inden matriklen af 1666. I efteraaret 1904 brændte Kumlegaarden og flyttedes til en ny plads ca. 200 m længere mod nordvest. I efteraaret 1926 brændte Stenagergaarden, og i det følgende aar genopbyggedes den paa sin gamle plads.

En frygtelig flyveulykke fandt sted ved Ringsted 24.-2.-1936. En stærk summen i nogle telefontraade fik sagkyndige folk til at tro, at der i luften befandt sig en nødstedt flyvemaskine, som ikke kunne lande paa grund af den tætte snetykning. Der blev slaaet alarm, og en maskine gik op fra Værløse-lejren. Inden der var gaaet ½ time, var maskinen styrtet ned og de tre ombordværende dræbt. Den ene af disse var den unge, lovende flyverløjtnant *Klaus Ove Schnack* fra Klostergaarden i Øm. Da der blev kaldt, var han straks rede til at hjælpe. Det var tragisk, at han maatte ofre livet paa grund af en fejlagtig alarmering.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

GADSTRUP

Byen skrives 1257 »Gastorp«. I en gammel byremse om egnens landsbyer staar der følgende linie: »Gadstrup ligger ved en sø«. Søen har strakt sig fra Gadstrup til Brordrup og derfra staaet i forbindelse med Ramsø (se afsnittet om Ramsøgaarde). Overleveringen ved at fortælle, at der ogsaa har været baadsejlads paa søen ved Gadstrup, og et baadleje fandtes ved vænget ud for gaarden matr. nr. 1 a i Brordrup. Ved Gadstrup var en vej over søen, og

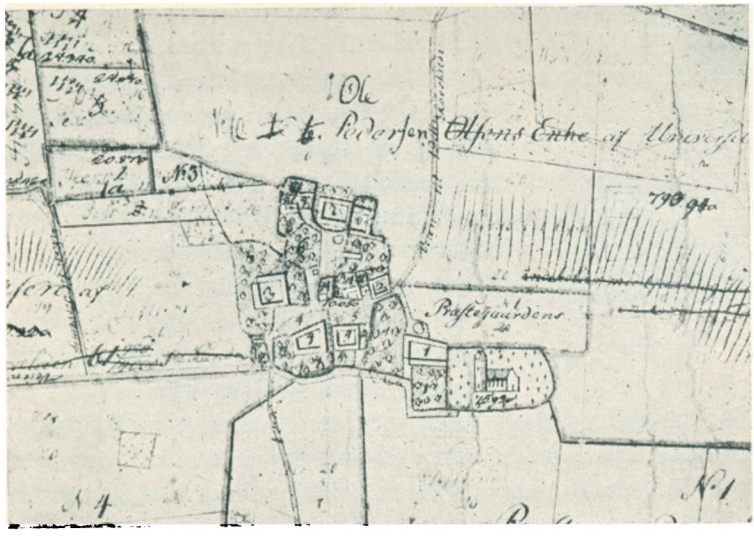

Gadstrup byplan 1793.

en eng med navnet vaseleddet bærer endnu vidne herom, idet en vase er en over fugtig grund lagt, ophøjet vej, bygget især ved hjælp af risknipper. Da Ramsøen i 1804 blev udtørret,[1]) fik dette ogsaa stor betydning for søen mellem Gadstrup og Brordrup, idet vandet samtidig forsvandt fra denne. Efter strenge snevintre kunne man for en del aar tilbage — før hedeselskabet yderligere sænkede vandstanden — naar engene efter en streng snevinter stod under vand om foraaret, danne sig et godt begreb om, hvorledes det samlede søareal har set ud i sin tid.

Ligesom hele Brordrup var samlet under Københavns magistrat, saaledes hørte hele Gadstrup under Københavns universitet. Biskop Absalon skænkede 1177 Gadstrup kirke til Vor frue kloster i Roskilde. Om byens gaarde og huse da har tilhørt kirken ved vi ikke, men senere tilhørte hele byen Roskilde domkapitel, indtil den 1571 blev lagt under Københavns universitet. Dette fremgaar af en jordebog fra 1605 i universitetsbiblioteket, hvori de 6 gaardmænd fra 1571 og deres landgilde nævnes. Den bonde, der boede i præstegaarden er altsaa med her. Dette er ikke tilfældet i Roskildegaards extraskatteliste i 1609, hvor der kun opregnes 5 gaardmænd. Men præstegaarden var jo

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

ogsaa skattefri; thi ved dom af 3. december 1536 afsagt paa Ramsø herredsting fritoges hr. Søren Olsen, kapellan til Roskilde domkirke for skat af sin præstegaard i Gadstrup, skønt den beboedes af en bonde. Ved de følgende extraskattelister udelades præstegaarden stadig. Ved Fr. III's matrikel 1664 sættes den slet ikke i hartkorn (det var jo en skat), men det oplyses, at gaarden var forundt præsten til residens, da kapitlet fik kongl. befaling om, at kapellanerne skulle residere ved sognene, og at der i sin tid havde været paalagt gaarden en landgilde paa 2 pund byg*).

Af huse nævnes 1571 eet, 1609 to, 1629 fire. Billedet af byen er uforandret ved matrikuleringen 1682 og ændres først ved udskiftningen 1803. Før denne gennemgribende omvæltning i byens historie laa fire af gaardene to og to sammen. Byens jorder var delt i de tre vange: Lundemarken, Vestermarken og Lillevang, med henholdsvis 23, 12 og 14 aase og delt ialt i 509 agre. Hver aas havde sit navn, og hver mark hvilede hvert tredie aar. Alle gaarde havde tørveskær til eget brug. Inden udskiftningen udflyttedes 1795 to gaarde. Det var Dyssegaard, som laa i »Pilehaven«, og dens nabogaard. Pinselørdag 1795 opstod der nemlig ild i Dyssegaard, formentlig fra den nærliggende smedie.[2]) Peder Olsens enke, som da havde gaarden, skal, da hun saa sine ejendele, hvortil der knyttede sig saa mange minder, blive fortærede af ilden, have udbrudt: »Nøgen kom jeg til verden, nøgen skal jeg gaa herfra«. Paa nabogaarden, der samtidig gik op i luer, omkom en dreng. I Gadstrup kirkebog er noteret 31. maj 1795: Jordet Jens Olsens søn Ole fra Gadstrup, som omkom ved branden. Ved udskiftningen fik hver gaard en hovedlod samt en englod og en tørvelod ved søen. Husenes antal var paa dette tidspunkt vokset til 6. I 1838 var alle gaarde og huse arvefæste under universitetet undtagen yderligere et selvejerhus og jordemoderboligen.

Afdøde gaardejer *Ole Hansen*, Solrød Nordmark, var født paa Dyssegaard. Han samlede en del stof om Gadstrup, og dette er velvilligst stillet til raadighed. En del af det, der fortælles om Gadstrup by skyldes derfor ham. Han var en interesseret og virksom mand, som var med til at oprette Gadstrup bogsamling. Paa plantningens omraade var han foregangsmand, idet han i aaret 1875 var den første i Solrød, der tilplantede sin strandlod med skovtræer. I denne plantage, der nu ejes af Roskilde amt, blev der i aaret 1939 rejst en mindesten for ham som lokalhistoriker og plantningsmand. Hans slægt havde Dyssegaarden allerede 1660 og beholdt den i 5 generationer til 1911. Der har gaaet det sagn i familien, at en birkedommer har beboet Dyssegaard, idet han nemlig skulle have sagt, at havde han tænkt, at han skulle komme til at bebo gaarden, havde han kunnet udgøre, at den ikke var kommet saa højt i hartkorn, da han selv var med ved fastsættelsen heraf. Efter 1660 har ingen birkedommer boet paa gaarden. Skulle der være noget om overleveringen, maa det vel have været en herredsfoged eller -skriver over Ramsø herredsting fra

*) Efter Berentsen: »Danmarks og Norges frugtbare herlighed« er 1 pund byg 24 skæpper eller 4 tønder gammelt maal.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

perioden før 1660, som er mangelfuldt oplyst; men det var jo før man satte gaardene i hartkorn. Den gamle gaard i »Pilehaven« skal have været mere anselig end de andre gaarde i byen, idet der skal have været bue over porten og tegl i tagskægget. Efter branden 1795 gav herskabet 300 rdl. til hjælp til genopbygningen. Ole Pedersen, som fik arvefæsteskøde paa Dyssegaard 30. april 1808[3]), skal have været en temmelig høj og svær mand. Han blev tit kaldt den rige Ole Pedersen, maaske til forskel fra den anden Ole Pedersen i byen, for hvem det en tid var temmelig fattigt. I Ole Pedersens tid havde bønderne kun træakselvogne, men han anskaffede sig en smuk stiv stangarms jernakselvogn, før nogen andre fik en saadan. Dette vakte saa megen opsigt og folkesnak, at vognen stod i flere aar, uden at han ville bruge den, og heller ingen fik den at se. Ole Pedersens hustru, der var født i Jersie, fortalte selv, at hun fik al sin medgift i sølv, dels i rede penge, deraf flere fra Kristian IV's tid, og ellers i sølvtøj. Hun var hjemme i sin fødegaard, da englænderne 1807 gik i land udfor Skillingskroen, og hun fortalte, at en engelsk dragon kom ridende ind i gaarden; hun var dengang 17 aar gammel. Paa Dyssegaard havde familien en stor gammel bibel, som Ole Pedersen skal have faaet af biskop *Balle*.

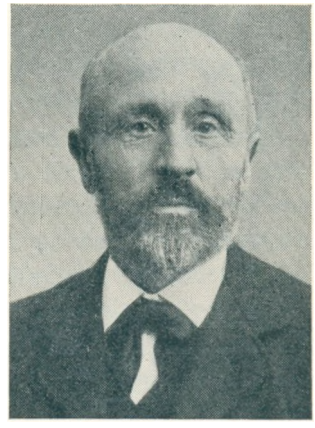

Gaardejer Ole Hansen.

Smits lægebog. I ældre tid spillede kloge mænd og koner vel nok fuldt saa stor rolle som nu. Ole Pedersen ejede den bekendte *Henrik Smits* lægebog, trykt 1536, han praktiserede ikke som kvaksalver, ja, han holdt det næsten hemmeligt, at han havde bogen, saa der kunne ikke være tale om, at nogen fik den til laans, men hjemme i huset satte man megen pris paa de raad, som bogen gav. I bogen findes raad for trolddom og flere lignende ting, saa ejeren af bogen turde ikke udlaane den af frygt for, at den skulle blive misbrugt.

Husmand Peder Hansen i Gadstrup, født i Veddelev 1804, arbejdede, fra han kom til Gadstrup i aaret 1835 til sin død 1878 paa Dyssegaard. Peder Hansen tjente i Kamstrup i aarene 1820—25, han har fortalt, at i en nabogaard havde de faaet et stueur, og dette var en saa sjælden begivenhed, at om aftenen listede ungdommen hen for at lytte og høre, naar klokken slog. Paa Dyssegaard fik man anskaffet et stueur allerede i aaret 1791.

Folkemængden i Gadstrup sogn

Aar 1660	204	mennesker	(fattige ikke medregnet)
— 1769	363	—	
— 1870	570	—	
— 1911	710	—	
— 1916	825	—	(militær indkvartering)
— 1921	788	—	

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

I den tid, vi havde den saakaldte landmilits, boede der underofficerer i Gadstrup 1698—1730, hvad der ses af kirkebogen, da der er døbt børn af disse underofficerer. Som sædvanlig i den tid under landmilitsen var underofficererne tyskere, hvad der ses af deres navne som Leuffer og Fals.

Banken tæt nord for Gadstrup gamle skole kaldes i daglig tale for Slotsbanken, om der ligger noget til grund herfor kendes vistnok ikke, men der siges at være pløjet sten op af banken, saa det kan maaske tænkes at have været fundament til en bygning.

I den ulykkelige svenskekrig 1658—60 huserede svenskerne ogsaa i Gadstrup, hvilket fremgaar af kirkens regnskabsbog 1658—59, som har følgende paategning: »Kirkens tiendekorn, som er fæst til Vibygaard, er af de svenske krigsfolk annammet og fortæret, saa kirken ingen nytte eller fordel deraf har bekommet«. Det følgende aar har samme bemærkning.

Under et hæftigt tordenvejr natten til den 1. juli 1947 slog lynet ned i gaardejer Alfred Pedersens gaard, Tornegaard, som gik op i luer tillige med alt indboet. Ilden forplantede sig til nabogaarden Fruerholm, der ejes af gdr. J. P. Nielsen, og denne gaard blev ligeledes lagt i aske. Disse to gaarde maatte lide samme skæbne som Dyssegaard og Tyrsegaard i 1795.

Rebslager J. Jensen: Af originale personer i fortidens Gadstrup maa nævnes rebslager J. Jensen.[3]) Han var veteran fra 1848 og stammede fra Sct. Jørgensbjerg. Det kunne ogsaa mærkes paa ham, at han bestræbte sig for at være købstadmand; thi han talte »fint«. Han var temmelig langt fra at være afholdsmand. Hans kone, Johanne, var mild og venlig, og hos disse folk hængte skolebørnene deres tøj ind, hvis de havde noget. Var det blevet vaadt, tørrede hun det, til de skulle hjem. I frikvarteret styrtede børnene over til hende og ind i stegerset, hvor der stod en spand vand paa gulvet. Fra hylden paa væggen nappede de kopper og træsleve, som de brugte som drikkekar. Naar nogen havde modgang, trøstede Johanne dem med sine milde ord. Reberbanen laa langs diget, der ender ved vejen ud for Gadstrup gamle skole. Til hjælp ved arbejdet, f. eks. til at trække det store hjul, havde Jensen en karl, der var lidt af en aandelig undermaaler. Af og til vederkvægede Jensen sig for rigeligt med brændevin, og lærer *Svane,* der fra skolens vinduer havde god udsigt over reberbanen, maatte undertiden træde hjælpende til, naar Jensen under sin tilbagegang paa banen, kuldsejlede. Ægteparret drev ved siden af haandværket en lille høkerhandel. Varelageret havde sin plads oppe paa mælkehylden under loftet. Det fortælles, at Jensen engang blev meldt til politiet, fordi hans vægtlodder var gamle og undervægtige. Overfor politiet indrømmede Jensen, at det med alderen var rigtig nok, men til gengæld var der saa meget smuds paa lodderne, at vægten blev den samme, og der kom ikke mere ud af den sag. I butiken købte børnene »basser« samt sukker- og kommenskringler, og særlig til eksamen var der rivende afsætning. Brødet hentedes hos bageren paa Ulvemosen. Rebslagerfolkene blev gamle og opnaaede at holde guldbryllup,

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

ved hvilken lejlighed egnens folk hædrede dem for deres omsorg for skolebørnene.

Gadstrup station
aabnedes for trafiken den 1. juli 1901. Naar stationen, skønt den ligger i Snoldelev sogn, fik navnet »Gadstrup«, maa der henvises til, at navnet i forvejen var annekteret af andelsmejeriet, ligesom det var beboerne i Gadstrup sogn, der arbejdede mest for stationens oprettelse. Stationsbygningen og pakhuset blev opført i mosen paa cementpiller, og jordfyldningen hentedes paa tipvogne fra bakkeskraaningerne ved begge sider.

De forskellige stationsmestre har i følgende rækkefølge været: *P. L. Christensen, Birk, Toppenberg, Nordby* og *C. Sørensen*. Nuværende stationsmester *Carl Jørgensen*. At stationen bærer navnet »Gadstrup« har dog ofte givet anledning til misforstaaelser ikke mindst med hensyn til folkeregistret, idet folk, der ikke ved bedre besked, antager, at den halvdel af stationsbyen, der hører til Snoldelev sogn, ifølge navnet er en del af Gadstrup sogn.

I fortiden laa kun banevogterhus nr. 2 ved baneoverskæringen, indtil andelsmejeriet blev opført 1889. Den omgivende jord var af daarlig kvalitet, den bestod for en stor del kun af uopdyrkede sumpe og vandhuller. Under verdenskrigen 1914—18 blev Salløv mose benyttet til tørveskæring. Et af de hold, der skar tørv, kaldtes »husarholdet«, det bestod af 5 fhv. husarer. Al tørv selv af simpleste kvalitet kunne dengang afsættes.

Jorden omkring stationen er i tidens løb bleven betydelig forbedret. Hedeselskabet har ved et kloakanlæg sænket vandstanden. Salløv mose, der fra at være et areal, hvis sumphuller intet udbytte gav, er derved blevet forvandlet til en frodig græsgang for Egegaarden. Efterhaanden, som der har rejst sig huse omkring stationen, er jorden gennem havedyrkningen ligeledes blevet kultiveret. Gadstrup og omegns foderstofforening, der for tiden har en omsætning paa over 2 millioner, er stationsbyens største virksomhed.

I 1904 opførtes Gadstrup Kro, der senere ad frivillighedens vej (1919) overgik til afholdshotel, og som nu i en tilbygning rummer omegnens fryseboks.

A/S Gadstrup bank (A/S Roskilde Landbobank)
begyndte sin virksomhed den 9. juni 1925 med gaardejer *Niels Klausen*, Brordrup, som tilsynsførende.

Virksomheden begyndte i et værelse paa Afholdshotellet med kontordage tirsdag og lørdag, senere ogsaa om torsdagen.

I 1927 vedtoges det at købe en grund paa hovedgaden af slagtermester Scharling, og her opførte banken sin egen bygning, der toges i brug den 7. maj 1928.

Banken indviedes ved en festlighed paa Gadstrup hotel, hvor Roskilde Landbobanks direktør *H. H. Stigaard* og repræsentanter for Roskilde Landbo-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

banks bestyrelse var til stede samt en indbudt kreds af stationsbyens beboere. Ved indvielsen blev udtalt mange gode ønsker for Gadstrup banks fremtid, og i tilslutning hertil udtalte den daværende bestyrer af Gadstrup bank, bankassistent Robert Andersen, følgende:

»I bankens forstue er en maatte, men det betyder ikke, at man skal holde sig paa maatten. I banklokalet er der en skranke, men den er ikke højere, end man kan række haanden over den fra begge sider. Banken er stor nok til de store forretninger, men den er ikke for stor til at give hver enkelt lille sag den omhyggeligste behandling«.

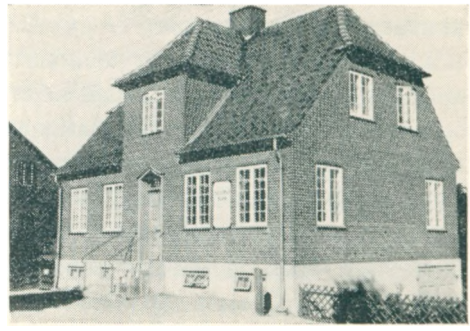

Gadstrup bank.

Efter dette princip har Gadstrup bank gennem de forløbne 27 aar vundet sig en grundfæstet tillid i lige grad paaskønnet af stationsbyens og omegnens beboere.

Banken sender stadig en assistent til ekspeditionen, og som tilsynsførende fungerer for tiden inkassator H. P. Jensen.

Gadstrup andelsmejeri

begyndte sin virksomhed den 2. august 1889. Et medlem af den første bestyrelse foreslog navnet »Landmandslyst«, men der var flertal for navnet Gadstrup andelsmejeri.

Den første bestyrer var *J. P. Larsen,* der bestyrede mejeriet i 24 aar indtil aaret 1913, da han efterfulgtes af *N. Johansen,* som bestyrede mejeriet i 38 aar til 1. december 1951, da det overtoges af den nuværende bestyrer, *Johannes Larsen.*

Gadstrup telefoncentral

var i begyndelsen andelscentral under Havdrup og havde da kun 10 abonnenter. Den blev selvstændig central i aaret 1912. En kort tid var telefoncentralen i villa »Vinterly«. Men i aaret 1909 overtoges centralen af skomager *H. P. Andersen,* Gadstrup, der bestyrede den til sin død i aaret 1917, hvorefter den overtoges af hans enke Marie Andersen, der bestyrede den til 1. juni 1934. Den overtoges nu af hendes datter *Betty Rasmussen,* som bestyrede den til 1. maj 1951. Centralen bestyredes saaledes af samme familie i 42 aar. Gadstrup telefoncentral, der nu har 202 abonnenter, bestyres for tiden af fru *E. Krog* og har til huse i fhv. kaptajn Ishøjs villa.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Gadstrup sogns sygekasse

blev stiftet den 9. marts 1884 under navnet Gadstrup og omegns sygeforening, men der vides ikke nærmere om dens start eller medlemstallet. Af en gammel forhandlingsprotokol fremgaar, at foreningens love er vedtaget paa en generalforsamling i Gadstrup skole den 8. april 1888, og parcellist *Søren Nielsen,* Brordrup, valgtes til formand. Foreningen talte da 40 medlemmer, kontingentet var 25 øre om maaneden pr. medlem. Ved en generalforsamling i Gadstrup skole den 25. september 1892 med snedker *Jens Jensen,* Ramsømagle, som formand vedtoges det at søge statsanerkendelse for sygekassen, som den fra nu af blev kaldt. Den 5. december samme aar blev vedtaget nye love efter udkast fra sygekasseinspektoratet, og den 1. januar 1893 fik sygekassen offentlig anerkendelse. Kontingentet blev fastsat til 33 øre om maaneden pr. medlem. Det første aar efter anerkendelsen viste regnskabet en formue paa 577 kr. Medlemsantallet var nu steget til 65. Den 1. januar 1903 blev begravelseskassen oprettet og genforsikret. Begravelseshjælpen blev refunderet sygekassen mod til en genforsikring at betale en fast præmie pr. 100 kr. hjælp. Begravelseshjælpen ansattes til 150 kr.

I aaret 1919 blev der indledet samarbejde med den bestaaende sygeplejeforening. Den 1. oktober 1921 kom loven om invalideforsikringen, hvor alle nydende medlemmer skulle være forsikrede og betale en fastsat præmie til en fond, og disse præmier skulle opkræves sammen med sygekassekontingentet og administreres af sygekassen. Denne lov blev udvidet i aaret 1933 ved socialreformens ikrafttræden til at omfatte alle personer under 60 aar, og alle bemidlede personer skulle optages i sygekassen og betale denne invalidepræmie. Sygekassens ydelser er udvidet betydeligt gennem aarene, og den er gaaet frem baade økonomisk og i medlemsantal. Sidste regnskabsaars balance udviste 36,000 kr., 467 medlemmer, formue 24,500 kr.

Gadstrup-Syv husmandsforening

Gadstrup sogns husmandsforening var en af de første her paa egnen. Den blev stiftet ved et møde den 23. februar 1902 i Ramsømagle forsamlingshus. Den havde da 6 medlemmer. Foreningens første formand blev husmand *P. Hansen,* Ramsømagle, en mand med energi og vovemod. Her i amtet blev oprettet en udstykningsforening. Et udvalg af denne med husmand Niels Mortensen, Skensved, som formand skulle opkøbe jord til husmandsbrug, men da den ikke udrettede stort, tog P. Hansen fat for egen regning. Fra en gaard i Gadstrup købte han 18 tdr. land, hvorpaa der blev oprettet et selvstændigt brug paa 10 tdr. land, og to husmænd fik tillægsjord. I 1908 købte P. Hansen en gaard i Kamstrup og udstykkede deraf 3 parceller paa 10 tdr. land hver. Hovedparcellen blev paa 30 tdr. land.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Husmandsforeningens formaal har været at virke for tidens store sociale spørgsmaal særlig jord- og skattespørgsmaalet, som det er udformet i køge-resolutionen. De, som var med fra den første tid, husker med hvilken iver der kæmpedes for standens rejsning og ligestilling. Der blev arbejdet for at faa indflydelse i andelsselskaberne ved at vælge repræsentanter til bestyrelsen, og det er efterhaanden lykkedes. Det samme gælder de kommunale sager. Paa en generalforsamling i aaret 1911 stillede *Hans Pedersen,* Ramsøgaarde, som dengang var formand, et forslag om at afholde et medlemsmøde en gang maanedlig i de 5 vintermaaneder, og paa disse tog man forannævnte spørgsmal op til drøftelse med et af foreningens medlemmer som indleder eller en landbrugsfaglig konsulent som foredragsholder. Der er afholdt 6-dages kursus i landbrug og husdyrbrug og markvandring med en konsulent som leder af konkurrencen. Der er afholdt 2-aarige helbrugskursus med regnskab, som er indgaaet til landøkonomisk driftsbureau. Husholdningskursus for kvinder og ungdomsarbejdet er ogsaa sat i gang. Der er efterhaanden blevet godt samarbejde med landboforeningerne om de landøkonomiske spørgsmaal. Foruden de nævnte møder er der i en aarrække afholdt sommermøder med forskellige talere, hvoraf skal nævnes: Folketingsmand Niels Frederiksen, pastor Helweg (da boende i Osted), fhv. undervisningsminister Jørgen Jørgensen, sekretær, senere pastor Norlev, Vangede. Før sidste krig modtog foreningen besøg af rejsende husmænd fra alle egne af landet, og som fører for disse skal nævnes gartner Hans Pedersen, Ramsøgaarde. Her har ogsaa været besøg af svenske, engelske og amerikanske landmænd med konsulent H. P. Nielsen, Haraldsborg, som fører. Mange af foreningens medlemmer har været paa rejse rundt om i landet, ja, endog i Sverige. Disse rejser har været af stor betydning ikke alene for dem, som deltog, men ogsaa for foreningen som helhed, idet der derigennem er tilført foreningen nyttige vink. De af de samvirkende danske husmandsforeninger oprettede forsikringsselskaber som ulykkes-, ansvars- og brandforsikringer har foreningen ogsaa i stort tal tilsluttet sig. Foreningen, der har faaet tilslutning fra Syv sogn, tæller nu over 100 medlemmer og fører navnet Gadstrup-Syv husmandsforening.

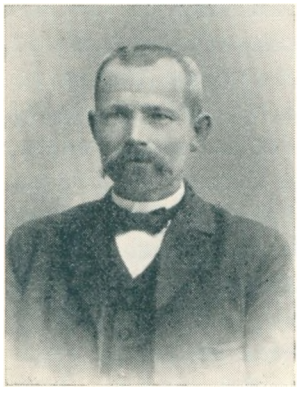

P. Hansen.

Gadstrup og omegns foredragsforening

stiftedes den 25. oktober 1911 med mejeribestyrer *N. Johansen,* Gadstrup, som formand. Foreningen aabnede møderækken med et foredrag af dr. M. Hindhede. Under krigen 1914—18 holdt foredragsforeningen sine møder i Gadstrup sam-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

men med Snoldelev foredragsforening, hvis medlemmer var tilsluttet foreningen. Da det en overgang kneb baade med belysning og lokaleforhold, hjalp man sig med stearinlys, og som mødelokale benyttede Gadstrup forskole.

Foreningens eneste udflugt blev foretaget sct. hansdag 1920 til Køge med 65 deltagere, der besaa Køge museum, kirken, Gl. Køgegaard og Grundtvigs grav. Der afsluttedes med fælles kaffebord paa Jernbanehotellet.

Gennem de forløbne 42 aar har foredragsforeningen uafbrudt hver vinter fortsat sin virksomhed.

34. skyttekreds

Gadstrup sogn hørte oprindelig under 15. skyttekreds i Viby, stiftet 1868. Men i 1884 deltes kredsen, og 34. kreds for Gadstrup sogn blev oprettet. Kredsens første formand var gdr. *Peder Jeppesen,* Ramsølille, og dens første skydebane var paa gdr. Morten Hansens mark i Ramsølille med skydedistance paa 300 og 400 alen. I 1915 blev skydebanen flyttet til Agnes Pedersens mark i Ramsømagle, nærmest fordi man nu begyndte at skyde med model 89, der var mere langtrækkende end model 67. I 1947 flyttedes skydebanen til Gadstrup paa gdr. O. Pinholts og Vald. Jensens mark. Banen er paa 200 meter. Der er ogsaa anlagt en skydebane paa 50 meter. Skydehusene er opført af kredsens medlemmer som fritidsarbejde.

Frivillig gymnastik i Gadstrup sogn

I november maaned aaret 1901 begyndte gymnastiken i Ramsømagle forsamlingshus. I aarene forud var der en del unge mennesker her fra egnen, der gik den lange vej til Havdrup st., den nærmeste by, hvor der blev drevet gymnastik. Der sker sjælden noget nyt, uden at der bliver gjort et forarbejde. Det samme var ogsaa tilfældet her. Nuværende tømrermester i Kamstrup, *Jens Fr. Hansen* boede dengang i sit barndomshjem i Brordrup som udlært tømrersvend, og i fællesskab med gdr. *Jens Chr. Jensen,* Brordrup, blev der udarbejdet en liste med opfordring til 34. skyttekreds i Ramsølille om at oprette gymnastik i Ramsømagle forsamlingshus. Listen blev baaret rundt i sognet, og det viste sig, at interessen var til stede, idet 32 unge mennesker underskrev listen, og alle gjorde det med glæde. Listen blev tilsendt formanden for skytteforeningen, gdr. Lars Berthelsen, Ramsølille, og samme aar i november maaned 1901 var gymnastiken i Ramsømagle forsamlingshus en kendsgerning. Der mødte 35 unge karle og lidt flere drenge, og saaledes var tilslutningen i en lang aarrække.

Den bosiddende befolkning saa ogsaa med velvilje paa dette ungdomsarbejde. Det gav sig tydeligt til kende ved gymnastikopvisningerne, hvor tilskuerne mødte i saa stort antal, at forsamlingshuset ikke kunne rumme dem alle, saa der maatte holdes to opvisninger lige efter hinanden, og saa var der endda tilskuere, som mødte begge gange. Ogsaa paa anden maade har egnens

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

befolkning støttet gymnastiken i Ramsømagle; saaledes naar gymnasterne foretog fastelavnsridning til fordel for gymnastikforeningen. Et aar blev der for det indsamlede beløb anskaffet en foreningsfane, og et andet aar blev der købt højskolesangbøger.

Efter nogle aars forløb i aaret 1906 blev der oprettet et gymnastikhold af unge piger, ogsaa her var der god tilslutning, om end den blev lidt mindre end til de andre hold. Det var den gang umuligt at samle unge piger til gymnastik om aftenen, hvorfor de mødte om eftermiddagen, saaledes at de igen kunne være i deres hjem ved aftenstid. I aarenes løb er der dannet motionshold, saavel kvindelige som mandlige, og endogsaa et gymnastikhold for ganske smaa piger. Gymnastikøvelserne blev i aaret 1941 flyttet til Gadstrup hovedskole.

Gdr. Jens Chr. Jensen, Brordrup, har udført det største arbejde for gymnastiken i Gadstrup sogn, idet han i den længste aarrække har ledet den. Men ogsaa andre delingsførere, dels fra egnen, dels andre steder fra, som har haft den fornødne uddannelse, har efter bedste evne formaaet at samle og at tilrettelægge deres arbejde, saa der var lyst til at møde ved øvelsestimerne.

At det er Danmarks bedste ungdom, der flokkes i gymnastikkredsene kommer man ikke uden om, de kommer der ikke alene for de forskellige legemsøvelsers skyld, men ogsaa fordi der bydes paa andre goder, der har betydning for hele livet. Gymnasterne, der i et halvt hundrede aar har deltaget i gymnastiken i forsamlingshuset og Gadstrup skole hylder det gamle ord: En sund sjæl i et sundt legeme.

Gadstrup boldklub

oprettedes 1909 ved et møde paa loftssalen i Gadstrup mejeri og fik navnet »Expres«, dette navn staar endnu paa boldklubbens fane. I aarenes løb har boldklubben haft bane forskellige steder, men drømmen om egen foldboldbane gik langt om længe i opfyldelse. Navnlig ved et energisk arbejde af brødrene *Elm* i Snoldelev. Den 25. juni 1950 indviedes fodboldbanen ved en smuk fest, hvor blandt andre kaptajn Jespersen, København, talte. De, som ofrede tid og kræfter paa at anlægge fodboldbanen i Gadstrup, har gjort det for at skabe et anlæg, som kan være til gavn og glæde for ungdommen i Gadstrup og omegn.

Gadstrup bibliotek

1869 stiftedes Gadstrup sogns læseforening med det formaal at oprette et bibliotek. Blandt stifterne kan nævnes gaardejerne P. Jeppesen, Carl Hansen, Ole Berthelsen, Jørgen Larsen, Ole Hansen og Jacob Nielsen; endvidere pastor Leth og lærer Hoffmann. Sidstnævnte valgtes til formand.

I Henhold til vedtægterne betalte medlemmerne 1 rdl. i indskud og desuden 3 mark i kontingent hvert halvaar. Nye medlemmer kunne ikke optages

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

uden generalforsamlingens samtykke. Paa denne bestemtes tillige, hvilke bøger, der skulle købes. Det var ikke store beløb, der var til raadighed. De anskaffede bøger cirkulerede mellem medlemmerne og indsattes derefter til udlaan i biblioteket. I de første aar var det kun medlemmer, der kunne laane, men ved generalforsamlingen i oktober 1880 blev det vedtaget ogsaa at udlaane bøger til ikke-medlemmer mod en betaling af 80 øre for vinterhalvaaret.

Bogbestanden voksede kun langsomt, da læseforeningen ikke modtog offentlig støtte. Efter bibliotekslovens vedtagelse i 1920 kom der mere system i biblioteksarbejdet. Bogbestanden blev gennemgaaet, og en del af de ældste og mest slidte bøger blev kasseret. Resten blev katalogiseret og kom til at danne grundstammen i et nyt bibliotek; der ydedes nu større tilskud baade fra kommune og stat.

Ved tilbygning til hovedskolen i 1940 fik biblioteket eget lokale med nyt inventar, og kommunen købte et start-børnebibliotek, der indgik i bibliotekets drift. Ifølge biblioteksloven maatte der ikke til et bibliotek være knyttet læsekredse, hvorfor den gamle læsekreds maatte inddrages.

Biblioteket har nu en bogbestand paa godt 2000 bind fordelt ligeligt mellem fag- og skønlitteratur og et aarligt tilskud paa ca. 2500 kr. Endvidere er biblioteket medlem af Roskilde amts fællesbogsamling.

Udlaanet har været stigende gennem aarene og var i 1952—53 paa 4130 bind.

Biblioteket ejes af biblioteksforeningen og ledes af en bestyrelse paa 5 medlemmer, de 2 valgt af sogneraadet.

Følgende har gennem aarene været formand for foreningen: Lærer Hoffmann (1869—1889), lærer J. Svane (1889—1923), lærer G. Sørensen (1923—33) og gaardejer Peter Hansen (1933—1940).

Den nuværende formand er pastor V. Strange-Hansen.

Cand. polit. Søren Sørensen, Gadstrup,

var født den 6. januar 1886 i Ramsømagle. Som ung var han landmand og derefter nogle aar ved mejerifaget, indtil han vinteren 1905—06 blev elev paa Høng højskole. Dette fik stor betydning for ham, idet han besluttede sig til at studere. 1910 tog han studentereksamen, og 1915 blev han cand. polit. Efter at have virket en tid som lærer ved Høng højskole ansattes han 1917 i indenrigsministeriet, hvorfra han i 1920 forflyttedes til landbrugsministeriet. Allerede aaret efter ramtes han af en katastrofe, da han blev saa haardt angrebet af tuberkulose, at han maatte opgive sin stilling. Svag paa legemet, men aandelig stærk forstod han

Søren Sørensen.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

at fylde sin tilværelse med historiske sysler vedrørende hjemegnen og dens slægters historie. Søren Sørensen afgik ved døden den 13. februar 1944.

Tømrermester Jacob Olsen, Gadstrup,
var den første gymnastiklærer i Gadstrup sogn, han ledede i sin tid gymnastiken paa Maglegaard i Ramsølille. Jacob Olsen var elev paa haandværkerskolen i Vallekilde og kom hjem fra højskolen med den begejstring for gymnastiken, som prægede datidens unge, ligesom han var med at opføre gymnastiksalen og forsamlingshuset i Havdrup stationsby. Tømrermester Jacob Olsen har bygget de første huse ved Gadstrup st. og var paa mange maader en interesseret mand, sin betydelige bogsamling skænkede han til Gadstrup bibliotek, og han har skænket lysekronerne i Gadstrup kirke.

Tony Müller,
som omtales flere steder i denne bog, fødtes 13. april 1873 i Ø. Velling og kom til Gadstrup 1882, da faderen flyttede hertil som præst. Paa grund af sine store interesse for maling kom hun paa malerskole i København og udstillede første gang paa Charlottenborg 1898. Gennem stipendier fik hun lejlighed til at uddanne sig videre paa studierejser. Hun har ikke blot ydet værdifulde bidrag til sognekirkernes udsmykning. Hun har til andre kirker malet smukke altertavler, og hendes arbejde for fremdragelse af de dekorative værdier i den gamle hedebokultur fortjener paaskønnelse. Tony Müller har været en meget produktiv kunstnerinde og er stadig i virksomhed som maler.

Tony Müller.

Mette Mortensen,
født paa Maglegaard i Gadstrup sogn den 16. maj 1869. Efter sin konfirmation lærte hun mejerivæsen hos lærer Chr. Christensen, Tune landboskole, hvorefter hun rejste hjem for at passe mejeriet paa Maglegaard, hvor der allerede dengang var centrifuge. Hun var 1887 paa Rødkilde højskole og vendte hjem igen til mejeriet. 1891 rejste Mette Mortensen til København, fik et par aar privat tegneundervisning og kom derefter paa kunstakademiet. I nogle aar fandt hun særlig sine motiver i Ribe og Tønder. I Ribe fik hun undervisning i billedskæring, som siden blev hendes erhverv. Aar 1900 rejste hun paa studierejse til

Mette Mortensen.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Tyskland og Italien, og i 1906 fik hun et stipendium og rejste igen til Tyskland og Italien. Forinden havde hun i 1907 bygget sig et hus ved Gadstrup. Hun havde som den første kvinde sæde i Gadstrup-Syv sogneraad i perioden 1914—17. 1909 begyndte hun sammen med Tony Müller at undervise unge i Gadstrup sogn i billedskæring og andet dekorativt arbejde. Dette fortsattes en aarrække. Mette Mortensen har i aarenes løb udført meget billedskærerarbejde, og præstetavlen i Gadstrup kirke skyldes hende. Hun virker stadig som billedskærer.

5. maj-stenen i Gadstrup.

5. maj-stenen i Gadstrup

Til minde om Danmarks befrielse den 5. maj 1945 er rejst en mindesten udfor indkørslen til præstegaarden paa initiativ af Gadstrup borger- og grundejerforening. Et nedsat udvalg anskaffede stenen og indsamlede de nødvendige midler til dens rejsning. Da man kom med stenen paa en lastvogn og gravede paa stedet, hvor stenen skulle sættes, skete det forunderlige, at man fandt en endnu smukkere sten, end den der laa paa vognen. Den sidst fundne sten blev nu hævet af muldet og rejst paa stedet. Pastor Strange-Hansen, Gadstrup, har forfattet indskriften.

Umiddelbart efter eftermiddagsgudstjenesten i Gadstrup kirke den 5. maj 1946 afsløredes 5. maj-stenen ved en smuk festlighed. Pastor Strange-Hansen

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

bød paa festkomiteens vegne den store forsamling velkommen og gav ordet til modstandsbevægelsens amtsleder, oberstløjtnant Løkkegaard, Roskilde, der talte om frihedens betydning for land og folk og sluttede med at indvie stenen som et minde for freden. Dannebrogsflaget, hvori stenen var indhyldet, blev fjernet af sognets ældste, den 92-aarige fhv. Gdr. Peter Sørensen, Gadstrup. Deltagerne samledes derefter til en festlighed med fælles kaffebord paa Gadstrup hotel, hvor der blev holdt foredrag af politimester Vagn Bro, Køge.

GAMLE SKIKKE I GADSTRUP-SYV

Fastelavn omkring 1870:

Paa denne tid blev hele ugen brugt til gildes. Det begyndte med, at karlene gik byen rundt med en stor æggekurv; de gik ind alle steder i byen og bad om æg og bad samtidig folkene med til fastelavnsgildet. Karlene havde en spillemand med, og hvert sted, de kom ind, gav han et stykke paa violinen, mens karlene dansede med kvinderne paa stedet. Selve gildet var i forvejen lavet, som det hed, i en af gaardene; der blev det saa holdt i to dage og nætter. Dansen begyndte midt paa eftermiddagen begge dage og varede til henad morgen. Af de sammentiggede æg lavede pigerne æggesøbe, og den blev drukket med fastelavnsboller til for pigers og drenges vedkommende, medens karlene fik cognak i, saa det blev æggepunch, der kunne blive stærk efter behag, ogsaa somme tider for stærk; men det var kun sjældent, at nogen fik mere, end de kunne bære hjem. I hovedsagen gik det pænt og ordentligt til. Dansen var det egentlige; det var ikke nogle timers spadseren frem og tilbage, men dans med fart i. Der dansedes jødetur, halvfemtetur, reel, galop, kontresejre og mange andre af dem, der nu kaldes folkedanse. Efter to nætter og dage kunne ungdommen nok trænge til hvile, men det blev der først tid til den følgende aften.

Sommergilder i midten af 1800-tallet[4])

I tiden fra vaar til høst fandt adskillige sommergilder sted. Gildet begyndte med, at landsbyens piger og karle samledes i gildesgaarden en søndag eftermiddag ved 2—3 tiden. De morede sig med dans, sang og anden lystighed i gaardens øverstestue eller i en lo, som det nu kunne falde. Lokalet var i dagens anledning pyntet med grønt.

Ved aarets første sommergilde »løb man sommer i by«; det bestod i, at alle deltagerne tog hverandre i hænderne og dannede en lang kæde, først en karl, saa en pige, og saaledes skiftende hele rækken igennem. Under megen munterhed stormede kæden afsted fra gaard til gaard i byen. Det gik ind ad een dør og ud ad en anden, gennem stuer, stegers o. s. v., til man endelig igen naaede tilbage til gildesgaarden. Her blev saa danset til henimod aften, da der blev en pavse, medens karle og piger var hjemme i deres husbonds gaard

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

for at røgte kreaturerne og for at malke. Husbond og madmoder var ikke med ved disse gilder, nogle skulle jo føre tilsyn med hjem og kreaturer, naar ungdommen var ude at more sig.

Efter endt syslen samledes man paany i gildesgaarden og tog fat paa en frisk, til det tidspunkt kom, hvor man skulle have noget at styrke sig paa. Husbond og madmoder i gildesgaarden gav bespisning, der bestod i solide hjemmelavede madvarer: Brød, smør, ost, saltmad m. m., og hertil kom de sædvanlige drikkevarer: Øl og snaps. Øllet skulle karlene give; derfor var det almindelig skik, at enhver karl, naar han fæstede sig til en tjeneste, foruden lønnen betingede sig en fjerding øl at levere, naar vedkommende karl efter tur fik tilsigelse herom fra den karl i byen, hvis bestilling det var for gildelavet at føre kontrol med denne vare, saaledes at der blev noget til alle gilderne.

Det øl, man fik ved saadanne lejligheder, var dog ikke af det saakaldte »gamle øl«, den slags vankede nemlig som regel kun i høsttiden, og det var saa stærkt, at man, som en gammel smed i Ramsømagle udtrykte sig, »flettede ben som en tiggerkælling«, naar man gik hjem om aftenen efter endt høstarbejde. — Til fremstilling af det »gamle øl« brugtes til 1 td. øl 4—5 tdr. byg maltet og et mægtigt parti humle, og det var saa kraftigt, at det nok kunne tvinge sin mand i knæ.

Naar spisningen var afsluttet, fortsattes der med dansen til henad morgenstunden; det var noget, der gav varme i kroppen, ikke mindst af den grund, at det var kram, man var klædt i. Pigerne var i vadmelsskørter og hvergarnstrøjer. Karlenes tøj bestod af samme hjemmegjorte stof, men som regel kastede de frakken, og i skjorteærmer var de rigtig i deres es. Musiken præsteredes af en eller to spillemænd, og instrumenterne, de benyttede, var violin og klarinet. Var der kun een spillemand, var instrumentet altid violin. Til musiken betalte hver af byens karle 1 mark og udenbys karle 2 mark. Pigerne betalte intet, men gav til gengæld i løbet af sommeren et gilde, »pigegildet«, hvortil de betalte musiken, og karlene gik fri. Musikerne havde desuden en gammel ret til »en skaal« een gang hvert sommer ved et saadant gilde; men de traf selv bestemmelse om, hvornaar i sommerens løb de ville benytte sig af denne deres ret. Det blev gerne en gildesaften, naar der var særlig mange udenbys karle til stede, og det havde sin bestemte aarsag, hvad efterfølgende viser: Paa et vink af musikerne blev der udbragt et leve for dem, og deres skaal blev drukket, efterfulgt af skaalvisen. Derefter fulgtes en musiker og en karl ad rundt i stuen, og medens musikeren spillede, samlede karlen mønt i to tallerkener, som han holdt oven i hinanden. Hver af de indenbys karle lagde en ekstra mark, men de udenbys karle maatte op med 2 mark; paa denne maade havde musikeren fordel af at vælge en aften, hvor mange fremmede karle var med i selskabet. Man lagde sin skærv i den øverste tallerken, og naar det var paaset, at beløbet passede, hældtes summen ned i den nederste tallerken, og saaledes fortsattes, til alle karlene havde ydet deres tribut. For at ingen skulle unddrage sig sin pligt, var der straks ved handlin-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

gens begyndelse blevet posteret en karl som vagt ved hver dør, saa ingen slap ud, før betalingen var i orden.

Foruden de gamle danse, som dengang var i brug, var der nogle dansestykker, hvori der kun var enkelte »optrædende«, medens de øvrige i forsamlingen nøjedes med at være tilskuere. Et saadant stykke var f. eks. »tørvestykket«, der dansedes af tre mænd, som til melodien af en totur i en ganske bestemt orden skulle gaa i kæde og snurre rundt om tre paa gulvet henlagte tørv og vel at mærke uden at komme til at røre ved disse; skete det alligevel, skulle vedkommende som straf drikke en snaps. Det kunne jo blive hambert nok for den mindre øvede, som maaske i forvejen var lidt oppe i stødet.

En forlængst afdød mand fortalte, at han i sin ungdom var med til at danse »tørvestykket« paa en gaard i Viby. Han tillige med gaardmanden og byens smed dansede rundt om gaardmandens to træsko og smedens hat. Dansen gik uden ophold, og uden at nogen berørte de henlagte genstande, indtil gaardmanden havde slidt fødderne ud af sine rødstribede, hjemmestrikkede strømper — han dansede nemlig paa strømpesokker.

Ved gilderne foregik ogsaa forskellige lege, men det var dog særlig ved fastelavnstid et saadant forefaldt. Saaledes foranstaltedes der undertiden en kappestrid mellem en karl og en pige om, hvem der først naaede et resultat, idet man begyndte legen samtidig: Medens karlen skulle løbe en hane træt, skulle pigen indsamle en snes æg, der var henlagt i en lang række med større og større mellemrum udefter. For hvert æg skulle hun tilbage til kurven og lægge det i og saadan videre efter det næste, og selvfølgelig maatte æggene ikke beskadiges.

For tilskuerne var det vel meget fornøjeligt, for karlen og pigen en mindre behagelig, varm omgang; men hvad maatte den arme hane ikke døje, naar den for af sted over stok og sten med karlene i »hælene« paa sig.

Solpindt var et spil, der for 60 aar siden var almindeligt paa Hedeboegnen. Spillet bestod i, at man ved en større sten almindelig kaldet »Grødfitten« anbragte en »lillepind« af en halv alens længde paa skraa op imod stenen. Med en »storpind« af en god alens længde kastede man lillepinden ud til de deltagere i spillet, som var ude, og hvis opgave det var at gribe lillepinden og derefter med denne slaa spilleren ud ved at ramme storpinden, der ligeledes blev lagt paa skraa op imod stenen. Der var 3 tempi i spillet, nemlig: Kastning, slaaning og nimsning. Nimsningen hørte der særlig øvelse til, og det var ikke altid lige behageligt at gribe lillepinden i flugten, naar der var god fart paa, men charmen ved at gribe den bestod i, at man samtidig fangede »to lege«. (Ret til at spille to gange, til man blev slaaet ud). Baade ungdommen og børnene spillede dette spil. Naar de mindre børn var med i spillet, hed det som regel fra de større: »Han er for lille, han kan ikke nimse, maa jeg nimse for ham«.

Men, selv om ungdommen i gamle dage havde en del fornøjelser, saa var det dog meget lidt, man i almindelighed tog bort fra hjemmet i forhold til

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

nutidens ungdom. En forlængst afdød kone, der var barnefødt i Gadstrup, har saaledes fortalt meddeleren, at hun var 32 aar, før hun naaede at aflægge besøg i nabobyen Ramsømagle.

Mikkelsdagene er et par festdage, som forlængst er forsvundne, men som i fortiden var karakteristiske for Hedeboegnen. De afholdtes den 29. og 30. september — én dag kunne ikke gøre det —. De var egentlig en høstfest, hvortil alle, der havde arbejdet med ved høsten paa gaardene, blev indbudt, og indbydelsen gjaldt ogsaa arbejdernes hustruer og børn. Man blev indbudt til middagen, der den første dag bestod i kraftig »mikkelmussuppe«*) og »peberrodskød«. Andendagen fik man risengrød og klipfisk. Efter middagen gik mandfolkene en tur ud i stakhaven og saa paa stakkene, idet man sammenlignede størrelsen af stakkene med høsten fra tidligere aar. I adskillige gaarde satte man i fortiden stakkene inde i gaardene, hvad dog af hensyn til brandfaren senere blev forbudt. Eftermiddagene fordrev de voksne med kortspil, medens børnene spillede »solpindt« udenfor gaardene. Paa enkelte større gaarde var der dans i laden. En landsbymusikanter fra Gadstrup spillede saaledes i samfulde 50 aar ved mikkelsdagsgilderne paa Skalstrupgaarden.

Oldermandsgilderne hører ogsaa til de festdage, der er forsvundet, men da det ikke altid gik lige ædrueligt til ved disse gilder, var det kun godt, de forsvandt. Det var dog ikke alle steder, de formede sig som drikkegilder, og der berettes saaledes, at i Ramsølille var gaardmændene gennemgaaende meget afholdne i forhold til datiden. I denne forbindelse kan anføres, at i en artikel om Hedeboegnen berettes som karakteristisk for Ramsølille, at folk i denne by godt kunne sidde i samtale om tidens spørgsmaal en hel aften uden ellers at nyde noget. Et træk, der ogsaa vidner om afholdenhed i en tid, hvor denne ikke alle vegne var lige højt i kurs.

Risengrød var i gamle dage en staaende ret paa Hedeboegnen saavel ved glædes- som sørgefester, og naar man hørte folk, som havde smagt risengrød i de dage, fortælle om den, forstod man, at det var risengrød af første klasse. Det var en hædersbestilling ved en begravelse at blive inviteret til at lave mad og varte op, og den, det paahvilede, kom ikke med i kirken. Imens blev risengrøden kogt i den store bryggerkedel. En 90-aarig fhv. gaardejer fra Ramsølille har meddelt, at ved hans farmors begravelse i 1868 saa han en gaardmand fra Ramsølille, der rørte i kedlen med en grødstikke, hælde hele bøtter med smør og fløde fra fulde trepægleflasker ned i gryden. Saadan en grød skulle nok komme til at smage godt.

★

Bytyren i Gadstrup

Medens det, der er fortalt om i det nærmest foregaaende, nu tilhører en svunden fortid, er bytyren i Gadstrup nutidig virkelighed, skønt bytyrinstitu-

*) **Mikkelmus eller Mikmus betyder mikkelsmessen, messen for ærkeenglen Michael, der har givet navn til mikkelsdag.**

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

tionen tilhører det landsbyfællesskab, der ellers overalt i vort land forlængst er blevet opløst. Den dag i dag kan gaardmænd og husmænd fra Gadstrup bylav trække deres køer til bytyr. Dyret staar opstaldet hos statshusmand Ejnar Jensen, matr. nr. 1 b, Gadstrup Præstemark, der er bortsolgt fra Gadstrup Præstegaard ved dennes udstykning i 1927. Ejeren af matr. 1 b er forpligtet til at holde denne bytyr mod et aarligt vederlag paa 100 kr. fra Gadstrup-Syv pastorats præstelønningskasse. At præstelønningskassen stadig skal udrede disse 100 kr. fortæller, at forpligtelsen til at holde bytyr oprindeligt har paahvilet præsteembedet.

Om denne forpligtelses oprindelse fortæller en arealberegning over præstegaarden, udfærdiget af matrikulskontoret i december 1876 (Præsteembedets arkiv), hvori det meddeles, »at Byens Tyrejord, Salløv Eng kaldet, med 2 Fjk. uprivil. Hartkorn, for hvis Afbenyttelse Præsten holder Tyr og Orne for Byen, er inddraget under Præstegaarden«. Når dette er sket oplyses ikke, men det maa i hvert fald være sket før 1752, da Jacob Ebbesen blev det nye Gadstrup-Syv pastorats første sognepræst.

Ramsø-Thune Herreders justitsprotokol for 1749—59 ved nemlig at berette om en retssag, som hr. Jacob Ebbesen i juni 1750 anlagde netop i anledning af bytyren. Han indstævnede fire bymænd fra Gadstrup, fordi de havde indfundet sig i præstegaarden og lagt beslag paa et nybeslaaet hjul til præstens vogn. De indstævnte forklarede, at de havde handlet paa samtlige bymænds vegne. Bymændene fra Gadstrup, Ramsølille, Ramsømagle og Ramsøgaarde havde været samlet paa »Høyen« for at drøfte fællesfangsten, disse byer havde med hinanden. Man havde ogsaa drøftet tyrejorden i Gadstrup, som præsten synes at have inddraget uden at stille nogen tyr til afbenyttelse. Bymændene forlangte 10½ mark i erstatning for det foreløbige tab. Dette ville præsten ikke udrede. Man havde derfor efter fælles beslutning sendt de fire bymænd ned i præstegaarden for at tage det omtalte vognhjul i pant. Efter tre retsmøder naaede man til en mindelig ordning: Præsten fik sit vognhjul igen, men maatte betale de 10½ mark og i fremtiden forpligte sig til at stille en ung tyr til raadighed. Dog fik han betinget sig, at bymændene, hvis tyren døde af den grasserende kvægsyge, skulle deltage i købet af en ny tyr. Desuden maatte bønderne betale præsten hans omkostninger ved processen med 4 rigsdaler.

Derefter hvilede forpligtelsen uantastet paa præstegaarden de næste ca. 175 aar. I de gamle forpagtningskontrakter helt op til udstykningen af præstegaardsjorden paalagdes det de skiftende forpagtere at fyldestgøre denne pligt. Mærkeligt nok taler hverken den gamle retssag eller forpagtningskontrakterne om præstegaardens pligt til at holde orne. Den synes i praksis lige saa stille at være gledet ud, formodentlig fordi den ingen betydning har haft.

Da præstegaarden blev udstykket i 1927, blev sagen aktuel igen. Menighedsraadene syntes med rette, at nu maatte tiden være inde til at ophæve den gamle forpligtelse, men det var der en af Gadstrupgaardmændene, der

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

ikke syntes, og saa maatte der fortsættes. Efter nogen tovtrækning mellem menighedsraadene og jordlovsudvalget, der nok ønskede at overtage jorden, men ikke bytyrsforpligtelsen, blev der til sidst fundet frem til den nuværende ordning, hvorefter parcel matr. 1 b skal holde tyren mod det ovenfor omtalte tilskud paa 100 kr. aarlig fra præstelønningskassen. Med passende mellemrum maa sognepræsten overfor den høje stiftsøvrighed bevidne det ærværdige dyrs eksistens, saa tilskudet kan betales. Det sker ved en afkortning i jordrenteydelsen for vedkommende ejendom. Om tyrens kvalitet siger forpligtelsen intet. Her gælder det, at en tyr er en tyr, og for ikke saa mange aar siden var bytyren et pragtstykke af en albino. For faa aar siden søgte man paany at faa ordningen, der dog vist nærmest maa betragtes som en historisk mærkværdighed uden nogen praktisk betydning, ophævet, men atter var der blandt bymændene een standhaftig, der sagde nej med det resultat, at Gadstrup by stadig kan møde frem med det sikkert helt enestaaende fænomen, en bytyr maa siges at være i disse kvæginseminationstider.

BRORDRUP

(1257 Brorthorp) hørte oprindelig til Vor Frue sogn i Sømme herred. I aabent brev af 1539 forordnede Chr. III, at Darup og Øde Hastrup bønder samt hedemøllen, der tilforn hørte til de nyligt nedlagte Allehelgens og Sct. Peders kirker i Roskilde, herefter ogsaa skulle høre til Vor Frue kirke. Brordrup nævnes ikke i dette kongebrev; saaledes siger matriculen af 1680, at den ligger i herredet til Vor Frue sogn, men med gejstlig ret til Gadstrup sogn i Ramsø herred. Det ser ud til, at Brordrup i gejstlig henseende i en meget lang aarrække har hørt til Gadstrup sogn, velsagtens som følge af de komplicerede gejstlige sogneinddelinger i det med kirker og klostre saa velforsynede Roskilde. Om grunden til, at Brordrup i kirkelig henseende blev tillagt Frue sogn ved overleveringen at fortælle, at før reformationen maatte ingen frugtsommelige kvinder paa vejen til kirke gaa over rindende vand. Af samme grund siges landsbyen Øm, som nu hører til Glim sogn at være tillagt Syv sogn.

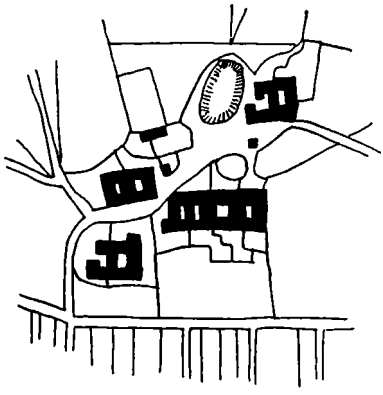

Brordrup 1801

Brordrups verdslige tilknytning til Gadstrup-Syv maa være sket paa et langt senere tidspunkt. Saaledes betegner Sterm: »Beskrivelse over Københavns amt 1838« endnu Brordrup som hørende til Vor Frue sogn, dog med kirke- og skolegang i Gadstrup. I middelalderen hørte Brordrup bys gaarde

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

under Roskilde bispestols gaard Bistrup. Efter reformationen 1536 blev alt bispegods inddraget under kronen, og Bistrup lagdes under Roskildegaards len, hvilket fremgaar af kongl. sendebrev af 19. februar 1607 til lensmanden paa Roskildegaard om at brevviserne Peder Jensen og Rasmus Andersen, kronens tjenere i Brordrup, havde berettet, at deres gaarde med bo, boskap, korn, fetalje, quæg og alt hvad de havde, for kort tid siden var brændte, og at de af den grund ikke kunne udrede deres resterende landgilde. De fritoges for at svare dette aars landgilde og fik anvisning paa nødtørftigt bygningstømmer i kronens skove i Roskildegaards len. Ved gavebrev fra kongen, dateret 18. november 1661, blev Bistrup gods overdraget til Københavns borgere og henlagt under magistratens styrelse. Ifølge Chr. V's matrikel 1682 var der i Brordrup 9 gaarde, som 1744 blev til 10, alle under Københavns magistrat. Fra 1713 foreligger en beskrivelse af Brordrups tilstand. Man undersøgte, om bygningerne var tilbørlig vedligeholdte, om ildstederne var forsvarlige, om der var fornøden besætning, om køkkenhaven var indhegnet, som den skulle være, og om hvilke restancer fæsterne havde, 4 gaarde betegnedes i god tilstand, de øvrige »slet og ret« og een ikkun temmelig slet. Et par ildsteder var ganske uduelige, de andre kunne passere. Alle fæsterne synes at have haft den fornødne besætning. Køkkenhavernes indhegning kunne ogsaa de fleste steder passere. Kun paa to gaarde omtaltes brønden, og i begge tilfælde var den meget brøstfældig. Restancerne varierede fra 8 til 120 rdl., og fæsteren med den største restance havde endda taget 5 tdr. korn til laans. Om den ene fæster (matr. nr. 2) faar man at vide, at han er en god bonde, men ligger ganske svag af benbrud.

Ved udskiftningen, som afsluttedes 1801, deltes jorderne i 2 kredse, en indre og en ydre, med 5 lodder i hver kreds. Lodderne fordeltes ved lodtrækning, og 5 gaarde flyttedes fra landsbyen ud paa deres lodder. Tilbage i selve byen laa i 1838 5 gaarde, 4 huse med jord og 1 uden. Yderligere bør det anføres, at en udlod paa 1½ td. hartkorn var tilfæstet Langvads mølle. I sidste halvdel af forrige aarhundrede overgik de fleste ejendomme til selveje.

Før udskiftningen var alle gaardene i Brordrup tvillinggaarde, der havde 7 længer, hvoraf midterlængen var delt paa tværs med en halvdel til hver gaard. Matr. nr. 2 (N. Klausen) laa saaledes dengang vest for gadekæret og var sammenbygget med matr. nr. 4 (Th. Dilling Hansen). Det samme var tilfældet med matr. nr. 5 (Vilhelm Christensen), der var sammenbygget med Nordgaarden matr. nr. 9 (Rovsing Nielsen). Ved udskiftningen blev matr. nr. 2 flyttet over paa den østre side af gadekæret, og samtidig udflyttedes matr. nr. 10, »Skærsholm«, til sin nuværende plads. Denne gaard blev yderligere afskaaret fra byen, da Masnedsundbanen blev anlagt i aaret 1870. Om gaardene i Brordrup kan forøvrigt oplyse, at alle gaardene i selve byen paa en undtagelse nær er slægtsgaarde, der over 150 aar har været i samme slægts eje. Da magistratsgaardene ikke havde navne, er alle gaardnavnene i Bror-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

drup af nyere dato. Fra fortiden kan nævnes, at i Gadstrup kirkebog er anført følgende: »Løverdag den 18. Februar 1786 jordet *Gmd. Christen Jensen* af Brordrup, som havde været Gadstrup Kirkes Værge i 30 Aar og var Gaardmand i 54 Aar, 79 Aar gammel«. I samme gaard, matr. nr. 5, der ogsaa i sin tid var slægtsgaard, var ejeren, gdr. *Jacob Nielsen,* og senere hans søn, *Niels Johs. Nielsen,* i 60 aar kirkeværger for Gadstrup kirke. Gdr. Jacob Nielsen var sognefoged i Gadstrup sogn i 41 aar og var dekoreret med Dannebrogskorset. Efter salget af gaarden boede han i en aarrække i et hus paa slotsbakken og døde 1928, 85 aar gammel.

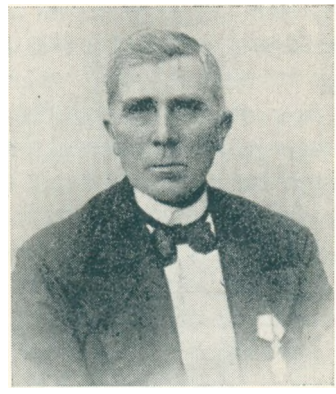

Sognefoged Jac. Nielsen.

Engene mellem Brordrup og Gadstrup var i tidligere tid en sø, der stod i forbindelse med Ramsø. Der var baadsejlads paa søen, og baadlejet fandtes ved matr. nr. 1 i Brordrup. Da Ramsø udtørredes i aaret 1804 forsvandt ogsaa vandet fra søen mellem Brordrup og Gadstrup. Men efter strenge snevintre kunne man i hvert fald for en del aar siden, naar engene efter tøbrud stod under vand, danne sig et godt begreb om, hvordan det samlede søareal saa ud i sin tid.

I sommeren 1941 blev der i engen udfor Brordrup fundet en lille baad, der er fremstillet af en udhulet træstamme. Nationalmuseet i København besigtigede fundet. Baadens alder kunne ikke nærmere fastslaas; den blev nedgravet igen paa findestedet for senere at overdrages til Roskilde museum.

Sommeren efter fundet af baaden blev der i umiddelbar nærhed af samme sted fundet et menneskeskelet, hvoraf kraniet er indsendt til Nationalmuseet i København. Hvorvidt skelettet har nogen forbindelse med baaden hører til de ting, der ikke kan opklares.

Et fænomen, der ogsaa hører Brordrup enge til i svunden tid, var lygtemændene. De ældre beboere her paa egnen husker endnu lygtemændene, der efter mørkets frembrud ligesom ildtunger hoppede hen over engene. Man siger, det kom af, at engene dengang var mere svovlholdige, end de er nu. Derfor er lygtemændene forsvundet med tiden.

Peder Hansen, Pederslyst, fortæller: I 1807 aflagde englænderne besøg i Brordrup hvor de kom ind paa matr. nr. 3 Bavnebjerggaard. Senere fortalte man altid, at det var englændernes skyld, at brostenene i gaardens indkørselsport var saa toppede. Englænderne tunge færdsel igennem porten havde trykket nogle af stenene ned. De ubudne gæster kom for at faa foder til hestene, og da det var i høsttiden, tvang de bønderne til at skære toppen af havrenegene til hestefoder.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

UDSKIFTNINGEN I BRORDRUP 1801

Aaret 1801, tirsdagen den 5te juni, blev i anledning af Brordrup bys udskiftning foretaget møde i Brordrup af byens samtlige gaard- og husmænd samt Langvads møller *Niels Sørensen,* i overværelse af hr. landinspektør *Munch* og forvalter *Albrecht* ved Bidstrup gods. Der blev fremlagt kort og beregninger over byens marker samt den i disse dage foretagne taksationsforretning over jorderne. Hvad angik udstykningen af byens jorder ansaa baade landinspektøren og forvalteren det for rigtigt at udflytte de 5 af byens 10 gaarde, saa meget mere som gaardene laa sammenbygget to og to. Derefter ville inspektøren afsætte en indlod til hver to gaarde og en udlod til hver to gaarde, hvilket han lovede at afpasse, saa lodderne fik passende figurer. Gaardmændene vedtog da, at de 5 udflyttere skulle hjælpes af de 5, der blev tilbage i byen. Udflytningshjælpen fastsættes til 90 rdl. til hver, 8 læs langhalm, et læs løst halm og gødning til 1½ td. land sædeland. Angaaende de fraflyttede gaard- og havepladser forbeholder udflytterne sig samme.

9 tdr. land mellem Roskildevejen og Kamstrup marker udlagdes til byens 4 husmænd. Afgiften sattes til 1 skilling pr. skp. land at betale gaardmændene hvert aars pinsedag, første gang næste aar eller saa snart udskiftningen var gennemført. Da der ingen skole var i byen, og mændene forhen har afgivet jord til Gadstrup skole, foretages intet i saa henseende.

Den 29. juni samme aar samledes parterne til nyt møde i Brordrup, hvor der foretoges lodtrækning om, hvem der skulle udflytte. 2 gaardmænd vedtog godvillig uden lodtrækning at udflytte, og der fastsattes endvidere frivilligt udflytningshjælp til hver af de paagældende gaarde, varierende fra 260 rdl. til 170 rdl., ligesom der foretoges lodtrækning om udlodderne.

Til at bistaa ved taksationsforretningen blev af retten udmeldt gaardmændene *Lars Thomsen* af Jersie og *Jørgen Olsen* af Tune, som efter foregaaende aftens varsel mødte i bemeldte Brordrup og foretog Taksationsforretningen. Taksationen blev fremlagt og læst inden Ramsø-Thune herreders ret fredagen den 12 jun 1801. Udskiftningsforretningen blev paa herredstinget underskrevet af stokkemændene *Christen Pedersen* af Vindinge, *Peder Sørensen* af Tune, *Anders Carlsen* af Kamstrup og *Peder Povelsen* af Tune.

SMEDEN I BRORDRUP

Historien beretter, at det var smeden i Brordrup, der i sin tid indirekte var skyld i, at Mejercrones stiftelse i Roskilde blev oprettet i aaret 1739. Afdøde professor *J. Kornerup,* Roskilde, har i sin ungdom hørt følgende historie, som han i aarbog for Historisk Samfund for Københavns amt for aaret 1924 gengiver saaledes:

En mil syd for Roskilde ligger den lille landsby Brordrup. Her levede i gamle dage en smed, hvis kone var en heks.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

En sct. hansaften havde konen meget travlt ude i køkkenet, hvor hun havde en stor gryde paa ilden. Da hun manglede noget til den hekseret, hun lavede, saasom nogle urter og et par snoge, kaldte hun manden ud, for at han, mens hun var borte, skulle se til gryden, at den ikke gik af kog. »Men«, sagde hun, »pas paa og løft endelig ikke paa laaget«.

Det lovede smeden ogsaa, men da konen var gaaet, begyndte det at syde og hvisle ganske forskrækkeligt i gryden. Smeden blev noget underlig ved dette her og nysgerrig efter at vide, hvad der var i gryden. Jeg kan jo, tænkte han, bare lette en kende paa laaget, og titte ned, det er vel ikke saa farlig. Saa lettede han paa laaget, men i det samme slog en vældig lue op af gryden, og Fanden steg op af den, greb smeden i nakken og fo'r op gennem skorstenen med ham og i en susende fart igennem luften. Pludselig dalede de ned og sank igennem et dybt hul ned i jorden. Da den forfærdede smed kom til sig selv og saa sig om, laa han i en hule, der var hed som en kakkelovn og oplyst af røde flammer. Han kunne nok tænke sig, hvor det var, han var kommet hen, og bandede sin nysgerrighed. Fanden saa han ikke meget til, men han fik øje paa et par vindtørre personer, der sad ved ilden og spillede skak, og han syntes, han skulle kende den ene. Jo, ganske rigtigt, det var jo den velbyrdige geheimeraad Meiercrone, der sad dér. Geheimeraaden kendte straks smeden og sagde til ham: »Ja, det er saamænd ikke for min fornøjelses skyld, at jeg sidder her og spiller skak og bliver halvt stegt af ilden. Men hør, min gode mand, du kan gøre mig en tjeneste, naar du kommer tilbage til Roskilde«. »Ja«, siger smeden, »men jeg kommer der vist aldrig mere«. »Vær rolig, naar natten er omme, har hans majestæt ikke længere nogen magt over dig, men maa aflevere dig. Hør, du skal gaa hen til min kone og fortælle hende, hvor jeg er, og hvad jeg lider, fordi jeg aldrig har tænkt paa mine fattige medmennesker. Sig, at hun skal bøde paa min synd ved milde gaver i mit navn. Til bevis paa, at du taler sandhed, tag saa min nathue, den kender hun godt«.

Han tog nathuen af sit skaldede hoved, og smeden lovede at bringe bud og besked. Straks efter var Fanden der igen, greb smeden i sine kløer og fo'r af sted med ham saa hurtigt, at vinden peb om ørene paa dem. Til sidst dalede de ned og strøg hen ad jorden, men Fanden magede det saa ilde, at han huggede smedens tæer imod nogle store sten. »Gud Fader bevare mig!« skreg smeden, men ved Guds navns nævnelse maatte Fanden slippe ham, og han faldt til jorden. Et par mænd, som kom gaaende, fandt smeden, og han kunne af deres tale høre, at det var nordmænd og erfarede, at han var faldet ned oppe i Norge. Efter mange genvordigheder naaede den Brordrup smed tilbage til Roskilde, og da han saa domkirkens spir og gik op ad Algaden, kom han i hu, hvad han havde lovet geheimeraaden i helvede. Han gik op til enken, der først ikke ville tro, hvad han fortalte, men da hun saa nathuen, forfærdedes hun. Smeden naaede lykkeligt hjem til Brordrup, hvor man troede, han var omkommet. Men fruen oprettede Meiercrones stiftelse for

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

trængende enker. Meiercrones stiftelse blev oprettet 1. maj 1739 med et hus ved domkirken og en grundkapital paa 1000 rigsdaler af *Christine Schrøder*, enke efter diplomaten *Henning Meiercrone* (født 1645, død i Roskilde 28. juli 1707), og hendes søsterdatter frk. *Marie Christina Meyer*. Endnu den dag i dag ligger denne stiftelse nede ved domkirken og har været til velsignelse for mange.

RAABHØJ

ligger i det sydlige hjørne af marken paa Nordgaarden, matr. nr. 9 af Brordrup. Navnet findes i markbogen 1682, men maa være gaaet af glemme, thi paa udskiftningskortet af 1801 findes det ikke, og markerne der omkring kaldes da for ræveagre; formodentlig har der været rævegrave i højen. Hvornaar højen er bleven jævnet og overpløjet vides ikke. Gravkammeret i midten blev fundet 1947, og samtidig blev der fundet en lille broncedolk og 6 flintsave. Ved Nationalmuseets undersøgelse viste det sig, at det først har været en almindelig runddysse fra stenalderen, nogle af randstenene findes endnu inde i højen. I broncealderen har man saa fjernet overliggeren og taget graven i brug igen, samt foretaget flere begravelser rundt om i højen. Man har saa opkastet en meget stor høj og omkranset den med store sten, hvoraf i hvert fald findes ca. 30 sten i den sydlige del af højen. Højen vil blive sat i stand og fredet.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

RAMSØLILLE

I 1421 udstedte priorissen i Roskilde Sankt Agnethe Kloster, Kirstine Jensdatter, et mageskiftebrev[1]), hvorved dette kloster til gengæld for andet gods fik bispetienden af Ramsømagle, Ramsøgaarde og »Ramsyølillæ«. Her fremtræder byen for første gang i de historiske kilder. Der er dog ingen tvivl om, at den er langt ældre. Oldsagsfundene viser, at der allerede i stenalderen har færdedes mennesker her, men naar den egentlige bydannelse har fundet sted, ligger hen i det dunkle. Det er ejendommeligt, at Ramsølille trods den relativt store afstand fra selve Ramsøen har faaet navn efter den. Paa grund af beliggenheden ligger det fristende nær at antage, at selve Ramsø (Ramsøgaarde) er den ældste bebyggelse, hvorfra først Ramsømagle og derefter Ramsølille er koloniseret. Navne som Ryebakke, Risagre og Lundeagre fortæller om oprindelig skovbevoksning.

Roskildegaards lens extraskatteliste 1629—33 nævner i byen 7 landboer, 2 gaardsæder og 4 husmænd. I 1653 og 1656 nævnes samme fordeling. Ved Fr. III.s matrikel 1664 springer det i øjnene, at tre af byens gaarde betegnes som øde, hvilket sikkert skyldes de ulykkelige svenskekrige 1658—60, som forvoldte megen skade paa disse egne. I 1664 nævnes 3 gaarde tilhørende Københavns universitet, 2 gaarde som gejstligt gods og 3 magistratsgaarde, som var en del af den gave, kongen 1661 skænkede Københavns borgere for tapperheden under svenskernes belejring af byen. I matriklen 1664 synes den ene gaard (gaardsæde) at mangle, men i Chr. V.s matrikel 1682 nævnes igen alle 9 gaarde: Magistraten 3, universitetet 3, Roskilde domkirke, kansleren Peder Reedtz og kongl. ryttergods hver 1. Desuden nævnes der i 1682 to husmænd, som driver Gadstrup kirkes jord i Ramsølille. Domkirkens gaard (nuv. matr. nr. 1) var den ene af ødegaardene efter svenskekrigene, og den var ogsaa øde, da domkirken i 1682 erhvervede den. I omtrent 100 aar herefter var der trange kaar paa denne gaard. Den første fæster fik straks 3 aars frihed for landgilde, og alligevel kunne han ikke klare sig. Fæster efter fæster maatte forlade gaarden paa grund af restancer og armod. Først da *Thomas Christensen* i 1759 rykkede ind som mand paa gaarden, kom der en slægt, som evnede at holde den. Gaarden deltes 1864, og paa den ene halvdel, matr. nr. 1—b, Balsholm, holder den sig stadig.

I 1700-tallet var forholdene i Ramsølille som i de fleste af egnens andre landsbyer. Byfællesskabet kompliceredes noget ved, at byens fæstere havde 4—5 forskellige »herskaber«. Paa den anden side var herskaberne tilpas paa afstand, saa hoveri og andre byrder ikke tyngede saa haardt som f. eks. i Viby. De eneste forpligtelser, Ramsølillebønderne havde udover de aarlige udgifter, var herskabskørslerne. Disse formede sig f. eks. paa den maade, at bønderne maatte stille med deres køretøjer i Roskilde og transportere medlemmer af magistraten til byens gods paa Hvalsøegnen.

Da tiden for landboreformerne gryede, viste det sig, at bønderne ikke var

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

saa forkuede, at de ønskede de forandringer, en udskiftning kunne bringe. De vidste, hvad de havde, og saa med skepsis paa det nye. I 1783 stilledes de første gang over for den nye tid. Generalkrigskommissær *Brown* til Benzonseje forlangte sine hovedgaardsjorder udskiftede og grænserne mod Ørsted og Ramsølille regulerede og fastlagte. Derfor holdtes der 29. oktober aastedsmøde[2]) ved markskellet, hvor disse jorder mødtes. Foruden bønderne var der udsendte repræsentanter for deres forskellige herskaber. For Ramsølilles vedkommende besaa man markskellet og hegnet mod herregaardsmarkerne, og man blev enige om, at en del krumninger og bugter skulle rettes ud; paa den maade kunne hegnet ogsaa blive kortere og lettere at vedligeholde Skellet blev fastlagt saaledes: I lige linie fra det saakaldte Rye led ved Ørsted mark til Benzonejes markhus »Søndre Risbyhus«. Fra dette videre i lige linie til »Nordre Risbyhus«. Herfra en lige linie mod øst til den nærmeste »hule« og videre i en bugtning og derefter en lige linie til det yderste markskel ved Ulvemosen. Det blev overdraget landvæsenskommissær *Schiønning* at afmærke disse grænser med pæle. Alle repræsentanter for Ramsølille erklærede, at de ingen forandringer havde ønsket, og at de derfor ikke var interesserede i udgifter af den grund. Derefter paatog Brown sig omkostningerne. Det kunne han sikkert ogsaa staa sig ved; thi ved den nye afgrænsning ville han vinde lidt jord, for hvilken han dog skulle udrede et mindre vederlag til bønderne i forhold til den andel, hver især maatte afgive. Landinspektøren skulle opmaale, hvad hver afgav, og ogsaa fordele vederlaget. Dette blev dog ikke bragt i orden, før der var afholdt nyt aastedsmøde, og det fandt sted 9. oktober 1786, hvor Benzonseje desuden forlangte sin ødegaards jord under Ramsølille bymark udskiftet af fællesskabet. Denne øde jord var byens niende gaard (nuv. matr. nr. 9) og oprindelig det ene gaardsæde, som Benzonseje

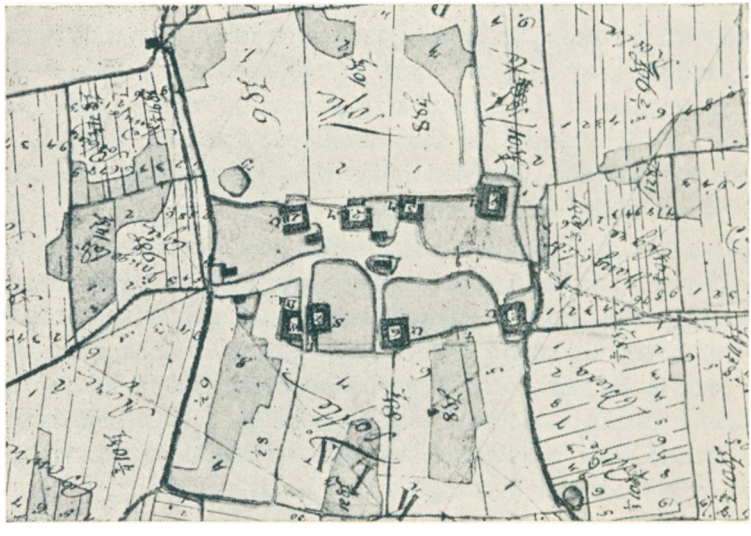

Udsnit af udskiftningskort_1784.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

havde erhvervet og nu dyrkede sammen med hovedgaardsjorden. Matr. nr. 9 er nu forenet med matr. nr. 7 (Maglegaard). Foruden de før nævnte skel fastsattes nu ogsaa grænserne mod de andre landsbyers jorder. Skellet mod Salløv, som bestod af et risgærde, skulle være uforandret og vedligeholdes som forhen. Mod Gadstrup og Ramsømagle rettedes nogle mindre bugtninger, og nyt hegn opførtes. Mod Ørsted var skellet allerede reguleret, da denne by blev udskiftet. Paa mødet blev det bestemt, at den øde gaards jord (nyt hartk. 2 tdr. 3 skp. 1¾ alb.) skulle tages som et samlet stykke af den saakaldte Gallemarks østre ende. Byens folk kaldte altid senere denne jordlod for Fjerdingen. Til lodden lagdes en vej af 10 alens bredde fra Benzonseje til »høfden mellem Riisagre og Liusbierg«. Denne vejs istandsættelse og vedligeholdelse var Ramsølilles bønder uvedkommende. Ved denne lejlighed drøftèdes ogsaa Ramsølille bys almindelige udskiftning, men det var der ingen interesse for, »da samtlige jordbrugere (ikke lodsejere) for tiden ikke fandt det tjenligt«. Udskiftningen gennemførtes i 1799. Det gamle udskiftningskort er fra 1784 og fremkom som følge af de foran omtalte forhandlinger om byens grænser. Det interessante kort viser, hvorledes Ramsølille har set ud helt fra middelalderens dage. De gamle tofter, hvis bredde var afgørende for, hvor stor andel af bymarken hver enkelt gaard havde ret til, er tydeligt afmærkede. Det ses, at byens 8 gaarde laa i to rækker — en nordlig og en sydlig. De indhegnede tofter laa bag gaardene, ogsaa i en nordlig og en sydlig række. Midt gennem byen strakte den uregelmæssige bygade sig, overalt kranset af stengærder. Naar vangeleddene for enderne af bygaden var lukkede, var landsbyens lille, fredelige verden hegnet overalt. Det var ligesom landsbyen til alle sider vendte vrangen udad. Retsiden saas kun fra bygaden, i hvis centrum — som paa en ø i gaden — der laa et hus lige ud for indkørslerne til en gaard i den nordlige og en i den sydlige side af gaden. Ved den sidstes indkørsel (matr. nr. 6) var der en vanding, adskilt fra gaardens møddingssted ved en forhøjning. Her paa byens centrale sted maa bystævnet være holdt, næppe ved gadekæret, som endnu ligger paa matr. nr. 4, Ejegaards gamle toft, der ved udskiftningen henlagdes til Risagergaard. I slutningen af forrige aarhundrede slog lynet ned i et stort asketræ ved indkørselen til nuv. matr. nr. 6. Lynet sprang over i gaarden, som nedbrændte, og med den brændte byens gamle oldermandshorn[3]). Efter branden opførtes gaarden uden for byen. Det gamle kort viser, at den niende gaard allerede da var borte. En mundtlig tradition vil vide, at den som det ene gaardsæde har ligget i det store vænge mellem nuv. Vinkelgaard og Øregaard, netop paa det sted, hvor vejen til Ramsømagle nu er kommet til at gaa.

De oprindelige 4 huse i byen blev efterhaanden til 6, som alle havde jord eller fik det ved udskiftningen. En gaard afstod 2—3 tdr. land til husmanden som vederlag for hans græsningsret under fællesskabet. Nu var der den hage ved sagen, at husmandsjorden ikke var særskilt skyldsat; skatterne og jorde-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

bogsafgifterne paahvilede stadig gaardmændene, som holdt sig skadesløse ved husmændenes arbejde og deres jordpenge. De 2—3 tdr. land hørte altsaa juridisk set til gaarden, men var alligevel husmændenes lovlige ejendom. Dette var en stor fordel for gaardmændene, som forstod at udnytte situationen. Omkring 1850 traf man de fleste steder den rimelige ordning, at gaardmændene atter gav afkald paa jorden, mod at husmændene overtog deres del af skattebetalingen. Københavns magistrat havde gods i ca. 80 landsbyer, men kun i 4 af disse vægrede bønderne sig ved at yde husmændene denne retfærdighed; Ramsølille var en af disse fire[4]).

Gaarde og huse i Ramsølille:

Lars Thomsen, født paa *matr. nr. 1* i 1824 har nedskrevet nogle oplysninger om Ramsølille i forrige aarhundrede. Ved at supplere hans optegnelser kan følgende oplyses. Hans egen fødegaard er allerede omtalt, men det kan desuden anføres, at den udflyttedes fra sin plads i byen 1812. Den var sammenbygget med matr. nr. 8 og havde kun tre længer. Skellet ind til naboen dannedes af dennes fjerde længe, som havde nogle »glugger« i væggen. Disse »glugger« stoppedes med møg, for at naboerne ikke skulle kigge ind til hinanden. Vinkelgaard, *matr. nr. 2,* laa oprindelig ved bygadens nordlige side. Gaden er nu ført nord om gaarden, der oprindelig tilhørte universitetet. Som de andre universitetsgaarde blev den selveje, antagelig i tidsrummet 1821—30. Da baade mand og kone paa gaarden døde omkring 1830, erhvervedes den af Lars Thomsens svigerfader Niels Jensen. Han ejede i forvejen den før omtalte jordlod Fjerdingen, som nu var solgt fra Benzonseje*). Paa Fjerdingen havde han bygget en lille gaard, og den maatte han afhænde for at skaffe de 1200 rdl., han skulle give for matr. nr. 2, som i 1860 blev delt mellem sønnen Peder Nielsen og svigersønnen Lars Thomsen, der nogle aar forinden havde bygget et hus paa gaardens jord et stykke ude ad vejen til Ramsømagle. Dette hus udvidedes til den anden halvgaard. *Matr. nr. 3,* Øregaard, var ogsaa under universitetet. Til denne gaard købtes Ramsømarken, der ellers var en udlod til matr. nr. 5. *Matr. nr. 4,* Ejegaard, var ogsaa under universitetet og laa før udflytningen i det vænge, som nu hører til matr. nr. 12; ved midten af forrige aarhundrede ejedes den af Bertel Nielsen. Efter ham delte tre af hans børn gaarden. *Matr. nr. 5,* Viekærgaard, hørte under magistraten og blev saa tidligt som 1811 byens første selvejergaard. *Matr. nr. 6,* Risagergaard, er allerede omtalt. Den hørte under magistraten og blev selveje 6. december 1865 i henhold til magistratens salgsplan. *Matr. nr. 7,* Maglegaard, var oprindelig under magistraten. Den laa før udflytningen i det vænge, som nu hører til matr. nr. 16, og maa være blevet selveje samtidig med Risagergaard. *Matr. nr. 8* hørte en overgang under Svenstrup gods. *Matr. nr. 10* var det hus, der laa ved bygaden, lige over for smedien. Til huset hørte Gadstrup kirkes jord i Ramsølille. Nu er huset borte, men jorden hører under matr. nr. 1-b, Bals-

*) Her havde engelskmændene deres lejr 1807.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

holm. *Matr. nr. 11,* Sødgrødshuset, udflyttedes ved udskiftningen, eller maaske tidligere endnu. Ved magelæg er Ramsømarken nu kommet til dette hus. *Matr. nr. 12* ligger i Ejegaards vænge. *Matr. nr. 13* er smedien. Den første smed hed Jacob Carlsen. Indtil han købte huset, havde det udelukkende været drevet som jordbrug. Han byggede selve smedien og senere ogsaa et nyt stuehus, som ligger der endnu i al sin idyl. I 1908 tilkøbtes mere jord og smedien nedlagdes. *Matr. nr. 14* fik huslod af matr. nr. 5, men paa lodden er senere bygget et hus tæt ved Ørsted mark. I stedet tilkøbtes senere en universitetshuslod. *Matr. nr. 15* fik jordlod fra Maglegaard, hvis tofte ogsaa fulgte med. *Matr. nr. 16* fik jord fra Risagergaard og senere tilkøbtes Maglegaards vænge.

En sti gik paa gærdet mellem matr. nr. 5 og 6. Her gik den korteste vej til Ørsted. Midt paa Ryebakke naaede stien den off. vej. Langs vejen gik hovdiget et lille stykke inde paa marken, og det var ikke godt at vide, hvad der kunne skjule sig bag det, for her spøgte det. Hver nat kom en hovedløs herremand kørende fra Benzonseje denne vej og standsede først paa Ørsted torv[5]).

Fra Ryebakke (59 m) er der en vidunderlig udsigt over egnen. Man ser klart Køge bugt, og tidligere kunne man med en god kikkert se 40 kirker.

Sæbefabrikant Peter Thomsen

En dreng fra Ramsølille, der drev det til noget stort, var sæbefabrikant Peter Thomsen. Efter at have været i købmandslære i Vordingborg og København og nogle aar i Amerika, hvorfra han vendte skuffet tilbage til Danmark, begyndte han paa sæbefabrikation i en kælder i København. Efterhaanden udvidedes virksomheden til en større fabrik med udsalg over hele landet, og efter en del aars forløb solgte Peter Thomsen fabriken med samtlige udsalg til Schous fabriker for 2 millioner kroner. Herom er der en historie. — Peter Thomsen fik engang brug for et laan paa 30.000 kr. til sin virksomhed og gik til direktøren for en københavnsk storbank for at laane dette beløb. Nogle dage senere meddelte banken ham, at man desværre maatte afslaa ansøgningen, da man havde undersøgt sagen og fandt, at der i Peter Thomsens virksomhed ikke var bankmæssig sikkerhed for det ønskede beløb. Et par aar senere gik Peter Thomsen paany til den store banks direktør og sagde: »Jeg vil gerne have lov at se bankens regnskab«. »Hvad mener De«, spurgte direktøren. — »Jo«,

Peter Thomsen.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

sagde Peter Thomsen, »da jeg ville laane 30.00 kroner af Dem, forlangte De at se mine bøger. Jeg har nu her i min tegnebog en check paa 2 millioner kroner. Inden jeg betror Dem den, maa jeg naturligvis sikre mig, at Deres bank er tilstrækkelig solid. Man kan jo ikke saadan kaste et par millioner i grams«. — Da den store banks direktør fortalte sine venner om denne samtale med Peter Thomsen føjede han til, at han aldrig havde været saa flov, som han var i hint øjeblik, da Thomsen lagde checken paa to millioner paa bordet foran ham. Som det gaar de fleste, der har arbejdet meget og haft succes, gik det ogsaa for Peter Thomsen; han savnede arbejdet og rejste derfor over til Landskrona i Sverige, hvor han havde andel i en mindre sæbefabrik, og han oparbejdede i løbet af faa aar denne til en større fabrik med 103 butiker fordelt over hele Sverige. Peter Thomsen og hans hustru, fru Emma Thomsen, bestemte i 1937, at renten af deres formue paa 10 millioner kr. aarligt skulle uddeles til hjælp og støtte for fattige unge fra Danmark og Landskrona, der efter endt afgangseksamen ønskede videre uddannelse paa universitetet eller anden læreanstalt. Universitetets rektor, professor dr. theol. Jens Nørregaard udbrød ved legatets overrækkelse: »Dette er den største dag i mit liv, for dette legat er jo endnu større end Holbergs«. Peter Thomsen ejede den største samling af L. A. Rings malerier. Han var kommandør af dannebrog og af den svenske vasaorden.

Lektor Hans Hansen

var født 1869 i Ramsølille som søn af gdr. Carl Hansen og blev student fra Roskilde katedralskole 1888 og i 1895 cand. mag. med dansk som hovedfag og latin og tysk som bifag. Lærer i Fredericia og Silkeborg, inden han 1910 kom til Viborg katedralskole, hvor han i 1920 blev lektor. En af hans venner skrev ved hans død følgende om ham i Viborg Stiftstidende: »Lektors færd var den stille mands. Hans tale var stilfærdig, han talte næsten altid i stilfærdig spøgende form, ikke sjældent med et stænk af sarkasme, som dog aldrig blev bidende. Hans kærlighed var hans bøger — ungkarl som han var — og rørende var det at se ham kærtegne en eller anden udgave af en sjælden bog, af hvilke hans bogsamling indeholdt adskillige. Mærkeligt nok kan man sige, havde han, den sjællandske bondesøn fundet vej til den jydske hedes digter Blicher, og efter kenderes udsagn havde han paa dette omraade arbejdet sig frem til en forstaaelse og et kendskab, som i hvert fald meget faa, maaske ingen, naaede frem til. Resultaterne af dette arbejde nedlagde han i de to bøger om Blicher. Studier over St. St. Blicher og St. St. Blichers barndom og ung-

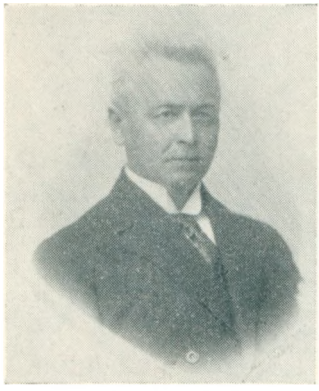

Hans Hansen.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

dom, hvormed han fastslog sin betydning som forfatter. Det havde været hans ønske at faa udgivet endnu et bind om Blicher, men hans noget skrøbelige konstitution tillod ham ikke at faa dette udført ved siden af hans gerning som lærer«.

Rektor Østergaard ved Viborg katedralskole skrev om lektor H. Hansen: »Han havde den smukkeste pietet i alle livets forhold. Pietet over for sin gamle moder, som overlevede ham, mod sin slægt og mod sin egen ungdom og dens tanker, som han aldrig svigtede. Pietet for den danske litteratur, hvis kender og elsker han var, for sit litterære arbejde og ikke mindst pietet for sin virksomhed og skolens elever. Hans finfølelse, hans hensynsfuldhed og hans renhed, den der prægede hans ydre træk, var saa stor, at han ubevidst og ægte, som disse skønne egenskaber var hos ham, ligesom maatte dække dem mod den grove verden under et ikke sjældent helt bidsk og spottende lune, som han formaaede ogsaa at rette mod sig selv. Det er en god mand, der er gaaet bort fra os midt i den gerning, der fyldte hans tid og liv«.

Han ligger begravet paa Gadstrup kirkegaard.

Amtsraadsmedlem, gdr. Peder Jeppesen

var født i Ramsølille den 6. april 1850 og døde godt 83 aar gammel den 4. oktober 1933. Allerede i skoletiden lagde han flid og gode evner for dagen. 17 aar gammel blev han elev paa Hindholm højskole. Senere kom han paa Tune landboskole, hvor landbrugslærer Chr. Christensens undervisning især gjorde indtryk paa ham. 1892, da han var 42 aar gammel, overtog han sin fødegaard i Ramsølille, og hans bysbørn begyndte straks at drage nytte af hans evner og arbejdskraft i det offentliges tjeneste. 1892 valgtes han første gang til medlem af Gadstrup-Syv sogneraad, hvor han havde sæde til 1898. I 1904 blev han paany medlem til 1909. I 1904 valgtes P. Jeppesen til medlem af amtsraadet, hvor han straks blev medlem af økonomiudvalget. Fra 1915, til han 1927 trak sig ud af amtsraadet, var han udvalgets højt ansete formand. I 1909 valgtes han til medlem af skolekommissionen. Da skattelovene af 1903 gennemførtes, blev han medlem af

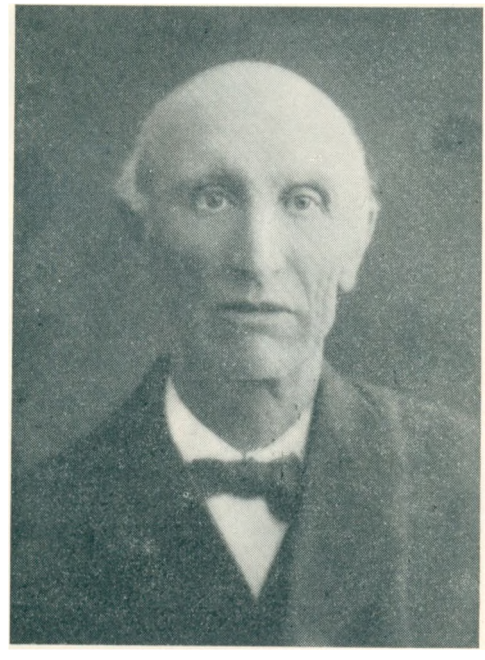

Peder Jeppesen.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

overskatteraadet og havde sæde her, til det raad blev afløst af landsoverskatteraadet. Ydermere var P. Jeppesen landvæsenskommissær i henved 25 aar. Desuden havde han i aarenes løb adskillige lokale tillidshverv. Mest kendt blev han dog for sin lange virksomhed i amtsraadet, hvor han som økonomiudvalgets formand gennem mange aar kom til at øve stor indflydelse. Han kunne som faa sætte sig ind i en sag og udrede dens traade: Han havde en fænomenal hjerne — han var, som der er bleven sagt, den fødte jurist — og en glimrende hukommelse. Han tog tilsyneladende lidt tungt paa sagerne, men man maa beundre den klarhed, hvormed han fremførte sine betænkninger. Han var langt op i aarene den samme glimrende arbejdskraft og en mand, hvem alle i amtsraadet saa op til i beundring og ærbødighed. Stiftamtmand *Ammentorp,* der især samarbejdede med P. Jeppesen, har mere end en gang givet udtryk for, hvad han mente at skylde denne mand personlig og som hjælper i arbejdet. Med P. Jeppesen gik en af denne egns bedste mænd bort, en mand, hvis virksomhed vil leve efter ham. Beskedenhed og tilbageholdenhed hørte med til P. Jeppesens karakteregenskaber, hans retlinede væsen skabte ham venner overalt.

Snedkermester Niels Larsen

blev født 7. marts 1863 i Ramsølille. Forældrene var gaardejer Lars Thomsen og hustru Maren Nielsdatter. En meddeler, der har kendt Niels Larsen fra hans barndomstid i Ramsølille fortæller, at han var leder for egnens ungdom i gymnastik og salonskydning paa Maglegaard, som da ejedes af gdr. Morten Hansen. I en vognport i den vestre længe foregik gymnastiken, og her opbevaredes gymnastikredskaberne trapez, plint m. m. Skydningen foregik enten ved den østre eller den vestre side af Maglegaard, idet man indrettede sig efter vindforholdene. Det var Niels Larsen, der førte protokollen over skyderesultaterne.

Niels Larsen.

I aaret 1881 blev Niels Larsen karetmagersvend og var i vinteren 1882 elev paa Rødkilde højskole. Ligesom hos saa mange af den tids unge stod hans hu til Amerika, og i aaret 1886 rejste han derover og nedsatte sig som snedker i Chicago, her blev han gift den 2. november 1887 med Marie Larsen, født 6. august 1866 i S. Bindslev (Vendsyssel). Da forventningerne i Amerika ogsaa skuffede ham, rejste han i 1889 tilbage til Danmark, og i aarene 1890—93 havde han selvstændig forretning i Hvalsø.

I aaret 1893 rejste Niels Larsen til København, hvor han oprettede en snedkerforretning i skoleinventar. Den daværende gymnastikinspektør Knudsen raadede ham til at specialisere sig med gymnastikredskaber, og det viste sig snart, at han her var kommet paa den rigtige hylde. I aarene 1894—1907

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

foretog Niels Larsen studierejse i udlandet, og i 1907 oprettede han en filial af forretningen i Leeds i England.

Niels Larsen har monteret de første gymnastiksale i Danmark efter Lings system. Ialt har han monteret ca. 2200 gymnastiksale i England, Holland, Nordamerika, Afrika, Kina, Palæstina, Kanada o. a. lande. Ved den danske hær 40 gymnastiksale og ved danske skoler og læreranstalter ca. 900. Han har monteret massageafdelingerne ved samtlige københavnske hospitaler og yderligere ved over 100 hospitaler og kliniker i udlandet og var i 1910 entreprenør for den danske afdeling ved verdensudstillingen i Bryssel. Niels Larsen har endvidere monteret en mængde skoler i Danmark og har udført større snedkerarbejder paa Christiansborg slot 1917—18, leveret inventar og bygningssnedkerarbejde til Grundtvigskirken og flere andre kirker ligeledes til kirker, skoler, boliger m. m. i Grønland samt til dr. Lauge Kochs ekspedition til Grønland 1931—32. Snedkermester Niels Larsen udnævntes til r. af dbg. Han døde 15. november 1943.

Den gudelige vækkelse

Ved midten af forrige aarhundrede opstod der rundt omkring i landet og især paa Sjælland en stærk kristelig bevægelse, som i modsætning til den da hendøende rationalisme søgte at vække folket til et inderligt gudsforhold. Til at begynde med var det en lægmandsbevægelse, men mange præster fulgte og støttede bevægelsen, som blev forløberen for de to kirkelige retninger »Indre Mission« og »Grundtvigianismen«, i hvilke den senere spaltede sig[6]). Paa denne tid stiftedes »Kirkelig Forening for den indre Mission i Danmark«, som i starten maaske var mest præget af Grundtvigs tanker, og som skulle »vække liv hos dem, som sove i synden«. I 1858 blev præsten *Chr. Fr. Rønne* i Høve-Flakkebjerg formand for foreningen. Samme aar begyndte der at ske noget i Gadstrup sogn, idet Rønnes brodersøn *Peter Falk Rønne* (fader til forfatteren) blev kapellan her. Han sluttede venskab med den nye lærer ved Gadstrup skole *S. J. E. Fog*, som ansattes aaret efter. I fællesskab søgte disse to aandeligt levende og virksomme mænd at faa egnens folk til at beskæftige sig med andet og mere end den daglige trummerum. De havde forøvrigt et godt grundlag at arbejde paa; thi fornuftkristendommen (rationalismen) havde ikke vundet indpas i de to sogne. Dette skyldes især de tre præster *J. L. Widbye* (1732—42), *Jacob Ebbesen* (1742—88) og *G. M. Münster* (1789—1821), som alle virkede ved en from og inderlig forkyndelse. Navnlig Ebbesens hernhutisk prægede livsanskuelse[7]) kom til at leve videre.

P. F. Rønne.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Ved Rønnes og Fogs virke blev Gadstrup sogn midtpunktet for et aandeligt røre paa egnen[5]), og selv om der ogsaa blev holdt møder rundt om i hjemmene i flere omliggende byer og sogne, navnlig »helligmøderne« i Syv og »helligforsamlingerne« i øverstestuerne i Osager[8]), blev Gadstrup sogn ved med at indtage den centrale stilling. Skovholm friskole i Osager, Ramsømagle friskole og læseforeningen for Gadstrup sogn (stiftet af lærer Fog) maa alle regnes for børn af bevægelsen.

Det lykkedes virkelig at samle sognets og egnens folk og få dem til at interessere sig for de kristelige livsspørgsmaal. De samlede beboerne til møde i »Forsamlingen«, som det kaldtes. Om det til en begyndelse var i skolen eller hos beboerne, er uvist, men senere holdtes »Forsamlingen« skiftevis hos dem, som sluttede sig til bevægelsen. »Forsamlingen« havde nærmest et indremissionsk præg; men da de to ledere begge var præget i grundtvigsk retning, naaede bevægelsen aldrig at faa den yderliggaaende, pietistiske karakter, som ofte saas paa somme andre steder. Alligevel blev der et temmelig skarpt skel mellem dem udenfor og indenfor bevægelsen. De sidste kaldte de første »Verdens børn« og de første de sidste for »De hellige«. Selv om dette skel ikke ligefrem førte til uvenskab og uenighed, førte det med sig, at folk af modsatte anskuelser ikke omgikkes privat. I de »hellige« hjem afskyedes dans, kortspil og tildels stærke drikke. Det var dengang skik, når bønderne var i Roskilde at handle den sidste dag inden jul, at de af købmanden fik en flaske »Ekstrakt« og et spil kort i julegave. En bonde fra Ramsølille ville gerne have »Ekstrakten«, men modtog ikke kortene, og da manden hørte til »Forsamlingen«, blev det udlagt derhen, at den første gave næppe var så farlig som den sidste.

Ingen af de to parter kunne sige sig fri for dømmesyge, og særlig i den første tid havde »Forsamlings«-folkene en del lyst og iver efter at omvende deres »vantro« medmennesker, hvilket dog vist sjældent faldt heldigt ud. Hvis husbonden paa en gaard var grebet af bevægelsen, kunne han ikke godt lade være at holde omvendelsestaler til sine tjenestefolk, ligesom han vaagede over, at eder og andre stygge ord forsvandt, hvor han havde noget at sige. Der fandtes i sognet adskillige eksempler paa, at denne omvendelsestrang skabte enten aabenbar modstand eller skinhellighed.

Mange af egnens og landets kendte præster kom som talere. Saaledes pastor *A. V. Holm,* Jersie (senere Gladsaxe), dr. theol. & phil. *C. A. H. Kalkar,* Gladsaxe, kapellan *F. B. Møller,* Herfølge (senere sognepræst i Rønninge-Rolfsted) og *Vilhelm Beck.* Som oftest var det dog lægfolk, der talte ved møderne, kolportører, som de kaldtes, fordi de samtidig forhandlede bøger og skrifter med kristeligt indhold. Senere fik disse folk det mere fordringsfulde navn missionærer, og nu er missionærernes arbejde blevet en fast stilling, men dengang havde disse intet andet økonomisk rygstød end det at gaa fra by til by og tale og saa faa mad og natteleje i det hjem, hvor de havde talt. Somme

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

steder fik de vel en skilling med paa vejen, men ellers saa de ikke andre rede penge end provisionen af de solgte skrifter. Af kolportører huskes især den blinde *Jens Dyrholm,* som havde en dreng til at lede sig, og *Jacob Jensen,* Skuerup.

Undertiden kom der »falske profeter«, som benyttede sig af folks godtroenhed. Især blandt lægfolkene var det skik, at de, naar de talte, raabte meget højt og foretog store arm- og kropbevægelser, saa det var ikke underligt, at sveden trillede i store draaber ned over deres ansigter. De yndede at bruge stærke udtryk om synd og fortabelse. Man kan sige om næsten alle disse talere, at selv om de i deres taler slog haardt, saa var der efter mødet ikke noget bedemandsagtigt i deres væsen, tværtimod var de gerne muntre og tit spøgefulde. Der blev sunget pænt og godt ved møderne, og som regel var præst eller lærer med og sang for. Ved disse sammenkomster blev der sat en flaske øl og nogle glas ind paa bordet, det var hele opvartningen.

Ind i 1870-erne svandt disse møder ind og holdt til sidst helt op. Grunden var sikkert den, at højskolebevægelsen nu satte ind og stadig bredte sig, ogsaa indenfor denne kreds. Efter at der ingen møder havde været i nogle aar, blev der gjort forsøg paa at komme i gang igen, men det ville ikke rigtig lykkes. Derimod kom helligmøderne i Syv, som nærmest udviklede sig i indremissionsk retning, nu ind i en glansperiode[9]). Man gik paa omgang i hjemmene, men havde hverken missionærer, præster eller lærere med. Tømrer *Peter Nielsen* fungerede som præst og *Morten Jensen* træskomand som degn. Sypigen *Sofie,* som havde træben, hørte ogsaa til de faste deltagere. Naar den lille kreds var samlet, læste man et stykke af bibelen og samtalede om det. Man sang ogsaa nogle salmer. Ved møderne vankede der højst en kop kaffe. Efter Morten træskomands død i slutningen af 1880'erne holdt møderne op. Bevægelsen fik sin store betydning ved, at den formaaede at vække befolkningen og gøre den modtagelig for den lykke, der ligger i at tilegne sig aandelige værdier og stadig forøge disse ved at leve med og fordybe sig i tidens og tilværelsens problemer. Navnlig beboerne i Ramsølille sluttede stærkt op om bevægelsen, og det er ikke uden forbindelse med den, naar der netop i disse aar i vore sogne fremvoksede en generation, som rummede en række fremadstræbende og dygtige mennesker. Nogle blev hjemme, for andre blev sognets grænser for snævre, og de drog ud; men fælles for dem var, at de ved vaagen og virksom indsats blev foregangsmænd og skabte sig anseelse og position. De kunne gøre det, for de havde den nødvendige aandelige ballast med hjemmefra.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

RAMSØMAGLE OG RAMSØGAARDE

Ret syd for Roskilde danner terrænet en landbro over den lange tunneldal fra Lejre til Køge bugt. Her har der fra de ældste tider været et bekvemt gennemfartssted, hvor færdselen kunne slippe forbi dalens søer, moser og vandløb, som navnlig i tidligere tider har været vandrige. Det er da ikke underligt, at der fra ældgammel tid har været placeret en større gaard ved denne trafikvej.

Sagnet[1]) fortæller, at der har været sejlads fra Lejre til Ramsø, og at fjordarmen, som strakte sig ind her, var et godt skjulested for sørøvere og ugerningsmænd. I egnen ved det nuværende Gadstrup og Ramsøgaarde, hvor der nu er et vidtstrakt mosedrag, var der i fjerne tider en stor bredning fyldt med holme. Da kom en foraarsdag en rig nordmand ved navn *Ram* sejlende med sin husstand, og i nærheden af en stor holm blev de overfaldet af sørøvere, som en tid truede med at tilintetgøre dem; men til sidst lykkedes det dog nordmændene at overvinde sørøverne, og af glæde over sejren byggede han en borg paa holmen og bosatte sig der. Efter ham har søen faaet navnet *Ram's ø*. Nu er der ikke mere tilbage af slottet, men paa en forhøjning ude i mosen ligger en stor sten, og der skal slottet have ligget. Mindre udførligt fortælles samme sagn[2]) om *Axelmosen* mellem Kumlehuse og Gøderup og om *Snekkerkrogen*, mosedraget mellem Øm jættestue og Højby, hvortil snekkerne kunne sejle[3]). Mon dette sagn fra tre forskellige kilder skulle rumme et uden om *Saxo* bevaret stedligt minde om kampen om den forsvundne Lejreborg?

Gaarden »Ramsø« laa ved den sydvestre bred af den i 1804 udtørrede Ramsø, og det var i den gaard, *Absalon* og *kong Valdemar* søgte ly, da de i august 1157 maatte flygte fra blodgildet i Roskilde. Ved denne begivenhed kom ogsaa vor kommune til at spille en rolle i Danmarks saga. Blodgildet omtales baade i Sakses Danmarkskrønike og i Svend Aggesens Danmarkshistorie samt i Knytlinga-saga. Af disse beretninger fremgaar det, at Absalon slap ud af Roskilde ved nattetide og vandrede ud til bryden i Ramsø, som blev ganske forbløffet, da han saa den fornemme mand uden følge og til fods. Da Absalon fortalte, hvad der var sket i Roskilde, blev bryden meget bestyrtet, men han var straks rede til at hjælpe. Han skaffede Absalon en god hest, paa hvilken denne drog videre til sin søster Ingefred og hendes mand Peder, der boede i Borup. Herfra fortsatte han til Fjenneslev. Senere ankom ogsaa kong Valdemar til bryden i Ramsø ledsaget af tre af sine mænd. Den saarede konge havde haft en anstrengende tur, fordi han knapt kunne støtte paa det ene ben. Ogsaa Valdemar blev hjulpet videre paa vejen mod Fjenneslev.

De gamle beretninger betegner gaarden i Ramsø som en brydegaard, hvilket vil sige en gaard, hvor beboeren var foged eller tillidsmand for den stormand, der ejede den og dens underliggende gods. Naar baade Absalon og Valdemar søgte hjælp i Ramsø, skyldes dette sikkert, at de her har været visse paa at faa bistand. Rimeligvis tilhørte Ramsøgaard kong Valdemar eller hans slægt.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Et lille hundredaar senere, den 23. maj 1243, solgte den brunsvigske *hertug Otto* gaarden med sin fætters kong Eriks tilladelse for 320 mark purt og prøvet sølv sjællandsk vægt til hospitalsbrødrene i den Døbers kloster Antvorskov. Med gaarden fulgte den tilliggende dam og tvende møller og ligeledes 7 ørestykker i Borthorp (Brordrup) samt et ørestykke i Salløv (et ørestykke var 10 skæpper land).

1308 solgte priorissen i Roskilde Vor Frue Kloster[4]) »med abbedens vilje udi Soer« alt sit gods i Ramsø til Peder Jacobsen. 1379 nævnes (Trap) væbneren *Johannes Olavi de Ramsø*. Han er sikkert identisk med Johann Olsøn, ridder, som 1400 bekendte[5]), at Antvorskov kloster lovligt havde indløst noget gods i Ramsø, som han en tid lang havde haft i pant. I et andet brev[6]) fra 1400 faar vi at vide, at det var *dronning Margrethe* og fru Geeze, Engelbreckts efterleverske, som indløste Ramsøgaard, gods og mølle ved at give en sum til klosteret. De to højfornemme damer skulle til gengæld besidde godset resten af deres levetid. Johann Olsøn har nok været en velhavende mand; thi 1405 udstedte han til dronning Margrethe en kvittering[7]) for 600 mark, for hvilket beløb han havde haft Odense by i pant. 1419 vidnede Johann Olsøn af Ramsømagle[8]) i en heftig strid mellem Antvorskov kloster og Roskilde Vor Frue Kloster om fiskeretten i Ramsøen. Antvorskov fremlagde paa Sjællandsfars landsting adskillige breve, som »formeldte«, at ingen havde lod eller del i Ramsø og Ramsø sø uden dette kloster. 1459 overlod Antvorskov igen Ramsø gods i en adelsmands varetægt[9]), idet *Oluf Axelsen Thott* til Vallø lejede det. Ved denne lejlighed omtaltes de to møller som en vejrmølle og en vandmølle. 1487 bortforlenede klosteret Ramsø til Chr. I.s enke *dronning Dorothea*[10]) med tilladelse til, at hun maatte fiske i søen. Saa nøje vaagede klosteret over fiskeretten, at det udtrykkeligt blev anført, at hendes majestæts fiskeret kun gjaldt, naar hun var i Roskilde, og at ingen anden maatte fiske paa hendes vegne i hendes fraværelse. Efter hendes død skulde søen igen »ubehindret« komme til klosteret. Det var øjensynligt nødvendigt at hævde fiskeretten; thi 1492 genopstod striden[11]) mellem klostrene i Antvorskov og Roskilde om denne ret. Priorissen i Roskilde Vor Frue Kloster lod sine bønder fiske i søen og hævdede, at den var frit fiskevand. Men et tingsvidne af Ramsø herredsting samme aar fastslog, at søen var Antvorskovs enemærke, hvori ingen i mere end 40 aar ellers havde vovet at fiske uden tilladelse af Antvorskov. I et nyt tingsvidne af 1507 oplyses[12]), at der i Ramsøgaards skov og en anden tilhørende skov kan fedes 20 oldensvin. Vanskelighederne med at hævde fiskeretten over for Roskilde Vor Frue Kloster vedblev, og Antvorskov gik nu til højeste instans og fik 1548 kongen og rigsraadet til at erklære[13]), at Ramsø sø var Antvorskovs enemærke fiskevand, og at Vor Frue Kloster ingen rettighed havde der. 1565 blev det atter nødvendigt at pantsætte Ramsø gods[14]); denne gang til *Sidsel Ulfstand*, Knud Gyldenstjernes enke, som fik pantebrev paa 2 gaarde kaldede Ramsø med nogle enge samt paa gods i Ishøj

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

for 100 gylden i guld og 900 joachimsdalere (i Joachimsthal i Bøhmen lavede man først de store sølvmønter, der altid senere gik under det forkortede navn »daler«). 1578 bortfæstedes fiskeretten i Ramsøen[15]) til borgmester *Hans Olufsen*, København. Han gav et par staldøksne i indfæstning og skulle aarligt til 1. november aflevere to saadanne dyr til lensmanden paa Københavns slot. At afgiften nu blev erlagt her viser, hvor stærkt det siden reformationen 1536 var gaaet ned ad bakke med klosteret, der nu var reduceret til et kongeligt regnskabslen. I 1580 var der kun prioren og 3 munke i live paa klosteret. 1584 begærede *Niels Parsberg*[16]) til Sandbygaard Antvorskov klosters gods i Ramsø til mageskifte med andet gods. Kongen lod sagen undersøge, og handelen gik i orden 1585. Den knapt 350-aarige forbindelse mellem Ramsø og Antvorskov ophørte, og Ramsø gods kom nu oftere i handelen.

Opdelingen af den gamle storgaard har sagtens taget sin begyndelse i 1500-tallet; thi i pantebrevet af 1565 nævnes 2 gaarde, og da *Frederik v. Arenstorff* til Svanholm i 1662 skødede ejendommen til borgmester *Christen Caspersen Schøller* i Køge, benævnes godset Ramsøgaarde. I amtsstuematriklen fra 1666 nævnes 3 bøndergaarde, som i markbogen fra 1682 anføres med 15, 13 og 8½ td. hartkorn foruden søen. Om den mindste gaard oplyses, at gaardmanden bor i Ramsømagle, men har jord med Ramsøgaarde.

Som saa mange andre storgaarde har ogsaa Ramsøgaard som omtalt haft sine »herlighedsrettigheder«, hvorved især forstaas skove, jagt, fiskeri m. m. Af matriklerne fra 1666 og 1682 fornemmer man endnu resterne af disse herligheder. Ramsøen hørte stadig til, og det anføres, at den er »proprietæren« alene forbeholden. I søens afløb, som strømmer mod vest, fandtes en gammel aalekiste. Søen blev takseret til 8 tdr. hartkorn, men det var godsbesidderen utilfreds med. Han lod være at betale de deraf følgende skatter og skrev en anmodning til kongen om, at dette hartkorn maatte blive udslettet af matriklen, idet han henviste til andre fiskevandes skattefrihed[17]). Kongen imødekom andragendet og eftergav ham den restancesum, skatterne ellers i aarenes løb var vokset til. Hidtil var der dog af aalekisten svaret en skat som af 3 tdr. hartkorn, og denne skat skulle bestaa. Forøvrigt var aalekisten overladt husmanden Christen Hugger for 2 rdl. aarligt. Aalefiskeriet maa have været betydeligt, for samtidig ses det, at den ene af Ramsøgaardene i aarligt landgilde bl. a. svarede 1 fjerding aal. Lige i nærheden af gaardene laa en lille skov, Klosterskoven, hvis navn endnu mindede om, at Vor Frue Kloster i Roskilde 1419 havde gods her, da processen om fiskeretten i Ramsøen førtes. Klosterskoven ejedes af »Cantor Domed« i Roskilde og blev ansat til 2½ skp. hartkorn. En af Ramsøbønderne havde skoven i brug. De i 1243 nævnte tvende vandmøller havde forlængst standset deres virksomhed; thi i modelbogen (Chr. V.s matr.) for Gadstrup sogn 1688 staar: »En liden søe, som ligger norden og østen for Ramsøgaarde, og vandet deraf løber i vester og ej kan kiendes for nogen kaaber eller papirmølle, eftersom det om sommeren er tørt — — — —«.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Ramsø-stenen.

Øjensynligt fortælles der her noget om, hvad de to forsvundne møller tilvirkede. I »Møllebogen« (Chr. V.s matr.) nævnes møllestedet her ikke blandt egnens andre møller. De to møller har rimeligvis ligget vest for vejen fra Ramsømagle til Brordrup. Paa udskiftningskortet over Ramsømagle og Ramsøgaarde ses det nemlig, at jorden vest for vejen har navnet Mølleengen (omtales andetsteds som Møllemaden) og derefter følger Lille og Store Mølleholm. Efter datidens skik var Ramsøgaardes jorder delt i 3 vange: Vestermarken, Søemarken og Søndermarken med henholdsvis 10, 10 og 5 aase, heraf 1 paa Ramsømagle mark og 1 paa Brordrup mark (de 7 ørestykker).

I tiden mellem 1666 og 1682 overgik Ramsøgaarde fra borgmester Chr. Caspersen Schøller til hans søn landsdommer *Rasmus Schøller,* der ogsaa en tid var borgmester i Køge, men desuden ejede Lellingegaarden. Muligvis skete ejerskiftet ved førstnævntes død 1677. Atter skiftede Ramsøgaarde ejer og kom nu til at høre under Vibygaard, som 1718 mageskiftedes fra kronen til godssamleren, højesteretsassessor *Peder Benzon,* som 1722 oprettede herregaarden Benzonseje (Risbyholm) og samtidig henlagde Ramsøgaarde under dette gods, hvortil de hørte, til de i 1804 blev selveje. I mellemtiden var de tre gaarde blevet til fire, idet hoverireglementet af 1771 fortæller, at de to største gaarde blev lagt sammen og derefter delt i tre lige store. Den sidste af de oprindelige tre gaarde havde stadig bygningerne liggende i Ramsømagle by. Det er byens nordligste gaard (matr. nr. 11). Naar mindestenen for Absalons og kong Valdemars besøg hos bryden i Ramsø er opstillet i denne gaards have, er det derfor ogsaa i kontakt med fortiden.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

I slutningen af 18. og begyndelsen af 19. aarhundrede øgedes Ramsøgaarde med nogle huse, saaledes at storgaarden efterhaanden blev til en spredt landsbybebyggelse, der i 1838 foruden gaardene talte 5 selvejerhuse og et fattighus; i nyere tid er opdelingen yderligere fortsat. Paa denne tid ejedes den tørlagte Ramsø (61 tdr. land) af landvæsenskommissær, birkedommer *Nørgaard,* Ledreborg.

Ramsømagle (1314 Ramsyømaklæ) bestod fra gammel tid af 9 gaarde og et lille gaardsæde samt et par gadehuse. Alle disse ejendomme hørte til det gods, Fr. III i 1661 skænkede staden København. Bønderne i denne by blev saaledes magistratsbønder, og det var en fordel, fordi magistraten kun paalagde disse fæstere faa byrder og slet intet hoveri. Selv om Ramsømagle og Ramsøgaarde fra gammel tid var to forskellige ejerlav, saa laa de dog hverandre saa nær, at forholdene de to steder kom til at gribe ind i hinanden. Foruden den gaards jord af Ramsøgaarde, som var tilknyttet en Ramsømaglegaard, havde to andre gaarde i byen faaet andel i den oprindelige storgaards tilliggende. Den ene havde »Møllemaden« og kirkeskovs græsgang; den anden havde en eng paa Brordrup mark paa 3 skp. hartkorn, vist halvdelen af ørestykkerne.

Ogsaa i Ramsømagle drev man trevangsbrug. De tre vange hed: Bjerremarken, bestaaende af 12 aase med ialt 148 agre — Østermarken med 21 aase delt i 240 agre og Dalsmarken med 40 aase delt i 397 agre. En stor del af de i markbogen anførte navne kendes og benyttes stadig.

Da man i slutningen af 18. aarhundrede traf forberedelser til at faa udskiftet jorderne i Ramsømagle og Ramsøgaarde, faldt det naturligt at gøre dette samlet; senere (matr. 1844) forenede man de to ejerlav til eet. Den

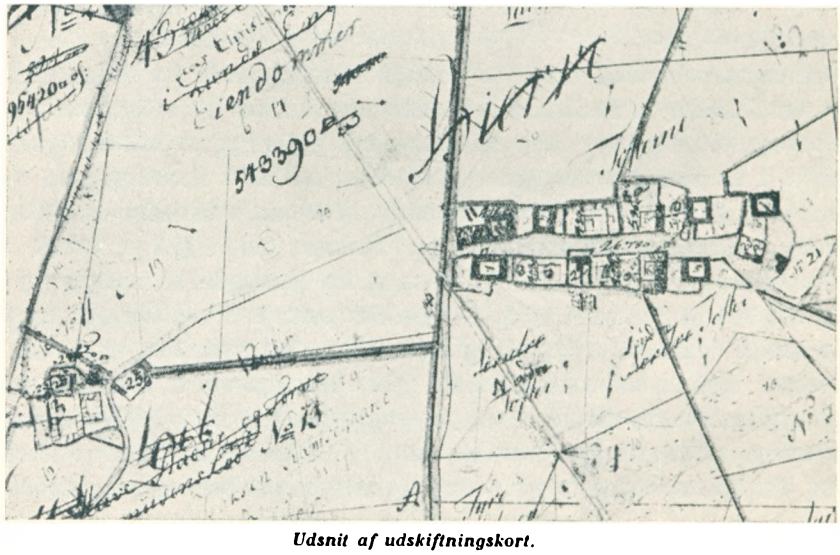

Udsnit af udskiftningskort.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

24. oktober 1786 samledes man til aastedsmøde i Ramsømagle by[18]) for at faa udskiftningsplanen fastsat. Til stede var landvæsenskommissionen med landinspektør *Schiønning* som leder; desuden var beboerne samlede, og der var repræsentanter for magistratens gods og Benzonseje. Først fastlagde man de ydre grænser mod nabobyerne. Af praktiske grunde skete der efter gensidige forhandlinger en mindre regulering af grænsen mellem Ø. Syv og Ramsømagle jorder. En større regulering foretoges ved grænsen mellem Ramsøgaarde og Brordrup, hvorved Ramsøgaardes saakaldte Hyllebjergs jorder, som var beliggende paa Brordrup mark (ørestykkerne) blev henlagt under Ramsømagle-Ramsøgaarde, hvorefter hegnet fra Gøderup Enghave til Ramsømagle bys tørvemose blev sløjfet. Til gengæld fik Brordrup et stykke jord af Ramsøgaardes Syllebjergs jorder. Imellem Ramsømagle og Ørsted marker opførtes et hegn, og paa grænsen til Viby jorder beholdt man vandgrøften som skel. Denne grøft vedligeholdt man ved at kaste jorden op til begge sider. Efter overenskomst mellem Vibygaard og Ramsømagles bønder gav disse et vederlag til herregaarden, som saa paatog sig baade sin egen og Ramsømaglebøndernes part af vedligeholdelsen.

Ved udskiftningen ønskede besidderen af Benzonseje, at hans tre gaarde i Ramsøgaarde og den ene i Ramsømagle maatte blive liggende, og at deres jorder maatte blive samlede omkring hans enemærke Ramsø sø. Saaledes blev det, og resten af jorden blev udskiftet mellem magistratsbønderne. Aaret efter, 1787, afsluttedes selve udskiftningsforretningerne, men den nye ordning blev ikke fuldstændig gennemført før aar 1800.

12. oktober 1803 afholdtes aastedsmøde[18]) paa Benzonseje i anledning af, at kammerraad *L. Larsen* ønskede at afhænde alt fæstegodset — herunder Ramsøgaarde og matr. nr. 3 og 4 af Ø. Syv. Det var kammerraadens tanke, at bøndergodset skulle overgaa til selveje. Aaret efter fik alle fæsterne skøde paa deres gaarde. Købesummen for en gaard var 2000 rdl., for enkelte 2500 rdl. Noget over halvdelen af summen kunne blive staaende som 1. prioritet, resten skulle udbetales kontant.

Inden gaardens overgang til selveje sørgede kammerraaden for, at Ramsøen blev afvandet. 29. maj 1804 samledes landvæsenskommissionen i Ramsøgaarde[18]) med lodsejere og brugere, idet kammerraaden havde begæret at faa skellet nøje bestemt mellem hans ejendom Ramsø sø og de tilstødende lodsejere af Københavns stads gods i Brordrup og Ramsømagle og af universitetets gods i Gadstrup. Fra alle sider blev man hurtigt enige om søens grænser. Derefter foreslog kammerraad Larsen, at man skulle tørlægge Ramsø sø, og han tilbød at betale det halve af udgifterne ved udgravningen af vandet fra søen, hvis søens naboer ville betale den anden halvdel. Kammerraaden ville desuden paatage sig at lede arbejdet med gennemgravningen, som skulle gaa fra søens vestre ende gennem Hans Isaksens lod (matr. nr. 13) og omtrent midt gennem sognefoged *Ole Ibsens* lod (matr. nr. 6). Dette forslag blev

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

modtaget, og Brordrup og Gadstrup bønder enedes om at betale henholdsvis ¾ og ¼ af den anden halvdel af udgifterne. I samme forhold delte man udgifterne til en ny bro, hvis vedligeholdelse derefter skulle overlades »til dem, vejen var for«.

Fra gammel tid har Ramsømagle været en typisk landsby, hvor gaardene laa i rækker langs begge sider af bygaden og med de duftende møddinger ud til denne. Endnu kan alle de 5 udflyttede gaardes tidligere beliggenhed fastslaas, og der er i enkelte tilfælde bevaret dele af de gamle gaardes bygninger. Efter udskiftningen blev de 8 af Ramsømagles gaarde arvefæste under magistraten, og de to (matr. nr. 7 og 8) blev købt til selveje. Senere er flere af gaardene blevet mere eller mindre opdelte. I 1838 fandtes der desuden i byen 6 huse med jord under magistraten, 3 huse uden jord hørte under gaarde i byen, og der kunne eksistere baade hjulmand og smed. To huse var udflyttet.

I Ramsømagle dyrkede man hør til eget forbrug, og beboerne havde en god indtægt af at sælge tørv. Om tørvenes oprindelse fortælles følgende sagn: Der boede en trold i Ramsømagle og en anden i Brordrup. Engang blev de to trolde uvenner, og den ene af troldene bankede og klemte den anden, saa han gjorde al den tørv, der er i mosen mellem Ramsømagle og Brordrup, og det var godt gjort.

En anden lille historie fra Ramsømagle lyder saaledes: I den regnfulde høsttid i 1880erne kom en dag, da man paa en gaard lige var kommet i marken for at køre ind, atter en byge. Ejeren blev nu vred og greb et neg, hvis top han puttede ind under sin trøje, og raabte, idet han ilede mod hjemmet: »Dette skal jeg dog vise dig, at jeg kan faa tørt i hus«. Da han kom hjem ved gaarden, hvor han skulle forbi møddingpølen, snublede han og trillede med sit neg ned i denne, hvoraf han dyngvaad kravlede op.

Ramsømagle byhorn.

Det meget smukke byhorn fra Ramsømagle vidner om landsbyfællesskabets tid. Hornet er sagtens taget i brug 1773, som er det ældste af de indridsede aarstal. Af hornet fremgaar det tydeligt, hvordan man hvert aar har skiftet oldermand, thi alle aarstallene indtil 1788 er indridset og ved hvert tal aarets oldermands initialer. Ved udskiftningen aar 1800 bortfaldt oldermandsstillingen, og der blev ingen oldermand til at indridse aarstal og navne-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Ramsømagle mølle.

træk. Endda blev der brug for hornet, som nu blev brandhorn, og dette reddede det fra undergang. Nu indskar de skiftende »brand-tilsigelses-mænd« deres aarstal og navnetræk i hornet. Det sidste navn er smedemester *J. P. Jensens*. Han har trofast opbevaret hornet siden 1900. Det kræver megen øvelse at faa hornet til at virke. Den, der forstaar sig paa det, kan faa hornet til at lyde meget kraftigt og gennemtrængende. Ved hjemstavnsstævnet 1952 gav J. P. Jensen en storartet prøve herpaa. Klangen er saa stærk, at det med lethed kan høres i Brordrup, naar der tudes paa Ramsømagle bygade. Hornet var sidste gang i brug 1947, da »Tornegaard« og »Fruerholm« i Gadstrup nedbrændte efter lynnedslag.

Ramsømagle mølle

byggedes i aaret 1899 af *Lars Olsen,* Ramsømagle, der købte en byggegrund af daværende gdr. Jørgen Christensen, Ramsøgaarde, købesum 1000 kr. Areal 4225 alen. Lars Olsen ejede møllen til 30. juli 1909, da den overtoges af ungkarl *Christen Christensen,* der aaret efter solgte den til møller *J. P. Andersen,* som drev mølleriet til aaret 1932, da møllen blev nedrevet.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

RAMSØMAGLE BRUGSFORENING

I slutningen af 1860-erne begyndte brugsforeningsbevægelsen at vinde indpas her i landet, og i aarene derefter rejste sig den ene brugsforening efter den anden.

I foraaret 1891 holdtes det første møde om oprettelse af en brugsforening i Gadstrup sogn, og da der viste sig at være stemning for sagen, indvarslede man til en generalforsamling. Her blev love for foreningen og kontrakt med uddeleren vedtaget og den første bestyrelse valgt med gdr. *Lars Hansen,* Dalsager, som formand.

Bestyrelsen købte derefter Ramsømagle mejeri og lod det ombygge til brugsforening. Murer *P. Nielsen,* Osted, fik overdraget arbejdet for 1925 kr. Allerede den 15. juli samme aar kunne man aabne udsalget. Som foreningens første uddeler valgtes *Emil Olsen,* en plejesøn af husmand Hans Thomsen, Ramsømagle. Han var kun uddeler et aar og efterfulgtes af *Hans Jensen,* søn af gdr. *Niels Jensen,* Brordrup mark. To aar efter overtog H. Jensen imidlertid pladsen som uddeler i Ousager brugsforening, og som hans efterfølger valgtes tidligere tømrer og møller *Lars Olsen,* Ramsømagle. Et halvt aar efter blev uddelerstillingen atter ledig, og denne gang blev den besat med detailhandler *Jens Rasmussen,* København. Han stammede fra Brordrup og var saaledes kendt med egnen. — Det var under beskedne forhold, Jens Rasmussen begyndte sin gerning som uddeler i Ramsømagle; men han var en solid og dygtig forretningsmand, og foreningens omsætning voksede støt gennem aarene, fra 29.000 kr. i 1895 til 110.000 kr. i 1924.

Jens Rasmussen var vellidt af medlemmerne og samarbejdede godt med de skiftende formænd og bestyrelser. Han havde en god støtte i sin hustru Sofie, og da de i 1924 trak sig tilbage fra stillingen, blev der holdt en stor afskedsfest for dem.

Thomas Rasmussen afløste sin fader som uddeler og forblev i stillingen til sin død i 1949. Ogsaa i hans tid steg omsætningen ret betydeligt, hvilket til dels skyldtes de stigende priser under sidste verdenskrig.

Efter Th. Rasmussens død valgtes den daværende kommis i brugsforeningen, *Henning Sørensen,* til uddeler. Foreningen har nu en aarlig omsætning paa ca. 350.000 kr.

I de senere aar har der et par gange været forslag fremme om tilbygning til brugsforeningen for at faa bedre butikslokale og lagerrum, men disse forslag har ikke vundet tilslutning blandt medlemmerne. Dog er der nu foretaget en del forbedringer med hensyn til lokaleforholdene.

Foreningen har haft følgende formænd: Gdr. Lars Hansen, Dalsager, snedker Jens Jensen, Ramsømagle, parcellist Lars Larsen, Ramsømagle, gdr. Hans Nielsen, Gadstrup, gdr. N. P. Pedersen, Ramsømagle, gdr. Hans Sørensen, Ramsøgaard, sognefoged Hans Sørensen, Ramsømagle, arbmd. Oluf Nielsen, Gadstrup, gdr. A. P. Andersen, Enggaarden, gdr. Hans M. Christof-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

fersen, Brordrup, parcellist Henry Petersen, Ramsøgaarde, gdr. Helge Vestergaard, Ramsømagle, gdr. Th. Dilling-Hansen, Brordrup, og gdr. Alfred Pedersen, Gadstrup.

Regnskabsførere: Lærer J. Svane (1891—1920), lærer G. Sørensen (1921—1949) og pedel Chr. Hansen fra 1949.

Mindestenene i Gadstrup-Syv kommune

Ved et hjemstavnsstævne paa Gadstrupegnen den 4. september 1936 blev omtalt, at der var to mindestene, som gjorde krav paa at blive rejst i Gadstrup-Syv kommune, nemlig: En sten til minde om biskop Absalons og kong Valdemars besøg hos bryden paa Ramsøgaard den 10. august 1157 samt en mindesten for præsten og sprogforskeren Peder Syv i hans fødeby Syv.

Aaret efter blev tanken realiseret. Der nedsattes en lokal komite, som suppleredes med formanden for Historisk samfund for Københavns amt, direktør A. Fang, Roskilde. Efter nogen søgen fandt man to sten, som egnede sig for formaalet. Stenen til minde om biskop Absalon og kong Valdemar er skænket af gdr. Vilh. Christensen, Brordrup, og stenen for Peder Syv er skænket af gdr., sogneraadsformand Holger Hansen, Brordrup. Angaaende indskrifterne henvendte direktør A. Fang sig til forfatteren Thorkild Gravlund, som har forfattet dem begge. Disse mindestene er saaledes ikke alene et minde om fortidens personligheder, men taler gennem linierne ogsaa til os om forfatteren Thorkild Gravlund.

Ved en smuk festlighed paa idrætspladsen ved Ramsømagle med efterfølgende sammenkomst i forsamlingshuset afsløredes de to mindestene den 8. september 1937. Til stede var ogsaa en deputation fra Hellested i Stevns, hvor man i aaret 1921 har rejst en mindesten for Peder Syv. Ved afsløringen blev holdt taler af direktør A. Fang, der talte om blodgildet i Roskilde og flugten til Ramsø. Pastor Strange-Hansen, der talte om Peder Syv, og af forfatteren Thorkild Gravlund om Peder Syvs ordsprog. Som et betydeligt bidrag til mindestenenes rejsning havde malerinden Tony Müller skænket et maleri af Syv kirke, der blev bortloddet.

Gartner Hans Pedersen, Ramsøgaarde,

var født 7. august 1860 i Assendløse, hvor hans forældre havde et parcelliststed. Kun 8 aar gammel kom han ud at tjene. Han gik kun i skole om vinteren. I 20 aarsalderen fik han plads paa Dellinge mølle ved Allerslev, hvor han fik lejlighed til at deltage i nogle ungdomsmøder i »Grev Christians aften- og friskole« i Blæsenborg. Dette blev anledning til, at han fik et vinterophold paa Vallekilde højskole under Ernst Triers ledelse, der fik blivende betydning for ham.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Efter højskoleopholdet bestemte han sig til at blive gartner og fik plads i et gartneri paa Fyn. Sin videre uddannelse som gartner fik han paa gartnerier i Esbjerg, Hjørring og København, indtil han 1894 bosatte sig i Ramsøgaarde og begyndte for sig selv. Hans Pedersen tog i sine velmagtsdage flittigt del i det offentlige liv i sit sogn og paa sin egn. Husmandsbevægelsen og afholdssagen havde hans store interesse, og i henved to menneskealdre var han deres brave og retlinede forkæmper. Som paaskønnelse for hans arbejde for husmandssagen blev han udnævnt til æresmedlem af Gadstrup sogns husmandsforening. I flere aar var han medlem af sogneraadet. Desuden bestred han fra tid til anden en lang række lokale tillidshverv.

Gdr. Lars Hansen, Dalsager,

var i sin tid en kendt mand her paa egnen. Han var medlem af sogneraadet og i 2 aar dets formand, ligeledes var han i nogle aar formand for Roskilde andelssvineslagteri. I 1905 fulgte Lars Hansen det radikale venstre, og i aaret 1909 valgtes han til folketingsmand for præstøkredsen. Dette valg havde den morsomme forhistorie, at hans svoger, *Rasmus Nielsen,* der repræsenterede kredsen som venstremand, ved sit sølvbryllupsgilde udfordrede Lars Hansen til at forsøge at stille sig mod ham. Spøgen blev senere til alvor, og Lars Hansen blev valgt, men sad kun en kortere periode i rigsdagen.

Lars Hansen.

Lars Hansen var i sin tid en velstillet mand. Men han havde uro i blodet, altid i aktivitet og opposition. Dalsagergaarden maatte han sælge, og det store arbejde, han tog op for piledyrkningen, gav ham ikke større indkomster, men bragte ham efterhaanden i strid med »Dansk Arbejde«, der havde taget sagen op, uden at der dog kom noget større resultat ud deraf. Lars Hansen døde i aaret 1941, 82 aar gammel.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

VIBYGAARD

Helt fra de ældste tider har der ligget en hovedgaard i Viby. Første gang, vi har sikre efterretninger om den, er i 1315, da *Morten Truelsen* af slægten *Sparre* skriver sig til Vibygaard i et dokument, hvorved han sælger noget gods til Sct. Klara kloster i Roskilde. Sammen med Morten Truelsen nævnes hans søn *Peter* af Viby. Sidstnævntes sønnesøn *Peter Mortensen* skrev sig til Vibygaard i tiden 1397—1429, men han havde ikke andre arvinger end datteren Sofie, som imidlertid giftede sig med *Jens Torbernsen* til Bringstrup. Jens Torbernsen blev senere riget kansler, og da han ogsaa var af Sparre-slægten, blev gaarden i samme slægt. Sønnen *Jep Jensen* arvede baade gaarden og kanslerbestillingen; han skrev sig 1453—58 til Vibygaard, men derefter til Sandbygaard, som han tilgiftede sig. I den følgende tid overdroges gaarden gennem flere generationer fra far til søn, først til *Torben Jepsen,* derefter til *Jep Torbernsen* og videre til *Emmeke Jepsen,* som 1588 giftede sig med Bente Hjul. Det er dette ægtepar, som har indrettet herskabsstolene i Syv kirke, hvor ogsaa deres navnetræk stadig findes. Efter dem fulgte sønnen *Emmeke Emmeksen* og derefter dennes søn *Claus Sparre,* som blev Vibygaards sidste ejer af Sparre-slægten[1]). Claus Sparre menes at have solgt Vibygaard til rentemester *Sigvard Beck*[2]), som var født 1566 paa Roskilde bispegaard, hvor hans fader var lensmand. 12 aar gammel rejste han til Tyskland og studerede ved forskellige universiteter. Bl. a. opholdt han sig tre aar i Wittenberg. Han kom hjem til Danmark igen efter 8 aars forløb. 1596 blev han rentemester. 1602 holdt han bryllup med Elisabeth (Lisbeth) Bille. Han døde 2. januar 1623 og blev begravet i Førslev kirke, idet Førslevgaard var hans vigtigste besiddelse. Hans enke beholdt derefter Vibygaard i adskillige aar. 1636 anmodede hun om gode mænds bistand til at få taxeret sine herregaarde, deriblandt Vibygaard. Det var sagtens ved denne lejlighed, hun overdrog gaarden til sin søn *Steen Beck,* der vides at have ejet den 1641 og til sin død 1648.

Hans enke *Ida Lindenov* solgte 1650 gaarden til rigsadmiral *Ove Gjedde,* som ogsaa var medlem af rigsraadet. Gjedde havde især vundet sin berømmelse, da han i 1618 af kongen (Chr. IV) blev udnævnt til øverstbefalende over en flaade, der skulle sejle til Indien og skaffe Danmark kolonier. Hans forsøg paa at skaffe Chr. IV magten over Ceylon mislykkedes, men ved snilde forhandlinger med en indisk fyrste, skaffede han Danmark herredømmet over Trankebar paa Indiens østkyst. Han forærede fyrsten sit forgyldte harnisk og et urværk, der var en gave fra Danmarks konge. I Trankebar byggede han fæstningen Dansborg, som blev det faste støttepunkt til værn for danske handelsinteresser i Østen. Efter Chr. IV.s død 1648 mistede Gjedde sin indflydelse, fordi han sluttede sig til *Corfitz Ulfeld,* som var den følgende konges Fr. III.s modstander. Fem aar før sin død solgte Gjedde Vibygaard til rigsraad *Otto Krag,* som efter Ulfelds fald og landsforvisning blev adelens ledende mand.

Naar Krag og Gjedde, som begge deltog i rigets styrelse, fandt behag i

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

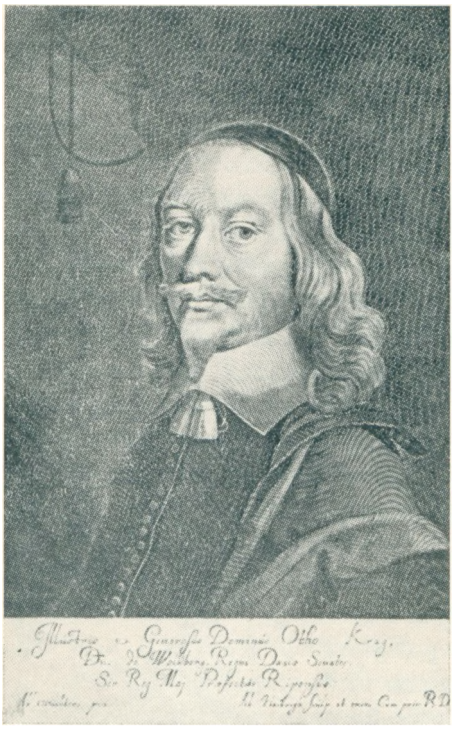

Otto Krag.

Vibygaard, skyldes det sikkert, at de saa kunne bo temmelig nær regeringsbyen og alligevel i passende afstand. Paa samme maade har f. eks. Ryegaard, Lindholm og Ledreborg været foretrukket. Fra Krags Vibygaard er endnu bevaret en smuk sandstenskamin, som stadig benyttes og bærer hans slægtsvaaben samt indskriften: »Aula ut ignis nec prope nec procul«, hvilket vil sige: Det er med hoffet som med ilden, ikke for nær og ikke for fjern. Denne indskrift er Otto Krags valgsprog og passer godt til hans personlighed og til Vibygaards fornævnte beliggenhed i forhold til regeringsbyen. Otto Krag huskes særlig for sin deltagelse i forhandlingerne, der førte til enevældens indførelse i 1660. Bekendt er hans dramatiske ordskifte med borgmester *Hans Nansen* paa vindebroen til Københavns slot. Enevældens indførelse betød, at adelen mistede sin førende stilling i landet, og sammen med de andre adelsmænd, der havde staaet kongen haardt imod, gled Otto Krag snart i baggrunden. Han forøgede Vibygaards tilliggende ved i 1665 at købe en del af Roskilde domkapitels jordegods i Ramsø herred, bl. a. Syvgaarden og de to Risbygaarde. Aaret efter døde Krag.

Vibygaard blev dog i familien, thi hans datter *Sophie Amalie Krag* overtog den og skrev sig som sin fader til Voldbjerg og Vibygaard. Hun blev 1. gang gift med *Christoffer Ulfeld* og efter hans død 2. gang 1670 med *Otto Rantzau*. Han ansøgte 1676 kongen om tilbagebetaling af skatterne af 19 tdr. hartkorn under hovedgaardene Alslev og Vibygaard, som burde have nydt sædegaardsfrihed. Han fik det svar, at dette maatte bero til bedre tider. Rantzau solgte 1681 gaarden til professor, dr. theol. *Christian Nold,* der købte den for penge, han sagtens kom i besiddelse af ved at ægte *Marie Ellinger,* enke efter kongelig juvelerer Knitz. Professoren døde allerede 1683, men havde forinden testamenteret Vibygaard til sin stifsøn *Christian Nold,* født Knitz. Han ægtede *Sophie Pedersdatter Schade,* og deres søn blev den lærde provst *Christian Nold* i Karrebæk, f. 1699 paa Vibygaard. 1703 købte oberst *Ditlev Reusch* gaarden, og 23. oktober samme aar ansøgte han om, at kongetienderne af Gadstrup, Syv, Daastrup, Ørsted og Højelse, som tilhørte dels Duebrødre kloster og dels Kommunitetet for stedse maatte blive tillagt Viby-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

gaard. Men dette andragende blev afslaaet. Iflg. »Trap« solgte Reusch 1707 med god fortjeneste gaarden til etatsraad *Hans Bøfke*. Aaret efter nævnes Bøfkes enke *Anna Marie v. Ehrenschild* som ejer, hvilket fremgaar af en kongelig resolution af 19. januar 1708, som omtaler, at kronen havde forbeholdt sig tilbagekøbsret til en stor del af Vibygaards bøndergods og skove, ialt ca. 80 tdr. hartkorn. Det var den godsmængde, som Otto Krag erhvervede i 1665.

Ved den kongelige resolution besluttede man at gøre brug af tilbagekøbsretten, og samtidig meddelte man ejerinden, at den øvrige del af godset, herunder især selve hovedgaarden og 2 kirketiender ogsaa kunne indgaa i handelen, naar det kunne faas nogenlunde billigt, og det vil i dette tilfælde sige for 16320 rdl. Hun var villig til at handle, og rentekammeret sørgede for at faa godset besigtiget, inden handelen sluttedes. Gaardens besætning, der fulgte med i handelen[4]) bestod af 40 stk. stude, køer, tyre og ungt kvæg, 38 stk. faar og væddere, 18 lam, 40 grise og svin. Af andet, der fulgte med, nævntes 3 jernkakkelovne, 1 bryggerkedel med alt tilbehør, skovredskaber af alle slags, 1 dejgtrug samt taarnuret med sejerværk og 2 lodder. Herefter var Vibygaard krongods til 1718. I dette tidsrum bestyredes gaardens skove under opsyn af en kongelig jægermester sammen med skovene under Vallø, Billesborg, Lekkende og Beldringe m. m., og hver gang der skulle bruges tømmer til bygnings- og reparationsarbejder paa hovedgaarden eller det underliggende bøndergods, maatte man have rentekammeret til at sende en kongelig forstmand til at udvise, hvad der maatte fældes i godsets skove. Til at begynde med blev Vibygaard drevet direkte under rentekammerets administration, men efterhaanden opdagede man, at det var en kostbar maade at drive storlandbrug paa, og man besluttede at bortforpagte det til den højstbydende. Paa denne maade fik *Jesper Akselsen* Vibygaard i forpagtning. Paa samme tid kneb det at faa duelige fæstere til to ledige gaarde under Vibygaards gods. Rentekammeret gav derfor tilladelse til, at de indrullerede karle Kristen Jørgensen og Peder Nielsen maatte løsgives fra sessionen, og amtsforvalteren i Roskilde fik besked paa at skaffe to andre karle fra samme gods til tjenesten.

Kaminen.

I 1670'erne blev hovedparten af kronens gods udlagt til underhold for

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

det nationale rytteri. I 1717 bestemtes det, at Vibygaards gods skulle udlægges til ryttergods, og rytterkommissionen[5]), som fik besked paa at ordne sagen, aflagde besøg paa Vibygaard og bestemte, at bøndergodset skulle inddeles i 26 rytterportioner à 8 tdr. hartkorn. Hver bonde skulle saa svare 4 slettedaler om maaneden og desuden hver vintermaaned, naar rytterhesten opholdt sig paa godset, 3 læs halm, hver til 24 lispund. Hvad selve hovedgaarden paa 24 tdr. hartkorn angik, saa var det meningen at udlægge hele arealet til græsning og høslet. Dette kunne dog ikke lade sig gøre, fordi jorderne laa sammenblandede med bøndernes. Kommissionen foreslog derfor, at Jesper Akselsen skulle beholde forpagtningen endnu i tre aar mod at svare 4 rytterportioner. Af godsets fire sognes kongetiende fik Akselsen saa lov at beholde Gadstrup og Daastrup, mens godsets bønder fik overladt Ørsted og Syv. I Akselsens tid skildredes hovedgaardens bygninger saaledes: I borggaardens vestre side stod et forfaldent toetagers, teglhængt bindingsværkshus paa 16 fag understøttet af 25 stivere. Det var hovedbygningen, der nu var blevet saa daarlig, at den stod i fare for at falde, og derfor havde man planer om at nedrive den. Materialerne kunne saa benyttes til et lukke, saa borggaarden stadig var indelukket. Af de tiloversblevne materialer kunne der saa bygges nogle fag hus over en kælder. Ved gaarden fandtes en have med alt, hvad dertil hører, og om haven var der et plankeværk af stolper og brædder.

Det har nok ikke været alt for gode tider for bønderne, da Vibygaard blev udlagt til rytterhold, og de byrder, de nye rytterbønder skulle bære, tyngede svært. Tilmed indtraf der en ulykkelig storm, som anrettede saa store ødelæggelser, at tagene mange steder fløj af gaardene. Amtsskriveren over Roskilde amt lod da foretage en besigtigelse af godset og skaderne; især benyttede han lejligheden til at vurdere tilstanden hos bønderne. Han fandt, at de unge bønder, som nylig havde overtaget gaardene, burde hjælpes, ellers kunne de næppe udrede, hvad de skulle. I Viby fik 3 unge bønder hver 2 heste à $26^2/_3$ rdl. Det samme fik en bonde i Osted Bregentved. 4 gaarde i Hønske fik hver et par stude à 16 rdl. I Risby fik gaard nr. 2, hvortil der var sat en husmand, baade et par heste og et par stude. Desuden blev der skaffet tømmer og rafter til udbedring af stormskaderne. I den tid, de kongelige ryttere ikke var paa manøvre eller krigstog, opholdt de sig i de til godset hørende landsbyer. Medens ryttergodserne de fleste steder vedblev at bestaa til 1760'erne, varede ryttergodsperioden ikke længe her, idet kongen allerede 1718 besluttede at stille ryttergodset i Roskilde amt og dermed Vibygaard til auktion. Denne fastsattes til 29. august, og køberne skulle overtage, hvad de købte pr. 1. oktober. Rytterne fik besked paa at forlade godset senest 26. oktober. Konditionerne lød bl. a. paa, at Vibygaard maatte sælges samlet eller delt. Allerede før auktionens afholdelse fremkom den kendte godssamler og pengespekulant *Peder Benzon* med et forslag paa 15 punkter til en byttehandel, hvorved han skulle have Vibygaard for Tryggevælde og Alslevgaard. Forslaget blev modtaget af kongen, men dog ændret paa nogle punkter. Det kan nævnes,

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

at Ørsted og Daastrup sognes kongetiende blev byttet med Alslev sogns konge- og kirketiende. Ved byttehandelen lagde Benzon især vægt paa at opnaa hovedgaardsfrihed (skattefrihed) for saa mange tønder hartkorn som muligt. Han fik frihed for 114 tdr. hartkorn og fik lov til at lade de 81 tdr. gælde paa Geddesdal gods, som han ogsaa ejede, mens 31 tdr. fik hovedgaardsfrihed paa Vibygaard. Da nu Benzon havde overtaget Vibygaard, gjorde forpagteren Jesper Akselsen krav paa erstatning, fordi han maatte fratræde gaarden i utide, og rentekammeret gav ham en godtgørelse.

Det staar ikke klart, om den planlagte nedrivning af Vibygaards bygninger i forpagter Axelsens tid blev til noget. Men andetsteds meddeles det, at den gamle, grundmurede hovedbygning i to etager med taarn, taarnur og spir midt for, og hvori indgangen var (som f. eks. nu ved Rygaard paa Fyn), blev nedtaget af Benzon for at blive opbygget andetsteds. Paa pladsen rejste Benzon i stedet en symmetrisk bygning i mur- og bindingsværk med to fløje[6]). Borggaardens fjerde side afgrænsedes af et stakit. Ladegaarden bestod af en midterfløj med facade mod vejen og med to sidefløje. Indkørselen var gennem en port i midterfløjen lige for borggaarden. Ved den nordre side laa en mindre ladegaard bestaaende af to bygninger. Alt i alt et bygningskompleks som det, der ses paa udskiftningskortet fra 1805.

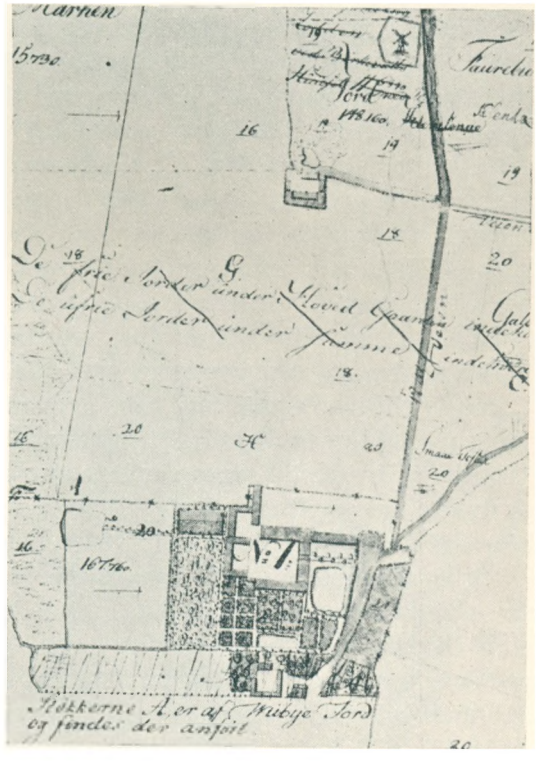

Udsnit af udskiftningskort 1805.

De 114 tdr. hartkorn, Benzon fik hovedgaardsfrihed for, var mere end hans to hovedgaarde Gieddesdal og Vibygaard tilsammen udgjorde. Derfor fik han frihed til at afbryde bøndergaarde for resten. Han gik da i gang med en ulykkelig jordpolitik, der blev »saavel ejerens som bøndernes ruin, som bekendt er«. Han flyttede 1719 gaardmanden paa Immerlund (se der) til Viby (Damgaarden) og inddrog jorden. Han havde ogsaa faaet bevilling til at nedlægge 2—3 gaarde i selve Viby, men ikke alt blev omsat i praksis, thi nu besluttede han at oprette en ny komplet herregaard, og noget af det bøndergods, han skulle have inddraget ved Vibygaard, inddrog han saa i stedet andetsteds. I 1722 fik han kongelig bevilling til at

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

oprette herregaarden Benzonseje (nu Risbyholm). En del af godset til denne nye gaard blev taget fra Vibygaard, bl. a. de tidligere nævnte ejendomme i Hønske og Risby, samt Syv Holme og Ramsøgaarde, hvortil endnu føjedes Ørsted og Daastrup kirker.

Paa Vibygaard søgte Benzon ud af fællesskabet med bønderne. Han prøvede paa at samle herregaardsjorden om bygningerne. Amtsforvalter *Rasmus Fugl,* der kendte forholdene fra før Benzons tid, skrev senere[7]): »Hvad salig Benzon i hans tid ikke tog fra bønderne af deres jorder og lagde til hovedgaardens jord og gav bønderne igen til vederlag af hovedgaardens udjorder, det har salig cancelliraad Neergaard fuldført og forbedret hovedgaardens ager og eng anselig, som vel kan være godt for herskabet, men ventelig ikke meget godt for bønderne«. Benzon afbrød ogsaa Borup og Jonstrup gaarde i Osted sogn, men maatte senere føre proces[8]) med ejerne af Osted kirke om tienden af disse jorder. Processen endte ved højesteret og tabtes efter hans død af hans bo. Da Benzon døde i 1736, ejede han ialt 8 større og mindre herregaarde. Alligevel blev hans bo erklæret konkurs og alt godset sat til auktion. Boet solgte 1737 Vibygaard til kancelliraad *Thomas Neergaard.* Godset omfattede foruden hovedgaarden alle bøndergaarde i Viby, 17 huse samme-steds, Viby mølle, 2 gaarde og 5 huse i Assendløse, de afbrudte gaarde Borup og Jonstrup, paa hvis jorder der var 3 markhuse, 11 gaarde og 18 huse i Osted, 1 gaard i Osteds Bregentved, Syv kirke med kirkejorden, 2 huse i Syv og desuden Syvgaarden. Th. Neergaard døde allerede 1742, men hans enke beholdt godset og giftede sig atter 1752 med apoteker *J. K. v. Westen,* som 1757 solgte det videre til *A. C. v. Holstein* til Holstenshus og Langesø. I Holsteins tid fik myndighederne mistanke om, at der ved Vibygaard ulovligt var nedlagt bøndergods, og det var ved denne lejlighed, stiftamtmanden bad amtsforvalter Fugl om at undersøge sagen. I hans allerede omtalte erklæring anbefalede han, at man afkrævede gaardens ejer en forklaring om, hvor mange gaarde og huse, der var afbrudte, hvor megen bondejord, der var lagt under hovedgaarden, og om bønderne havde faaet vederlag derfor af anden jord. Formodentlig var denne sag, hvor herremanden ville være kommet i en slem forlegenhed, aarsag til at Holstein efter et aars forløb skyndte sig at afhænde Vibygaard. Imidlertid synes der ikke at være gjort mere ud af sagen, og med den nye ejer kancelliraad *Peder Qvistgaard* kom gaarden ind i stabile forhold, idet denne slægt beholdt den til 1827.

Kaptajnløjtnant *C. H. Sandholt* købte gaarden paa auktion i 1827, og den var da i temmelig miserabel stand. Men ved et energisk og udholdende virke fik han den atter bragt paa fode. Han viste, at han ikke var bange for at betræde nye veje. Hovedgaardsjorden, som var delt i 16 marker, hver paa 31 tdr. land, blev merglede, og de vandlidende arealer blev forsynet med grøfter. I 1839 bestod kvægbesætningen af 150 køer og 30 stk. ungkvæg, mest af jysk race. Om sommeren blev køerne vandet i tøjret, fordi Sandholt mente, at han paa denne maade kunne forene fordelene ved løsdrift og tøjring. Medens

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

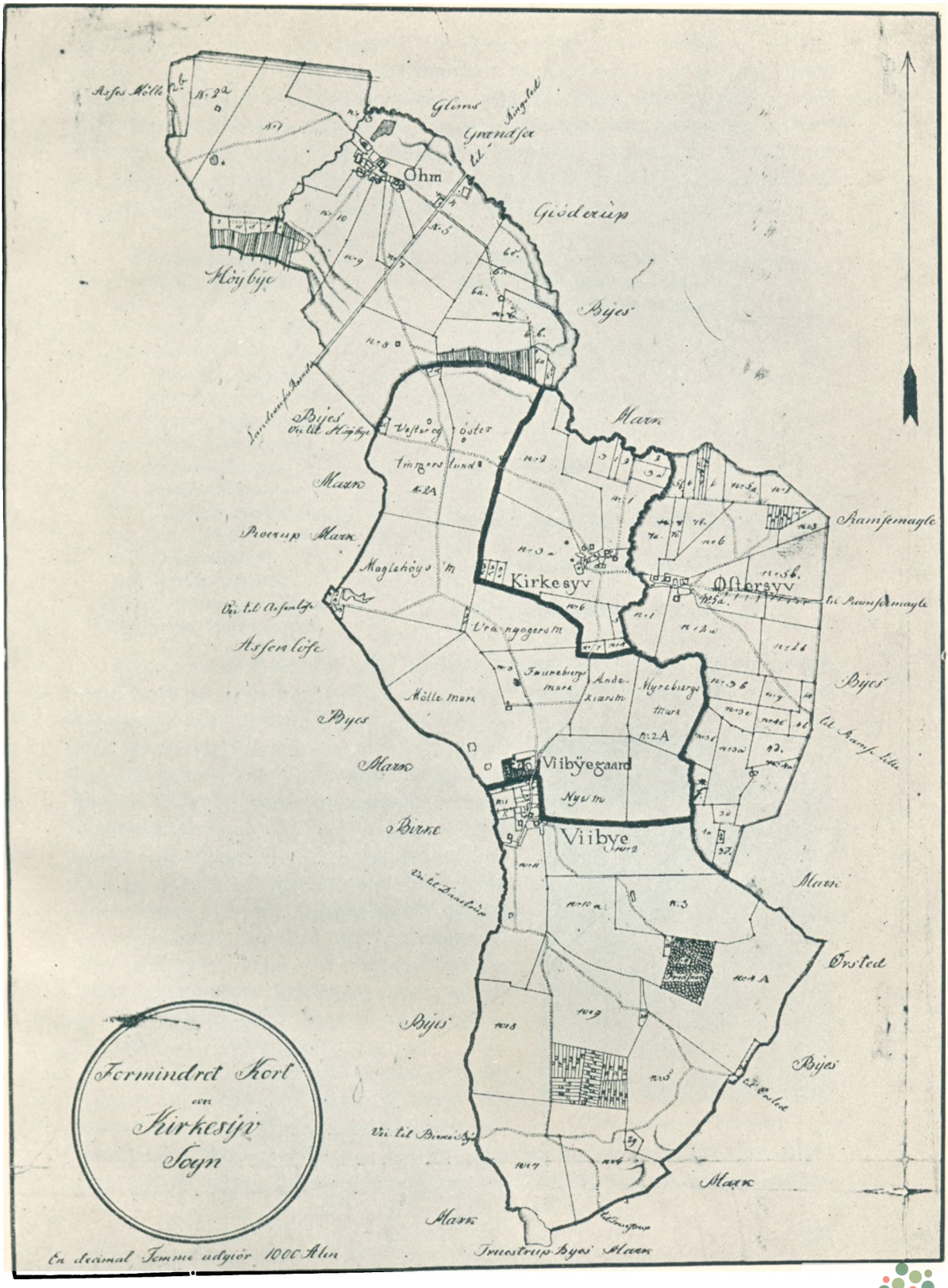

Kort over Syv Sogn.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

de fleste herregaarde paa denne tid lavede smør, saa benyttede man paa Vibygaard mælken til at lave schweizerost af, og denne ost var god og meget berømt[9]). Mejerist *N. C. Olsen* kom egentlig til Vibygaard som gartner, men hans kone havde været i Schweiz som mejerske, hvor hun havde lært at lave ost, og det kom til at betyde meget for gaardens mejeri, som bestod i en meget lang aarrække, indtil godsejer Voss nedlagde det omkring aarhundredskiftet. Vibygaards 16 marker blev senere til 17, og her er navnene:[10])

1.	Gaardmarken	umiddelbart nord og øst for gaarden.
2.	Vester Nymark	ogsaa kaldet forreste Nymark.
3.	Øster Nymark	ogsaa kaldet bageste Nymark.
4.	Myrebjergsmarken	øst for banen.
5.	Bassebjergsmarken	mellem banen og vejen.
6.	Faurbjergsmarken	
7.	Vrangagersmarken	nord for den forrige.
8.	Sønder Møllemark	
9.	Nordre Møllemark	
10.	Enghavemarken	langs med aaen.
11.	Birkevadsmarken	
12.	Vestre Maglehøjsmark	ogsaa kaldet lille og store Maglehøjsmark
13.	Østre Maglehøjsmark	
14.	Højbymarken	de 2 vestre Immerlundsmarker
15.	Skrædermarken	
16.	Teglbrændermarken	de 2 østre adskilte af korsvejen.
17.	Immerlundsmarken	

Endnu i Sandholts tid blev markerne drevet ved hoveri, og ogsaa paa dette omraade satte han system i tingene. I den store salon paa 1. sal paa Vibygaard staar endnu det gamle hoveriskab, som Sandholdt lod indrette. Foroven er det indrettet med hylder til dokumenter og protokoller, forneden med nummererede skuffer indeholdende kontrolbrikker af pap — dels ovale, dels firkantede. Paa brikkernes ene side er trykt »Vibyegard«, paa den anden side navnet paa den hoverigørende bondes landsby, hvortil bondens nr. i systemet er føjet med blæk. Dette kontrolsystem sikrede, at alle gjorde deres tilfaldende hoveri, og det er saa enestaaende i sin art, at end ikke Nationalmuseet kendte dets lige.

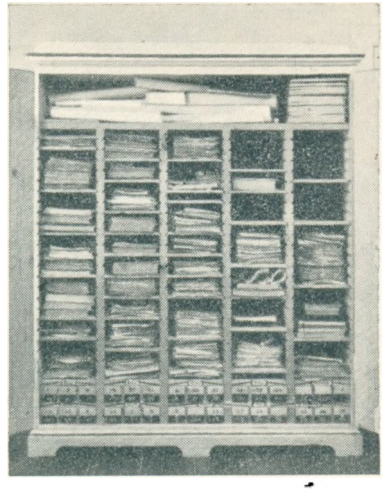

Hoveriskabet paa Vibygaard.

Driften af herregaardens 17 marker krævede, at der i 1839 blev holdt 28 heste. Det kan nævnes, at en af markerne dengang blev drevet med raps og en anden med hør. Navnlig det sidste havde stor betydning[9]). Den aarlige hørafgrøde udgjorde ca. 700 tdr. skættet hør og 140 tdr.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

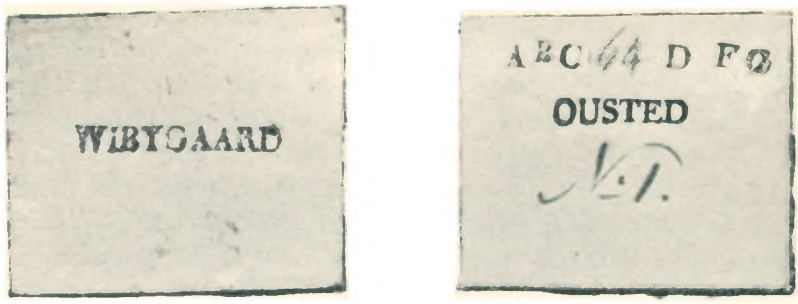

For- og bagside af kontrolmærkerne fra hoveriskabet. Gengivet i naturlig størrelse.

hørfrø. Hørren blev tilvirket i »Hørhuset«, som laa nede i haven, hvor der ogsaa fandtes en tørreovn. Paa dette sted var der plads til 24 arbejdere. Hørren gav i 1820'erne en aarlig beskæftigelse paa 3168 arbejdsdage, heraf de 2740 for mænd og resten for kvinder og børn. Arbejderne lønnedes fabriksmæssigt. Den skættede hør, som bar præg af den kraftige jordbund, solgtes paa egnen og navnlig i Roskilde. Frøet solgtes i København som sædefrø med fin fortjeneste. Som leder af skætteriet havde Sandholt ansat en mand, der var uddannet paa Køngs fabrik i Sydsjælland, en mand, som ved sin duelighed og indsigt gjorde lærestedet megen ære. I 1844 foretrak Sandholt at leje[11]) sit skætteri ud til to mænd *Johan Rasmussen* og *Peder Hansen* (»Per Hørsvinger«). I kontrakten oplyses, at »Hørhuset« var en bygning i to etager. I nærheden var tørreovnen. Til virksomheden hørte et komplet udstyr paa 19 forskellige slags redskaber, som nøje opregnes i kontrakten. Der nævnes f. eks. lodder, hørfrø-sold, skættefødder, bragere, 4 hegler med bænke, en hørmaskine. Den aarlige leje var 40 rdl. og lejerne maatte deponere 200 rdl. som sikkerhed.

Senere gik det saa meget tilbage med høravlen, at man ikke engang havde egen skættemaskine. Naar hørren var brudt, sendte man derfor bud til Ørsted, hvor en foretagsom mand udlejede en ambulant skættemaskine til egnens talrige hørdyrkere. Sandholt eksperimenterede ogsaa med gødningen. Møddingsstedet var efter den tids skik i ladegaarden, men det var omgivet af en rendesten, som skulle bortlede det regnvand, der kom fra tagene. Paa møddingen blev gødningen afstukket med lige vægge, og i midten fandtes en pumpe, med hvilken møddingsvandet blev oppumpet og fordelt over gødningen, naar denne trængte til væde. Saaledes behandlet brændte gødningen sammen til en fed masse, som kunne afstikkes med en spade. Sandholt havde ogsaa tid og lyst til at deltage i det offentlige liv; to gange kom han ind som stænderdeputeret ved Roskilde stænderforsamling; begge gange som suppleant, og desuden var han medlem af sogneforstanderskabet for Gadstrup-Syv kommune. I Sandholts tid skabtes ogsaa en smuk have efter planer udarbejdede af slotsgartner *Wolff* 1838*). Allerede i Qvistgaards tid havde man drevet

*) **Slotsgartner C. A. Wolff (1779—1854) blev 1826 slotsgartner paa Frederiksberg. Han har givet tegning til anlæg af Jægerbakken i Frederiksberg Have. Han har ogsaa reguleret Graabrødrekirkegaard i Roskilde.**

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Eksemplar af de ovale hoverimærker.

planteskole, men nu blev der i forbindelse med den nye have anlagt en ny planteskole for frugttræer og andre træer, saa godset kunne være selvforsynende ved alle nyplantninger. Udgifterne til disse anlæg var ikke saa følelige, fordi man bortryddede den gamle bevoksning og solgte den, og de kartoffelafgrøder, hvormed man derefter rensede jorden, gav ogsaa gode indtægter.

I forbindelse med planteskolen paa Vibygaard fandtes ogsaa et gartneri, som var meget veldrevet. Det blev forestaaet af gartner *N. C. Olsen,* som havde det i forpagtning[12]) for 300 rdl. sølv om aaret. For dette beløb havde gartneren en god bolig indrettet med »blomsterkammer«. Desuden havde han udhus til hest og vogn, 4 køer og anden besætning. Han fik ogsaa fri gødning, nogen sæd, brændsel, græsning og grus. Til gartneriet hørte ca. 100 redskaber. Da gartneren havde hele leverancen til gaardens store husholdning, blev der ved forpagtningskontrakten hæftet en tabel, som i et aar, maaned for maaned opregnede, hvad der skulle leveres af urter, frugt, grønt, blomster, humle, planter m. m. og til hvilken pris. Ved at plukke nogle tal fra tabellen ses det, at der paa gaarden aarligt spistes 3000 slik-asparges, 2000 suppe-asparges, 1500 persillerødder, 1000 selleri, 800 grønkaal, 400 spanske løg, 200 stk. hovedsalat, 1 skæppe kommen, 1 skæppe sennep, 6 lispund ribs, 3 skæpper stikkelsbær. Fra planteskolen leveredes til Sandholts brug 4000 tjørne, 100 popler, 25 frugttræer, 75 ribs- og solbærbuske og 50 kirsebærtræer.

Ved Vibygaard fandtes ogsaa en hovsmedie. Første gang vi hører om den er 8. juni 1740[13]), da den som »et nyt opbygt smedehus« bortfæstes til *Lars Pedersen.* Han fik Løfte paa alt herregaardens arbejde, saa længe han gjorde det forsvarligt og for saa billig en pris som andre smede. Da *Niels Erichsen* 18. december 1773 fæstede smedien, nævnes det, at den tidligere smed *Jens Olsen* fraflyttede. Da Erichsen selv var en fri mand, sikredes hans sønner frihed for hæftelse til godset. 10. november 1807 overtog sønnen *Erik Nielsen* smedien. Han forpligtede sig til at udføre smedearbejdet til godset for en billig penge og for byens beboere, »naar de vise ham honnet omgang, og samme igen vises dem af ham«. Han fik lov til at tage den almindelige smedeløn af gaardbeboerne og maatte ikke forhøje den. Den var aarligt: 1 lidet læs hø, jord til 1 skp. sæd, 3 à 4 skp. land til græsning eller 2 rdl. For alt andet smedearbejde kunne han tage betaling efter egnens skik. 1846 lejede *Peter*

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Bruun fra Lille Valby smedien[14]) med redskaber og værktøj, ialt 133 stk., som var vurderet til 268 rdl. Den aarlige leje var 50 rbd. sølv, og der maatte forudbetales et helt aars leje; desuden maatte smeden sætte hele sit indbo i pant til sikkerhed for godsejeren.

1846 solgte Sandholt Vibygaard til forpagteren paa Førslevgaard *Jacob Jacobsen*, og han solgte igen 1852 til silke- og klædekræmmer *J. D. Schmidt*, som havde faaet særlig interesse for gaarden paa grund af den omfattende hørdyrkning og det udmærkede »Hørhus«. Da Schmidt døde 1872, overtog sønnen *J. D. Chr. Schmidt* gaarden.

Den yngre godsejer Schmidt vakte engang opsigt, da han en dag traadte frem paa hovedtrappen og sagde: »Fra i dag er min kokkepige ikke mere kokkepige. Hun er i dag blevet min hustru, og fra i dag må I betragte hende som godsejerinde«. Han havde kaldt alle sine arbejdere og husmænd sammen og meddelt dem nyheden. Derefter bad han dem alle om at spise til aften sammen med dem, og enhver, der havde arbejdet paa gaarden i over 2 aar, fik 10 rdl. Arbejderne gav herskabet et dundrende hurra, som lød over hele byen. Fru Schmidt hed tidligere *Bodil Jochumsdatter* og var datter af husmand Jochum Mogensen, der beboede huset matr. nr. 2-K af Vibygaards hovmark. Folk, som har kendt hende, fremhæver, at hun var meget smuk, og at hendes karakteregenskaber ikke stod tilbage for hendes skønhed. Derfor skete det heller aldrig, at hun efter sin »ophøjelse« blev omtalt respektløst, idet hun

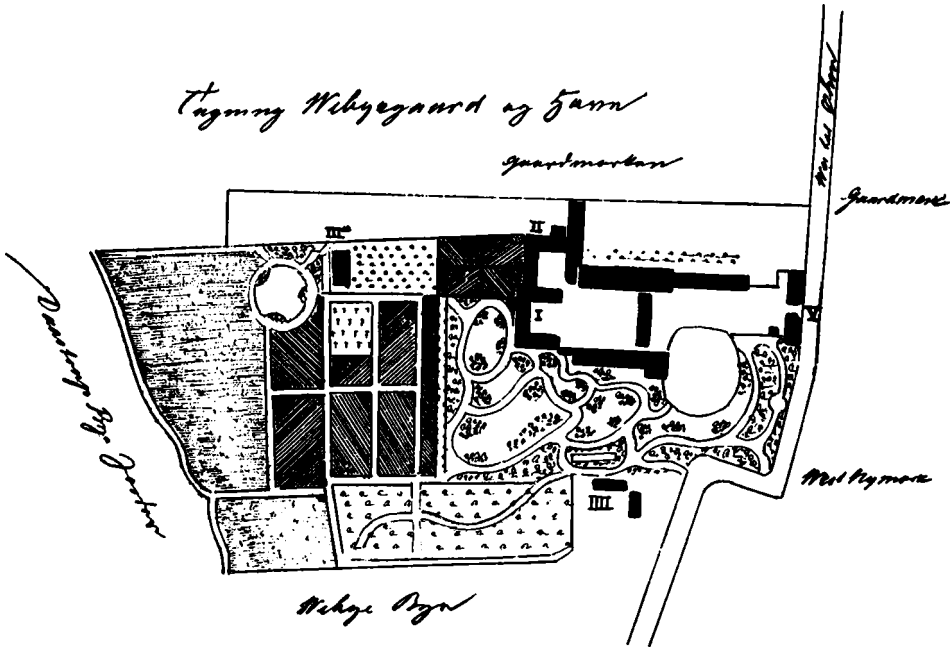

Slotsgartner Wulffs plan over Vibygaard 1838. Romertallene henviser til I: Hovedbygning, II: Mejeri, III: Hørhuset, IV: Gartnerbolig, V: Hovsmedie.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

bevarede sin jævne og ligefremme væremaade. Schmidt var folkelig og jovial, en god arbejdsgiver, som folkene holdt af, selv om han ofte stillede store krav til deres arbejdsydelser. Et par aar efter brylluppet døde Schmidt, men han havde sat en sum penge fast, som hans enke kunne hæve de aarlige renter af, og det siges, at disse beløb sig til 20.000 kr. Forøvrigt oprettede fru Schmidt et hjem i Hillerød for forældreløse drenge, et hjem, som holdt dem i en god skole, til de blev konfirmerede, og derefter blev der sørget for, at de fik lært et godt haandværk. Godsejerinde Schmidts gamle fader var levende, da de blev gift. Før datterens ophøjelse kom han kørende paa besøg i en gammel stiv vogn og havde en gammel stiv hat paa hovedet. Efter brylluppet saa man Jochum komme kørende i landauer og med høj sort silkehat paa og kusk foran paa vognen. Han var en pæn mand og lignede netop en greve eller baron.[15])

I Schmidt'ernes tid havde høsten paa Vibygaard altid et festligt præg, baade naar man sled i det med arbejdet, som naar der bagefter blev holdt høstgilde. Det var en nydelse at se paa høstarbejdet, naar 40 mand gik og mejede rug. Det gik ganske sindigt og roligt, men det var alligevel noget, der »skred«. De strøg leen paa een gang. De 40 koner eller piger, som tog fra og bandt sæden, havde alle lange kjoler og hvide forklæder og mamelukker og »viehat«. Det var et malerisk syn. De fik frit øl alle sammen af en tønde, der blev kørt ud paa marken. En dreng gik rundt med to dunke i et aag, og de drak alle sammen af samme tud, men man hørte aldrig, at nogen blev syge af det. Husmændene fik 2 kr. om dagen paa egen kost, men saa boede de tildels husfrit, og »ildebranden« kostede dem heller ikke meget. De mødte kl. 6 om morgenen og blev ved til kl. 7½ om aftenen. Det første, de foretog sig om morgenen, var at slibe alle leerne. Naar den gyldne høst var bragt i lade, glædede alle høstfolkene sig til høstgildet, og det var ikke underligt, for det var ikke ret mange steder, husbonden gjorde saa godt et gilde.

Arkitekt *Martin Jensen,* Borup, har i Roskilde Avis for 23. oktober 1928 givet en udførlig skildring af Vibygaards høstgilder paa grundlag af, hvad hans fader, som var født i sognet, har fortalt. Beretningen om høstgildet lyder saaledes:

I halvfjerdserne i forrige aarhundrede, da J. D. Chr. Schmidt sad som ejer paa Vibygaard, var det en fast regel, at den aarlig tilbagevendende store fest for godsets arbejdere i anledning af tilendebragt indhøstning skulle holdes den første lørdag efter, at rugmarken var tilsaaet. Allerede tidligere paa sommeren, naar høhøsten var afsluttet, var der dog holdt et mindre gilde med dans og spil — 2 musikere — det saakaldte »Enghavegilde«, men det taalte ingen sammenligning med det rigtige store høstgilde. Nej, denne festlighed blev imødeset med længselsfuld forventning og var et staaende samtaleemne blandt folkene, efterhaanden som man nærmede sig selve dagen, forøvrigt ogsaa i tiden der fulgte efter.

Naar høstgildet var fastlagt til et bestemt tidspunkt, havde dette bl. a.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

sin aarsag deri, at dansen skulle foregaa i en bygning, der var beliggende i Hovhaven lige vest for hovedbygningen mellem denne og Kildeparken. Denne bygning, der laa med nordgavlen ud mod marken, var her omgivet af en fold, hvori det løsgaaende kvæg i efteraarstiden blev drevet ind for at opholde sig der om natten, og først, naar man var kommet saa langt hen paa efteraaret, at kreaturerne blev sat paa stald, hvilket fandt sted, naar rugen var saaet, kunne der skaffes fri og uhindret adgang til huset.

Gildehuset, der var opført af bindingsværk, var ud i eet rum uden skillevægge. Dets gulve laa tre trin over terrænet og bestod af fjæle paa bjælker, idet der nemlig var kælder under hele huset. Til kælderen var en nedkørsel med en port for, saaledes at det var muligt at køre en mergelkasse derind. Hele dette nederste rum brugtes dog i den tid, der her er tale om, nærmest kun til oplagsplads for gamle og nye redskaber, hvoraf der var en masse, som kun havde været brugt en enkelt gang. Godsejer Schmidt interesserede sig nemlig for alle nye redskaber, der kom frem, men saafremt disse ved den første prøve efter anskaffelsen ikke virkede tilfredsstillende for hans fordringer, blev de som kasserede ført ned i kælderen og benyttedes aldrig siden. Bygningen var forøvrigt oprindelig indrettet med tilberedning af hør for øje — der havde lige uden for samme været en brydegrav — og efter at denne virksomhed var ophørt omkring ved 1850, og den sidste hørsvinger Peder Hansen — »Per Hørsvinger« — draget derfra, brugtes hørhuset altid siden til festlighed og dans ved høstgilderne. Ved saadanne lejligheder kom det rigtig til ære og værdighed; der blev pyntet med gran, toppen af det grønne fra aspargesbedene m. m., og heri stukket asters, levkøjer, georginer samt andre af efteraarets smukke blomster. Et udskaaret skilt, der brugtes aar efter aar, anbragtes i nærheden af det sted, hvor musikerne under dansen havde deres plads. Det var følgende indskrift, lysende i transparent:

Efter høstens slid og møje
vil vi alle os fornøje.

Paa gildedagen, der som nævnt var en lørdag, ophørte man saa betids med arbejdet paa gaarden, at de gifte daglejere kunne naa hjem at klæde sig om og sammen med hustru og børn være tilbage ved middagstid.

Man samledes i laden og bænkede sig om de lange borde, der her stod dækkede. De medbragte spisegrejer: Kniv og træske toges frem, og man var parat til at gøre indhug paa den gode kødsuppe med ris og kødboller samt oksekød med peberrodssauce, hvilket ved en saadan lejlighed var den sædvanlige spise. Maden blev baaret til spisestedet i store ørebaljer og gik fra disse over i store lerfade paa bordet, fra hvilke saa igen hver fik sin forsyning i lerskaale. Under spisningen gik forvalteren rundt om bordene for at paase, at der intet manglede her eller der, hvilket gæsterne forøvrigt nok selv skulle gøre opmærksom paa ved en kraftig hamren med kniv eller ske paa kanten af fadene. Megen mad skulle der jo til for at mætte de mange munde, men

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

det var man forberedt paa, og man havde truffet sine forberedelser derefter; der blev saaledes i samme anledning altid slagtet en ko. Som opvartersker fungerede mejeripigerne — sædvanlig otte i tal — der her havde en anstrengende dyst at bestaa, som de dog klarede med glans, kraftige og sunde som de jo var. Spisningen tog tid, der var jo intet at haste efter, man skulle jo ikke »ud at høste«, men naar man endelig havde spist, hvad orkes kunne, rejste gæsterne sig fra bordet og sagde: »Tak for mad«, til forvalteren, der paa sin side bød: »Velbekomme«, og dernæst inviterede samtlige daglejere til at komme op paa hans kammer for at faa deres ugeløn og øvrige tilgodehavende. Sagen var nemlig den, at hele høsttiden igennem blev der ved de ugentlige udbetalinger tilbageholdt 1 mark pr. dag for hver arbejder. En ordning, der vel nok nærmest var beregnet paa, at godsejeren ville sikre sig en vis garanti for, at en eller anden arbejder ikke pludselig en dag forlod sin tjeneste og forsvandt fra gaarden paa et tidspunkt, da der var haardt brug for al den arbejdskraft, der kunne skaffes.

Veltilpasse efter det gode maaltid og for de flestes vedkommende med flere penge paa lommen, end de nogen af aarets øvrige dage var i besiddelse af paa een gang, er det forstaaeligt, at humøret allerede paa dette tidspunkt af dagen var særdeles straalende. Alle deltagerne samledes derpaa i borgestuen, hvor hver fik overrakt en stor spølkum kaffe med en stor kryddertvebak samt et stykke kandis. Det var, som man ser, gode solide ting i madvarer, der bødes paa, og det »grundlag«, der nu var lagt, var saa solidt, at deltagerne uden at være alt for meget madflove kunne hengive sig til anden forlystelse.

Udenfor stillede man derfor op, og med musikken i spidsen marcheredes der til »Hørhuset«, hvor deltagerne snart efter svang sig med liv og lyst i de dengang brugelige gamle danse: Vals, polka, sekstur, firetur, reel, jødeturen, pigernes fornøjelse, syvspring, hopsa, tyrolervals og flere andre, hvad de nu alle hed. Det gav varme i kroppen, ogsaa fordi man jo var solidt paaklædt fra inderst til yderst i den tids sædvanlige dragter, der for kvindernes vedkommende bestod af: En hvergarnstrøje, i almindelighed med foer af blaarlærred — et overtræk, som nok skulle holde sveden inde —, et grønt vadmelsskørt, hjemmestrikkede sorte strømper og smaa udringede sko med lave hæle uden lidser og spænder. Paa hovedet bar alle gifte koner hue, og en enkelt af de ældre, f. eks. »Stine Hjulmands«, desuden det saakaldte »korsklæde«, et bredt, hvidt, stivet stykke, der gik helt rundt omkring ansigtet og indrammede dette. Mændene havde trøje og bukser af mørkeblaat vadmel, hvergarns vest, hvide hjemmestrikkede strømper og et par halvlange fedtelædersstøvler, beslaaet med »sinker« under hælene. Børnenes paaklædning var i lighed med de voksnes. Mænd og drenge var kortklippede i nakken, men havde lange lokker foran ved ørerne.

Fire musikere, af hvilke to trakterede violin, en kornet og en kontrabas, spillede op. Det gamle instrument klarinetten anvendtes ikke ved denne lej-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

lighed, men brugtes dog endnu almindeligt paa egnen ved bryllup, barsel og fastelavnsgilder. Det var landsbymusikere og gennem flere aar de samme mænd, der gang paa gang mødte frem og gjorde deres bedste for at underholde gæsterne og holde dem »til ilden«. Det var brødrene *Ole* og *Albrecht Hansen* fra Hønske, husmand *Ludvig Olsen,* Vibyhusene, og hugger *Lars Hansen,* Gl. Viby. Sidstnævnte var forøvrigt kendt for sin alsidighed, bl. a. befattede han sig ogsaa med den bestilling at aarelade folk. I danselokalet herskede en livlig tummel, hvor musikens toner blandedes med de danselystnes latter og hvin, lystige tilraab samt trampen af støvlehæle i gulvet. Mændene havde kastet trøjen og dansede i skjorteærmer. Komplimenter og andre dikkedarer brugtes der ikke mange af, og det behøvedes heller ikke. Man svang sin dame hu-hej, saa det hvinede derved som i en fejende storm. Eller man anslog en sindig »pasgang«, alt eftersom de mere eller mindre stive lemmer tillod det. Saaledes forløb tiden til henimod kl. 5, da der skulle holdes en længere pause, i hvilken der skulle serveres smørrebrød, godt belagt med paalæg, og af drikkevarer hvidtøl (nr. 2) og brændevin (7 graders), alt hvad deltagerne ønskede at nyde. Efter denne omgang tog man fat paa dansen igen, men der var nu gerne kommet nogle flere deltagere til. Saaledes blev pigerne fra gaardene i byen sædvanlig indbudt til gildet, til stor glæde for disse, men til mere blandet fornøjelse for flere af de gifte koner, der ikke altid var fri for at lade deres ærgrelse faa frit løb i nogle stikkende bemærkninger om »nutidens kvindelige ungdom«. Jo, der kunne nok vanke et ordentligt »riv af« til disse. Hvad var aarsagen dertil? Ak, Herre Gud, det var det sædvanlige, der gælder den dag i dag; en lille gnist af jalousi parret med misundelse. Det kunne vel hænde, at mændene i dansens hede fik vist en eller anden pige nogen mere opmærksomhed end strengt taget nødvendigt, og maaske valgte en af disse til makker i en dans, hvor mutter rettelig fandt, hun burde have været selvskreven; men det var ogsaa det hele. Lidt misstemning kunne der altsaa blive fra den side, uden at det dog formaaede at indvirke synderligt paa den almindelige lystighed.

Ved 10-tiden om aftenen plejede godsejeren gerne at indfinde sig for at hilse paa forsamlingen. »Lad os faa nogen hornmusik«, var gerne noget af det første, han sagde, og saa længe han var til stede i salen, maatte alle fire musikere betjene horninstrumenterne. Godsejerens ankomst var ogsaa signalet til, at der nu skulle serveres punch. To af gaardens ældre og mest betroede mænd fik overdraget det ansvarsfulde hverv at afhente den tillavede drik i køkkenet. Transporten gik for sig paa den maade, at de to mænd ved hjælp af en stang, som hvilede paa deres skuldre, bar en mælkejunge af træ med dens gyldne indhold. Samtidig var ørebaljer fyldte med store æbleskiver bragt sammesteds hen, og nu begyndte næste punkt paa programmet. Godsejeren trak fra sin inderlomme et medbragt puncheglas frem. Hver festdeltager fik fire æbleskiver og hertil punch i ubegrænset mængde, og nu blev

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

der klinket og drukket, holdt taler, raabt hurra og sunget skaaler for godsejer, forvalter, selskabet o. s. v. i det uendelige, saa man vist godt kan hævde, at paa dette tidspunkt var festen paa sit højeste. Ske kunne det jo, at en og anden fik en lille »streg paa«, og at en enkelt blev saa »træt«, at han sank i knæ derved og maatte en tur hen at sove, men det var en undtagelse. Der saas jo i de dage med mildere øjne paa en ærlig rus end nu om stunder, men ved ærlig forstod man kun den, der med anstand og nogenlunde værdighed kunne bæres af sin mand, medens det at drikke sig fra vid og sans ogsaa i de tider var ilde anskrevet. Selvfølgelig kunne det heller ikke altid undgaas — omend det var sjældent — at der ved en saadan lejlighed opstod personlige uoverensstemmelser, hvor parterne gik over til haandgribeligheder. Det taaltes imidlertid absolut ikke af den store besindige part af forsamlingen, der hurtigt greb ind, fik brushovederne adskilte og ordenen genoprettet.

Natten igennem fortsattes dansen, idet der dog igen ved midnatstid var et ophold, hvor der vankede samme traktement: Smørrebrød, øl, snaps, som var givet til midaften ved 5-tiden om eftermiddagen. Medens samtalen de fleste steder i salen var overordentlig livlig mellem samtlige gæster i hinandens nærhed, var der dog ogsaa her og der grupper, der i tavshed og undren paahørte en enkelt fortæller, der berettede om en eller anden begivenhed, hvori han som regel selv havde været hovedpersonen. Her lød beretninger om oplevelser og hist fortællingen om det gruelige spøgeri i kostalden, hvor der ved nattetide kunne høres lyde grangivelig som naar en vogn rumlende kører over stenbro, og for hvilket endog kvæget blev saa forskrækket, at det i rædsel slog sig tilbage i baasene o. s. v. o. s. v. Jo jo, det var sikkert og vist altsammen, man havde jo selv baade hørt og set adskilligt af den slags ting, saa al tvivl var udelukket.

Henad morgenstunden, naar klokken var 4—5, sluttedes af. De faste folk skulle da gøre staldtjeneste og pigerne malke, inden de kunne faa en haardt tiltrængt hvile. De øvrige deltagere derimod spredtes fra gaarden i forskellige retninger; hver især til *sit* fattige hjem i byens eller udmarkens straatækte, lerklinede hytter. Et lyst minde rigere i deres paa oplevelser sparsomme tilværelse.

Paa Vibygaard er »Hørhuset« forlængst revet ned. Af dets rester opførtes og indrettedes 1903 en arbejderbolig paa det forblæste højdedrag umiddelbart øst for herregaarden, der hvor sognevejen og kirkestien skærer hinanden.

Om Vibygaards senere skæbne kan oplyses: 1883 blev den solgt til godsejer *V. Voss,* der ejede den til sin død 1915, hvorefter hans enke *Marie Voss* ejede den til 1929, da hun solgte den til mejeriejer *Vilh. Pedersen,* Tofthøj. Han frasolgte skoven og videresolgte gaarden 1931 til godsejer *J. B. Berthelsen,* der tidligere ejede Sohngaardsholm ved Aalborg. Der er senere tilkøbt et areal paa 30 tdr. land, saaledes at der nu hører 600 tdr. land ager

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Hovedbygningen.

og eng til gaarden. 500 tdr. land af gaardens areal drives i en 6 marks drift: 4 med byg, 1 med raps og 1 med roer; resten er lucerne og vedvarende græs. Avlsbygningerne er nye og moderne indrettet og alle tækkede med eternitplader. Alt korn og frø høstes med combinere, og gaarden har eget renseri og tørreri. Gaarden drives med 6 traktorer og 4 heste. Kreaturbesætningen bestaar af 150 malkekøer og 100 tillægskvier. Til gaarden hører 14 arbejderhuse, der er indrettede efter tidens krav med elektrisk lys og indlagt vand og alle tækkede med eternitplader. Viby gamle hovsmedie hører stadig til gaarden og drives ogsaa som maskinværksted; den er bortforpagtet til smedemester *V. Rundquist*. Ogsaa Viby mølle hører stadig til herregaarden.

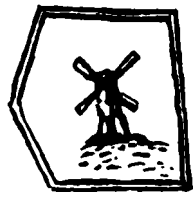

VIBY MØLLE

Denne mølle kaldes fra de ældste tider gerne Vibygaards vejr- og hestemølle. Det skal sikkert forstaas saaledes, at møllen oprindelig blev opført af herregaardens besidder. Fra gammel tid havde den et jordtilliggende paa ca. 7 tdr. hartkorn[1]), men allerede ved Fr. III's matrikel 1664 blev møllen anført

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

uden jorden, som da indgik i herregaardens hovedgaardstaxt. Ved denne matrikel vurderedes møllen særskilt i hartkorn, og dens mølleskyld var ansat til 3 pund mel for vejrmøllen og 2 pund for hestemøllen (1 pund mel = 4 tdr.). Faa aar efter, ved Chr. V's matrikel 1682, opslugte herregaarden ogsaa selve møllen, idet denne slet ikke blev sat i hartkorn, men herefter altid fulgte med i handelen som et tilbehør til Vibygaard.

Møllen malede jo ogsaa for bønderne, og dens beliggenhed mellem Viby og Syv var saaledes bekvem for disse byer. Den gamle mølle var en stubmølle og laa ca. 150 m nord for den nuværende møllegaard paa markens højeste punkt. Grænsen omkring møllen var afsat med egepæle, og hele møllepladsen inden for disse var opfyldt og belagt med sten[2]). Som møllen laa her med sit vingefang paa 36 Alen var den med til at give landskabet liv og karakter.

I 1710 var møllen i saa slet stand[3]), at der maatte en større reparation til for igen at gøre den brugelig. Den del af udgifterne hertil, som i henhold til fæstebrevet ikke kunne paalægges mølleren, skulle det kongelige rentekammer udrede, da Vibygaard paa dette tidspunkt var krongods. Imidlertid ser det ud til, at istandsættelsen først fandt sted i 1717, da der blev kostet en ny axel til 15 rdl., en ny sten, »liggeren«, til 60 rdl. og et sækketavl (et tov) til $2^2/_3$ rdl.

Vi kender ikke saa meget til de skiftende møllere, navnlig i de ældste tider, men det kan anføres, at møllen 25. februar 1738 bortfæstedes til *Jens Christensen,* møllersvend paa Adsers mølle[4]). Ved denne lejlighed oplystes, at baade heste- og vejrmøllen var bygget af eg. Godset sørgede for egetømmer til reparation og nybygning og for fornyelse af møllesten. Mølleren fik frit tørveskær og fri græsning til 2 heste og 2 køer paa Viby bondefælled. Syv kirkejord fulgte med som fæstejord. Desuden garanterede godset, at mølle-rens svend fik frihed for soldaterpligt ved landmilitsen. Møllegaarden laa ved sognevejen, mens selve møllen laa for sig selv i sædmarken. Derfor skulle møller en holde herremand og bønder skadesløse for ufred af hans kreaturer i denne mark. Den aarlige afgift var 50 sletdaler (1 sletdaler = 1,35 kr.). Adsers-møller en *L. C. Meisler* kautionerede for Christensen. Hvor længe han var møller i Viby, vides ikke, men den næste møller hed *Jens Jensen Ambrosius,* og han var sagtens svigerfader til *Lorents Pedersen Galdberg,* til hvem han afstod møllen 14. oktober 1771. Det er bemærkelsesværdigt, hvordan gods-ejerne stadig strammede vilkaarene for møllerne. Galdberg fik samme vilkaar som J. Christensen, men maatte selv sørge for møllestenenes vedligeholdelse og anskaffelse. Han maatte betale 100 rdl. i indfæstning og 34 rdl. i aarlig afgift. I Galdbergs tid opførtes en helt ny stubmølle, hvorefter afgiften sattes op til 60 rdl. om aaret. Da Syv annexgaard (præstegaard) nedlagdes i 1777, fæ-stede møller en jorden, og denne og kirkejorden blev nu drevet samlet.

I 1789 indførtes almindelig værnepligt for landbefolkningen. Den af god-set meddelte soldaterfrihed for møllersvend og -dreng blev derfor værdiløs. Det var møller en ked af, for han havde to sønner hjemme i mølleriet, og

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

folkene i møllegaarden følte sig — ligesom deres forgængere og efterfølgere — hævet over den almindelige bondestand. Nu var bestemmelserne om værnepligten formede saaledes, at det var landejendommene, der skulle afgive soldaterne. Derfor kunne mølleren alligevel sikre sine sønner soldaterfrihed. Han afgav et stykke jord, hvorpaa godsejeren lod opføre et nyt hus, som blev kaldt »Faurebjerghuset«, og som blev fæstet af hjemsendt jæger-rekrut *Peder Jensen,* som flyttede ind og blev husmand under Vibygaard. Soldaterpligten paahvilede herefter beboerne af dette hus, og møllen gik fri.[4])

Ved fæstebrev af 11. november 1818 efterfulgte *Jens Galdberg* sin fader som møller. Han maatte forpligte sig til »uden henstand« at male den fra herregaarden indleverede sæd uden *told og betaling.* Til gengæld skulle han have 2 høveders græsning. Blev der ikke brug for græsningen, skulle formalingen dog betales med 16 skilling pr. tønde brød-, mel- og grynsæd og 8 skilling for malt- og grovsæd — alt i sølv. Hans aarlige afgifter til herskabet var 75 rbd. sølv. Snart efter blev der bygget et nyt stuehus paa 12 fag af egebindingsværk. Tømmeret leveredes af godset, alt andet skulle mølleren selv bekoste, men bygningen skulle være herskabets. Iflg. »Sterms beskrivelse af Københavns amt 1838« var Jens Galdberg endnu møller paa Viby mølle i dette aar. Han flyttede senere til Gøderup, hvor han fik en gaard. Efter ham drev *Daniel Hauberg* møllen til sin død 1863. I beskrivelsen af 1838 skildres møllegaarden som 4-længet, straatækt og opført af mur- og bindingsværk. Bygninger og mølleri var brandforsikrede for 6470 rigsbankdaler sølv og behæftede med et banklaan paa 192 rbd. sølv. Naar det anføres, at møllen ikke særskilt var sat i mølleskyld, bekræfter det den før nævnte tilknytning til Vibygaard. Besætningen var dengang 4 heste, 8—10 stk. hornkvæg, 10 faar og 8—10 svin. Naar det var stille vejr, blev hestemøllen sat i gang. I det samlede mølleri fandtes baade mel- og skalkværn, begge 8—10 kvarter i diameter. Der maledes 1500—2000 tdr. sæd aarligt, og deraf blev de ca. 300 tdr. sigtede, hvilket sidste maatte betales med 3 mark pr. tønde. Af den øvrige sæd blev der toldet. Foruden den før nævnte afgift svarede mølleren 9 tdr. byg og 1½ td. havre af fæstejorden. De kongelige skatter var 70 rbd. og kommuneskatten 10 rbd.

Arkitekt *Martin Jensen,* Borup, har i en artikel i Roskilde Tidende for 27. august 1929 bl. a. skildret den gamle stubmølle og dens endeligt. Fra denne artikel er den efterfølgende beskrivelse hentet.

Indtil midten af forrige aarhundrede laa selve møllegaarden ved »mølleparken«, lidt vestligere end nu. Men da den to gange nedbrændte som følge af lynnedslag, blev man betænkelig ved pladsen, og efter den sidste brand opførte man (ca. 1857) møllegaarden, hvor den nu ligger. Afstanden mellem stubmøllen og møllegaarden fik møllerfolkene til at indføre et praktisk signalsystem. Naar middagstiden nærmede sig, kikkede mølleren, hans svend eller

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

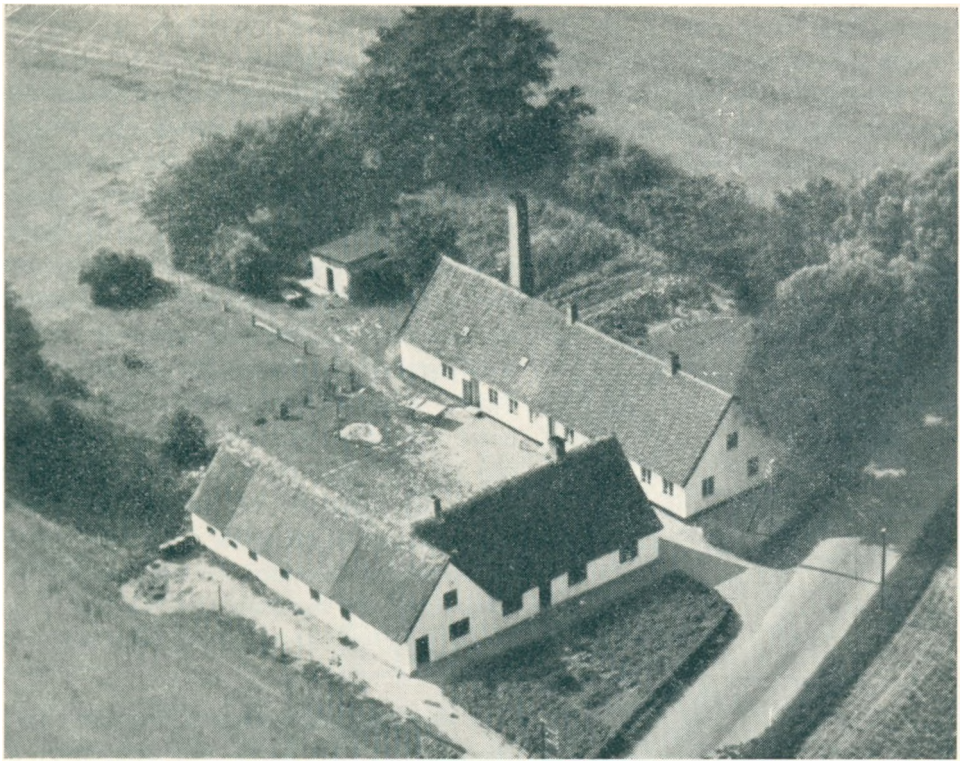

Viby mølegaard.

dreng jævnlig mod et af træerne ved gaarden. Naar de endelig saa, at »kluden« var hejst, vidste de, at maden var parat, og saa ilede de hjem.

Stubmøllen var efterhaanden blevet skrøbelig, og en dag i 1889 brød et voldsomt uvejr løs med hagl og storm. Da kunne den gamle kæmpe paa den udsatte post ikke længere modstaa vindtrykket. En arm i krydsfoden gav efter og knækkede, og derved fik møllen stærk slagside. Dette havde til følge, at den lange udvendige trappe blev afbrudt, saaledes at folkene i det højtliggende mølleværk mistede forbindelsen med den faste jord. Møllen, der stod i saks, væltede saa langt til den ene side, at vingen stødte mod jorden. Derefter dejsede hele møllen forover og brød sammen i en ruinhob, hvorfra en tæt støvsky stod i vejret. I en saadan situation er det en fordel at være i besiddelse af en vis portion aandsnærværelse, og det var møllersvenden N. P. Nielsen netop. Han greb resolut drengen, lempede ham ud gennem dørstedet og sprang saa selv bagefter. Begge slap heldigt fra springet og kom ned, inden møllen væltede helt, og de undgik ogsaa at blive ramt af nedstyrtende dele fra møllen. Møllersvenden var broder til mølleren og blev selv senere ejer af Sallev mølle. Møllerdrengen, som var broder til møllerens kone, blev saa forskrækket, at han gav sig til at løbe. I det samme blev han ramt i nakken af et stykke

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

tagpap fra møllehatten; i sin rædsel satte han farten yderligere op, og det varede længe, før han vovede at standse.

Da haglbygen var trukket over, og det igen blev sigtbart, undrede omegnens beboere sig over, hvor Viby mølle var blevet af, og snart efter strømmede folk mod ruinen for at se paa ødelæggelsen og hjælpe til, hvis nogen skulle være kommet til skade. Haandværkerne mødte med deres værktøj. Gaardmand Peder Jen' i Syv, hvis staaende udtryk: »Nue, Nue, bi nu lidt«, ville have passet til lejligheden, hvis det bare kunne have gjort virkning, da møllen begyndte at vakle, kom kørende med to af sine bysfæller, smeden *Anders Steffensen* og tømrer *Per Nielsen,* der havde medført henholdsvis forhammer samt sav og økse. Hvis nemlig et menneske laa indespærret, kunne det ikke nytte noget at begynde at skaffe de svære mølledele af vejen uden at være i besiddelse af godt værktøj. Heldigvis blev der ikke brug for hjælpen. Alt fik lov til at ligge, som det var faldet, og blev liggende lang tid derefter.

Viby mølle som opført 1890.

Møllens dimensioner kendes ikke nøjagtigt; men der haves oplysning om, at der til en møllestub krævedes en stamme, der var lige, og i 12 alens højde maalte ca. 2 alen (1,25 m) i diameter, idet stubben i denne højde ikke maatte være under 30 tommer (0,79) i kvadrat.

Paa møllegaarden fik man anskaffet et lokomobil til at trække en kværn i loen, og her foregik saa skraamalingen, mens Birkede dampmølle hjalp til med at male og sigte det mel, der skulle bages brød af. Aaret efter lod godsejer Voss bygge en ny hollandsk mølle lige ved møllegaarden, og i næsten 50 aar var den med til at præge landskabet. Nu er den borte. Efterhaanden som gaardene selv fik kværne, blev der mindre brug for møllen, og da den ene vinge blæste ned en stormdag i vinteren 1935, kunne det ikke betale sig at forny den. Møllen blev derfor nedrevet 1938. Siden 1927 har *Tolver J. Jensen* haft den i forpagtning, og bageriet, der vistnok indrettedes i slutningen af 1840'erne, er nu ene om at føre den gamle bedrift videre.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

VIBY

Det har ofte været antaget, at navnet Viby skulle rumme mindet om en hedensk helligdom. Men dette modsiges af stednavneudvalget, som henviser til, at de gamle stavemaader »Wichby« (1257) og »Vigby« (1315) synes at vise, at navnet begynder med »vig« i betydningen en bugtning, f. eks. af et aaløb. Viby siges at ligge netop ved en bugtning af Birkevadsaaen. Den mundtlige overlevering, som er bevaret til vore dage, ved at fortælle, at byen er grundlagt af en kæmpe ved navn *Vith,* og det er interessant, at det kan fastslaas, at dette sagn er over 250 aar gammelt. Da *Christian Nold* (født Knitz), som omtales i afsnittet om Vibygaard, i 1703 havde sat baade gaard og formue til, skrev han en ansøgning[1]) paa vers til kongen om »et lidet rectorat«. Det hedder heri:

En Mil fra Roskilde-Væld
Et gammelt Herresæde
Var bygget paa et Bakkehæld
Ved Landevej og Stræde.
Næst samme Gaard er lagt en By
En Landsby Viby kaldet
Hvor Hvitting efter Rune-Ry
Sin Bolig bedst befalded.

Det er sandsynligt, at enkelte af bøndergaardene i Viby har hørt under herregaarden helt fra de ældste tider, men størsteparten var under Roskilde domkapitel. Dette gav sikkert anledning til gnidninger; thi da bonden *Espen Thuesen* paa kapitlets gods i 1589 udgravede nogle ræve i fællesskoven »Bedeskov« paa Viby mark, fik *Emmeke Sparre* til Vibygaard bonden dømt som tyv. Bonden ville ikke finde sig heri og klagede til kapitlet, som foranledigede, at kongen lod stiftslensmanden *Niels Parsberg* føre bondens sag, da bonden hævdede, at rævegravningen var sket paa kapitlets grund.[2])

Inden *Sigvard Becks* enke i 1623 fik skøde af Roskilde domkapitel paa 9 gaarde i Viby, blev de beset. Heraf ved vi, at gaardenes stuelænger var 10—17 fag og de tre udlænger tilsammen 40—50 fag. Een gaard var dobbeltgaard, en var lige brændt, og en var øde og brugtes af herregaarden. Gaardene var gennemgaaende velholdte, og ved hver gaard var der en kaal- og frugthave indhegnet af stengærder med torne og popler. Ved de 9 gaarde fandtes ialt 46 frugttræer. Med i handelen fulgte en skov eller egelund, »hvorudi bønderne var lodtagne og kunne faa nogen hjælp til bygningstømmer, olden og gærdsel«. Ved denne handel blev Vibygaard ejer af hele Viby by undtagen 1 gaard under universitetet.

Efter at Sparrerne i Chr. IV.s tid havde afhændet Vibygaard, havde den i lidt over 100 aar tretten ejere. Mellem disse var kongen, borgerlige proprietærer, adelsmænd og enker. Undertiden var den kun en del af en adelsmands godssamling, og man kan skønne, at bønderne i Viby blev styret af fogeder

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

eller forpagtere en stor del af det nævnte tidsrum. Bønderne, for hvem et velstaaende og velvilligt herskab kunne være en ubestridelig fordel, var næppe at misunde i disse aar.

I 1682 havde Viby 14 gaarde, hvoraf de 13 tilhørte Vibygaard. Der var stadig en ødegaard i brug under herregaarden; den hører man aldrig mere noget om. Desuden nævnes 4 gaardsæder, hvoraf de 3 var øde. Disse kan med sikkerhed sættes i tilknytning til gaardene i den nordvestlige del af byen og forklarer de forskudte tofter her. Den 14. gaard laa stadig under universitetet. I 1709, da kongen fik skøde paa herregaarden og dens gods, nævnes kun 12 gaarde og 3 gaardsæder, hvoraf det største er paa over 6 tdr. hartkorn. De 12 gaarde havde forskelligt hartkorn. Godt 10 tdr. hartkorn havde »Kildemosegaard«, »Egesager« og »Damgaard«, samt en i 1776 nedlagt bondegaard (omtales senere). De øvrige 8 havde mellem 4 tdr. 7 skp. og 6 tdr. 2 skp. Skovskyldshartkornet svingede endnu mere. Universitetsgaarden »Emilsgave« kom 1719 som bestandigt fæste under Vibygaard; den havde 10 tdr. 3 skp. hartkorn. Inden *Peder Benzons* død 1737 skete der en udligning af hartkornet, saa hver gaard fra da af og til 1844 havde 7 tdr. 5 skp. 2½ alb. ager og eng og skovskyld 2 fdk. $2^1/_7$ alb. Det var antagelig ved denne hartkornsudligning, at Benzon fratog bønderne »Sønder Indelukke«. Det anføres nemlig i skødet[3]) fra Benzons bo til *Ths. Neergaard:* »Under gaarden bruges et indelukke, som er tagen af Viby bys søndermark, hvorimod bønderne til vederlag haver bekommet en halv gaards jord, som før har ligget til Viby mølle af 7 tdr. hartkorn, som imellem dem er delt«. Bønderne vedblev at svare skat af »Sønder Indelukke«, men fik til gengæld et afslag i deres landgilde paa 2 tdr. byg og 1 td. havre fra de oprindelige 6 tdr. byg og 2 tdr. havre. Paa »Sønder Indelukke« fandtes allerede da 2 markhuse, som var fri for afgifter, mod at beboerne holdt digerne om indelukket vedlige. Det samlede antal huse i og udenfor byen var paa dette tidspunkt 17 og holdt sig nogenlunde konstant til 1798.

Den ikke ubetydelige skovskyld, der efter matriklen af 1682 hvilede paa byens jord, skyldes skovvækst i bymarkernes sydlige del, hvorom stednavne som Egesager, Snogelund og Kirkelund, der kan føres et par hundrede aar tilbage og bruges den dag i dag, vidner. Yderligere bevis er de mørke aarer, der kan ses i jordens sand- og lerlag, og som skyldes henraadnede trærødder. Henimod 1750 maa skoven anses for at være ryddet; men skovskyldshartkornet faldt først bort efter matriklen af 1844.

Peder Benzon beskyldes af bønderne for at have frataget dem deres jord, og dette kan ikke tilbagevises. Man kalder aarene i 1700'nes midte og indtil 1788 for bondens fornedrelsestid. I denne var der ikke tale om gaardmandsslægter. Fæsteren sattes fra gaarden for et godt ord, og en ny blev tvunget ind, det være sig bondekarl eller husmand. Det gik hurtigt. Paaskudet var oftest: Gaardens forringelse, restancer, vanmagt eller armod. Kun den mand, der kunne magte arbejdet baade i bymarken og paa hovmarken, var sikker.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Men midt i usselheden tændtes haabet. *Struensee* var ikke herremændenes ven og udstedte som landets kortvarige enevoldshersker i 1771 sin milde forordning om lettelse af hoveriet. De forkuede bønder blev dristige. Over dem var herremanden, men over ham igen var kongen. De indgav i vinteren 1771—72 en klage til ham, og han beordrede nedsat en landvæsenskommission, hvis medlemmer var *O. Strøm* og *B. M. Rosted* med selvejer *Jacob Jensen Boserup*, Snoldelev, selvejer *Ole Hansen*, Gundsømagle, *Jens Ibsen* samme steds af Cathrinebjerg gods og *Peder Nielsen*, Svogerslev af Ledreborg grevskab, som upartiske og kyndige mænd. I mellemtiden havde commerceraad *P. Qvistgaard* indsendt en erklæring, men denne, saa lidt som bøndernes klage kender vi direkte. Lørdag d. 16. maj 1772, 14 dage efter at Struensee havde endt sit liv paa retterstedet, holdtes et undersøgelses- og eksaminationsforhør paa Vibygaard. Uden herskabets nærværelse fremkaldtes de 12 klagende Vibybønder for kommissionen, hvorpaa det første spørgsmaal fremsattes: Om de tilstod, at de sidste vinter eller foraar havde indgivet klage til Hans kongl. Majestæt over deres herskab? Svarede: Ja. — Om de vidste samme klages indhold, og om alle havde skrevet og underskrevet samme? Svarede: Klagen var for samtlige 12 mænd efter deres begæring forfattet i Roskilde af en mand, som forhen havde været birkedommer ved Bidstrup ting. Ved klagens opsætning var kun 4 mand i Roskilde; de havde fuldmagt fra alle 12 til at lade klagen skrive. Dens indhold var, at de havde for lidt jord at bruge, og at de svarede skatter og tynge af mere jord, end de virkelig havde med videre. Klagen, som ikke var underskrevet, tog de med til Viby, og dagen efter bad de en skoleholder ved navn *Røhr* i Daastrup, at han ville komme til Viby, hvad han ogsaa gjorde, og paa deres begæring skrev han samtlige 12 mænds navne under, siden de ikke selv kunne læse og skrive.

Med undtagelse af en ubetydelig forskel vedkendte bønderne sig den oplæste klage, men vedkendte sig ikke, at det urigtigt var anført, at de var traadt paa og behandlet som slaver, hvad de aldrig havde begæret at faa skrevet og ikke vidste stod i klagen, før de nu hørte det, men det var rigtigt nok, at de havde faaet hug og redet træhest.

Nu indkaldtes commerceraaden, hvorpaa hans erklæring oplæstes, og de originale dokumenter fremlagdes og befandtes rigtige. De uvidende bønder anede ikke, hvad der stod i papirerne, med deres hukommelse var det saa som saa. Ingen af dem havde fæstet gaard i Peder Benzons tid, hvor Sønder Indelukke blev dem frataget, saa de anede heller ikke, at de af den grund betalte 2 tdr. byg og 1 td. havre mindre i landgilde. Til punkt 2 i herremandens erklæring svarede de, at de vel havde faaet jord for jord, men jorden de fik var daarligere end den, de mistede, ligesom de indrømmede, at deres uringede svin gjorde skade paa fælledens græsning. Til punkt 3 erklærede bønderne, at det fremlagte originale mageskifte-brev kun var underskrevet af 3 af de 12 tilstedeværende mænd og saa den 13. bymand, som ikke havde underskrevet

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

klagen og derfor ikke var til stede. Det skete paa deres forrige herskabs, kammerherre *Holstens* begæring; men alle de øvrige var ikke fæstere da og havde følgelig ikke haft den forrige jord i brug. Til punkt 4, som drejede sig om et andet mageskifte, svarede de, at de for tiden kun var 4 tilbage, som var nærværende ved denne handel. De var ikke tvunget til den og havde faaet jord for jord paa andre steder og desuden sparet for noget digearbejde.

Herremanden fremlagde nu to attester, hvoraf den første fra degnen i Jersie, *Hans Wording,* tidligere skoleholder i Viby, som under tilbud om edsaflæggelse paa forlangende erklærede, at han var nærværende for 10—12 aar siden, da bønderne afsluttede mageskifte med herremanden, hvorved denne fik 4 tdr. sædeland liggende øst for byen og op til hovmarken, men til gengæld afgav nogle stykker jord og eng paa ca. 9 tdr. land forskellige steder i udkanten af bymarken. Noget af dette var dog jord, herremanden og bønderne var fælles om. Bønderne havde været fornøjede, eftersom de blev besparede for omtalte diger. Husmand *Hans Hansen,* der som tidligere gaardmand i Viby var medunderskriver af mageskiftebrevet, vidnede ogsaa mod bønderne. Punkt 5 angik Borupgaarden, hvor bønderne uden pligt, da det var en bondegaard, som det syntes ret uopdyrket, havde maattet høste hø. De indrømmede at være fritaget for andet arbejde i stedet, saasom gærdelukning.

Derefter satte kommissionen bønderne ordentlig til vægs. Hoveriet angaaende kunne de ikke nægte, at de havde været enige om at begære, at deres hoveri maatte blive efter den forhen af commerceraaden modererede indretning, siden det forordningsmæssige hoveri var langt større og overgik deres kræfter. De indrømmede, at de hverken i afvigte eller dette aar havde pløjet mere end 5 dage om aaret. Qvistgaard havde endog drevet med 3 egne plove og harver, og det i den længst fra gaarden liggende jord. Det øvrige hoveri var ikke saa højt, som forordningen af 20. febr. 1771 foreskrev. Til hjælp havde de, naar de havde forlangt det, faaet bæster og kvæg; nogle havde betalt noget derpaa, andre ikke. Arbejde med stenkørsel til den nye vej*) havde de ikke præsteret eller godtgjort med penge. Bygningerne havde han enten fornyet eller forbedret. Oldengæld havde de aldrig givet, men brandpenge var betalt.

Klagen omfattede ogsaa, at bønderne mod deres vilje havde maattet opføre deres tærskede sæd til herregaarden, saa de intet havde at leve af. Dette tilbagevîstes strengt af Qvistgaard som urigtigt, idet han fremlagde optegnelser over, hvad hver enkelt bonde havde indleveret i afvigte vinter og det følgende foraar havde faaet udleveret som forstrækning. Hver enkelt bonde maatte indrømme rigtigheden af herremandens regnskab.

Efter at saavidt var passeret, foretog de fire medbragte upartiske og kyndige mænd en undersøgelse i marken og udtalte derefter, at bønderne ikke

*) Anlægget af den nuværende Roskilde—Ringsted landevej.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

kunne anses for forurettede, især naar man tog hensyn til de 150—160 favne diger, som de sparedes for. Da bønderne ikke kunne vise de forrige skel, endte det med, at hver part beholdt sin jord, hvortil bidrog, at herremanden ikke ønskede fællesskab med bønderne igen. Inden mødet hævedes, spurgte kommissionen bønderne om, hvor stort hartkorn de havde, og fik svaret 7½ td. Videre blev de spurgt, om de kunne sige, hvor meget hver gaard kunne udsaa af alle sorter sæd. Herpaa svarede de, at de endnu ikke paa grund af manglende sædekorn og kreaturernes ringhed havde kunnet besaa alle marker. Naar de var naaet højest, havde de besaaet 30—36 tdr. land, og da havde 6—8 tdr. land ligget til hvile. Hvis de kunne drive al deres jord som agerland, ville der være 36—40 tdr. land at besaa, og engbund til 16—20 læs hø. Dermed afbrød man forhøret, som havde bevist bøndernes urigtige andragende.[4])

At der var noget monumentalt over den tidligere ridefoged Peder Mikkelsen Qvistgaard, som han koldsindig og konsekvent stod mellem de fortrykte og forgældede bønder, lader sig ikke nægte. Paa en maade var han deres formynder, idet han overfor statskassen var ansvarlig for deres indbetaling af de kongelige skatter. Hvis bønderne ikke saa sig i stand til at betale, hæftede han selv for dem.[4a])

De gamle gaarde i Viby laa næsten i herregaardens skygge. Desværre kendes der ingen beskrivelse af udflytningen og heller intet nøjagtigt kort over Viby ved denne tid. Det her gengivne kort er udarbejdet paa grundlag af et kort i Matrikelsarkivet. Det bærer aarstallet 1796, da byjorden opmaaltes.

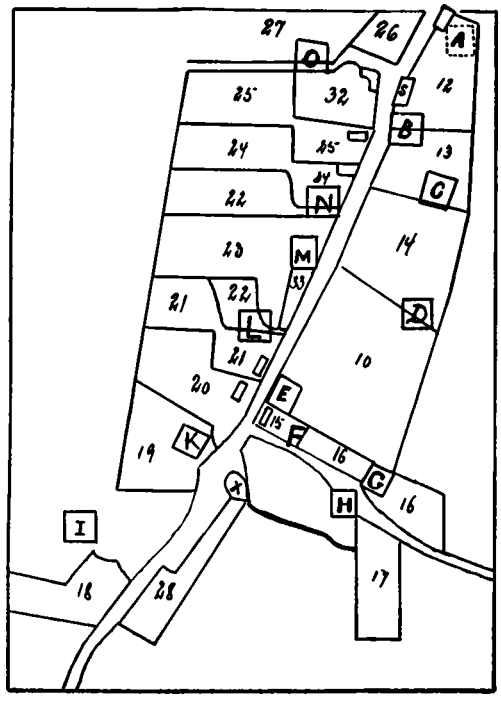

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

A	Gaard nedlagt 1776	Paa toften derefter et hus med lod matr. nr. 12
B	» nr. I, efter 1844 matr. nr. 8 Kildemosegaard	» » » hus med lod matr. nr. 13 b
C	» » II, efter 1844 matr. nr. 7 Egesager	» » » hus matr. nr. 13 a med lod matr. 28 ved Skovsbo
D	» » III, efter 1844 matr. nr. 3 Damgaard	» » » hus matr. 14
E	» » IV, efter 1844 matr. nr. 10 Emilsgave	
F	Ødegaarden, som maa have ligget paa matr. 15 eller 16 og muligvis været tvillinggaard til E eller G	
G	nedlagt 1798 til husmandslodder	» » » » » 16
H	Gaard nr. V, matr. nr. 2 Bodsbjerggaard	
I	» » VI, » » 11 Aagaard	
K	» » VII, » » 6 Langdyssegaard	» » » » » 19
L	er 1798 underlagt Skovsbo	» » » » » 22
M	Gaard nr. VIII, matr. nr. 5 Ottegaard	» » » » » 23
N	» » IX, » » 9 Købmændenes Gaard	» » » » » 24
O	= Hans Pedersens gaard, der blev til Skovsbo	» » » » » 27
S	= skolen, X = gadekæret.	

Anbringelsen af kortets bygninger maa skønnes at være sket 1805 eller 06 og er meget ufuldstændig. Men da gaardene gennem aarhundreder har haft samme plads, kan de uden vanskelighed anbringes. Husenes placering er mere usikker, hvorfor kun de otte, som findes paa originalen, er medtaget. Paa matr. nr. 17, 26 og 33 har der ogsaa ligget huse i 1796 og senere. Derimod er huset paa matr. nr. 18 opført af nyt 1807. Matr. nr. 32 er byens smedie, der brændte 1859, og matr. nr. 25 var funktionærbolig og fik derfor ikke jordlod.

Før udskiftningen har der næppe paa noget tidspunkt været over 10 gade- og ledvogtningshuse i selve byen, hvori herregaardens og byens husmænd og haandværkere boede. Denne faatallige husmandsklasse betød meget lidt.

Som omtalt under Vibygaard nedlagde P. Benzon Borupgaarden i Osted sogn og udlagde markerne til græsning, høslet og havrehøst. Som allerede nævnt paalagdes der ulovligt bønderne mere tyngende hoveri, hvilket herre-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

manden søgte at bortforklare ved at anføre, at de i stedet var fri for andet arbejde. I 1776 foreslog Qvistgaard bønderne en overenskomst, fordi han »intet inderligere attraaede, end hvad der kunne befordre bøndernes bedste«. Overenskomsten skulle gaa ud paa, at han genopbyggede Borupgaarden og dermed befriede dem for en vanskelig hoveribyrde. Til gengæld skulle de afstaa det meste af byens Møllemark (som de fik for Sønder Indelukke) og endnu nogen jord, hvorimod de skulle have »den jord, eng og tørveskær, som iøvrigt forhen havde henhørt under den saa kaldede Hans Andersens gaard og befindes særskilt i alle byens trende marker; hvilken gaard ordentlig bliver at dele mellem samtlige Viby bønder«. Herremanden erklærede, at han selv ville sørge for det hovarbejde, der ellers hvilede paa denne gaard, og det gjorde han ved i stedet at paalægge en gaard i Assenløse hoveri. Men det havde vel ogsaa været for groft at forøge de resterende bønders hoveri med den omtalte gaards andel, samtidig med at bønderne blev grundigt taget ved næsen ved at borthandle deres jord for at slippe for hoveri, der for størstedelen var dem uretmæssigt paalagt. Og saa oven i købet som vederlag modtage jord fra en af herremanden sløjfet bondegaard.[5])

Til sidst »slugte« herregaarden ogsaa tofterne paa byens østre side; men noget tyder paa, at disse før var gaaet fra haand til haand.

Omkring 1791 besad hver af de 12 bønder i bymarken 42 tdr. land spredt i de forskellige aase og agre. Udbyttet af de tre hovedmarker og de tre bimarker samt en skovmark var i et middelaar 4 tdr. hvede, 40 tdr. rug, 60 tdr. byg, 70 tdr. havre og 9 tdr. ærter pr. gaard. Høhøsten regnedes til 18 læs. Paa overdrevet kunne der kun græsses 5 store kreaturer fra hver gaard. I hovedmarkerne var sædskiftet 1. aar byg og havre, 2. aar rug og havre, 3. aar hvile. I bimarkerne brakkede og gødede hver mand aarligt 12—16 skp. land. Deraf blev 1. aar 4—6 skp. land tilsaaet med hvede og det øvrige med rug, 2. aar byg, 3. aar rug, 4. aar ærter, dernæst hvile i 5. aar. I de tre bimarker, som altsaa blev drevet mere moderne end hovedmarkerne, havde hver af de 12 gaardmænd 12—13 tdr. rugland.

Alle Vibys bønder stod i restance hos herskabet, da der var indtraadt nogle besværlige aar; vejarbejdet paa den nye landevej København—Korsør, der blev til paa kongens bud i 1770'erne og de følgende aar, tyngede svært paa dem, som saaledes maatte gøre arbejde baade paa hovmarken, for kongen og sig selv. Herremanden maatte derfor bære over med dem, men »restancerne var ikke større, end de kunne betales paa anfordring«. Saaledes indberettede *Jørgen Qvistgaard* i 1791 i de hoveriefterretninger [6]), som ifølge en forordning om frivillige hoveriforeningers oprettelse forlangtes indsendt fra hvert gods. Da denne omhandlede hoveriet i de nærmest foregaaende aar, maa det skønnes, at kravet om arbejdsydelse var blevet forstærket siden 1772, medmindre at hans fader besmykkede de virkelige forhold da. Af indberetningen fremgaar, at hoveriet var fastlagt efter hoveri-reglementet af 1773 med aaret 1789

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

som basis. Men ingen gaard havde været forskaanet for tilladeligt hoveri. Bøger over det ubestemte hoveri var ikke ført, kun blev det opnoteret hvilken gaard, der stod først for tur i omgangen. Tilsigelsen skete ved ladefogeden til byernes oldermænd, der lod den gaa videre til de hoveripligtige. Udover dyrkningen af jorden, som allerede da var inddelt i hovlodder, synes arbejdet at have været ubestemt; saaledes blev hovtærskningen anslaaet til 64 dage.

Tildelingen af hovlodder forlangtes i Jørgen Qvistgaards forslag til frivillig hoveriforening uforandret bibeholdt. I hver af hovmarkens 12 kobler havde enhver af de hoverigørende bønder i Viby en hovlod og desuden en ubetydelig tillægslod. Disse 13 smaalodder maalte tilsammen 14½ tdr. land. Af disse besaaedes de 5, og paa 2 høstedes hø, mens de øvrige ikke forvoldte stor ulejlighed. Arbejdet omfattede pløjning, harvning, saaning, tromling, høst, hjemkørsel og staksætning og tilsvarende for høets vedkommende. Værst tyngede hovtærskningen, som efter forslaget kom til at andrage 52 dage aarligt, begyndende ved høstens slutning og strækkende sig henimod maj maaneds slutning. 8 dage om aaret maatte pigen med paa laden for at rense sæd. Noget bestemt dagsarbejde for tærskningen var ikke ansat, men der skulle følges trop med de pundstærskere, godsejeren havde paa loen; thi denne oppebar nemlig kirketienderne for Gadstrup, Syv og Daastrup sogne. (Den første var en fæstetiende og hovbønderne uvedkommende). Bonden skulle ogsaa bortkøre den aftærskede sæd og kunne dertil affordres 18 spanddage. For en rejse til København blev afskrevet 2 dage, til Roskilde, Køge eller Ringsted kun een.

Hver bonde i Viby havde 86 favne gærder at holde. De opgravedes kun hvert 3. aar. Dertil 21⅔ favne grøfter og 5 favne risgærder at holde i orden. Seks enge skulle slaas i fleng og høet behandles, hvilket kunne beløbe sig til 4 læs pr. gaard. Udkørslen af mødding maatte tage 10 spand- og 10 gangdage, og disse kunne forlanges i rad. I høsten kunne højst fordres 4 spand- og 12 gangdage ugentlig, men ellers meget mindre efter de forskellige aarstider. Lignende bestemt ordning var der for kørsel af tørv og brænde, opsamling af sten, grøftegravning, aarensning, indtagning af stakke, hovedgaardens reparation, nye bygningers opførelse efter ildebrand, oprensning af vandinger, lande- og bivejes vedligeholdelse. Ialt kunne der af hver af godsets 26 hoverigørende gaarde fordres 10¾ pløjedage, 50¼ spanddage og 152 gangdage om aaret. Syvgaarden, der ikke havde faste hovlodder, men udførte hoveri efter anvisning, var skyldig at gøre 12½ pløjedag, 59 spanddage og 162 gangdage. Naar en dags arbejde endte før tiden, ansaas denne for aftjent; derimod blev det bondens sag at faa genoptaget og fuldført arbejdet, om det blev afbrudt af daarligt vejr. Jørgen Qvistgaard nedsatte i sit forslag af fri vilje tærskedagenes antal fra 64 til 52 og lovede at paatage sig pløjningen af det 5. kobbel og hele foraarsharvningen mod at beholde de 18 rejser, som vist ikke var helt efter loven.

I løbet af 1792 blev forslaget underskrevet af 23 af godsets hovbønder,

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Syvgaardens fæster medregnet. De øvrige 4, to fra Assenløse og to fra Osted, satte sig imod og forlangte nedsættelse af hoveriet, hvorfor Jørgen Qvistgaard i 1796 lod dem indkalde for hoverikommissionen for Sjællands, Fyns og Lollands stifter.

Første møde fandt sted paa Vibygaard 17. juni 1796, hvor kaptajn *Selmers* undersøgelse og beregning fremlagdes for kommissionen sammen med den af de 23 bønder underskrevne forening. Kommissionen fandt, at bønderne kunne være vel fornøjede med de indrømmelser, Qvistgaard havde gjort. Bønderne, som derefter blev kaldt ind, kunne ikke antage forslaget, da det indeholdt alt for strengt hoveri. Det udviklede sig til et spilfægteri mellem bønderne og herremanden, der tilbød dem deres gaarde for 250 rdl. pr. td. hartkorn, men bønderne kunne ikke give mere end 100. Inden mødet hævedes besluttede man at lade forfatte et forslag indeholdende det hoveri, bønderne *ved dom* ville være pligtige at udføre.

Allerede to dage efter fandt det næste møde sted, og her forelæstes kommissionens forslag for de atter sammenkaldte bønder. Paa enkelte punkter var det lidt mildere, men ellers overvejende strengere end godsejerens eget forslag. Godsejeren erklærede sig tilfreds, men gjorde indsigelse mod de tre mindre væsentlige punkter og fik indrømmet forandring. Med hensyn til hegns vedligeholdelse fik bønderne udvirket en berigtigelse. Bønderne ville heller ikke denne gang antage forslaget og paastod nedsættelse i hoveriet. Godsejeren paastod sig tilkendt det hoveri, forslaget indeholdt med de deri gjorte ændringer.

Kommissionens dom stadfæstede forslaget, og de fire bønder blev kendt pligtige til at forrette det hoveri, det fastsatte. I omkostninger maatte bønderne udrede 106 rdl.[7])

Samtidig med dette forhandledes der om Viby bys udskiftning. Alle andre landsbyer under Vibygaard var da udskiftede. Ved nytaarstid 1797 blev J. Qvistgaard og bønderne enige om de ny skellinier, men bagefter ville godsejeren alligevel ikke være med til denne ordning. Aaret efter blev man enige om en anden løsning, hvorved bønderne fik Søndre Indelukke tilbage og i stedet afgav jord andetsteds. Efter overleveringen fandt der nu en lodkastning sted paa herregaarden om lodderne til de til udflytning bestemte gaarde. I Købmændenes Gaard boede unge Ole Ibsen. Da han i 1771 fik fæstebrev paa den, havde han sikkert allerede beboet den nogle aar. Hans fæstebrev[8]) lyder saaledes:

»Jeg Peder Qvistgaard til Vibyegaard Hans Kongl. Mayst. til Danmark og Norge betroede Virkelig Commerce Raad

Giør Vitterligt at have Stædt og Fæst ligesom jeg og herved Stæder og Fæster til Ole Ibsen den mig tilhørende Bondegaard udi Roeskilde amt Kirke Syv Sogn, Vibye By, som Jørgen Jensen sidst beboede og formedelst Restancers paadragelse blev frasadt, hvilken Gaard der skylder af Hartkorn nye Landemaalings Matricul Ager og Eng 7 Tdr. 5 Skp. 2½ Alb. og Skovskyld 2 Fdk. 2 1/7 Alb. med al dens Rætte tilliggende i Mark og Bye, som bmt. Ole Ibsen sin Livstid maa have nydc og bruge, og i Fæste beholde paa de Vilkor: at han deraf aarlig og i Rætte tide

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

svarer og betaler alle Kongl. Ordinaire og Extraordinaire Skatter og Paabude som nu ere eller herefter allernaadigst paabudet vorder som og Landgilde efter Jordebogen til hvert aars Martii, Byg 4 Tdr. og Havre 1 Td. og Smaaredsel ved Midsommers Tiide 1 Lam, 1 Gaas, 2 Høns, holder Gaardens Bygning stedse udi forsvarlig Stand vedlige og det forbedre; Jorderne i Marken at giødske og Dyrke uden noget deraf, det være sig ager Eng, Giærdselhugst eller Tørveskjær til anden bortleje, bortlaane til upligt bruger eller bruge lade, men selv paa lovlig maade førre sig samme til Nøtte, og flittig iagttager med Humle Kulers Lægning, Piiler og Frugttræers Plantning, Grøfters Opkastelse og Steengiærders sættelse, som efter Loven og de Kongl. allernaadigste Forordninger forsvarlig kand anses. Forretter Hoverie og Reiser efter Tilsigelse lige med sine Naboer villig og upaaklagelig, alt saaledes som samme i allerunderdanigst følge Forordningen af 20. Febr. d. aar og vedhæftede Hoverie Reglement tilholder. Og da Fæsteren Ole Ibsen ved Gaardens Tiltrædelse har bekommet fuld vederlag for fæld, Besætning, Sæde- og Fødekorn, saa bliver han ogsaa dertil pligtig at svare ved Dødsfald eller Fratrædelse. Iøvrig mig som Herskab og beskikket Fuldmægtig eller de paa mine vegne i alle maader Hørig eller Lydig og ellers i alle Tilfælde holder sig Hans Kongl. Mayst. Lov og Forordninger allerunderdanigst efterrettelig, alt under dette Fæstes Fortabelse og anden vilkorlig Straf.

Dette til Bekræftelse under min Haand og hostrøkte Signette. Vibyegaard d. 1. Maji 1771 **P. Qvistgaard.**

Ligelydende original Fæstebrev have jeg annammet tillige med vedfæstet Hoverie Reglement, som jeg herved i alle maader reverserer mig at holde og efterkomme. Datum ut supra **Ole — O.I.S. — Ibsen.**

Til Vitterlighed: N. O. Beck — Jørgen Nielsen.

Da udskiftningen skulle foretages, var Ole Ibsen blevet en gammel, værkbruden mand og kunne derfor ikke gaa de faa skridt hen til herregaarden, hvorfor han sendte sin søn for at trække det skæbnesvangre lod. Imens ventede faderen med spænding. Langt om længe kom sønnen, men rygtet var løbet i forvejen, og den gamle modtog ham med det harmfulde tilraab: »Nu kan jeg godt gaa hen og hænge mig«. Ole Ibsen hørte langt fra til de uheldige, men tanken om at komme bort fra den gamle by var uudholdelig. Her havde han oplevet, at faderen Iep Olsen i 1757, mens ridefogden C. C. Friis paa kammerjunker Holsteins vegne huserede, blev frasat sin gaard. Selv var han kommet til gaard ved en anden udrensning. Han havde været med at klage til kongen, han havde slidt paa landevejen. Gæld paa kvitteringsbogen havde han ogsaa haft. Nu sad han paa sine gamle dage paa sin gaard med sine 7 heste og 1 plag, 6 køer og 1 stud, 9 faar, 2 svin og 7 grise og forestillede sig, at tiderne ligesom var lidt bedre. Der var nok revolution og krig i udlandet, men det betød saa lidt for Ole Ibsen. Derimod rystede den omvæltning, han saa lige for sine øjne, ham anderledes. Hele det gamle bondesamfund var i støbeskeen. Gaarde, som havde ligget paa samme sted i hundredvis af aar, blev nedbrudt og genopbygget rundt om i vange, i udmarker og paa overdrev, hvor der var langt til naboer.

Ole Ibsens harme var langtfra ubegrundet, thi det var Jørgen Qvistgaards oprindelige plan at rydde hele den gamle by for gaarde. Kun Aagaard skulle

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

muligvis tillades at blive tilbage, mens Bodsbjerggaard og Emilsgave nok fik lov at blive i byen, men kun paa den betingelse, at de efter et magelæg med herremanden, hvorved denne kunne inddrage deres jord, skulle udflyttes til Immerlundsmarkerne og samtidig blive befriet for hoveri.*)

Ole Ibsen har sikkert haft en følelse af, at cancelliraad Qvistgaard var hans forsyn, der vel ikke kunne afværge skæbnen, men nok indvirke paa dens retning. Ingen enkeltmand har raadet for Vibys fremtid som Jørgen Qvistgaard, og en mere grundig udflytning end den planlagte er næppe set.

Sønder Indelukke, som bønderne ved mageskiftet kom i besiddelse af, udgjorde den østlige del af Langdyssegaardens og hele Ottegaardens jord, hvori indbefattes Kausbjerggaardens. Kun en lille del, den sydlige, var i 1791 under plov og var da hovmark, som dyrkedes af de 26 bønder fra Osted, Assenløse og Viby, mens den større del var græsland. Vangemanden, der havde opsyn med herregaardens kreaturer, boede i Blaaholmshuset, som da laa ved vej, idet vejen fra Birkede stødte til Ørstedvejen et kort stykke før byskellet mellem Viby og Ørsted. Af Søndre Indelukke og Egesager, der muligvis har været en smule mere opdyrket, dannedes tre lodder, hvortil udflyttedes disse tre gaarde. En udskaaret døroverligger paa Egesager bærer aarstallet 1798 med bogstaverne H.I.S. og E.L.D. Før ombygningen i 1913 fandtes aarstallet 1800 indhugget i en port paa Langdyssegaarden, men da der i december 1798 er taget syn paa Langdyssegaard, maa den ligeledes være udflyttet dette aar. Ottegaarden og den gaard, hvoraf Skovsbo opstod, udflyttedes ligeledes i første omgang. Efter nogle aar udflyttedes Kildemosegaard, Damgaard, og nu maatte Ole Ibsen være kongen og herskabet hørig og lydig og med de andre forlade fødebyen. Efter de skriftlige kilder maa den sidste udflytning have fundet sted 1804. Tre aar efter afstod Ole Ibsen sin gaard til sønnen Niels Olsen, der lige saa lidt som faderen kunne skrive sit navn. Han var med at slutte forliget i 1842 om hoveriets bortfald. Samme aar efterfulgtes han af en søn Ole Nielsen. I modsætning til Niels Olsen, der figurerer i de gamle bøger med nogle vældige skolemultker, sørgede Ole Nielsen for, at hans børn fik en god skolegang. Hans Søn, Lars Olsen, Vibys mangeaarige sognefoged, der overtog gaarden 1872, skrev maaske den bedste haandskrift, som nogensinde er skrevet i denne by.

Trods alt, hvad der kan siges om Jørgen Qvistgaard, var det heldigt for Viby bønder, at der var en saa erfaren og kyndig mand ved styret, da udskiftningen førtes ud i livet. Han havde selv været medlem af udskiftningskommissionen i mange aar; allerede da Hønske udskiftedes i 1783, deltog han. Derfor undgik man de fejl, mange andre byer kom til at lide under. Hver udflyttergaard, undtagen Damgaarden, kom til at ligge midt i sin nye mark, og alle fik en samlet lod af bekvem form. Men han tog sig godt betalt, idet han unddrog

*) Selv om Qvistgaard fik kongl. bevilling til dette magelæg, kom det aldrig i stand,

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

dem to gaardes jord, hvoraf han oprettede Skovsbo. En gaard gik til huslodder, saaledes at gaardmændene afgav $^3/_{12}$ af byens hartkorn. Resten deltes mellem de tilbageblevne gaarde. Jordtilliggendet svingede fra 78 tdr. ld. for Ottegaarden og Egesager til 64 tdr. ld. for hver af de tre gaarde i byen.

I fællesskabets tid havde husmændene græsningsret for nogle faa kreaturer paa byens overdrev. For afsavn af dette fik de jord af den nedlagte bondegaard, og af de udflyttede gaardes tofter i byen, hvor der maaske blev en rest tilbage af de gamle bygninger. Ialt udgjorde dette med husenes grund og haver 52 tdr. ld., og langt hen i tiden kaldtes det under eet »Viby Husmandsgaard«. Der var 21 husmænd om at dele dette areal, nemlig 9 i gamle gadehuse o. lign. 9 i de paa tofterne nyoprettede og de tre gamle udmarkshuse.

16 af husene i byen fik hver knap 2 tdr. ld. paa Uglebjerget eller i den gamle Horsemose. Dette omraade, der afgrænses af Søndergade, Lindevej, Toftegaard, Ottegaard, Langdyssegaard deltes i 3 dele ved 2 snit fra nord til syd. Hver af de 16 husmænd fik en parcel i hver af de derved fremkomne marker, saaledes at han havde sin jord paa tre steder foruden muligvis et vǽnge i byen.

Vibygaards gartneri paa Skovsbos toft fik 2½ tdr. ld. lige ved huset. De tre udmarkshuse, Hammerhuset, Plovhuset og Blaaholmshuset, fik hver 2—3 tdr. ld. samlet ved huset. Den resterende lod, som senere har faaet navnet Høkerlodden, laa nordvest for Nyskov og har, da den ikke svarer til noget hus, i tidens løb været knyttet til forskellige huse i byen. Denne jord er taget dels fra Emilsgave; resten muligvis gadejord eller fra Skovsbo, som ikke synes at have afgivet pligtjord for sammenlægningen, og er sagtens tiltænkt et hus paa Emilsgaves toft.

Skolen og huset matr. 25 b nord for købmandsforretningen fik ingen jord; men det sidste, som paa den tid brugtes som funktionærbolig for herregaarden, fik senere tilsluttet en tidligere skolelod paa Holme.

Først 1807 var de sidste huse paa tofterne indrettede. Naar udflytningen kom til at strække sig over saa mange aar, skyldes det, at bønderne selv maatte udføre det dermed forbundne arbejde. Dette var omfattende, da der skulle sørges for kampesten til brønde og syldsten. Tømmer og brædder maatte man selv fremstille af træer, som først skulle fældes i skoven. Af den sparsomme høst maatte man spare halm sammen til tag. Der skulle sørges for egnet ler til klining af vægge og lægning af gulv. Efter disse omfattende forarbejder kunne udflytningen endelig foregaa. Den indskrænkede sig til udkørslen af bindingsværkets hundredaarige egetræsstolper, alkover, panelværk, de faa fag vinduer, døre m. m. samt indbo.

Netop som udflytningen var ved at være til ende, kom den ulykkelige krig med England 1807. De fremmede tropper viste sig i næsten alle landsbyer paa denne egn. De kom ogsaa til Viby. Paa gaarden matr. nr. 7, hvor man ville skjule de værdifuldeste ting, havde man netop faaet gravet et hul og

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

sænket en laagkiste derned, da man opdagede, at englænderne nærmede sig. Folkene gjorde sig straks usynlige, og kun en lille pige paa 7 aar blev tilbage. Da englænderne kom, forlangte de mad og drikke og fik det; men haanden maa have rystet paa den lille pige, for da gaardens beboere kom tilbage, flød gulvet med mælk. Iøvrigt manglede der intet, og pigen fremviste stolt en stor sølvmønt, hun havde faaet af de fremmede krigere. Mønten er endnu i hendes efterkommeres eje.

Paa en anden gaard i Viby efterlod engelskmændene en hvid hingst, som derefter blev benyttet som avlsdyr. En af dens efterkommere kom til Øm (matr. nr. 4 a), hvorfra et hoppeføl solgtes til en gaard i Ledreborg allé (matr. nr. 2 a). Sidstnævnte sted værner man stadig om afkom af denne rapfodede og udholdende race, som har erhvervet flere 1. præmier paa dyrskuer.

Mange aar efter englænder-besøget opdyrkede man en moselod i Viby. Ved denne lejlighed oppløjede man en mængde hestesko af en temmelig lille og særegen form. Englændersko kaldte man dem, fordi overleveringen meldte, at nogle engelske ryttere havde vovet sig ud paa den gyngende grund og var blevet hængende.

Vi vender tilbage til udflytningen og noterer, at Emilsgave, der tidligere benævntes Langagergaard eller Nummerfiregaard, blev liggende i byen, til den 1870 gik op i luer. Den skildres som en uregelmæssig 3-længet gaard, der var udlejet til 5 familier. 1841 var nemlig en ny gaard opført paa lodden, som i aarene indtil da blev drevet fra byen. Brandene 1853—72 levnede ikke meget af den gamle by. Dog havde tidligere ejendommen matr. nr. 19 a, Vibygaards gartnerhus, og enkelte andre præg af at være rester af gamle gaarde.

De gamle bønder, der var født i byen, forvandt vist aldrig udflytningen. De længtes hjem til Viby, der som bekendt efter remsen »ligger i en huile«. Ordene fæstegaard og udflyttergaard havde langt hen i tiden en nedsættende klang. Bønderne fik nye naboer, som hørte til andre byer. Livsfæstere var de stadig; hoveriet blev de ikke fri for, selvom det var stærkt lempet og underkastet faste bestemmelser.

I Viby kan man gaa ud fra, at hver gaard i mange aar frem i tiden har haft sit private overdrev. Man havde simpelthen ikke redskaber til at opdyrke de side enge. Hjulploven rodede kun i jorden, og harver med trætænder formaaede intet mod bundens tætte væv af rødder. Først da den engelske svingplov kom i brug, og man havde afgravet vandet, fik man bugt med engene. Disse af svingploven løsskaarne furer var som lange, sammenhængende strimler, paa hvilke ingen harvetand bed. Naar de var tilstrækkelig tørre, blev de stillet op som høstakke, og naar rødderne langt om længe var raadnede, blev stakkenes jord spredt. Overdrevenes opdyrkning maa skønnes at have kostet en umaadelig masse haandkraft, og man kan regne med, at kvinderne har maattet tage deres tørn med.

Naar dette store opdyrkningsarbejde, der bl. a. gav sig udslag i, at

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

jorden ved den nye matrikels indførelse i 1844 enkelte steder blev sat op i hartkorn, skal bedømmes af efterslægten, maa det ikke glemmes, at det foregik i en urolig og fattig tid og udførtes af en utryg slægt. Saalænge gaarden var fæste, havde brugeren ingen garanti for, at arbejdet kom hans børn tilgode. Noget af det, man først lægger mærke til, er, at børnene tidligt begynder at søge bort fra egnen, og at gaardfolk lader deres sønner lære et haandværk. Der træffes mange haandværkere mellem disse gaardmænd mellem 1800—1850. Der siges, at det ingenlunde var eliten af landboungdommen, som tog gaard i fæste i disse vanskelige aar. De klogeste og dygtigste lærte et haandværk. Hoveriet hvilede endnu et halvt aarhundrede paa fæsterne. Overleveringen siger, at det var strengt. Man kan godt regne med, at der har været fuldt op af arbejde, mens fremskridtsmanden *Sandholt* ejede Vibygaard. Naar der alligevel ikke har opsamlet sig nogen bitterhed, hverken mod ham eller nogen anden herremand, saa skyldes det, at de har været humane mænd, der har været deres fæstere til stor nytte. Saaledes udvirkede Sandholt, at hans bønder fik tilladelse til at ride deres hopper til hest paa stutteriet i Frederiksborg. Senere oprettedes en hingsteforening for godsets fæstere. Interessen for hesteavl var stor. Godsejeren, der ikke selv tillagde sine heste, var køber til fæsternes hesteopdræt.

Godsejer Sandholt gjorde meget for havesagen. Fra Vibygaards planteskole blev der udleveret frugttræer til godsets beboere. Endnu den dag i dag lever i hvert fald et af disse træer i bedste velgaaende og bærer frugt.

Skønt kulturen var den almindelige hedebokultur, maa man sikkert gøre sig klart, at den var en grad lavere og fattigere end i de omliggende byer. Den vedvarende hoveribyrde var trods alt en bremse paa udviklingen. Der kom ingen rigtig velstand til huse i disse aar. Og dog var der mange agtede mænd mellem disse hovbønder. Kun i een gaard var der velstand; enkelte klarede sig hæderligt, men de fleste var fattige. Grunden til, at disse ellers brave mænd ingen vegne kom, mens man ofte saa fæstere af magistrats- og universitetsgaarde lægge daler efter daler paa kistebunden, var livsfæstet. Fra gammel tid sad mistroen til herremændene hovbonden i blodet. — »Hvis vi sparer noget«, tænkte de, »saa benytter herskabet sig af det til at lægge paa indfæstningsafgiften for vore børn eller forlange en højere pris for gaarden, hvis den skulle overgaa til selveje«. Et andet træk i deres psyke var deres næsten sygelige trang til lighed. Hvis en bymand lagde noget op, vilde de øvrige se skævt til ham.

Slægtsfølelsen var stærk. En dreng fik af sine forældre paabud om at tage sig af en fattig dreng i skolen, fordi han dog hørte til familien. Oprindelsen til slægtsskabet laa maaske hundrede aar tilbage, men man holdt regnskab. Der var ingen lagdeling i dette almuesamfund. Før 1800 fandtes der ikke særskilte gaardslægter, og fattigdommen og den stærke udflytning bevirkede, at Viby aldrig fik noget udpræget gaardmandsvælde, selv om gaardmændene

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

havde deres eget gildeslav, hvortil husmændene ikke havde adgang. Gaardmandens børn blev oftest husfolk, uden at det føltes som en ulykke, og husmandsdatteren havde udsigt til at blive gaardmandskone. Den tid, hvor herremanden bestemte, hvem der skulle giftes med hvem, var forlængst forbi. Jørgen Qvistgaard havde altid været villig til at bruge pegefingeren. Disse gamle hovbønder havde i fuldt maal datidens laster og unoder. Stridbare var de. At der faldt kendelse ved èn hoverikommission, som foran anført, er sjældent; men tvistigheder om tiendeydelser var hyppige. I tiden indtil bondereformerne var der paa grundlag af tvang en ret livlig udveksling af folk mellem Osted og Viby, men senere opstod der et spændt forhold mellem de to byer, saa man aldrig saa slægter i disse byer indgiftet i hinanden. Heller ikke saa man tjenestefolk fra Osted søge plads i Viby eller omvendt, og Vibygaards husmænd var født alle andre steder end i Osted sogn. Assenløse var Vibys foretrukne venskabsby. Herfra kom blodfornyelsen til de gamle slægter.

Politisk betragtet var de frisindede som hovbønderne i Hornsherred og ligesom disse Bondevennernes sikre støtte. En adresse for bevarelsen af junigrundloven fik i 1865 femogfirs underskrifter af godt hundrede stemmeberettigede.

At der mellem disse bønder har været nogle grove kroppe, der ofte har overtraadt kirkens bud, lader sig ikke benægte. Dog dyrkede de ikke guldkalven. Pengenes magt fandtes ikke i dette lille samfund — afsondret og fra ældgammel tid sammenbundet af skrevne og uskrevne love og vedtægter med tilhørende strenge æresbegreber, der forhindrede det i at forsimples og synke i kultur. Derfor hører man heller aldrig om højt spil og berigelsesforbrydelser. Ej heller kendes navn paa nogen pranger. Æren og byrden af tillidshverv passede daarligt til deres indstilling. Hvervene som medlemmer af skole- og fattigkommission gik paa omgang mellem de tre gaardfæstere i byen.

Oldermandsinstitutionen bortfaldt meget tidligt, rimeligvis i udskiftningstiden. Bystævnet havde man ingen brug for mere. Dets plads er ikke afsat paa de gamle kort, men sandsynligheden taler for, at det har ligget i nærheden af gadekæret. Man husker endnu de smukke flade sten, som kantede gadekærets side mod vejen, og man har lov at gisne, at det er bystævnets sten — der kan godt have været 13!

Byens papirer er gaaet tabt; det samme gælder byhornet. Dette opbevaredes sidst paa en gaard i byen og blev brugt som brandhorn. Omsider gik det itu af ælde, og indehaveren anskaffede da for egen regning et industrielt fremstillet blæseinstrument, der benyttedes til ca. 1900.

Tilsyneladende har disse bønder aldrig været knyttet med stærkt personlige baand til kirken. Maaske skyldes det, at altfor aabenbar fromhed ikke har været velset i dette stærkt nivellerede samfund. Ej heller har tidernes rørelser gjort sig mærkbare.

Fra Vibygaards skiftende herskaber synes heller ikke at være udgaaet nogen slags folkelige eller kristelige impulser.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Med alle deres fejl og fortrin havde hovbønderne i Viby et rigt stemningsliv med en lys grundfarve. Derfor virker det heller ikke forbavsende, at det ikke er indenfor forretningslivet, men i kunstens verden, at deres efterkommere har gjort sig stærkest gældende. Blandt dem, der naaede frem i første række, er billedhuggeren og maleren *J. F. Willumsen,* hvis moder er født i den tidligere omtalte Nummerfiregaard, hvor faderen var fæster. Dennes fader og farfader havde Bodsbjerggaard.

Gaardmanden stønnede under byrden af det strenge hoveri, som husmændene var fri for. Alligevel havde de det ikke for godt. For en aarlig betaling af 4—6 rdl. og et par arbejdsdage om sommeren eller i stedet en arbejdsdag om ugen kunne han faa lov at bebo en ussel rønne paa 4—6 fag med en kaalhave. I den halve snes huse i byen boede kusken, ladefogden, skytten, havemanden, huggeren, smeden og nogle soldater. I de tre huse i udmarken boede vangemænd, hvis hovedopgave var at passe vangeledet, saa løse kreaturer ikke kunne skade sæd og kløvermarker. Desuden var de den tids vejmænd, idet de skulle holde ledet fri for sne, udbedre de usle veje, paase at de ikke blev for brede og iøvrigt paatale, om nogen traadte nye stier, samt holde nogle gærder vedlige. Men det skete undertiden, at der holdtes skiftedag og vangemanden og landsoldaten maatte bytte med gaardmanden, hvis denne da ikke i forvejen var rømt.

Soldatertjenesten hvilede næsten udelukkende paa husmændene, og den saas undertiden at være saa forhadt, at landsoldaten foretrak gaard og hovmark for den røde kjole. I landmilitsens tid stillede godset soldater til det Walløeske kompagni. I et hus i Osted boede da en sergeant Crouse. Da militskompagnierne senere vedføjedes de hvervede regimenter, kom godsets værnepligtige til at henhøre under Kronens regiment. Af de faa mand, godset skulle stille til de hvervede regimenter, ses kun en geworben artillerist at være vendt tilbage og have fæstet hus.

Man har lov at tænke sig, at en del af disse husmænd, hvortil kom de i de nyoprettede huse samt fra godsets andre byer, har haft nogen fortjeneste ved hovtærskningen.

Husmændene fik nok jordlodder ved udskiftningen, men deres vilkaar forværredes i den grad, at det for de fleste var ensbetydende med arbejdspligt. Af et hus med have, vænge og jordlod svaredes aarlig 10 rd. og 1 Københavnsrejse. Dette kunne afgøres med 52 ugedage à 1 mark paa egen kost. Uanset om han kunne skaffe pengene, hvad næppe nogen kunne i disse aar, var han pligtig at gøre 6 arbejdsdage mod samme godtgørelse og konen 12 dage ved høst, havearbejde eller kornrensning.

Idet familieforhold spillede ind, forøgedes husantallet omkring 1820 med tre, nemlig Pilely paa Ørstedvej og de to huse paa Bodsbjerggaards grund, hvoraf det første og et af de sidste havde været aftægtshuse, mens det tredie fik en fæstelod af Langdyssegaard tilknyttet.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

I næsten 100 aar færdedes byens husmænd med trillebøre, koner og børn med ko og faar til og fra huslodden paa marken. Da ingen af disse husmænd holdt hest, blev lodden oftest behandlet ved lejlighed og ikke, naar jorden var tjenlig.

Man skulle synes, at de havde mere ulejlighed end gavn deraf. — Men, som en gammel, der havde oplevet disse tider, engang sagde: »Disse huslodder holdt nøden fra døren. Havde man jord og ko, var man aldrig helt fattig«. Vedkommende huskede de jordløse huses forbandelse. Ofte blev børn fra disse sendt ud med tiggerposen. Var der bryllup eller begravelse i omegnen, blev disse stakkels børn sendt ud. De stillede sig op uden for døren, sagde ikke noget, men gik først, naar de havde faaet noget.

Meningen med disse 2—3 tdr. ld., som husmanden fik tildelt, var jo ikke, at han skulle leve af dem, men at han skulle tage arbejde paa en af gaardene. Det lille antal gaarde i forhold til husene gjorde, at nogle af byens husmænd tog arbejde paa herregaarden, men langt de fleste drev dog et erhverv. Af saadanne blev følgende drevet i Viby i første halvdel eller i midten af forrige aarhundrede: Hugger og karetmager, smed, gartner, væver, skræder, skomager, sadelmager og som regel var der et par høkere. Desuden de forskellige smaaerhverv i tilknytning til landbruget.

De omtalte huslodder fulgte med fæstet af huset, og der blev ikke paa dette tidspunkt sammenlagt lodder; men der var intet i vejen for, at en husmand kunne drive flere lodder, f. eks.: 1 vænge i byen, 1 huslod paa marken, 1 do i Daastrup eller paa Holme, saa han ialt drev 5—6 tdr. ld. Man har indtryk af, at byen omkring aarhundredets midte kom til kræfter efter den store opløsningsproces.

I 1840'erne skete der igen en forøgelse af husmandsstedernes antal. Godsejeren havde betalt udgifterne ved jordernes opmaaling og udskiftning samt de kontante udlæg ved udflytningen, som kunne paalægges bønderne. Da disse naturligvis intet havde at betale med, blev der i fæstebrevene indført en bestemmelse om, at de var pligtige til at udlægge hver 2 tdr. ld. til husjord uden godtgørelse. I 1842 afstod Kildemosegaard og Købmændenes Gaard jord, hvorpaa husene Søndergade 72 og Skovly byggedes. Damgaarden slap helt fri for at udlægge pligtlod, da der var en vedtegning i fæstebrevet, som forhalede sagen, som aldrig blev aktuel. Derimod blev det i halvfemserne nedrevne Kildemosehus først bygget ca. 1860, mens lodden dog var udlagt noget før og af to gange. Disse huse var fæstegods under Vibygaard som byens øvrige ejendomme. I 1852 udflyttedes endelig det første hus fra byen. Det var det gamle husmandssted, der laa, hvor Agerdal ligger, og omtrent samtidig maa Søndergade 71 skønnes at være udflyttet.

Saaledes maa man forestille sig Viby i vinteren 1852—53, da den nye tids fortropper i skikkelse af landmaalere, kommissarius og ingeniører paa deres vej fra Roskilde til Korsør saa byen.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

SKOVSBO

Over indgangen til Skovsbo staar: Aar MDCCCII blev det Huus Skousboe kaldet besørget opbygt af Hr. Cancelliraad *J. Qvistgaard* og Frue *E. C.*, født *Jakobsen*. Grundfæstet det staar under Guds Varetægt.

Gaardens historie kan dog føres lidt længere tilbage. I et fæstebrev af 1792 nævnes »den saakaldede nye skov«, som altsaa da var plantet og groet saa meget til, at paagældende fæster af Ottegaarden kun maatte tage gærdsel der efter godsejerens udvisning og ligeledes maatte forpligte sig til at holde fred overfor skoven; desuden skulle han paa forlangende afstaa grund til fiskedamme mod billig taxation. Selve gaarden Skovsbo opstod samtidig med udskiftningen i 1798, idet bønderne i forbindelse med den foran omtalte jordhandel med herremanden gav deres minde til, at denne sammenlagde en fæsteledig gaards lod med en bondegaard, som blev overdraget ham af dem. Det var den lod paa 75½ tdr. ld., som tildeltes Hans Pedersens gaard. Paa det gamle kort fra udskiftningstiden udgør den den østlige del af Skovsbos jordtilliggende, mens den mindre vestlige del er den tillagte fæsteledige gaard.

Som paaskud anførte Qvistgaard, at han ville overdrage den til et af sine børn. Andragendet gik glat igennem, og den 11. juli 1798 meddelte rentekammeret den kongelige resolution, hvorefter bevilling maatte udfærdiges.

Sandsynligheden taler for, at bondegaarden udflyttedes i 1798. Navnet Skovsbo forekommer 1800.

Det blev Jørgen Qvistgaard selv, som blev Skovsbos første herre. Den 27. jan. 1805 holdt han paa Vibygaard en fest for godsets beboere i anledning af sin overdragelse af godset til sønnen *Peder Qvistgaard*. Derpaa tog han med sin familie — han havde fem mindreaarige børn — ophold paa Skovsbo. Som tredsaarig, staaende paa sit livs tinde og seende tilbage over et liv i stadig fremgang, tænkte han sig vel her i en ny og praktisk bolig at kunne henleve resten af sit liv uden alt for meget bryderi. Skovsbos røde hovedbygning, der ingenlunde virker gammel nu, maa have været noget enestaaende i 1802, en bolig for en rigmand. Som den fine beregner han var, skuede Jørgen Qvistgaard langt ud i fremtiden; Skovsbo skulle blive et lille gods. Derfor tillagde han gaarden jorden i Daastrup, Birkedeskoven med skovfogedhus og 3 fæstehuse, 1 hus med 3 tdr. ld. i Daastrup samt Hammerhuset og Plovhuset, to af de tidligere vangehuse i Viby. Hertil kom senere Daastrup kirketiende. Ved gaarden oprettede han 3 jordløse huse, alle med arbejdspligt. Fra Skovsbo drev han sine herregaarde: Ringsted Kloster, Kærup og Børglum Kloster. I disse aar steg ejendomspriserne, mens pengenes værdi faldt. Fem af hans sønner sad efterhaanden som ejere eller brugere af større gaarde. Alt det vidner om overordentlig velstand. Han anlagde fem fiskedamme paa tilsammen fem tdr. ld. Og ungdom var der nok af paa gaarden. Blandt sønnerne var der studenter, en løjtnant og en søkadet. Til døtrene, der siden giftedes med præster eller officerer, holdt han en francaise, den ravgale jomfru Ascherleben. For-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

fatteren Zakarias Nielsen har i »Provsten i Højelse« skildret dette milieu i en bihandling, hvor den lidt mislykkede præstesøn Per Abraham Kruses sværmeri og ulykkeligt endende forlovelse med Mine Qvistgaard for en tid gjorde Skovsbo til hans andet hjem

I denne hjemlige idyl viser Jørgen Qvistgaard sig kun een gang. — Men den qvistgaardske families lykke viste sig at være uholdbar. 1813 indtraf statsbankerotten, der rystede landets økonomi og omtrent ruinerede slægten, idet kun een af Jørgen Qvistgaards fem paa storgaarde anbragte sønner red stormen af. Jørgen Qvistgaard døde i 1814 og et halvt aar efter ham hans hustru. Tre af deres voksne børn gik ogsaa bort i det tidsrum, familien besad Skovsbo.

Dødsboet solgte derefter gaarden i 1816. Et paa egnen meget udbredt sagn, hvorefter en af Skovsbos ejere i kortspil paa ruder syv skulle have tabt gaarden, skal stamme fra denne ulykkelige tid. Det kan dog ikke nu med sikkerhed tillægges nogen bestemt, da gaarden flere gange skiftede ejer under lignende forhold.

Skovsbo købtes paa auktion af tidligere forpagter af Skullerupholm *Hans Tønnesen* for 44.650 rbd. (sedler). Den nye ejer var født paa Herlufsholm 1760, formodentlig søn af en regeringskvartermester og broder til den i »Provsten i Højelse« omtalte provst Tønnesen i Herfølge. Hans Tønnesen var cand. jur. med bedste karakter, men har aldrig beklædt noget embede. Da købet var foretaget under uheldige kursforhold, tabte han sin formue og maatte afstaa gaarden. Til sin død 1837 havde han ophold hos sin søn, forpagter H. J. M. Tønnesen paa Gunderup ved Vallø. 1819 solgtes gaarden paa auktion for

Skovsbo.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

22.310 rbd. rede sølv til kammerraad, senere justitsraad, renteskriver *Christian Lindemand Walsøe*, København.

Som ejer af Daastrup kirke førte justitsraaden en proces med Peder Qvistgaard paa Vibygaard om den kirken tilhørende jord paa 1 td. 3 fjdk. 2 alb. hartk. i Assenløse og Daastrup, som Qvistgaard først gav fra sig 1824 ved en fogedudlægsforretning, efter at baade underret og Landsover- samt Hof- og Stadsretten havde dømt ham.

Udover at justitsraad Walsøe gjorde et forsøg paa ved hjælp af southdownfaar at forbedre den lokale faarerace er intet bevaret om hans virke.

1832 afhændede han Skovsbo til *Christian Vilh. August Bang* for 23.000 rbd. sedler, hvad der, naar kursen tages i betragtning, var et ubetydeligt fald i ejendommens pris siden 1819. Bang var født i København og da 29 aar gl. Fra hans første tid haves en udførlig beskrivelse af gaardens landbrug. Foruden den omtalte hovedbygning fandtes 6 udlænger, hvoraf den ene muligvis kunne afgive bolig for en forpagter. Haven var paa 4 tdr. ld. Gaardens jordtilliggende var foruden de to sammenlagte tidligere fæstegaardes lodder den tidligere annexgaard i Daastrup og Mensalgaarden i Birkede, som J. Qvistgaard som ung ejer af Vibygaard, erhvervede af Ørsted sognekald og i 1804 erholdt tilladelse til at overføre til Skovsbo. Det samlede areal udgjorde 160 tdr. ld. ager, 6½ tdr. ld. eng, 5 tdr. ld. mose og 100 tdr. ld. skov. Af dette laa 129 tdr. ld. ved gaarden, og deraf udgjorde Nyskov de 19. Sædskiftet var: 1. år havre, 2. brak, 3. vintersæd, 4. bælgsæd og kartofler, 5. byg, 6 vikkehavre, 7. byg med kløverudlæg, 8., 9. og 10. kløver. Sæden opgives at give 7—8 fold. Besætningen var ret stor: 8 arbejdsheste, 42 køer, 2 tyre, 4 kalve, 10 faar og 12 svin, hvilket viser, at gaarden langt fra var udpint. Der solgtes næsten intet smør, men 5—6 lpd. ost pr. ko.

Af jorden i Birkede optog en skov, Birkelund, det meste. Væksten i denne og Nyskov bestod især af bøg og eg samt gran, birk, el og asp. Af husene havde skovfogedhuset og det andet, i vore dage nedbrudte hus i Birkedeskoven, jord i fæste, mens de to huse i Birkede by, som 1939 solgtes fra Skovsbo, var jordløse. I 1781 indrettedes disse sidste af længerne til den tidligere Mensalgaard, men da beboedes de af een familie. I Daastrup by ejede Skovsbo ca. 40 tdr. ld. og et hus beliggende derpaa. Dette hus, Klokkerhuset, er efter den stedlige tradition resterne af annexgaarden, men paa Bangs tid havde fæsteren kun 5 tdr. ld. at bruge. Et fæstebrev indeholder 1790 den betingelse, at denne »ikke maa formene sognets præst eller andre, som paa hans vegne forretter præsteembedet i Daastrup kirke at tage ind i hans hus og klædes til kirken«.

Annexgaardens øvrige jord, som Walsøe havde drevet under gaarden, bortfæstede Bang allerede 1832 og senere i 1836 og 1845.

Daastrup kirkes jord i Assenløse var delt i to huse med 4 og 3 tdr. ld. Et af disse, Troldehuset, solgtes først 1912 fra Skovsbo; det faldt ned sidst i tyverne, efter at jorden var inddraget under en nabogaard. De to husfæstere

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

i Assenløse var pligtige at gøre hver to arbejdsdage om ugen, de øvrige kun een. Daastrup sogns tiendepligtige hartkorn var 190 tdr. 6 skp. 2 fjdk. 1 alb. Noget ydedes in natura andet efter akkord; seks tiendeydere betalte efter kendelse.

Den unge Bang har uden tvivl gjort sig anstrengelser for at faa gaarden bragt paa fode. Men den mundtlige overlevering siger, at han paa sine ældre dage ikke magtede at dyrke jorden. Tjenestefolk holdt han næsten ikke. I februar 1855 var der kun 6 mennesker paa gaarden. Bang, der var ugift, havde sin 12 aar ældre søster *Frederikke Bang* hos sig, og foruden dem var der kun en husjomfru, en pige og to karle.

Christian Bang skal have været en ejendommelig mand, der kun gik efter sit eget hovede. I bogen om Ørsted-Daastrup fortælles nogle træk. Dersom folk antydede, at han godt kunne dyrke jorden anderledes, kunne de faa til svar: »Skylder jeg Dem noget«? Han skal have været meget hjælpsom overfor smaafolk og have givet meget væk. Et overleveret mundheld om ham lyder: Gaa til Bang og faa bank. Bang bankede sandelig ingen; men han gjorde det ud for laanekasse for adskillige og blev undertiden misbrugt. Da han døde i 1876 laa det meste af markerne med græs, og der groede lyng over markerne.

Derefter solgtes gaarden paa auktion for 185.000 kr. + auktionsomkostninger til fru *Høyer*. Hun var enke efter den i 1872 afdøde møller *Rudolf Høyer*, Holløse mølle. Møllen var overdraget til en søn, Olaf Høyer; to andre børn fulgte moderen til Skovsbo.

Ifølge Hans Kaarsbergs memoirer, hvor den ved Susaaen dejligt beliggende mølle med det store aalefiskeri skildres, skulle Rudolf Høyers velstand for en del skyldes en stor lotterigevinst, der i de unge aar var tilfaldet ham, hvilke penge han i aarenes løb med held havde anvendt i sit virke. Han havde spillet sammen med en ven, kammerraad *Smith*, Rønnede. For spøg aftalte de, at den, der først kom til kundskab om, at deres seddel var kommet ud, uopholdeligt, det være sig dag eller nat, skulle delagtiggøre den anden i glæden ved at knalde en rude for hver tusinde rigsdaler, gevinsten var paa. Midt i sin dybe søvn vækkedes Rudolf Høyer ved klirren af en splintret rude. Øjeblikkelig vidste han, hvad det betød, og raabte til vennen: Bliv bare ved! Bliv bare ved! Og Smith blev længe ved.

De tyve aar, Høyer besad Skovsbo, var landbrugskrisens værste. Velstand sankede de ikke, men de fik sat skik paa den forsømte gaard. *Harald Høyer*, der drev gaarden for sin moder, skildres som en dygtig og foretagsom mand, hvis store interesse var maskinvæsen. En tid sidst i firserne boede han i Havdrup, mens svogeren Niemann, der var født i Sverige, styrede gaarden. Efter fru Høyers død vendte Harald Høyer tilbage til Skovsbo, hvor han havde, hvad man nu ville kalde en maskincentral. Hvert aar var 3—4 tærskeværker med damplokomobiler paa arbejde rundt om paa gaarde i meget vid omkreds. Alt reparationsarbejde foretog han selv, idet han havde indrettet et værksted i hovedbygningens kælder. Samtidig hermed foretog han store merglingsarbejder.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

I 1896 købtes gaarden af jægermester *Dinesen,* og samme aar oprettede Høyer fabriken Hammerbo i Roskilde. Det halve aar, Dinesen havde gaarden, beboedes den af hans søn løjtnant Dinesen.

I. A. Lemming, der 1896 overtog Skovsbo efter forannævnte, var gaardmandssøn, født 1866 i Lemming paa Aarhusegnen. Efter at være blevet landbrugskandidat 1891 fulgte nogle studierejser til udlandet, saa at han stod stærkt teoretisk rustet til at overtage gaarden. Nu begyndte en ny tid. Kort efter overtagelsen gik egnens første selvbinder over gaardens agre. Hvad jordens dyrkning angaar, blev Lemming egnens foregangsmand, idet han lagde forsøgsresultater og laboratorieundersøgelser til grund for jordens drift. Sukkerroedyrkning og rationel frøavl med tilsvarende stort forbrug af kunstgødning præsenterede han før nogen anden. Selvom han altid lagde hovedvægt paa markbruget, har besætningen dog været oppe paa hundrede kreaturer, mens den til andre tider har været mindre eller som i krigsaarene 1914—18 helt manglet.

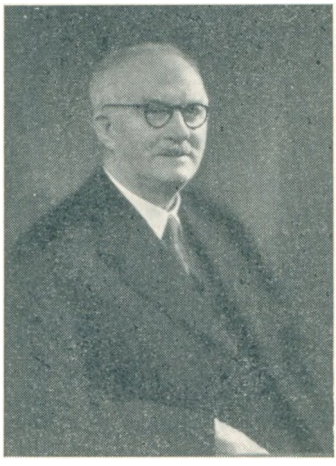

Proprietær I. A. Lemming.

Oprindelig havde Lemming et 8 marks sædskifte med roer og bælgsæd, men senere, da frøavlen udvidedes, fandtes intet fast sædskifte. Denne drift krævede megen arbejdskraft, og i 1907 var styrken paa 2 karle, 5 daglejere, 5 elever, 4 piger og 3 malkekoner. Der var med opdræt 13 heste. Samme aar var arealet 280 tdr. land med hartk. 24 tdr. 1 skp. 1 fjdk. 1 alb. ager og eng samt skovskyldshartk. 5 tdr. 3 fjdk. 2½ alb. Dette areal fordelte sig med ager 192, mose 3, skov 80, have og gaardsplads 5 tdr. ld. I 1916 var arealet 288 tdr. ld. og 1930 157,9 ha.

I Lemmings ejertid er der foretaget flere handler. Saaledes tilkøbtes 1907 en parcel paa 34 tdr. ld. af Emilsgaves jord; denne var i sin tid fraskaaret af jernbanen. I 1913 tilkøbtes Høkerlodden og samtidig eller maaske lidt før ca. 15 tdr. ld. af Købmændenes Gaard. Daastrup kirke overgik 1913 til selveje, efter at tienden var afløst. Jydemarken i Daastrup, den tidligere annexgaards jord, afhændedes i 1921, og i stedet købtes Kildegaarden i Ørsted. Af gaardens huse forsvandt Hammerhuset, senere kaldet Fynbohuset, i 1917 og Plovhuset i 1937, idet deres jord dog længe forinden var inddraget under gaarden. Nyskovhuset nedreves ca. 1925. Tilbage er Lerhuset, som kun meget faa kan huske har været anvendt som bolig og nu anvendes til andet formaal, samt det gamle Skovsbohus og et nyere hus, som Lemming lod bygge.

Skovarealet er nærmest uforandret, men træbestanden er nu hovedsagelig i Nyskov bøg og eg, mens Birkedeskov har $^2/_3$ løvtræer og $^1/_3$ naaletræer.

Indenfor det landøkonomiske arbejde gjorde propr. Lemming sig bemær-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Herskab og arbejdsstyrke paa Skovsbo omkring aarhundredskiftet.

ket ved sammen med professor *Harald Goldschmidt* og godsejer *Moesgaard Kjeldsen* at lede nogle forsøg angaaende fodringsrentabilitet, som foregik 1902—04. Herom udgav han en beretning. Ligeledes har han udgivet en regnskabsbog for landmænd og været medarbejder ved Landbrugets Ordbog. 1911—22 var han formand for planteavlsudvalget i Københavns Amts Landboforeninger. Da skattelovene af 1903 skulle føres ud i livet, udnævntes Lemming til medlem af skatteraadet for Køge skattekreds, og fra 1912 til sin død var han formand for dette.

En anden side af Lemmings livsvirke gjorde hans navn kendt i videre kredse. Han afløste allerede 1903 *Niels Bransager* som skribent af »Politiken«s landbrugsartikler. I et smukt og kultiveret sprog fik han udtrykt sin mening om tidens emner uden nogensinde at kunne beskyldes for ensidighed. Fra 1922 blev han desuden medredaktør af »Ugeskrift for Landmænd« og tre aar efter ansvarshavende redaktør af dette. Da hans artikler i begge blade aftryktes meget af landets dagblade, svarede hans stilling, skønt mere tilbagetrukken, nærmest til de senere radiokommentatorers.

I. A. Lemmings journalistiske virksomhed medførte, at han kom i berøring med mange af tidens fremtrædende personligheder indenfor presse og politik. De fleste af de førende indenfor det radikale regeringsparti i dets glansperiode under den første verdenskrig har været gæster paa Skovsbo. Det samme gjaldt kredsen om »Politiken«, hvis chefredaktør *Henrik Cavling* i mange aar stod i

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

venskabsforhold til familien Lemming og ligeledes *Th. Stauning*, der flere gange om aaret aflagde besøg paa Skovsbo allerede længe før, han blev tredivernes mægtige mand.

Derimod er berøringen med kunstens og literaturens verden utvivlsomt af ældre dato, idet fru *Dagmar Lemming*, der er født i København som datter af mægler Chr. Lind, forinden hun ægtede I. A. Lemming, virkede som en slags uofficiel redaktionssekretær ved »Tilskueren«, hvorved de indsendte manuskripter gik gennem hendes hænder. Samtidens berømtheder hørte allerede da til hendes bekendtskabskreds. Saaledes kom *Gustav Wied* meget tidligt i et fortroligt venskabsforhold til Lemmings paa Skovsbo, hos hvem han hyppigt var gæst eller de hos ham paa »Kastellet« i Roskilde. Fornylig fremkom fra fru Lemming et lille flertydigt gavtyvestykke »Et Par Handsker« eller »Damen fra Landet«, der er skrevet af Gustav Wied i 1901 og tilegnet fru Lemming, men aldrig offentliggjort før nu. Ogsaa *Johs. V. Jensen* er gennem aarene kommet meget paa Skovsbo. Forfatterinden *Valborg Dahl* og maleren *Rasmus Christiansen* hørte ligeledes til den gamle faste vennekreds. Andre kunstnere har lejlighedsvis haft ophold paa gaarden. Fru Lemming, der var meget sprogkyndig, omfattede navnlig det franske sprog med stor interesse og kærlighed. Ved sin bortrejse fra Skovsbo skænkede hun Roskilde bibliotek sin samling af franske værker.

I ægteparret Lemmings tid er der uddannet mange elever paa Skovsbo. Efter I. A. Lemmings død i 1937 solgte fru Lemming Skovsbo til ingeniør *Th. Gjerstrup*. I aarene 1937—40, hvor han ejede gaarden, ofrede han meget paa bygningerne. Ny hestestald og lade byggedes som erstatning for gamle bygninger, og kostalden ombyggedes og udvidedes til næsten det dobbelte.

Da ingeniør Gjerstrup ret brat afgik ved døden, overtoges gaarden fra nytaar 1941 af brødrene *Justesen*. Grosserer *Julius P. Justesen*, f. 1890 og grosserer *Hubert Justesen*, f. 1893, er indehavere af handelsfirmaet Brdr, Justesen i København. Indenfor handelsverdenen er de kendte navne og besidder hver for sig adskillige tillidshverv dér. — Medens den foregaaende ejer, ingeniør Gjerstrup, som nævnt har sat avlsbygningerne i moderne stand, har de nuværende ejere istandsat hovedbygningen og haven, og ydermere har de gennemført et stort dræningsarbejde på alle jorderne.

Ejerne opholder sig ikke til stadighed paa gaarden, hvis drift siden 1945 er varetaget af bestyrer Asger Hansen. Jorden dyrkes i 8 marker, hvor der forekommer underafdelinger. Der er saaledes 15—16 tdr. ld. med frø, 20 tdr. ld. med sukkerroer og 25 tdr. ld. med luzerne.

Besætningen er paa 70 malkekøer og 40 stkr. ungkreaturer. Mælken sælges til København. Af Svin holdes ca. 150 stkr.

Arealet er nu 183 tdr. ld. ager og skov i Viby, idet »Skovly« 1944 inddroges under gaarden mod, at den afstod jord til a/s Lakfa. I Birkede er det uforandret. I 1948 blev en del af »Kildegaarden« med tilhørende bygninger solgt fra efter henstilling fra landbrugsministeriet.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

VIBY STATIONSBY

Banen København—Roskilde blev til 1845—47. Derefter kom Treaarskrigen, som voldte, at den paatænkte fortsættelse til Korsør ikke blev iværksat. Den færdige stump bane betalte sig imidlertid daarligt for Det sjællandske Jernbaneselskab, der havde bygget den, og for at skaffe kapital til videreførelsen maatte rigsdagen den 27. februar 1852 vedtage en lov, som garanterede aktionærerne mindst 4 pct. af deres indskudte kapital, en garanti, der senere blev virksom.

Nu kom der hurtigt gang i forberedelserne. Allerede den 27. okt. samme aar sluttede jernbaneselskabet kontrakt med et engelsk firma, *Fox, Henderson og co.*, om den nye banes bygning. Dette, hvis chef *Charles Fox* ogsaa byggede Krystalpaladset, havde paa den tid store arbejder i gang over hele jorden, bl. a. i Frankrig og Indien.

Nogle faa dage derefter kunne folk i Viby, om de holdt avis — hvad der er al grund til at antage — læse, at den nye banes retning var udstukket ifølge kongelig resolution og ville komme til at gaa over Syv, Viby, Urup, Borup o.s.v.

Nu havde man overvundet udskiftningen, og saa skulle man plages igen med alle de besværligheder, som man kendte andetsteds fra. *Ole Ibsens søn, Niels Olsen,* der som 19-aarig havde trukket den uønskede lod, levede nu paa udflyttergaarden som aftægtsmand hos sin søn *Ole Nielsen.*

Omkring 1. maj 1853 begyndte arbejdsfolk fra alle kanter at strømme til. I Roskilde kom det til optøjer, da ingeniørerne endnu ikke var i stand til at faa dem anbragt, men snart efter kom arbejdet i gang. Strækningen omkring Viby overdroges til den engelske entreprenør *Joseph Dierden,* der medbragte sin familie, som bestod af hans hustru, to smaapiger og svigermoderen. Dierden byggede sig et hus paa 8 fag paa »Birkede mark ved Daastrup«. Her levede familien paa feltmaner, holdt selv ko, havde rideheste og karriol m. m. Under sig havde han to »schachtmestre«, begge englændere: *Svatel* i Birkede og *Thomas Borries* i Ø. Syv. Borries havde hustru og fire børn, hvoraf det yngste angives at være født i Glim sogn. Desuden holdt han tre tjenestefolk, hvoraf de to var englændere. I Vibygaards huse paa Holme var indlogeret et mindre hold engelske arbejdsfolk. Et tysk sjak opholdt sig i Ø. Syv. Mellem navne som Offen, Jessel og Mezfeld træffer man i folketællingslisten fra 1855 *Lars Andersen Berg,* 34 aar, gift, født i Sverige, om hvem der senere skal fortælles. De fleste svenskere, nordmænd, holstenere, samt mange danskere fra alle kanter af landet, deriblandt enkelte haandværkere, der havde kone med, boede i Daastrup sogn, navnlig i Birkede. Viby by og mark havde kun meget faa spredte logerende.

De gode mænd i Viby blev nu vidne til, at man gravede sig ned i jordsmonnets høje partier ved Syv og særlig i Birkede. 30—40 mand hver med sin hjulbør kørte jord ud, og naar den i det lavere terræn var anbragt i en ophøjet stribe af en saadan bredde, at den kunne rumme et spor, udlagdes et saadant,

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

og derefter maatte hestene, hvoraf Dierden mindst har haft 25—30, gøre det værste slæb. Vognene havde jernhjul, der passede til skinnerne. Tempoet var et andet, end man var vant til, omegnens husmænd og karle betakkede sig, men de fik at se, hvordan »børsterne« kunne tage fat.

Da baade konjunkturerne og vejrforholdene gik det engelske selskab imod, trak det ud med fuldførelsen, men i sommeren 1855 lykkedes det efter et stærkt arbejdspres at faa jordarbejdet endt og broerne færdige. Alle broer og sluser — baneporte — der er opført af granit overbygget med gule mursten, regnes for jævnaldrende med banen og vidner den dag i dag om de udenlandske harthuggeres dygtighed.

Derefter lagdes skinnerne, og ballasten udkørtes med et grustog, det første tog paa Korsørbanen. Dermed havde entreprenør Dierden fuldført sin opgave og kunne drage ud i verden til nye. Ved en auktion den 8. november 1855 lod han paa sin bopæl bortsælge sit store materiel. Auktionsfortegnelsen er det aktstykke, der kaster mest lys over foretagendet.

I vore dage staar der en vis eventyrglans over de første jernbaneanlæg, men samtidens mennesker har ikke haft denne opfattelse. Der er kun bevaret meget faa minder herom. Fra Syv fortælles, at man var bange for tyskerne, som drak og holdt slagsmaal. Datidens presse giver dem heller ikke noget godt skudsmaal. Fra Viby by fortælles, at englænderne paa fridage kom ned til byen og spillede kegler paa en derværende keglebane. Man vænnede sig til dem, og mange var efterhaanden glade for dem, da der kom en del penge i omløb. Langdyssen syd for Viby er mishandlet af et par tyskere, som en helligdag havde til hensigt at søge efter kostbarheder. Da de opdagedes, tog de flugten, men endnu ses mærkerne i stenen af deres redskaber. Flere andre oldtidsminder har jernbaneanlægget ligeledes skadet.

En overlevering fortæller, at der skal have været en arbejderlejr, hvor nu Viby kro ligger. Man husker endnu Marketender-Peder, der bestyrede den og siden i mange aar boede i Daastrup sogn. Folketællingslisten bærer ingen spor af nogen lejr, hverken her eller andre steder, skønt saadanne lejre er omtalt f. eks. i Jylland. Men det vil være urigtigt at afvise paastanden om, at en saadan har eksisteret, selvom folkene har været indkvarteret rundt om. Hestene maa jo have været et sted. I Ø. Syv har der bevislig været en saadan stald med tilhørende marketenderi for arbejderne. Denne brændte i slutningen af 1854, og marketenderen *H. Rasmussen*, en gift mand, mistede alt, hvad han ejede.

Dierdens bolig blev stillet til auktion til nedbrydning, men meget taler for, at den endnu ligger paa sin plads. En meddeler har fortalt, at huset, der ligger sydvest for den ældste Birkedebro og nu er helt ombygget, er fra banebyggeriets tid, og da anvendt af englænderne.

Den 18. december var man færdig med at prøvekøre de ti nyanskaffede

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

lokomotiver. Tilbage var kun telegraflinien, som selskabet lod anlægge denne vinter.

Baneanlægget nødvendiggjorde en vejforlægning. Vejen fra Daastrup til Ørsted gik oprindelig, hvor »Dalen« og dens forlængelse mod øst nu gaar. Denne nedlagdes, og en ny, den nuværende sognevej til Ørsted, anlagdes. Samtidig flyttedes den vej, som fra den gamle vej gik over Kildemosegaardens jord mod syd, ud til skellet mellem denne gaards og Ole Nielsens jorder. Derved blev den nordlige del af den vej, som nu bærer navnet Søndergade, til. Omlægningen var en gevinst for begge gaarde og især for Ole Nielsens, der laa ude paa en mark, men nu fik to offentlige veje lige uden for gaarden. Den nye Ørstedvej var dog ubetinget en ulæmpe, da den gennemskar lodden og kom til at slynge sig efter jordens lavninger. Før skiltes vejene, hvor nu smedien er, herefter førtes de samlet over den nye banelinie ved en paa stedet opkastet ret stejl vejrampe »Banebakken«. Denne var flankeret af stævnede popler og øverst oppe forsynet med et rækværk af svære bjælker ved hver side. Den kom til at optage en iøjefaldende plads i bybilledet, og mange minder knytter sig til den, men af de kørende var den frygtet paa grund af de mange ulykker, der hændte her.

Den 26. april 1856 indviedes banen i det herligste foraarsvejr af *Frederik VII* og *grevinde Danner*. Passende steder og broer var pyntede; ej blot ved stationerne, og langs linien raabte de forsamlede hurra. Viby skole var saa godt som affolket den dag! Englænderne har næppe deltaget i festlighederne. Sagen er, at Fox halvanden maaned forinden efter overenskomst havde afbrudt arbejdet efter at have lidt et føleligt økonomisk tab. Dige- og vandbygnings-

Snekastning paa strækningen Viby—Borup i marts 1865.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

inspektør i Slesvig-Holsten justitsraad *Scheffer,* der havde været regeringens tilsynsførende ved anlægget, færdiggjorde det.

Viby fik ikke station i første omgang. Men den fik et nyt befolkningselement, banevogterne. Disse kaldes i et datidigt skrift »de udvalgte folk til banens vedligeholdelse«. Den tids banevogter havde mange opgaver. Flere gange daglig skulle han efterse sit stykke af banelinien for at opdage mulige skred og sænkninger i den nye dæmning. Dertil kom signal- og ledtjeneste, der maaske ikke lagde megen beslag paa hans eller hans kones tid, da der daglig kun løb tre tog i hver retning. Arbejde paa linien og antagelse af folk til snekastning paahvilede ham ogsaa. Viby fik tre banevogterhuse. I begyndelsen passede een mand alle forretningerne paa det sted, hvor stationen nu ligger. Lars Berg, som med rette kan kaldes stationsbyens første borger, boede i det nuværende formandshus fra 1856 til efter 1870. Han huskes som en lille stærk mand. Siden blev han stationens uundværlige drager. Naar navnet endnu huskes, skyldes det ogsaa hans hustrus fortjenester. I aarene omkring 1870 boede der ogsaa en banemester i Viby.

Kun i 3½ aar løb »Odin«, »Thor« og hvad de nu hed disse første maskiner, Viby forbi. Den 1. september 1859 aabnedes en holdeplads i Viby. Det var atter Ole Nielsen, der maatte holde for, og fra nu af var matr. nr. 9 brændpunktet i udviklingen. En overlevering, der kan spores langt tilbage, siger, at holdepladsen blev lagt her, fordi godsejer *Schmidt sen.* modsatte sig at faa den paa herregaardens egen mark, hvor det var hensigten at anbringe den. Samtiden opfattede godsejerens standpunkt som stædighed, der kom til at gaa ud over hans fæstebonde, men forretningsmand som han var, har han snarere indset, at skulle stationen faa nogen betydning for befolkningen, maatte den ud i udkanten af læbæltet.

Fra aabningsdagen var der adgang for befordring af personer, gods og kreaturer. Men det var et yderst begrænset gode, som hermed var tilfaldet egnen. Af de tre tog i hver retning holdt kun de to formiddagstog samt godstogene om middagen her. Førstnævnte persontog dog kun forsaavidt de medførte personer, gods eller kreaturer, der var bestemte til holdepladsen eller saadanne skulle afgaa derfra.

Vanskelighederne meldte sig, naar man skulle hjem samme dag. Saa maatte man, om man kom østfra, løse billet til Borup, vente der en time, saa man kunnè komme til Viby med aftentoget.

Den første stationsforstander var *J. Rasmussen,* han afløstes 1872 af *Balsløv,* der forinden var togfører. Denne trak sig ud af tjenesten og blev brygger i Karise.

Stationens skinnenet bestod kun af to sæt spor, hvoraf det yderste var færdselsspor, og det inderste gjorde det ud for baade ranger- og læssespor. Ved det sidste og nord for stationen laa det gamle varehus, til hvilket vejen

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

gik paa selve perronen. Den nuværende læsseplads er anlagt efter to ekspropriationer, den sidste da dobbeltsporet anlagdes sidst i halvfemserne, og den første nogle faa aar i forvejen. Ved disse lejligheder gik det meste af haverne til Formandshuset, Søndergade 4 og 6 foruden en strimmel af Krovænget i løbet. Forholdene var primitive. Banevogne tømtes eller læssedes undertiden direkte fra vejen. Kreaturer blev indladet blot ved, at man trillede en trærampe hen til det holdende tog; dyrene kom ind i en fart, og toget kørte videre til næste opsamlingssted.

Dobbeltsporet fra Roskilde videreførtes i slutningen af forrige aarhundrede til Korsør. Efter arbejdets omfang kan det sidestilles med et helt nyt baneanlæg. Dog beløb jordafstaaelserne sig denne gang kun til 45 pct. af de oprindelige, da der vandtes nogen plads ved at gøre dæmningens sider stejlere. Paa denne egn foregik jordarbejdet i 1897—98. Der fandt samtidig en ombygning sted af stationsbygningen, der fik paasat den øverste etage. Det nuværende varehus og stationens plads stammer ligeledes fra disse aar.

Dobbeltsporet toges i brug 1900, men var først komplet med indhegning, læhegn o.s.v. et par aar senere. Mange fremmede arbejdere, hvoriblandt en del svenskere, satte i disse aar deres præg paa egnen. Et husmandssted havde undertiden 5—6 logerende.

Saaledes rustet var Viby station i stand til at indfri de betydelige krav, der stilledes til den i de kommende aar.

I aarene omkring 1920 forsvandt bomme og led og erstattedes af broer og viadukter. Nord for stationen støbtes 1917 en viadukt, og i tilslutning til denne anlagdes en ny vej, som toges i brug 1. september 1918. Derefter bortkørtes Banebakken, og i 1919 fuldførtes gangtunnelen. Det forandrede helt bybilledet, men forenklede forholdene paa stationen, der ellers med henblik paa den senere biltrafik ville være blevet umulige. Samme aar erstattedes ledet ved Vestergade med en viadukt, og nogle beboere lod en forbedret vej anlægge i tilslutning til viadukten, hvorved nævnte gade, hvor der da kun laa nogle faa huse, fik sine gode fremtidsmuligheder. Derefter kom den nye Birkedebro, og endelig 1921 broen paa Holme. Samme aar forandredes stationsbygningens udseende, idet et fritliggende signalhus blev nedbrudt, og der i dettes sted opførtes to tilbygninger, den ene mod perronen, den anden til udvidelse af ventesalen. Indretningen blev ogsaa anderledes, saaledes forsvandt 2. kl.s ventesal. Skønhedsmæssigt set betød det et tab, »men«, udtalte trafikministeren ved forevisningen efter endt arbejde, »man kunne ikke afse flere penge til det«. Bygningerne til Viby station, der i aldersrang af samtlige danske jernbanestationer har nr. 12, har saaledes meget lidt fælles med de oprindelige.

Af jord afgav i aarene 1856—59: Vibygaard 4 tdr. ld. i Viby og 2 i Syv, Bodsbjerggaard over 1, Emiliegave godt 2, Kildemosegaard over 3 og Købmændenes Gaard 4, hvoraf 1½ til kroen, hvilket senere omtales. Ialt 14 tdr. ld.,

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

foruden at de fik gennemskaaret lodderne. Til nu har byen afgivet 21 tdr. ld. Sidst eksproprieredes der jord, da kurven ved Emilsgave maatte udvides, før lyntogene i 1935 sattes ind i driften.

Der gik yderligere seks aar fra Viby fik station, til byen fik brevsamlingssted, skønt de to dele ellers andre steder fulgtes ad. Naar denne forandring ingen opsigt vakte, skyldtes det sikkert, at adgang til at faa de meget faa breve besørget i forvejen var let, idet posten gik over Vibygaard og skolen. Allerede 1798 ses Vibygaard at være adresseret pr. Roskilde, og 1811 fæstede »Posten *Hans Hansen*« hus i Viby. Her staar man sikkert overfor herregaardens postrytter. Senere vides Vibygaard at have holdt en postdreng. For herregaardens gartner og svejtser (mejeristen) har ulejligheden med at besørge befolkningens post ikke været stor, naar de alligevel til stadighed besøgte Roskilde torv. Under krigen 1864 var hollænderiforpagter *N. C. Olsen* og skolelærer *Hvidberg* mellemled mellem hjemmene og de indkaldte.

Før Masnedsundbanen kom i 1870, var Vibys postdistrikt meget større end nu. Helt til Benzonseje gik det. Tjenesten besørgedes af een mand, der kun besøgte eet sted i hver by. Den første landpost boede i Allerslev huse. Efter 3—4 aars forløb afløstes han af *Niels Jensen,* der ogsaa var ene om det. Han gik i en aarrække, men satte helbredet til under udøvelsen af sin gerning. I 1886 var man oppe paa 3 mand. En snes aar efter ansattes en fjerde, og først 1920 udskiltes stationsbyen, som en særskilt femte rute.

Godsejer Schmidt inddrog 1859 en parcel, matr. 9 c, af Købmændenes Gaard, og aaret efter angives parcellen at ejes og benyttes af ham, hvad der maa ses i forhold til en andetsteds fra kendt plan om at flytte Viby mølle til den nye station.

Det første spor af kroen finder man i sommeren 1861, skønt gæstgiveriforpagter *Lars Nielsen* først den 14. september samme aar fik kongelig bevilling til at drive rejsekro. Lars Nielsen, der var gaardmandssøn fra Daastrup, kom dog allerede 1859 fra Vallensbæk hertil, hvor han indtil 1864 var forpagter af Kildemosegaard under dens fæsteledighed. For denne mand var der ikke langt fra tanke til handling. Et øludsalg fra vogn 1861 gik ikke. 1863 købte han en halv snes tønder land fra Kildemosegaard og 1872 et lignende areal af Købmændenes Gaard, samtidig med at Lars Olsen, den senere sognefoged, købte denne til ejendom. Ved siden af drev han en lod paa 10 tdr. ld. i Birkede, hvortil kom tre huslodder, saa at han havde samlet ca. 35 tdr. ld., der blev drevet som en almindelig gaard ved hjælp af en saakaldt avlskarl. Denne tog sig ogsaa af kørslen, om de rejsende forlangte befordring. Landbruget var kroens hovedindtægtskilde i de første aar, og det skal have knebet stærkt for Lars Nielsen. Skønt her jo kun var tale om en enlig kro ved en jernbanestation, blev den straks midtpunkt for forlystelseslivet i et vidtstrakt

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

omraade. Lars Nielsen begyndte straks at avertere, og han vedblev flittigt. Naar denne egn er særlig godt repræsenteret i datidens lillebitte og kortfattede avis, maa kilden sikkert søges i Viby kro.

Fugleskydninger paa denne egn var ikke ukendt, men fra 1861 tog kromanden sig af arrangementet. For en rdl. fik man adgang til at deltage i skydningen, der foregik med glatløbede jagtbøsser samt det efterfølgende bal i kroens »dansesal«. Om de første fugleskydninger fortælles det, at det ikke i særlig grad var byens folk, som deltog, men skydelystne langt omkring fra, hvoraf mange roskildensere, da paategningsliste var fremlagt i denne by. Omkring 1875 stiftedes fugleskydningsforeningen. Dennes festdage er endnu i frisk erindring, selvom der ingen fugleskydning har været holdt, siden kriseaarene begyndte.

Snart kom ogsaa høstfester, Sct. Hansfester og maskerader, hvoraf een holdtes allerede i december. — Kanonsalut, keglebane, karussel, ballonopstigning, musik paa pladsen, bal og fyrværkeri lokkede kroen ungdommen med. Selv danseskole holdtes i de allerførste aar. 1867 opførtes rejseladen, hvor der nu holdtes bal i lygteskin, idet man lagde gulv af løse brædder. Her spilledes ogsaa teater. 1875 opholdt en skuespillertrup sig flere dage her. Af det forskelligartede repertoire kan nævnes »Jeppe paa Bjerget«. 1882 byggedes den store sal, som var enestaaende efter landforhold paa den tid. Fra store dele af Øst- og Midtsjælland tiltrak den balgæster. Undertiden holdtes to baller paa engang, idet de velstillede gaardmandsbørn fra Køgeegnen skilte et hjørne fra til sig selv, mens egnens ungdom benyttede resten af salen. Velset var det ikke, men det blev taalt. Salen fandt rig anvendelse, og adskillige læsere vil have festlige minder fra dette glædens tempel med det tøndehvælvede loft, under hvilket smaa flag fastholdtes bag smaa pynteskjolde. Mellem længdevæggen gik svære jernstænger; malingen var en tid rødgraa med blinkende sølvstænk og har ogsaa været rød. I den ene ende af salen var en rummelig scene, i den anden et lille køkken med buffet og en meget primitiv skænkestue, hvorfra en trappe førte til en med drejede søjler som rækværk forsynet balkon. Her stiftede vort ophav bekendtskab med folkekomediernes og vaudevillernes evigunge skikkelser. Fra begyndelsen dyrkede man gymnastik. De store amtsopvisninger trak mængder af folk til. Skytteforeningens demokratiske baller samlede høj og lav. Tivolis Pierrot og Harlekin gav gæsteoptræden, og *Oda Nielsen* sang viser for børnene og de voksne. Børnene dansede om juletræ. »Viby Kros Salon-Polka« er et minde om denne kroens glansperiode. Krolivets skyggesider forbigaar vi her. Saa tidligt som den 24. juni 1864 holdtes der vælgermøde paa kroen — det maa have haft en dyster baggrund! Landbrugsmøder har ogsaa været holdt. Nogle gevaldige vækkelsesmøder i slutningen af aarhundredet er heller ikke glemt.

I samme grad som den oprindelige stationsbygning virkede kroen gammel og kedelig — alt andet end indbydende omkring aar 1900. Den udven-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

dige farve gulgraa, bygningen enetages og med tegltag. Hovedindgangen var som nu. Fra en ret smal forstue førte en dør til venstre ind til den røde stue, der var kroens fornemste; den var halvprivat, og man kom der kun efter indbydelse. Døren til højre førte ind til skænkestuen, som var kroens største, og som igen stod i forbindelse med slyngelstuen. Denne og den til kroen knyttede forretning var ud i et — kun adskilt af en disk med en klap. Man kom ind i denne butik, der var lige saa gammel som selve kroen, ad en dør i den søndre gavl. Seks høje stentrappetrin skulle man op ad for at komme ind. Oppe under loftet hang der klipfisk, reb, koste og kurve. Langs den ene væg stod der tønder med tjære, brændevin og øl. Selvom der stod et fad under tjæretønden, var dets spunstræ forsynet med en klud for, at det ikke skulde dryppe for meget. Øltønden havde en træhane og brændevinstønden en af nikkel. Paa disken stod foruden vægten en tobaksdaase, for det var almindelig skik, at enhver skulle have piben stoppet. Der var ogsaa en daase med en god, kraftig skraa, saa tyk som en fyldepen — lige til at bide af.

Ved den ene endevæg stod der saltsække, soda i sæk og sæbe i træbaljer. Desuden førtes sukker, petroleum og raa kaffebønner. Langs væggene hang alle slags træredskaber. Større var tidens behov ikke. Mel og gryn leverede mølleren. Slagter var her siden 1895, og desuden besøgte en udenbys slagter byen en gang om ugen.

I slyngelstuen fandtes smaaborde med stole — endnu tidligere dog et par tarvelige borde med lange, smalle bænke — og en reol med glas samt en lille skænk med prop-op-maskinen. En duft, der vanskeligt kan beskrives, men aldrig glemmes, laa over det hele. Mellem køkkenet og stuen var en lem. Paa den ene side af denne en kurv til propper, paa den anden en spand til ølsjatter, som svinene fik og begærligt nød.

Da kromanden skilte sig af med forretningen, skete der en mindre forandring i indretningen, idet butiksrummet inddroges under serveringslokalerne, som nu omlagdes. I en længe, hvor der før var lagerrum og stalde m. m., indrettedes nu »den lille sal«, som siden udvidedes flere gange. Sit nuværende udseende fik den dog først, da jorden solgtes, og landbruget, som fra ca. 1900 havde været bortforpagtet, først til Jens Nielsen, senere til ølhandler *Rs. Nielsen,* helt nedlagdes. Salens parketgulv var dengang noget enestaaende. Omtrent samtidig brændte kroens kornlade, der sidst benyttedes som svinehus. Den var en lang, straatækt længe, maaske kroens ældste bygning, som laa langs med vejen, hvor nu C. Jespersens bilværksted er.

I 45 aar var der ingen kone i kroen, idet Lars Nielsen allerede 1872 blev enkemand, og sønnen *A. P. Nielsen,* siden kendt som Peder Kromand, forblev ugift. Den drivende kraft i kroen var i de sidste 30 aar af dette lange tidsrum *Stine Nielsen,* der var fra Lammestrup og gift med uldhandler, siden agent *Jens Nielsen.* Ved en ganske usædvanlig arbejdsindsats, forenet med en udpræget forretningssans, drev hun i forening med kromanden virksomheden

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

frem til velstand. Hertil bidrog først den store sal, som dog efter, at den nye sal var taget i brug, kom til at føre en lidt overset tilværelse. Omkring 1920 lod Peder Kromands efterfølger den store sal indrette til biografbrug. I en halv snes aar havde kroen selv bevilling. Skønt der kun var to forestillinger om ugen, var besøget beskedent, hvorfor denne gren af kroens virksomhed overgik til et omrejsende selskab. Sin tilværelse endte den store sal som lagerrum for lakfabriken, indtil den omkring 1945 blev revet ned.

Da A. P. Nielsen 1917 solgte kroen, var jorderne med undtagelse af den del, hvor nu Dalens østlige bebyggelse ligger, afhændet. Allerede omkring 1890 solgtes jorden i Birkede. I 1908 tilfaldt huslodderne den ejendom paa Lindevej, som 1918 købtes af Knudsen og Tobiasen. 1913 solgtes 11½ tdr. ld. til kreaturhandler Rasmus Nielsen, der dette aar byggede Bakkedal herpaa. En senere ejer, slagter *Vilh. Nielsen*, tilkøbte 1922 jord fra Aagaard, saa der nu er 18 tdr. ld. Forinden var den meste jord solgt til byggegrunde og bebygget. Resten af Krovænget, den brede del af trekanten, som begrænses af banen, Vænget og Søndergade, deltes i seks grunde, der ogsaa bebyggedes nu. Peder Kromand mindes som en sjælden, brav og retskaffen mand. I de unge aar gik han meget op i forretningen. Paa store festdage gik han faamælt, men myndig om og overvaagede alt, og han kunne godt lade de unge knægte vide, naar tidspunktet var kommet, hvor de passende kunne gaa hjem. Til sig selv opførte han Søndergade 8, hvor han levede sine sidste aar.

Sammen med kroen hører ogsaa afsnittet om Viby under den første verdenskrig. I løbet af dennes første halvandet aar havde byen indkvartering fire gange; det var soldater fra Roskilde garnison, og opholdet var hver gang af længere varighed. Militæret havde depot paa kroen, hvor der var vagt altid. Stillingspladsen var, hvor bankens have nu er; senere flyttede man om, hvor der var læ. En tid omkring midvinter 1914—15 gik soldaterne herfra til Tune, hvor de arbejdede paa stillingen. Dette arbejde var ofte akkordarbejde, saa soldaterne kunne tit være tidligt hjemme. Paa gaardene hjalp de gerne til, og forholdet mellem kvarterværter og indkvarterede var næsten overalt det bedste. Soldaterne holdt flere fester paa kroen, hvortil værterne blev indbudt. Der var underholdning af de indkaldte selv, bl. a. sange, som de havde digtet til byens pris. Regimentsmusiken spillede til bal bagefter.

Fra midt paa sommeren 1916 havde Viby uafbrudt indkvartering af feltartilleri — skiftevis fra Holbæk og Ringsted. Det blev en tung byrde for gaardene, der havde hestene opstaldet. Soldaterne, der ofte fik deres tidligere kvarter, naar de atter kom tilbage, fik fuld forplejning i kvartererne.

Det sidste aar, krigen varede, fandt der ingen indkvartering sted, eftersom der byggedes nogle barakker til hestestalde øst for, hvor lægeboligen nu er. Kanonparken var nord for Ørstedvejen lige overfor. Soldaterne indlagdes paa kroen, hvor den store sal anvendtes som belægningsstue. De menige laa i reol-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

senge i tre etager. Et infirmeri oprettedes i det nuværende Søndergade 29. Soldaternes kostforplejning var ogsaa paa kroen. Man sporede en kraftig livsudfoldelse paa dette sted i de dage. Og det fik følger i 1920, da sikringsstyrken for længst var splittet for alle vinde. Da den daværende kromand, der havde nydt godt af militæret, solgte kroen, fremsatte man nemlig krav om afstemning angaaende bevilling til at udskænke spiritus for sognets folk. Køberen fik ingen bevilling og maatte drive kroen som afholdsrestauration. Grunden til denne overraskelse maa søges i, at soldaterne, der tidligere havde været indkvarteret hos private, havde trukket deres da erhvervede unge venner til kroen, hvor disse sidste ødte deres penge og fik daarlige vaner. Der forefaldt nogle episoder, der skadede kroens sag. Man saa pludselig alle kroens skyggesider; tiden i sig selv var jo hæmningsløs. Aabenlys agitation var der ikke meget af, men den foregik underhaanden, mellem de paarørende og især blandt kvinderne.

Den uheldige køber led et vældigt tab og overlod efter to aars forløb kroen til sælgeren, der havde nogle aar til rest af sin gamle bevilling og derfor var berettiget til at udskænke stærke drikke uden ny bevilling. I mellemtiden havde Viby gjort sine erfaringer; stemningen var slaaet helt om. Ved en ny afstemning fik kromanden sit flertal med lethed. Under hele denne kampagne støttedes kroens sag stærkt af Borger- og Haandværkerforeningen. Denne kromand gav i 1918 kroen sit nuværende udseende; idet han lod kroen ombygge, saa den blev toetagers. Siden da har kroen skiftet ejer flere gange. Udviklingen førte med sig, at opgaverne ikke mere var saa mangfoldige, men nu som før er den mødested for egnens folk og de forskellige foreninger. I 1950 er keglebanen forsvundet, og et frostboksanlæg, hvortil kroens ejer skænkede grunden, er opført i stedet.

Oprettelsen af kroen fik ogsaa indirekte betydning. Fra da af hører man kun undtagelsesvis om byens gamle gildelav. Der mindes et gilde paa Ottegaarden, hvor det aabenbart er gaaet lystigt til. En af de yngre gaardmænd kravlede op paa rygningen af en længe, som man i fællesskab havde flyttet, og stod paa hovedet deroppe, hvorefter han staaende paa eet ben bed sig i den store taa. Dette gilde kan tidsfæstes til 1871, da Ottegaardens jord deltes, og godsforvalter *Gøtzsche* paa den største del byggede Kausbjerggaard. Man fortæller ogsaa, at pigerne indbød til et gilde ca. 1880, og omtrent samtidig holdtes byens sidste fastelavnsgilde paa Bodsbjerggaard. Fastelavnsridning brugtes ikke, men fra nabobyerne drog saadanne optog gerne gennem byen.

Naar den gamle landsbykultur med dens nedarvede sammenhold i disse aar viste saa ringe styrke, maa aarsagen bl. a. søges i, at der paa mange gaarde nu sad en indvandret familie og paa de øvrige var enten konen eller manden kommen udefra. Det var en følge af gaardenes køb til ejendom. Allerede ca. 1850 købtes Bodsbjerggaard, og i løbet af treserne fortsattes købene.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Købesummen paa gaardene laa paa ca. 3000—4000 kr. pr. td. hartk., hvilket næppe var urimeligt, da herskabet lod en del af købesummen blive staaende som prioritet. Disse blev dog tidligt indløst, da de var forbundet med høje renter. Nationaldragten forsvandt omkring 1865. Denne bestod af en ret kort jakke med revers. Farven i det svære, hjemmevævede stof kunne være mørkerød med blaat mønster eller brun med graat islæt. Foret var skættefaldslærred. Knapperne var kun af uægte hvidt metal, til gengæld var der ødslet med dem, idet to tætte rækker af disse med indgraveret mønster forsattes over lommerne, ligesom ogsaa ærmeopslagene var tæt besat. Vesten, ligeledes med revers, var af samme stof som jakken, men dens mindre og gule knapper havde et ophøjet trykt mønster. Der har ogsaa været bevaret en sjælden stumptrøje til en knøs. Stoffets farve var mørkkarmoisin med tynde blaa striber. Knapperne var smaa og af violet glas i indfatning af gult metal. Dertil kom saa gule hjorteskindsbukser. Det hjemmegjorte tøj var umaadelig tungt og svært, saa en mand sled næppe mere end to sæt stadstøj i sin levetid. Desuden overflødiggjorde det overtøj, men om vinterdage vandt man et 4—6 alen svært, strikket halstørklæde mange gange om halsen. Tidligere havde man dog ogsaa pelse, formodentlig fremstillet af skind af egne faar. Læderfodtøj for mænd var næsten ukendt. Naar det i tidligere afsnit er fortalt, at bønderne var fattige, saa gælder det kun penge og arvesølv. Tøj og bohave var næppe meget ringere end andre steder. Borde med kugleben eller krydsben, stolpeskabe, foldebænke, bordendebænke, slagbænke, kunstfærdigt udskaarne stole med halmsæder fandtes almindeligt i gaardene og i mange huse. Alkove vides kun at have været i een gaard indenfor mands minde. I stuerne var der panelværk. Bornholmerure baade med tinskiver og malede afløste siden »nyhrenberguhrene« med de lakerede skiver, som havde gjort turen med ved udflytningen. Byens eneste pragtstykke var vistnok Kildemosegaardens ur, om hvilket man sagde, at det havde tilhørt Frederik VI og da staaet i et kongeligt slot. Af ikke almindelige brugsgenstande har hosebaandsvæv, opretstaaende indstillelig garnvinde, ostepresse i to etager, hørhegle og hørknevel været bevaret indtil vor tid. Et apparat til rørskær paa is og en extirpator forsvandt under den første krig.

1863 byggedes smedien i Dalen paa en grund, der frasolgtes Aagaarden. 1872 udvidedes denne med havejord fra Købmændenes Gaard. Ellers har der aldrig hørt jord til, men tid efter anden erhvervedes nogle huslodder, saa at der kunne drives et husmandsbrug med tre køer.

Smed *N. C. Hansen,* der oparbejdede en god virksomhed, byggede kort efter overtagelsen 1900 den nuværende bolig. Smedien tjente før den tid ogsaa til bolig, idet der var et par stuer i den søndre ende. Tillige var han byens første lillebil-vognmand.

Mens disse nybygninger var en følge af banens anlæg, skete der samtidig af helt andre aarsager en delvis bebyggelse af huslodderne.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

I aarene fra 1853—72 hærgedes Viby af en lang række brande. Der kendes seks, hvoraf mindst fire gjorde flere familier husvilde. Da mange af de nedbrændte huse ikke genopførtes, har Gl. Viby i dag færre huse end for hundrede aar siden.

Skolen og et nabohus brændte i 1853. Et hus ved Bodsbjerggaard udflyttedes 1858 efter en brand; det er det nuværende Søndergade 73. Hovsmedien brændte 1859, og i 1870 som omtalt det første »Trekroner«. Et halvt aar efter en klynge gamle huse paa den anden side af gaden, og 1872 ligeledes flere huse i vestre side. Efter denne sidste brand opbyggedes ejendommene Søndergade 67 og Lindevej 10 paa marken. Derimod er Lindevej 8 udflyttet efter branden 1853 og Søndergade 71 mindst af samme alder. Søndergade 66 er bygget paa en grund, der 1870 er frasolgt Kildemosegaarden, til hvilken fæstedes en huslod, som 1881 købtes. Med de i forvejen nævnte »Agerdal« og Søndergade 72 talte denne husmandskoloni, da stationsbyen begyndte at gro op, 8 ejendomme. Ialt bestod hele byen da af 2 storgaarde, 11 gaardbrug og 28 smaabrug.

Opbygningen af de sandholtske pligthuse og udflytningen af de brændte fæstehuse adskiller sig fra den tidligere udflytning af gaardene ved, at de nye ejendomme i næsten alle tilfælde besattes med folk udefra. Kun i et par tilfælde fulgte de tidligere fæstere eller andre fra den gamle by med ud paa marken.

Disse nye husmænd, af hvilke ingen vides at have arbejdet paa Vibygaard, gik ind til en daglejergerning paa de spredte gaarde. Nu, hvor fællesskabet næsten var glemt, var en udflyttergaard en verden for sig, hvis beboere gerne udgjorde mere end en halv snes. Naboskabet, som sikkert allerede i fællesskabets dage har spillet en betydelig rolle, blev nu betydningsfuldt og kom ogsaa til at omfatte husene. Ikke alene husmanden, men ogsaa hans kone knyttedes til en gaard. I høst, ved krævende arbejder eller i sygdomstilfælde mødte ogsaa hun. Det var ikke altid, hun fik betaling, men hun fik saa mad med hjem. Og børnene, hvoraf der oftest var mange, gjorde tidligt gavn paa gaardene. Billedet af denne tid tegner sig med ret mørke farver. Om et husmandspar fortælles, at de aldrig fejrede juleaften sammen, idet han efter arbejdstid tilbragte denne paa den gaard i Truelstrup, hvor han var daglejer, mens hun hjalp til paa en gaard paa marken og blev der, til han ud paa aftenen hentede hende.

Omkring 1870—80 forandredes forholdene noget, idet mange huse da fik nye fæstere, og disse havde næsten alle et erhverv ved siden af jordbruget. Mange af disse nye var enten fra gaarde eller udgaaet fra gaardslægter, hvorfor de ikke adskilte sig fra gaardfolk eller fik noget standspræg. Dog gjorde større afhængighed af arbejde og hjem, at de som helhed fik et noget strengere og alvorligere livssyn, hvoraf fulgte, at aandelige interesser var større.

I almindelig kultur var de mindst gaardmændenes ligemænd, og selvagtelse manglede de ingenlunde, hvorfor de efterhaanden sammenlignet med hus-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

folk andre steder blev forholdsvis uafhængige, uden at det gode naboskab tog skade.

Ud over de nævnte fire ejendomme formandsboligen, stationen, kroen og smedien var der altsaa ingen stationsby i over tyve aar frem i tiden.

1885 købte købmand Schrøder, Valore, en huslod, af hvilken han samme aar skilte sig af med dens to parceller og kun beholdt den tredie. Den laa paa vejens østre side og strakte sig fra Lindevej og til den grund, hvorpaa jordemoderboligen siden kom til at ligge, og var netop af den samme bredde, som »Fristed«s grund har den dag i dag. Schrøder byggede samme aar »Fristed« til sin far, hvis afgang som lærer i Daastrup var forestaaende. Her boede denne til sin død, og derefter datteren, Lise Schrøder, der bl. a. holdt skole for smaabørn. 1917 afhændedes ejendommen til maskinfabrikant O. C. Poulsen, der 1931 tilbyggede maskinværkstedet. Fra sin første begyndelse havde forretningen som specialitet maskinanlæg paa store gaarde. Senere er ogsaa optaget fabrikation af forskellige landbrugsmaskiner af egen konstruktion. Efter O. C. Poulsens død 1952 fortsætter hans søn Vagn Poulsen virksomheden.

Hinsides banen byggedes 1886 en ejendom paa kroens jord til »Stine paa kroen« og hendes mand, uldhandler Jens Nielsen, født i Nøvling sogn, som her oprettede byens første industrivirksomhed. Ved kvindelig arbejdskraft fremstilledes sorte kraver, som indehaveren, undertiden ogsaa en medhjælper, gik rundt og solgte til private eller paa markeder. 1895 kom slagter Kr. Petersen til at bo i denne ejendom, der nu har numrene 17 og 19 paa Elmevej.

Blandt Vibys gaardmænd var Lars Olsen eneste højremand. I provisorieaarene gik han som sognefoged rundt og udpantede byfæller, der nægtede at betale skat efter den provisoriske finanslov. Han holdt paa kongen, Estrup og de gamle skikke, men snobbede ikke for embedsmændene og var ej heller modstander af fremskridtet. I 1888 solgte han grund til Viby andelsmejeri og blev ved stiftelsen dets formand.

En kreds af unge bønder havde faaet oprettet mejeriet. De ældre og mere velstillede holdt sig forsigtigt tilbage, skønt de havde været vidne til Osted mejeris heldige start.

I første omgang lykkedes det at samle godt hundrede interesserede, men snart var tallet oppe paa knapt to hundrede. Saa hurtigt fængede andelstanken! Ved starten maatte man ud at lede efter en bestyrer; men i 1890 meldte der sig næsten 100 ansøgere.

Andelsmejeriet var i sin oprindelige skikkelse, skønt langtfra bygget lille, ret uanseligt, idet det var muret af gule sten, som med tiden blev graa. Sødmælken blev aflæsset i en gennemkørselsport. Naar man fra vejen kom ind i denne, havde man paa venstre haand skummehallen med to holstenske kærner og i forlængelse af denne smørkælderen, som meget praktisk laa op til

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

ishuset. I en mod øst vendende længe sammenbygget med mejeriet fandtes fyr- og kedelrum i sydsiden og ostekælder i nordsiden, desuden hestestald og vognport. Mod øst et fritliggende kulhus. Beboelsen var som nu i mejeriets sydlige del og bestod kun af et kontor, et soveværelse samt en folkestue, der var fælles for bestyrerfamilien og personalet. Dertil to smaa rum, der tjente som spisekammer og køkken.

I 1890 byggede spaantækker A. Larsson Søndergade 6 paa jord fra kroen; fløjen ud mod gaden er dog en snes aar yngre; samtidig opførte landpost Kr. Jensen Søndergade 57. 1892 byggedes amtets bolig for distriktsjordemoderen, der tidligere boede i Daastrup sogn. Tømrer H. Rasmussen byggede samme aar Søndergade 4.

Nu da bebyggelsen talte en halv snes huse foruden landejendommene, vovede Schrøder springet og byggede forretning og bolig i Viby. Allerede aaret i forvejen havde han ladet Generalstabens topografiske Afdeling foretage en beregning af afstanden mellem Roskilde og et afsat punkt paa en indsendt skitse. Schrøder var med hensyn til læbæltet paa den sikre side, idet der var 18008 alen mellem Raadhustorvet og det angivne punkt. Dermed var stationsbyens fremtidige udseende med den lange hovedgade og den spredte bebyggelse givet. Schrøder fik sit næringsbevis i slutningen af 1892.

Skønt stationsbyen var lille og landbrugets købekraft ringe, havde den nye forretning god fremgang. Dens kundekreds strakte sig videre, end Vibys opland er nu, idet ingen andre af egnens forretninger førte bygningsartikler og foderstoffer. Plads var der ikke meget af, og det fortælles, at udleveringen af sæd og foderstoffer foregik gennem en lem ud til gaden.

1901 kom Schrøder i besiddelse af den jord, som tidligere havde været drevet af smeden i Dalen, og da stormen i julen 1902 bragte stor ødelæggelse over udbygningen, ombyggede han i 1903 forretningen saaledes, at butiken udvidedes ud til gaden, og den nuværende lade opførtes. Købmand Schrøder, der ogsaa i dette tidsrum drev flere gaarde, overdrog 1908 handelsvirksomheden, hvis udseende bortset fra nogle siden tilkomne magasiner og skure, er uforandret, til købmændene Knudsen og Tobiasen. Disse driver nu den ofte omtalte gaard ved stationen og ejendommen Lindevej 8.

Hvor nu kiosken ligger, byggede urmager Jørgen Petersen 1893 et nu nedbrændt hus. Ogsaa Søndergade 21 fra 1899 skyldes ham. 1896 opførtes nr. 15 af skræder P. Henriksen og nr. 17 af Chr. Sørensen. 1900 nr. 23 af Anders Mathiasen og vinteren 1901—02 nr. 27 af tømrer J. P. Jensen. 1898 havde samme opført nr. 16 og snedker H. Petersen nr. 14. 1900 byggede slagter N. P. Petersen nr. 22. Desuden var der bygget en ny købmandsgaard af kromand A. P. Nielsen. Med undtagelse af de fire sidste, hvortil Kildemosegaard afstod grund, var Lars Olsen sælger. Købmand Schrøder solgte 1894 en grund, hvorpaa maler Ferdinand Hansen byggede nr. 43 — alle paa Søndergade. Ved udgangen af 1900 havde Viby stationsby 22 ejendomme.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Aar 1900 og endnu et par aar havde stationsbyen vejgrøfter foran haverne og de aabne rum i husrækkerne. Husene Søndergade 4 og 6 havde blomsterhaver foran, det sidste endog med et lysthus ud til vejen. Sognefoged Lars Olsens gaard, som 50 aar tidligere laa for sig selv, laa endnu ret frit og hyggeligt, dog svagt trængt fra de tre sider. Et stort træ stod paa hver sin side af vejen, som førte ind til gaarden. Paa den højre side af vejen, hvor nu Landbobanken og tennispladsen er, var gaardens stakhave. Gadehjørnet, som Viby brugsforening er bygget paa, kaldtes Lars Olsens vænge. Indenfor en hæk og en grøft gik kalvene og græssede. Ud til Ørstedvej laa den nydeligste blomsterhave bag et stengærde. Lars Olsen og hans kone drev et efter tidens forhold udmærket landbrug, hvor orden var fremherskende. Skønt deres tid maaske bragte, hvad oldefaderen havde anet, værnede de om den gamle bondekultur til det sidste. Ingen steder holdtes de gamle skikke i hævd som her.

Ovennævnte aar opstod den saakaldte mejerikrig, der gav genlyd vidt omkring, og hvis virkninger sent glemtes. Anledningen var, at bestyrelsen lod den omtalte lille bestyrerlejlighed udvide med en nybygget ende mod syd. Denne udgift, som man i vore dage ville se stort paa, nægtede generalforsamlingen at godkende. Et utal af generalforsamlinger blev holdt, og slutningen blev, da personligt uvenskab tilsidst spillede ind, at bestyrelsen med knap halvparten af andelshaverne udmeldte sig og i 1901 byggede Tofthøj mejeri, som den tidligere bestyrer forpagtede. Det nye mejeri var en temmelig lang bygning med lavt paptag og udvendig perron til aflæsning. Boligen var fritliggende og med 8 værelser, deraf de 5 til forpagterfamilien. I 1912 havde det 78 leverandører med ca. 800 køer. I de 16 aar, J. Kr. Nielsen havde det i forpagtning, blev det nærmest drevet som smørmejeri. Der var detailsalg til egnens befolkning. Mejeriets nuværende skikkelse skyldes en ombygning, foretaget i 1920 af den nuværende ejer Vilh. Petersen, der i 1917 købte mejeriet af leverandørkredsen, idet J. Kr. Nielsens forpagtning da udløb. Petersen har specialiseret sig i fine ostesorter til eksport.

Efter adskillelsen fik det gamle mejeri nogle rolige arbejdsaar. 1915 ombyggede og moderniserede man mejeriet, hvorved det fik det udseende, det har i dag. Samtidig med ombygningen blev der indrettet lokale til detailsalg. Udsalg fra vogn paabegyndtes i 1929. I kriseaarene skete der en omlægning af mejeriets produktion, idet man for at faa anvendt den da værdiløse skummetmælk brugte en del af denne sammen med et kvantum sødmælk til fremstilling af emmenthalerost. Derfor udvidede man osteriet og lageret og ansatte svejtsiske ostemestre. Elektricitet som drivkraft for maskinerne indførtes 1939. Oliefyr installeredes 1947, men bragtes først til anvendelse 1949. Siden krigen er mejeriet i nogen grad gaaet over til salg af konsummælk til København; det drejer sig om ca. 20 pct. af den indvejede sødmælk.

Ligeledes omkring aarhundredskiftet, maaske endog lidt før, flyttedes

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

forretningen i kroen til en nybygget købmandsgaard, hvortil A. P. Nielsen 1899 købte grund af Kildemosegaards jord. I de første aar passedes forretningen af Christian Nielsen, søn af Stine og Jens Nielsen paa kroen; men 1904 overdroges den til købmand Johansen, der kom fra Slagelse. Denne byggede aaret efter Søndergade 34, som han ved sin bortrejse 1909 solgte til mangeaarig sognefoged P. Jacobsen. Derefter drev Chr. Nielsen igen forretningen, hvor Chr. Jensen en tid var optaget som kompagnon, indtil 1916, da Chr. Hasager købte den; han beholdt den til 1919. Under dennes efterfølger brændte den natten mellem 13. og 14. juni 1919. Det var en meget farlig brand, hvor der var stor fare for naboejendommene; men de mange hestetrukne sprøjter afværgede faren. Den nedbrændte forretning var en lang gulstensbygning, som deltes af en gennemkørselsport, som førte ind til mølleri og grovvarehandel. Bagved stod en vindmotor, der brugtes til kværnen. Denne afdeling var i aarene omkring 1910 forpagtet af møller Thomas Hansen. Manufakturhandler Nehls havde en lille butik i den sydligste del af bygningen. Nehls afstod i 1912 til C, Pfeiffer, som samme aar byggede ejendommen Søndergade 40 og deri indrettede en moderne forretning. Grunden, der delvis laa hen som et vildnis, var før den tid tumleplads for byens drenge.

Grunden til, at købmandsgaarden ikke genopførtes, maa søges i, at Viby brugsforening, der var stiftet i 1915 efter krigsaarenes vareknaphed nu var kommet godt i gang.

Ligeledes fandtes der paa den tid en vrimmel af smaaforretninger. Paa brandtomten opførtes 1920 Søndergade 38, hvor Kontantforretningen siden 1921 har været. Den tilrestblevne grund er overgaaet til købmand C. Pfeiffer. Man kan derfor godt sige, at begge forretninger stammer fra den gamle krohandel, Vibys ældste.

Fra 1901 er øldepotet, bygget af Hans Jørgensen, og nr. 36, af Chr. Nielsen. 1902 solgte købmand Schrøder jord til to villaer paa Lindevej. Nr. 6 byggedes af gdr. N. Nielsen, Ottegaarden, og nr. 4,»Ida«, af dyrlæge N. E. Nielsen. Samme aar rejste spaantækker Larsson en af byens pragtbygninger, nr. 20, som han beboede i en snes aar, og 1904 »Taarnet«, der anvendtes til udlejning. 1903 byggede N. P. Petersen nr. 24, hvor der siden har været slagtergaard, 1906—08 udstykkede købmand Schrøder resten af sine grunde i den sydlige del af byen, og sidstnævnte aar byggede tømrer H. Hansen Søndergade 69, og hermed var byggemulighederne paa huslodderne udtømt, medmindre man delte haverne, eller nye veje anlægges.

I dette tidsrum blev ogsaa Viby maskinfabrik til. Lars Olsen solgte allerede 1896 grunden sammen med nabogrunden, og flere gange havde den skiftet ejer, da den i 1905 erhvervedes af fabrikant Vilhelm Petersen, der 1907 byggede fabriken, som han allerede 1910 solgte til fabrikant A. L. Nielsen. Fabrikationen omfatter fremstilling af forskellige landbrugsmaskiner, hvoraf den altovervejende del er afhændet til forhandlere. A. L. Nielsen overtog samtidig

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

et til virksomheden knyttet elektricitetsværk. Dette har siden 1907 forsynet stationsbyen med strøm til belysning, samt indenfor visse grænser med kraft. 1930 overtog NESA byens forsyning med elektricitet efter overenskomst med fabr. A. L. Nielsen, der modtog en erstatningssum. 1952 overdrog han virksomheden til Gjershøj-Petersen.

Ejendommen Søndergade 25 er sandsynligvis fra 1906, idet A. Mathiasen, der ejede nr. 23, byggede ovennævnte paa en del af sidstes grund. Her oprettede L. Jørgensen, som 1915 kom hertil fra København, en fabrik for mindre metalartikler, navnlig rensenaale og kramper. Maskinerne havde han selv konstrueret. En søn, Ludvig Jørgensen, fremstillede her egnens første radiomodtagere og desuden artikler til brug indenfor radioindustrien. Det er et familieforetagende, hvortil fremmed arbejdskraft ikke har været anvendt. Den nuværende ejer er en anden søn, Otto Jørgensen.

1904 købte gartner Rasmussen, Vibygaard, 7½ td. ld. fra Aagaard og oprettede Viby handelsgartneri. 1908 byggede trafikassistenterne O. Jensen og Holst henholdsvis Bakkehuset og Kildedal. Paa Vestergade, som nærmest var et vejspor, byggede murer Jul. Christensen samme aar nr. 3, og kort efter kom endnu to huse, nr. 5 og Kildevej 5.

Viby vandværk oprettedes ligeledes 1908; det har siden forsynet den øst for banen beliggende bydel med vand. I begyndelsen var trækkraften kun en mindre vindmotor. Beholderen var muret af røde mursten med hvide furer. Da anlæget dengang var fritliggende, tog det sig malerisk ud.

Samme aar byggedes de to tidligere statshuse ved vejen til Birkede. De overtog hver 6 tdr. ld. fra Egesager; det ene desuden to tdr. ld., en lod, der har ligget til det ca. 1895 nedlagte Kildemosehus. Foruden de tidligere nævnte huse paa Søndergade fik denne yderligere i 1906 nr. 44 i 1907 nr. 42, 46 og 74, i 1908 nr. 48 og 50, i 1909 nr. 28. I 1910 byggede Lars Olsen, da han solgte gaarden, Tofthøjvej 2, mens Lars Christensen, fh. Aagaard, opførte Dalen 19. Imellem 1900 og 1910 fik stationsbyen 32 huse og havde dermed 55.

Nu følte man savnet af en kloak. Mejerierne betjente sig saaledes af hver sin drænledning. Kloaksagen gav anledning til oprettelsen af Viby Borger- og Haandværkerforening. Denne forening stiftedes den 5. maj 1909 af ni mænd fra stationsbyen. Allerede paa det første møde fastsloges dens formaal: At arbejde for fælles optræden i sager og forhold, som kan virke fremmende for erhvervslivet og byens hele trivsel og fremvækst.

Siden da er der ikke sket mange fremskridt i byen, som denne forening ikke har givet stødet til eller haft del i. F. eks. gadebelysning, gadenavne og husnumre. Desuden har foreningen frembaaret byens ønsker overfor myndighederne angaaende togtider, asfaltering o. lign. Endvidere har den haft selskabelige og kulturelle opgaver, idet den har ladet afholde foredrag, koncerter og

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

aftenunderholdninger med bistand af kendte kunstnere. Ligeledes har den indbudt medlemmerne til sammenkomster og udflugter.

Det ligger i sagens natur, at en sammenslutning med dette formaal maa stille krav til medborgere og det offentlige; men foreningen har ikke gjort det uden at yde noget til gengæld. Af dette vejer rejsningen af Teknisk skole tungest. Allerede i 1915 tog man spørgsmaalet op til drøftelse og besluttede forsøgsvis at oprette en saadan skole. Denne holdtes i lejede lokaler indtil den 17. oktober 1917, hvor den nuværende skolebygning indviedes. Skønt gdr. N. P. Hansen skænkede grunden, blev opførelsen dog langt fra billig. Naar man saa hurtigt kom ud af vanskelighederne og yderligere skaffede midler til driften, skyldes det en kraftanstrengelse af foreningen. I aarene fra 1916 til 1920 holdt man nogle fester, hvoraf der endnu gaar ry. Krohaven var som et hav af mennesker. Der var ballonopstigning, musik, og nogle af byens folk optraadte som gøglere. Desuden var der forestillinger af forskellige slags, bl. a. en opvisning af artilleriet. Flere vintre holdtes under kommissionær Kildehus' ledelse nogle dilettantforestillinger, som samlede fuldt hus aften efter aften. Disse harmløse fornøjelser i forbindelse med pengerigeligheden da, var grundlaget for Teknisk skoles økonomi i de vanskelige begynderaar.

Genforeningsegen lod foreningen plante paa pladsen foran kroen den 17. okt. 1920. Forsvarsminister *Klaus Berntsen* holdt festtalen efter at have hilst paa og underholdt sig med dagens hædersgæster, byens to sidste veteraner, fhv. gdr. Ole Berthelsen og fhv. murer Hans Pedersen.

Foreningen, der gennem aarene har udvist et godt sammenhold, har et medlemstal, der svinger omkring de hundrede.

I 1944 udnævntes gdr. N. P. Hansen og fabr. A. L. Nielsen til æresmedlemmer for deres arbejde for oprettelsen af Teknisk skole. Ekviperingshandler Jens Pedersen, Viby Borger og Haandværkerforenings første formand, blev i 1949 ligeledes æresmedlem.

Allerede to aar efter foreningens oprettelse var kloaksagen klaret. Bydelen øst for banen fik sin kloak, som, skønt utilstrækkelig for byens sydlige del, anvendtes til vinteren 1936—37, hvor kloaknettet lagdes dybere og udvidedes. Paa foranledning af sundhedsvæsnet anlagdes desuden et renseanlæg ved Præstebroen, til dette sluttedes den nye kloak og en ledning fra Ørstedvejen og kvarteret vest for banen fra slutningen af tyverne.

1910—17 var stationsbyens voldsomste byggeperiode. Inden 1914 var Elmevej og Krovænget saa godt som udbygget. Af Rønneallés seks huse er de fem fra samme tidsrum og nr. 8 fra 1918. Lars Olsens efterfølger, Søren Andersen, solgte grunde til brugsforeningen, Søndergade 3, 9 og ulige numre 29—37, paa Ørstedvej til to huse, der senere ombyggedes til lægebolig. Selv byggede han nr. 4. 1913 byggede mejeriforpagter J. Kr. Nielsen »Villa Tofthøj« og Tofthøj margarinefabrik. I krigsaarene drev han selv fabriken, sam-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

tidig med at han holdt bestyrer paa mejeriet. Da tilførslerne efterhaanden, som krigen trak ud, tilsidst helt udeblev, maatte tilvirkningen af margarine opgives, og der forsøgtes nu andre fabrikationer. Efter 1916 var her konservesfabrik. Margarinefremstillingen genoptoges efter krigen, men indstilledes igen først i tyverne. Derefter laa fabriken ubenyttet hen i en aarrække. Efter nogen ombygning begyndte a/s Lakfa i slutningen af 1939 en produktion af lakker og maling. Begyndelsen var ret beskeden, men efterhaanden steg arbejdertallet til et halvt hundrede foruden nogle funktionærer. Tallet er siden dalet. Den midlertidige vækst af produktionen nødvendiggjorde stadig nye tilbygninger og moderniseringer. Der er optaget fremstilling af andre kemiske artikler.

Søren Andersen solgte ligeledes 1913 en parcel paa 20 tdr. ld. til P. Berthelsen, som byggede Toftegaard, hvorefter der kun var 17 tdr. ld. tilbage til Købmændenes Gaard. I byens sydlige del, modsat huslodderne fandt noget byggeri sted paa jord frasolgt Kildemosegaard. Stationsbyens hustal fordobledes i disse syv aar!

I denne hektiske byggeperiode fik Viby sin første bank; idet Roskilde Landbobank oprettede en filial her. Begyndelsen var yderst beskeden; man aabnede den 7. april 1915 i et lejet lokale i det daværende afholdshotel, nu Søndergade 18. Kontortiden var kl. 15—17 paa tre af ugens dage. 1918 købte man en ejendom af tømrer Karl Sørensen paa Ørstedsvej, og aaret efter indførte man daglig ekspedition. Viby Bank tog i 1924 sin smukke bygning, bygget i 1923, i brug. I de allerførste aar betjentes banken af hovedafdelingens personale; men i 1923 ansattes Ove Thomsen som bestyrer. Han forflyttedes 1938 til Roskilde, hvorefter stillingen er bestredet af Robert Andersen. De lokale medarbejdere har været: Indtil 1917 Søren Andersen. Derefter sognefoged P. Jacobsen 1917—29. Fhv. gdr. L. P. Christensen 1929—45. Fhv. møller J. P. Jensen fra 1945.

Viby Bank opført 1923.

Viby og Omegns Brugsforening stiftedes ogsaa i denne periode. Det var hverken byens vækst, mangel paa forretninger i denne eller oplandet ejheller upassende priser, der gav anledning dertil. I saa fald var den kommet meget før, især da brugsforeninger kunne oprettes indenfor læbæltet.

Foderstofhandelen var aarsagen. Der var noget tilfældigt over denne handelsgren i tiden før 1914. Majs var en hovedartikel, der brugtes i store mængder og altid kunne fremskaffes i solide kvaliteter. Anderledes med olie-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

kager; mange landmænd købte slet ikke disse paa grund af mistillid, og de, der brugte dem, maatte tage, hvad der fremkom. Foderblandinger og standardiserede varer fandtes næsten ikke.

En stor del af handelen med kraftfoder var i hænderne paa agenter — som oftest eventyrlige typer, som med vandringsstav i haand gik fra gaard til gaard, hvor de ved hjælp af overlegne talegaver og en overbevisende kraft overvandt de uerfarne landmænds forbeholdenhed, paaprakkede dem deres havarerede varer, der ofte var billige, men højst risikable, eller deres overraffinerede industriprodukter, der gerne viste sig at være alt for dyre. Hvorefter agenten ikke lod sig se i flere aar. Saadan handel gav selvfølgelig anledning til berettiget klage, og den var baggrunden for brugsforeningens stiftelse.

En kreds af egnens landmænd sluttede sig sammen og købte i fællesskab hele vognladninger af foderkager, som de saa lige fra banevognen delte imellem sig. Fra disse mænd udgik tanken om at oprette egen foderstofforening. Blandt dem, der deltog stærkest i agitationen herfor, var parc. N. P. Nielsen, Assenløse, en stærkt benyttet arbejdskraft indenfor husmandsbevægelsen, og den altid meget politisk virksomme gdr. Carl Larsen, Birkede.

Den 6. sept. 1914 var man naaet saa vidt, at man kunne holde det stiftende møde. Grunden købtes af gdr. Søren Andersen, hvorefter murermester Jul. Christensen opførte bygningerne, der med grunden beløb sig til 24.000 kroner. Den første bestyrelse bestod af seks mænd fra Daastrup sogn og een fra Viby stationsby. N. P. Nielsen valgtes til formand. Ved starten var der 61 medlemmer, og omsætningen blev trods krig og vareknaphed det første aar 271.000 kr. Senere meldte krigens vanskeligheder sig. Butikshandelen var næppe meget daarligere stillet end de gamle forretninger, men foderstofferne udeblev helt, og mølleriet indstillede i 1½ aar helt sin virksomhed paa grund af oliemangel. Dog var der statslager.

Efter krigens ophør steg medlemstallet stærkt, hvorfor man 1919 for at faa udvidelsesmuligheder købte naboejendommen Søndergade 3. Gennem aarene har talrige ombygninger fundet sted. Den betydeligste, hvorved butiken udvidedes stærkt, skete i 1936; den kostede det samme som starten i 1914. De to senere tilkomne bygninger i gaarden er fra 1927 og 1951.

Fra begyndelsen til 1921 virkede Hans Nielsen, tidl. Ørsted, som uddeler. Ved hans fratræden deltes virksomheden i en afdeling for kolonial m. m. og en foderstof- og mølleriafdeling. Som uddeler for den første ansattes ovennævntes svigersøn Magnus Christensen, der aaret efter døde ved et ulykkestilfælde. Derefter varetog J. P. Rorslet stillingen til 1947, hvor han afløstes af G. Lorentzen.

Foderstofafdelingen bestyredes 1921—44 af Andreas Mogensen, ved hvis fratræden Holger Schmidt ansattes.

Viby og omegns brugsforening har nu 610 medlemmer.

Byens og omegnens andelsvirksomheder førte med sig, at der 1931 op-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

rettedes et kontor under Andelsbankens afdeling i Roskilde. Dette aabnedes 1. juni dette aar i Søndergade 18, hvorfra det 1937 flyttedes til Søndergade 16.

Arbejdet her er altid bestredet af personalet fra afdelingen i Roskilde. Som lokal tilsynsførende virkede 1931—44 fhv. gdr. af Syv Holme J. P. Jensen, og derefter har hvervet paahvilet fhv. uddeler P. Sørensen, Ørsted.

Efter den raske byggeperiode 1910—17 kom en stilstandsperiode, der dels skyldtes dyrtid og knaphed paa byggematerialer, dels biltrafikens vældige opsving efter krigen, som fik troen paa stationsbyernes fremtid til at vakle. I denne tid fandt kun meget lidt boligbyggeri sted. Omkring 1925 begyndte en jævn vækst, hvor der mest byggedes i gadernes yderkanter, saaledes ved Søndergades sydlige del paa grunde frasolgt Langdyssegaard; her laa i forvejen tre huse.

I aarene 1927—35 fik stationsbyen et helt nyt kvarter, idet den østlige del af »Dalen«s jord, der oprindelig hørte under kroen, bebyggedes. Før 1934 kaldtes hele bydelen Dalen, men dette aar fik den nye gade efter en konkurrence, hvorved alle byens gader fik officielle navne og husene numre, tillagt dette navn, mens den ældre bydel kom til at hedde Elmevej.

I modsætning hertil har Vestergade, Kastanievej og Ørstedvej undergaaet en langsom udvikling. Kildevej stammer med et par undtagelser fra trediverne og fyrrerne. I tidens løb er stationsbyens spredte bebyggelser forenede, saa den nu fremtræder som en sammenhængende by, i hvilken ældre og nye huse ligger side om side. Allerede 1908 omklamrede den nye bebyggelse husmandsstederne. Hverken erhvervsmæssigt eller kulturelt fik dette nogen betydning, saa længe den gamle slægt levede. Siden første verdenskrig er ingen huslod drevet fra Gl. Viby. Disse lodder laa stadig spredt som en bymark fra fællesskabets tid, indtil man i 1923 enedes om et mageskifte, hvorved ejerne fik samlet deres jorder. Nu har Søndergade 73 sit oprindelige tilliggende, mens resten, naar byggegrundene fraregnes, er samlet under Lindevej 8 og 10. Dog har et par huse nogle faa skæpper land.

Kun glimtvis ses arbejderen i den her skildrede udvikling. Forklaringen er, at der i hoveritiden, hvor alt arbejde kunne paalægges bønderne, ingen brug var for lønarbejdere. Vibygaard havde nogle funktionærer saasom ladefoged, skytte, kusk o.s.v., men disse eftertragtede stillinger indehavdes af fæstehusmænd i byen, som regel gaardmændenes brødre. En ret faatallig klasse, vangemændene eller opsynsmændene i de fem Markhuse paa Immerlunds jord, var dog knyttet med stærkere baand til herregaarden, idet de i deres fæstebreve foruden at udføre de til stillingen hørende pligter og yde en mindre pengeafgift, maatte forpligte sig til at arbejde paa gaarden for »en billig betaling«.

De andetsteds omtalte store grundforbedrings- og industriarbejder, Sandholt igangsatte, fordrede større arbejdsstyrker, og da hoveriet omtrent sam-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

tidig bortfaldt, udvidedes det oprindelig lille antal arbejdere med beboerne af de af ham nyopførte huse paa Holme og andre steder. Skønt jordbrugere kom disse dog til at dele daglejernes kaar, særlig da fæstet senere afløstes af et almindeligt lejeforhold. I Markhusene havde de gamle slægter siddet i flere led; men folkene i de nye huse var med undtagelse af et par familier, som i forvejen havde været indsiddere i byen, ikke her fra egnen, hvorfor herregaardsarbejderne nu kom til at udgøre byens mest uensartede befolkningslag. Vanskeligt var det ikke at faa de nye huse, hvis jordtilliggende var større end byens fæstehuses, befolket, — hoveriet og herregaardslivet stod jo ikke i alles øjne i lige afskrækkende lys. De allerfleste af de faste herregaardshusmænd var opvokset paa bøndergaarde og adskilte sig paa ingen maade fra den øvrige landbefolkning. Alligevel fik de snart en særstilling i samfundet, idet gaardmændene og en stor del af husmændene efterhaanden, som de frigjorde sig for de baand, der bandt dem til herregaarden, kom til at staa denne fjernt og næppe engang anede, hvad der foregik der. Forøvrigt var denne sig selv nok, noget økonomisk samarbejde kom aldrig i gang.

For den, der, maaske drevet af nødvendigheden, fik sit virke paa herregaarden, blev det gerne for livstid. I ældre tid løsrev kun faa sig i rette tid. Selvom der er eksempler paa, at familier har klaret sig bravt, var forholdene her ringere end hos husfolkene i byen og paa marken. Skylden herfor kan hverken tillægges arbejdstiden, der nærmest var kortere, eller daglønnen, som praktisk talt var den samme som paa bøndergaardene. Ejheller løb de faste husmænd risiko for at blive afskedigede, selvom der var knaphed paa arbejde. Økonomiske grunde kan man se bort fra. Aarsagen maa søges i følgerne af den bundethed, afhængighed og mangel paa fremtidshaab, der hvilede over et hjem, hvor baade mand og kones arbejdskraft tilhørte andre.

Svigtede hjemlivet, fik man erstatning paa arbejdsstedet. Førstehaandsskildringer af livet paa Vibygaard er ikke kedelige. I høsten, naar alle arbejdsreserverne sluttede op, kunne gaarden mønstre 36 lekarle paa rad. Her skete altid noget, og for tilskueren var det som optrinene paa et teater. Skælmstykker blev udpønset, og som paa alle arbejdspladser var en god historie højt værdsat. Ellers havde man snapsen til at hjælpe paa humøret. Gamle herregaardshusmænd kunne overhovedet ikke trives andre steder. Det er sket, at en saadan har taget dagleje paa en bondegaard, men ret længe varede det ikke, før han vendte tilbage, hvor han kom fra. En usædvanlig færdighed i at gøre korrekt arbejde havde de; ingen kunne pløje saa lige en fure eller sno en høstak op saa spids som et spir som de. Billederne veksler, eftersom fra hvad tid de stammer. For herregaardens folk har der været trygge tider og andre, hvor en uvis fremtid har truet dem; thi bag deres forsorne — ellers forsagte miner har altid ulmet en frygt for fremtiden. Ganske vist nød den faste stamme fra herskabets side indenfor rimelige grænser en vis beskyttelse; men et ejerskifte kunne for ældre arbejdere komme til at betyde en katastrofe. Det er engang

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

sket, at en dygtig og agtværdig funktionærfamilie, hvor manden pludselig døde, ved en saadan lejlighed kom paa fattigvæsnet. Ældre folk, som ikke mere kunne arbejde, havde ellers den udvej at tage plejebørn for derved at skaffe et kontant tilskud til livets ophold. I det gamle Viby myldrer det med plejebørn, og det forklarer, at flere husmandsslægter stammer fra København.

Bortsalg af jord og anskaffelse af arbejdsbesparende maskiner overflødiggjorde herregaardshusmændene. Af deres huse er mange forsvundne, og selv er de ved at høre historien til. Man skal ikke beklage dem, for de klagede ikke selv. Som helhed var det et folkefærd, som tappert bar de kaar, der var dem paalagt, men det bør huskes, at det drejer sig om folk, som fra barnsben var lært til arbejde og underordnethed.

Børnene traadte næsten aldrig i forældrenes fodspor. Naar de, som nu sidder i de mest forskelligartede stillinger, fortæller, kan man undertiden ane en bitone af forurettethed ved tanken om den fattige barndom, mens de gamle, som led og stred, kan tale om de svundne dage uden bitterhed.

Forholdene paa Skovsbo adskiller sig ikke meget fra Vibygaards. Men den personlige kontakt mellem herskab og arbejdere har været større paa den mindre gaard. Da Skovsbo i samme tidsrum har været underkastet et maalbevidst opdyrkningsarbejde, har kravene til den enkeltes arbejdsindsats været større.

Paa Kausbjerggaarden anlagdes 1889 et teglværk, som var igang til 1908.

I stationsbyen fandtes næsten ingen ufaglærte arbejdere under første del af opvækstperioden; men i omegnen var rigeligt af saadanne. Om godt betalt arbejde var der stærk rift, hvorfor folk herfra i banens barndom gik til Borup og arbejdede en hel dag i kolonnen der og derpaa tilfods tilbagelagde hjemvejen. Kolonnen i Viby kom først omkring 1890 og synes ikke straks at have draget folk til byen. Heller ikke nu er Viby nogen udpræget arbejderby, idet den aldrig har haft mange arbejdskrævende virksomheder. I tidens løb har der været gjort flere forsøg paa at rejse en fagforening. Først i den vanskelige vinter 1918, da næsten al virksomhed paa grund af krigssituationen var standset, blev det alvor, idet der da stiftedes en afdeling af Dansk Arbejdsmands Forbund. Initiativet udgik fra fabrikant L. Jørgensen, der var tilflyttet fra København og derfra kendt med organisationsforhold. Afdelingen dækker Syv sogn og omraadet mod vest og syd; den har kun haft faglige opgaver, men rent undtagelsesvis deltaget i kulturarbejdet.

Mangelen paa beskæftigelsesmuligheder gør, at et større og større antal arbejdere søger ansættelse ved virksomheder i Roskilde og København.

Stationsbyen blev i højere grad bosted for et nyt befolkningslag, funktionærerne i det nye samfunds tjeneste. Distriktsjordemoderen, der indtil da boede i Daastrup sogn, flyttede 1892 til Viby. Stillingens indehavere har været: Fru Petra Rasmussen, 1892—11, fru Katrine Jensen 1911—24, fru Katrine Benzon fra 1924.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Telefoncentralen oprettedes den 19. juni 1900 i Søndergade 21. Spaantækker A. Larsson gjorde forarbejdet ved at samle det nødvendige antal abonnenter, idet kun Vibygaard, købmand Schrøder og kroen havde telefon. Den første centralbestyrer var urmager Jørgen Petersen. Han virkede kun kort tid, og et par efterfølgere endnu kortere. Derefter overgik den til skomager Emil Petersen, der tog centralen med sig, efterhaanden som han skiftede bopæl. Saaledes har den haft til huse i Søndergade 4, 24 og 53, det sidste sted fra 1907—10. Sidstnævnte aar overgik den til fru A. Madsen, som 1914 flyttede til Søndergade 35, hvor den siden har været. Fru Madsen overlod 1926 centralen til en datter, fru O. Kristensen, som 1946 afhændede den til fru M. Albrechtsen.

Efter at en sygeplejeforening i 1904 var stiftet, boede sygeplejerskerne indtil ca. 1920 i Daastrup sogn. Derefter har de haft bopæl i Viby. Indtil 1924 fungerede frk. Sørensen. 1924—25 frk. Buchhardt, hvorefter frk. A. Larsen virkede i 25 aar. Fra 1950 frk. Arvesen. Syv sogn har nu fælles sygeplejerske med Ørsted-Daastrup.

Vibys første dyrlæge var N. E. Nielsen, der efter forinden at have boet til leje her i 1902 byggede hus paa Lindevej. Hans Hansen var her fra 1912—14 og boede Søndergade 15. Han blev derefter stadsdyrlæge i Helsingør. I nogle aar under den første verdenskrig boede paa afholdshotellet en dyrlæge Niels Nielsen, som 1919 efterfulgtes af Anton Kristensen, der døde 1951, hvorefter hans praksis overgik til Knud Hansen. Dyrlæge Ejner Nielsen praktiserede 1928—45.

Stillingen som landbetjent er fra 1870, men først ved en nybesættelse af denne i 1928 kom R. C. Rasmussen til at bo her. Han forlod byen 1941 paa grund af avancement, og siden har overbetjent A. Kristensen beklædt stillingen.

Viby og dens opland deltes tidligere mellem lægerne fra Roskilde, Borup, Osted og Havdrup. Paa initiativ af Borger- og Haandværkerforeningen tog 1914 læge Rem ophold her. Allerede aaret efter fik han en stilling som embedslæge. Nu var byen uden læge til 1924, da læge Palsberg nedsatte sig her, hvor han allerede i 1918 havde gjort tjeneste som militærlæge.

Med hensyn til undervisning har Viby nydt en fordel af sin beliggenhed. Lige siden stationen aabnedes, har børn herfra besøgt de forskellige skoler i Roskilde.

Da fru M. Sahl 1901 begyndte at undervise en kreds af børn fra den nærmeste omegn, fik disse paa denne maade en let adgang til at opnaa udvidet undervisning. I den første halvdel af den menneskealder, som hendes lærerindegerning omfattede, var undervisningen nærmest et supplement til folkeskolen, som da kun havde tre dages skolegang om ugen. Hos fru Sahl fik eleverne undervisning i sprog, matematik, litteratur og naturfag. Senere blev fuld skolegang hos hende det almindelige. Skønsmæssigt halvdelen af de over

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

hundrede elever, hun har undervist, er efter forberedelse optaget i eksamensskoler, men den halvdel, som her afsluttede deres skolegang, har siden klaret sig lige saa godt.

Efter netop overstaaet afgangseksamen som faglærerinde fra Frk. N. Zahles Skole paabegyndte frk. Aase Jensen i 1922 en privatskole i Teknisk Skoles lokaler. Efter fem aar her flyttedes den til Søndergade 58, som hun 1931 købte. Denne skole, hvis elever kom fra et vidt omraade, har kun givet fuld undervisning. Kun en mindre del af eleverne blev her til konfirmationsalderen, idet langt den største del efter en grundig forberedelse søgte optagelse i eksamensskoler. Gennem aarene har flere hundrede børn søgt denne skole, hvor elevtallet ofte har ligget paa 60—70.

Frk. Jensen døde i 1953, hvorefter forældrekredsen oprettede en ny privatskole i Vestergade 14.

Allerede før stationsbyens vækst satte ind, havde Gl. Viby tabt sin betydning som haandværkerby. Da huslodderne efterhaanden frasolgtes, kom herregaarden ved aar 1900 til at præge byen, der en overgang blev mere økonomisk afhængig af denne. Men i de smaa hjem, hvor udkommet vist var mere end beskedent, var den gamle husmandskultur stadig nærværende. Bybilledet virkede ældet og forstemmende. I vor tid er der ofret meget paa de gamle huses istandsættelse, saa byen gør nu et anderledes oplivende indtryk. Af minder fra den gamle tid er vist intet bevaret. Selv det idylliske gadekær, der har været til glæde for saa mange generationer, har en uskønsom eftertid ladet opfylde.

Men, hvordan gik det siden de slægter, som i aarhundreder boede i den gamle moderby?

Talrig blev Ole Ibsens slægt aldrig. Nu har den, som tidligt fik udviklingen at føle, i tre slægtled været byboere. Andre blev ved jorden, slog rod i andre egne og synes der at have klaret sig godt. Utvivlsomt besidder de der samme andel i Danmarks jord, som her tilfaldt dem i 1798.

Beliggenheden ved Korsørbanen var skyld i, at Viby fik den sidste verdenskrig ind paa livet. I september 1944 begyndte der at blive uro omkring banelinien, idet der fandt flere beskydninger af tog sted. Nu kom der fart i byggeriet af beskyttelsesrum. Ved frivilligt arbejde gravedes i stationsbyen nogle beskyttelsesrum; det var jordkældre afstivet med træværk. De kom aldrig i anvendelse og sløjfedes straks efter krigens ophør.

Den 30. sept. skete den eneste krigshandling paa byens grund, da to engelske flyvemaskiner kl. ca. 18 beskød et tog paa strækningen mellem stationen og Damgaarden. Flyvemaskinerne, der kom fra nordøst, kredsede over toget, hvorefter de dykkede ned og beskød dette med salver fra maskinkanoner og -geværer. Lokomotivføreren havde i tide observeret faren, og passagererne

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

havde forladt det overfyldte tog og søgt tilflugt langs banelinien, hvorfor ingen blev ramt. Braget af skudsalverne hørtes kraftigt over hele byen.

Indtil krigens sidste maaned, hvor Korsørbanen var besat, havde man sjældent set en tysk soldat her. Nu gik de vagt overalt, paa banelinien, paa perronen og ved alle broer. Paa stationen blev der lagt beslag paa postbudenes lokale, og nogle boede i en banevogn, der var anbragt ved rampen. Flertallet af dem boede i gravede jordhuller langs linien. I disse, der som oftest kun var for een mand og overdækkede af rafter og grene, sov de. Tyskerne, hvoraf mange var meget unge, færdedes frit omkring i byen, men passede ellers sig selv. Der var vist ingen landejendomme, der undgik deres besøg, som gik ud paa erhvervelsen af levnedsmidler.

Den 5. maj om morgenen lød der skud fra banelinien. Det var tyskerne, som, da det rygtedes, at Krigen var forbi, skød deres patroner af i luften, hvorefter de i en lang uordnet række, uden militær holdning eller kommando, slentrede gennem stationsbyen, skævende til husenes vinduer og de hejste flag.

UNGDOMSARBEJDE OG SPORT

I vore bedsteforældres tid havde Viby ikke foreninger af nogen slags, heller ikke for børnene. Selvom de maatte gøre gavn, saa snart de kunne, havde de dog glæder, hvad man kan se af de gamle skoleprotokoller fra den tid. Markedsdagene, hvor der alligevel aldrig kom børn i skolen, gav læreren dem fri. Sct. Hansdag var ogsaa fridag, fordi skolebørnene efter gammel sæd og skik drog med forældrene til skoven eller kilden.

Forøvrigt kunne der i skolen, skønt fagene kun var faa, læres tilstrækkeligt, blot børnene i højere grad havde søgt den; men forsømmelserne var talrige. Det skete, at store børn kun mødte een eller to gange i løbet af sommerhalvaaret — foruden eksamensdagen. Efter sommerferien er det sket, at der kun er mødt eet barn, lærerens egen søn.

Datidens børn maatte arbejde. Hvor drengene nu spiller fodbold eller paa anden maade muntrer sig, maatte de store drenge for hundrede aar siden køre plov. Hjulploven var ikke helt forsvundet da, og der var meget større ære ved at være plovkjøring end ved at vogte gæs, som smaadrengene maatte.

De store skolepiger fra gaardene havde om foraaret til hverv at passe de smaa nyfødte lam. Men børn fra husmandssteder og jordløse huse havde det ikke saa let, da de ikke alle kunne faa plads i skoledistriktet, hvor der kun var faa gaarde i forhold til de mange huse. Derfor afgik der hvert foraar flere elever til andre sogne, navnlig Rorup-Glim og Daastrup. Her har man et fingerpeg paa, hvor forbindelsen med omverdenen er gaaet i gamle dage. Vestpaa! Dog ses der ligeledes at have været en afgang til byerne ved Køge

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

bugt, Jersie og Solrød. Det var store drenge, som brugtes til at vogte kvæg paa Jernen. I flokke paa tre eller fire førte de et sandt vildmandsliv derude ved kysten, hvor de sjældent saa andre mennesker. Aar efter aar kom de hjem for vinteren for næste sommer igen at forlade hjemmet. Skønt der vel nok var nogle forknytte imellem, ser de fleste tidligere vogterdrenge med glæde og stolthed tilbage paa den tid. Naar de blot havde magt over hjorden, var de ret frit stillede og kunne bruge tiden, som de ville.

Men selv om forældrene ikke nægtede deres børn glæder, saa var der ikke megen lejlighed til selvstændig livsudfoldelse. Børnene maatte derfor nøjes med at efterligne de voksne; som disse havde deres gildelav, havde børnene deres. Om fastelavnen gik de fra hus til hus og fra gaard til gaard og sang. Først gik turen til Vibygaard, hvor den joviale godsejer Chr. Schmidt belønnede dem med en blank sølvdaler og interesseret spurgte dem ud om, hvem deres forældre var. Derefter gik turen ad ufremkommelige veje og over snedækte marker til hvert eneste hjem i skoledistriktet, imens man skiftedes til at bære æggekurven. For pengene, æggene indbragte, holdt man fastelavnsgilde hos en husmand, med hvem man forud havde akkorderet.

Efter bedste mønstre holdt drengene fugleskydning. En hjemmelavet træfugl blev anbragt paa skolens klavreapparat og beskødes med bue og pil efter de sædvanlige regler, hvorefter man sluttede med præmieuddeling.

Skolens eksamensbal har en meget lang tradition bag sig. I gamle dage arrangerede de største drenge festen, hvortil de selv sørgede for musik og opkrævede bidrag.

Den 22. juli 1880 fik lærer N. M. Olsen arrangeret den første rigtige skoleskovtur. Denne, hvori mange voksne og børn deltog, foregik pr. hestevogn til Ledreborg, hvor der blev danset i en aaben sal til musik af rigtige spillemænd.

Sammenslutninger for børn kendtes ellers ikke; men omkring 1915 opstod der en drengebevægelse i Viby. Den fik med det samme en overvældende tilslutning og var tænkt tilmeldt F.D.F. Blandt beboerne samledes ind til en pragtfuld fane. Da tankens ophavsmand Carl Fjord Nielsen kort efter fraflyttede byen, og der ikke var tænkt paa en efterfølger, opløstes bevægelsen.

I sommeren 1916 dannedes en trop af de gule spejdere. Leder var Holger Jensen, Roskilde. I tre eller fire aar levede spejderne — troppen talte næppe nogensinde over ti — et fornøjeligt friluftsliv. Imidlertid dalede tallet, og resten tilsluttedes saa vidt vides Roskilde.

I 1918—22 fandtes her en trop af de blaa spejderpiger under ledelse af Edel Kam Nielsen. Fanen, som alle tre korps har benyttet, er siden overdraget til Teknisk skole. Naar ingen af de nævnte tre bevægelser har haft nogen lang levetid, skyldes det ikke mangel paa trofasthed hos deltagerne; men snarere mangel paa forstaaelse fra de voksnes side, samt at man ikke i tide havde sørget for stedfortrædere for lederne.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Omkring 1930 fandtes igennem flere aar en trop gule spejdere under Oluf Rikhofs ledelse. Derpaa laa ungdomsarbejdet stille til 1939, hvor man paa et møde den 3. april stiftede en afdeling af F.D.F. Til kredsfører valgtes bankbestyrer Rob. Andersen, til delingsfører lærer Strandgaard Petersen og til formand depotejer Henckel Lannik. Bevægelsen har siden været i fremgang, idet der ved stiftelsen indmeldtes 22 drenge, mens det i 1946, da mødelokalet »Bussen« kaldet i Vestergade indviedes, var steget til 36.

»Bussen« bestod af overdelen af en tidligere pakvogn, som drengene selv paa heldig maade havde malet og opfikset. Den havde sin plads i Vænget. Afdelingen fik 1949 eget orkester. I 1951 var antallet af drenge steget til 42, der er jævnt fordelt mellem stationsbyen og omegnen. Til den aarlige ferielejr modtages et mindre tilskud, ellers har foreningen hidtil været selvhjulpen. Med anskaffelsen af eget hus som formaal stiftedes af forældrekredsen og andre den 25. marts 1952 et interessentskab, der rejste en garantikapital. Paa dette grundlag arbejdedes der videre med sagen, og i foraaret 1953 købte man af K.F.U.M.s sociale arbejde en barak, der tidligere af dette havde været benyttet til fritidshjem. Barakken opstilledes paa en byggegrund i Vestergade, som Gadstrup-Syv kommune har stillet til raadighed paa billige vilkaar. Ørsted-Daastrup kommune bidrog med et kontant tilskud. Forbundet har selv rejst et betydeligt beløb, og fra private er modtaget tilskud og gaver. Det nye hus indviedes ved en smuk festlighed 22. august 1953.

Skytteforeningernes første spire skød frem i 1859, og to aar efter fik Roskilde by sin skyttekreds. Efter krigen 1864 rettede en række fremtrædende mænd fra denne by og dens opland gennem Roskilde Avis en opfordring til befolkningen om at oprette lokale kredse. Medunderskriver for denne egn var godsforvalter Gøtzsche, Vibygaard. I 1866—67 oprettedes en snes nye kredse, deriblandt 15. kreds, Viby. Denne strakte sig over Ørsted-Daastrup og Gadstrup-Syv kommuner og havde desuden tilslutning fra Ejby og Borup sogne.

Foreningen, hvoraf 34. kreds, Ramsømagle, ret tidligt udskiltes, havde oprindelig skydebane ved Birkedeskoven, men flyttede omkring aarhundredskiftet til Kildemosen i Viby, hvor den var til ca. 1917, da den fik plads i S. Svenstrup. Foreningen gik stadig tilbage, indtil de sidste trofaste skytter omkring 1930 gav op. Den havde sin glansperiode i slutningen af forrige aarhundrede, hvad de gamle præmielister og de mange sølvplader paa fanestang og et senere tilkommet skjold vidnede om. Omkring 1880 optog man gymnastik; denne udskiltes siden i en særlig forening, som ophørte ca. 1940. Denne har dog særlig haft sit tyngdepunkt i Daastrup sogn.

Paa denne egn, hvor ingen bevægelse har formaaet rigtig at slaa an, betød den et frisk pust. De unge, vaagne skytter skaffede sig venner andre steder fra og hjemførte fremskridtets første frøkorn. Med hensyn til den første var alle samfundslag med, hvorfor skyttesagen i en tid, hvor den var eneraadende paa dette omraade, maa antages at have bragt et festpust ind i hverdagen.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Kromand A. P. Nielsen udnævntes ved sit 40 aars jubilæum som aktiv skytte til æresmedlem af amtssammenslutningen.

Naar 15. skyttekreds, trods den stærke stilling i befolkningen og dens stolte fortid, ikke kunne bestaa, skyldes det for en del konkurrencen fra den unge livskraftige boldklub. Denne, som oprettedes 1909, var helt igennem de unges eget værk, frigjort for ethvert formynderskab fra de ældres side og derfor maaske den frieste forening, der nogensinde har været i denne by.

I den første bestyrelse sad bl. a. nuværende tømrermester H. P. Hansen, der var formand, afd. handelsmand Chr. Lauridsen og nuværende gdr. F. Kausbjerg. Bane fik man de første aar paa græsmarker syd for stationsbyen. Ungdommen da var ikke i den grad som nu opvokset med kendskab til fodboldspillet, hvorfor der med begejstring og kraft to gange om ugen blev trænet, mens den halve by saa til. Førsteholdet var lutter kraftige folk, som ikke saa let lod sig løbe over ende. Modspillerne, hvortil klubberne i Osted og Ladager fra begyndelsen hørte, var heller ikke ringe spillere, saa spillet, der nu ville kaldes haardt, undertiden voldte, at de mest medtagne spillere maatte tage et pusterum i grøften. Klubdragten var hvid skjorte, som regel bred livrem med elastik og korte hvide benklæder med en bred mørkeblaa stribe ned langs siden. Ikke saa sjældent saas spillere med læderpanser over knæ og skinneben.

Skønt mange spillere maatte i trøjen under krigen, klarede klubben den periode ret godt, og aarene omkring 1920 var endog meget ærefulde. Men fra midten af tyverne til henimod 1930 fik den sin sløjeste periode og truede med helt at sygne hen.

I 1931 stiftedes Viby idrætsforening som dens afløser, idet denne overtog fodboldspillet, som stadig maa betragtes som dens hovedgren. Haandboldspillet har dog ogsaa vundet godt frem, ligesom ogsaa badminton og gymnastik drives til stadighed. Boksning og atletik dyrkes lejlighedsvis.

I et normalaar ligger medlemstallet paa 500—550, hvoraf knapt halvdelen aktive.

Indtil 1934 hjalp man sig med tilfældigt lejede boldpladser, hvorefter man dette aar overtog 3 tdr. ld. i forpagtning fra Kildemosegaard. Paa dem anlagdes den nuværende idrætsplads, som 1944 overgik til foreningens eje. Pladsen, der er meget velegnet — mange købstæder har den ikke bedre — er hensigtsmæssigt beplantet. Idrætsforeningen har side om side med byens øvrige foreninger deltaget i arrangementet af forskellige festligheder, f. eks. byfesterne. For egen regning holder foreningen hvert aar flere fester, hvor omegnens folk deltager. Disses støtte har foreningen stedse kunnet regne med, men æren for foreningens lange levetid har først og fremmest nogle enkeltpersoner, som har ofret tid og arbejde paa foreningens ledelse.

Paa Viby andelsmejeris grund anlagdes 1939 af private en tennisbane. Aaret efter stiftedes en tennisklub.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

SYV

Nogle af oldtidshøjene i Syv*) er allerede omtalt. Tilbage staar at nævne, at *Kiemmehøj* ogsaa kaldet *Sibberhøj* ligger paa matr. nr. 3-m. *Helden, Kirkehøj* og den *overpløjede høj* syd for kirken ligger paa matr. nr. 3-h. Alle disse høje ligger i Kr. Syv. I Øster Syv ligger *Tornehøj* paa matr. nr. 5-b. I 1821 oplyses det, at der har været gravet i højen. Der har senere vokset saa høje graner paa den, at de kunne bruges til lægter. Da de blev undermineret af ræve, maatte man fælde dem. En overgang kaldtes denne høj *Granhøj*. Der laa endnu en *høj* paa matr. nr. 5-b. Vejen fra Peterslyst til Syv Holme er lagt over den vestlige ende af højen, der stadig ses som en forhøjning i terrænet omtrent midtvejs mellem Peterslyst og Amagerhuset. Paa udskiftningskortet fra 1784 vises højen som udyrket område. Der skal engang have været en mølle paa denne høj. *Bavnehøj* paa matr. nr. 5-a er med sine 50 m over havet sognets højdepunkt. Naar bavnen i ufredstider blev tændt her, kunne ilden ses viden om. Skikken at brænde blus paa Bavnehøj er i form af Sct. Hansbaal fortsat til vore dage paa dette sted, hvor baalet kunne blinke sit budskab til baalet paa Hestebjerget i Gl. Lejre. Nu brændes der ikke mere baal her; thi generalstaben har sat sit mærke paa højen, og det maa ikke skades. *Svalehøj* paa matr. nr. 7-a har været udgravet. Der fandtes en urne med forskellige broncesager. Det fortælles, at digesvalerne har bygget rede her og saaledes givet højen navn.

Alle højene i Øster Syv betegnes af Nationalmuseet som broncealderhøje. Overtroen har naturligvis beskæftiget sig med højene. Det fortælles saaledes[1]) fra hoveritiden, hvor det ofte var nødvendigt for bønderne at høste om aftenen eller natten, hvis de skulle have arbejdet gjort, at de engang i høstens tid, da det blev midnat, så hvorledes troldene trak snore mellem to nærliggende høje. Paa snorene hængte de underjordiske deres sølvtøj ud, for at det kunne blive »solet« i maaneskinnet. Om Tornehøj fortælles, at gaardens kreaturer ville dø, dersom ejeren kørte jorden bort fra højen. Om Svalehøj sagde de gamle, at der skulle være begravet en skat i højen. Engang ville beboerne prøve at grave den op, men da de var ved at have den, saa de et lysskær, som om hele byen brændte, og saa sank skatten i jorden igen.

Nu værner overtroen ikke mere højene i Syv; derfor er nogle af dem pløjet ned. Selv om naturfredningsloven beskytter højene mod overlast, er der virkelig høje i Syv, som den dag i dag beskadiges. Maatte man dog faa øjnene op for, at højene er kulturminder, der fortæller landets historie, og som det er blodig synd at ødelægge. Den mand er i sandhed fattig, som ikke har raad til at frede sin kæmpehøj.

Noget taler for, at de to byer Kirke Syv og Øster Syv som omtalt andetsteds oprindelig har været en bebyggelsesenhed. Hvornaar denne er blevet adskilt i to selvstændige ejerlav, fortaber sig i fortiden. I lensregnskaberne

*) Se herom afsnittet: Fra hedenskab til kristendom.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

fra det første aarti efter 1600 faar vi første gang at vide, at der skelnes mellem to bylav. Her træffes benævnelsen *Nedre Syv* om Ø. Syv. Allerede da synes de to ejerlav at være fast sluttede. Ved matrikuleringen 1682 fandtes kun et svagt spor af oprindelig samhørighed, idet et par gaarde i Kr. Syv havde andel i et par af agrene paa Ø. Syv bys jorder. I øvrigt fremtraadte byafdelingerne med hver sit dyrkningsfællesskab, gadekær, oldermandslav m. m. For Ø. Syvs vedkommende findes endnu det gamle byhorn bevaret[2]).

Øster Syv byhorn.

I Roskildegaards lens extra-skatteliste 1629—33 nævnes i Kr. Syv to landboer*) og to gaardsæder**) foruden fire husmænd. I de tilsvarende lister fra 1653 og 1656 er der dog 2 og 1 husmand færre. I Frederik III's matrikel fra 1664 gives der udførlig besked om ejendomsforholdene i byen. De to før nævnte gaarde, hvorpaa der boede landboere, var de største og tilhørte Roskilde domkapitel og universitetet. Gaardsæderne var ca. halvt saa store og ejedes af Roskilde domkirke og professor *Thomas Fincke*, hvis søn ved ægteskab med rentemester *Müllers* datter Drude bragte den under Lejregaard. Til byen hørte endvidere Syv præstegaard paa godt 5 tdr. hartkorn og Syv kirkejord takseret til 2 tdr. Kirkejorden fulgte med i handelen, da *Bartholomæus Jensen*, højesteretsassessor og borgmester i København 1688 for godt 966 rdl. købte Syv kirke[3]) med jus patronatus og kirkens andel i korntienden, som androg 36 tdr. og 4 skp. hartkorn. Hans enke *Ingeborg Didrichsdatter* skødede 7. februar 1714 kirken[4]) m. m. til sin slægtning sognepræst *Peder Jensen Ferslew*, Skelby-Gunderslev, som atter 20. juni 1720[4]) skødede den til *Peder Benzon* og samtidig overleverede ham en obligation paa 200 rdl. legeret 7. september 1716 til Syv kirkes prydelse. Paa denne maade kom Syv kirke og kirkejord under Vibygaard.

Præstegaarden, som ikke findes i Roskildegaards lens extraskattelister sammen med de øvrige gaarde i byen, fordi den var skattefri, skødedes 30. december 1671 fra Syv præbende[5]) under Roskilde domkapitel til Roskilde domskole. Vi ved, at der har boet præster i Syv[6]) indtil slutningen af 1500-

*) Landbo = fæstebonde, som svarer landgilde af jorden.

**) Gaardsæde = fæstebonde, som gør hoveri for sin andel i bymarken. (Iflg. Arup: Danmarkshistorie II, s. 120).

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

tallet (se afsnittet om præsterne i Gadstrup-Syv), men da præsterne over Syv sogn kom til at bo i Roskilde eller Gadstrup, blev gaarden bortforpagtet til en bonde, og saadan vedblev det indtil 1776. Saa skete der en forandring.[7]) Efter den daværende bondes død ønskede kancelliraad *Qvistgaard* at overtage gaarden. Han var just saa godt i gang med at skrabe gejstligt gods til sig og havde allerede samme aar efter overenskomst med præsten i Rorup faaet kongelig tilladelse til at overtage Rorup-Glim præstekalds mensalgaard i Assendløse. Qvistgaard fik da pastor *Ebbesen* i Gadstrup til at ansøge kongen om tilladelse til at overdrage gaarden til Vibygaard. Til gengæld skulle Qvistgaard hvert aar betale præsten landgildeydelserne efter kapiteltaxt. Ebbesens ansøgning bevilgedes af kongen 27. november 1776, og Qvistgaard fik lov til at lade jorderne dyrke under Viby mølle mod at indrette den nedlagte gaards bygninger til bolig for 3 familier og sørge for, at boligerne altid var forsynede med beboere. Dette var aabenbart ikke saa let, for beboerne skiftede ustandseligt; maaske har boligernes standard heller ikke været første klasses. Vilkaarene var dog heller ikke tiltrækkende. Saaledes maatte en af disse husfæstere skrive under paa, at de sønner han nu havde, og ogsaa dem han i fremtiden maatte »avle« skulle tilhøre Vibygaards gods.[8]) Det var stavnsbaandet anvendt i praksis. Da det kneb med at skaffe almindelige husmænd, forsøgte herremanden sig med haandværkere. I een bolig kom der en skomager, og en anden blev bortfæstet til en smed, til hvem der blev indrettet smedie. Ingen af disse haandværkere kunne dog trives i byen, og da de havde været saa fornuftige i fæstebrevet at betinge sig frihed for stavnsbaandet, kunne de drage, hvorhen de ville. Regeringen holdt kontrol med de tre boliger; thi sognepræsten maatte jævnligt afgive erklæring om, at de var beboede og forsvarligt vedligeholdt.[7])

Paa udskiftningskortet fra 1784 ses den trelængede forhenværende præstegaard tydeligt i nærheden af kirkegaardens nordøstre hjørne, og man ser, hvordan den er delt i tre dele, som er de nuværende matr. nr. 12, 13 og 16, samt et vænge af matr. nr. 17. Yderligere fortæller en skrivelse[9]) af 1864, at matr. nr. 12 staar paa den gamle præstegaards grund. Haven og toften markeres endnu tydeligt af resterne af det gamle stengærde, som danner grænsen til det lavere liggende vænge omkring det nu opfyldte kær. Ogsaa mod nord er en del af det gamle stengærde bevaret. Samme stengærde blev det i 1780'erne udtrykkeligt paalagt fæsterne af de tre boliger at vedligeholde. Udgangen fra kirkegaarden i kirkegaardsmurens nordøstre hjørne er udførligere omtalt i et tidligere afsnit af denne bog, og den fører nu kun ud til privat grund. Her havde præsten sin bekvemme adgang til kirkegaarden, naar han færdedes mellem denne og sin præstegaard. Da der boede præst her, holdt bønderne fra Øm ind med heste og vogne, naar de kørte til kirke. Denne skik fortsattes gennem aarhundreder og vedligeholdtes til tiden omkring 1. verdenskrig. Lige uden for kirkegaardsmurens nordøsthjørne laa ogsaa bybrønden og Kr. Syv fattighus, og hertil gik den offentlige vej, »Vejen til

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Smedehullet«. Dette vandhul er nu opfyldt, men har formaaet at bevare mindet om, at der var smedie i Kr. Syv i to aar sidst i 1770'erne. Smeden har formodentlig afkølet sit gloende jern i Smedehullet. Ved Smedehullet fandtes ogsaa byens blegeplads. Vejen til Smedehullet gik øst om det gamle klokkerhus (nu Kirkely), der allerede 1740 nævnes[8]) som »Siuv kloggerhuus«.

I forrige aarhundrede var der en overgang købmandshandel i klokkerhuset, ogsaa efter at Ramsømagle brugsforening var oprettet. En markvej førte fra brønden ud til klokkerlodden, som laa helt indesluttet i Syvgaardens mark nord for kirken. I klokkerhuset holdt man 2—3 køer, og man var blandt de første paa egnen, der dyrkede runkelroer. Der rensedes mellem rækkerne med et skuffejern.

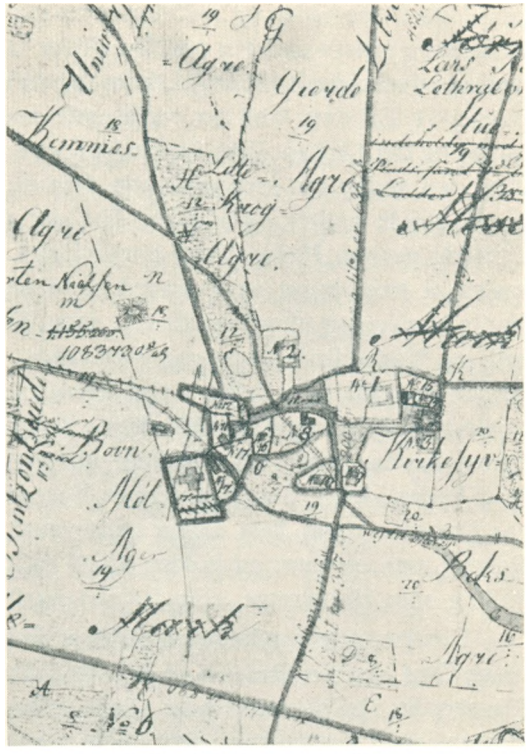

Udsnit af udskiftningskort 1784.

Præstegaardsjorden og Syv kirkejord blev fra gammel tid altid drevet samlet. Ved udskiftningen[10]) deltes kirkejorden i matr. nr. 5 og 7 og præstegaardsjorden i matr. nr. 4, 6 og 8, af hvilke det sidstnævnte nr. stadig eksisterer som hus og nu ejes af graver Sofus Nielsen. Dette hus beholdt Gadstrup-Syv præsteembede, da Ebbesen overlod Qvistgaard den tidligere præstegaard. Jorderne matr. nr. 4, 5, 6, 7 blev ved udskiftningen udlagt sydligst i byens mark, og det meste af den vedblev at være knyttet til Viby mølle indtil omkring midten af forrige aarhundrede, da den blev inddraget under herregaarden.

I matriklerne 1664 og 1682 nævnes der i Kr. Syv 4 gaarde foruden præstegaarden. Yderligere en gaard maa derfor være forsvundet i tidens løb. Antagelig er dette sket ved udskiftningen, idet udskiftningskortet foruden de to andre gaarde viser Syvgaarden som en dobbeltgaard, hvoraf den ene halvdel bagefter er overstreget. Formodentlig er bygningerne nedrevet og jorden tillagt Syvgaarden.

Sprogforskeren *Peder Syvs* fader Peder Olsen eller Oluffsen var den ene af de to landboer, som nævnes i Roskildegaards lens extraskattemandtaller 1629—33. Alle landsbyer havde deres egne vider og vedtægter i gamle dage, og nogle af dem er bevarede til vor tid. For Syv er de ikke bevarede, men maaske har bønderne slet ikke haft dem optegnet.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

I de fleste vider og vedtægter forbydes det en bonde at huse fremmede vejfarende i mere end een nat. Da Peder Olsen engang var mindre paapasselig med at overholde denne regel, kom det til at koste ham en masse ulejlighed og penge.[11]) En dag kom en vejfarende mandsperson ind til ham og bad om husly, og det fik han. Han fik lov at sove i laden i to nætter, men om morgenen efter den anden nat forsvandt han. Paa stedet, hvor han havde ligget, laa kun nogle gamle pjalter og klæder. Nu traf det sig saa uheldigt, at det var en efterlyst person, Peder Olsen havde huset. Han blev derfor tiltalt for den forseelse at have huset en fremmed for længe, og han fik besked paa, at han skulle skaffe den efterlyste til veje igen. Peder Olsen skrev da til danske kancelli og fremstillede sagen og forklarede, at han mente, at den paagældende person opholdt sig i Jylland paa *Knud Gyldenstjernes* len Hald. Peder Olsen rejste til Jylland, og kancelliet skrev til Gyldenstjerne, at denne, hvis personen kunne findes, skulle tilholde ham »straks at begive sig til Sjælland sammen med Peder Olsen, dog paa dennes Bekostning, for at Sandheden kan komme for Dagen«. Hvad hele sagen endte med, vides ikke, men alt tyder paa, at Peder Olsen, der var en holden mand og ogsaa beklædte den dengang ansete stilling som kirkeværge, slap fra det med uskadt anseelse og økonomi.

I extraskattemandtallerne 1653 er Peder Olsen stadig opført som landbo, mens Oluf Hansen findes som beboer i den anden gaard. I listen 1656 er Oluf Hansen der stadig, men Peder Olsen er borte og erstattet med en anden. Dette stemmer med gravstenen i Syv kirke, som oplyser, at han døde 1655. I matriklen 1664 findes paa den ene gaard universitetets tjener Morten Madsen, paa den anden Roskilde domkapitels tjener Hans Carlsen. I markbogen 1682 genfindes Morten Madsen paa universitetets gaard (d. v. s. den nuværende Kroggaard), men paa den anden hed manden Peder Rasmussen, som var fæster under Vibygaard. Forklaringen findes i »Kronens Skøder«, hvoraf det fremgaar, at *Otto Krag*, rigsraad, herre til Voldbjerg og Vibygaard, 28. november 1665 fik skøde paa en gaard i Kirke Syv af Roskilde domkapitels gods. — 1820 sad Morten Nielsen paa denne gaard, der stadig tilhørte Vibygaard, nemlig Syvgaarden.

Da englænderne i 1807 var paa egnen, kom de ogsaa til Kr. Syv.[12]) De fjendtlige soldater gik ind paa Kroggaarden og kom ind i stuen. Fra hylderne under loftet røvede de mælkefadene og smørret og forsvandt med det. Folkene paa gaarden var meget bange. Det var de ogsaa paa »den midterste gaard«, og derfor havde de i tide nedgravet deres værdigenstande. Det havde englænderne faaet nys om, og de gravede derfor forskellige steder, men om de fandt noget, vides ikke.

I Sterms beskrivelse af Københavns amt 1838 oplyses, at der i Kr. Syv var en fæstegaard (Syvgaarden) paa 14 tdr. hartkorn under Vibygaard, og sammen med den blev drevet 1 td. hartkorn af Ø. Syv som selveje. Den næststørste gaard (Kroggaarden) paa 9 tdr. hartkorn var arvefæste under univer-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

sitetet, og den tredie gaard paa 6 tdr. hartkorn var fæste under Ledreborg, men havde desuden tilfæstet 1½ td. af Øster Syv. I byen var ialt 11 huse: 3 med og 4 uden hartkorn under Vibygaard, 3 under Københavns magistrat og 1 tilhørende pastoratet. 2 huse var udflyttede.

I et af de fattige smaa huse boede *Johan Slemskind*, som var fra Syv og ellers hed Johan Kristensen, han var i sine yngre dage en rask arbejder, der arbejdede paa Vibygaard. Men brændevinen fik tag i ham, som i saa mange andre paa den tid. Naar han havde drukket, sagde han til kvinderne, at de skulle tørre glasset, hvilket skulle være tegn paa en slags dannelse. Johan blev senere baade fabrikant og handelsmand; han vævede hosebaand og krukkebaand, hvilke sidste blev bundet i ørerne af krukken, som konerne hentede mælk i. Naar han havde faaet vævet et »afslag«, gik han paa langfart en 8 dages tid, og turen gik ofte rundt paa Stevns. Det gik ikke ubemærket hen, naar han kom hjem igen, for saa snakkede og sang han hele tiden. Naar han kom rundt omkring i gaardene, gav han en slags koncert, men kun naar han fik en snaps — ellers ikke. Han trommede med begge tommelfingrene i bordet og sang til, og en af egnens spillemænd hævdede bestemt, at der kunne være blevet en kunstner af ham i sang og musik. Naar han havde drukket for meget, kunne han være haard ved sin kone. Det omvendte kunne ogsaa ske. Et broncesværd, som vistnok var fundet paa Helden, opbevaredes hos Johan. En aften, de skulle i seng, blev de uenige, hvorfor konen greb sværdet og gik løs paa manden, som maatte flygte i den bare skjorte. Hun forfulgte ham langt hen i byen. Nøden var ofte til huse hos Johans. For i det hele taget at faa mad maatte deres store drenge tit ud at tigge. Til helligtrekonger optraadte de som »hælderkonger«, d. v. s. de havde en skjorte uden paa tøjet, en papirshat paa hovedet og en sparebøsse i haanden. Denne form for tiggeri stammer sikkert fra den papistiske tid, men var endnu ikke uddød i Syv for 100 aar siden.

Kirke Syv har skiftet udseende, mange af de lave gamle huse er borte, gadekæret er fyldt, og den gennemgaaende trafik er ledet bort fra den gamle krogede bygade og henover det opfyldte kær. Ogsaa vejen fra Kr. Syv til Ø. Syv er flyttet. Dette skete, da banen blev anlagt. Før den tid gik vejen nærmere Syvgaarden, hvorefter den passerede jordstykket »Paradiset«. Vejen passerede gennem dalsænkningen syd om det senere banevogterhus i en bue op til Ø. Syv bygade. Nede i dalen ved denne vej skal svenske soldater have opholdt sig i krigen 1658—60. Et sagn[13]) om en kanon, de skulle have efterladt, har det ikke været muligt at faa nøjere rede paa.

Ø. Syv har fra gammel tid haft et større jordtilliggende end K. Syv, hvilket klart fremgaar af matriklen 1682, hvor al jorden til K. Syv sammenregnet udgør 4 helgaardes jorder, men fordelt paa 6 ejendomme, medens den tilsvarende beregning for Ø. Syv viser 5 helgaardes jorder fordelt paa 8 ejendomme. Disse 8 ejendomme findes nævnt i den allerede omtalte Roskildegaards lens extraskattemandtaller 1629—33 som 5 landboer og 3 gaardsæder. I ma-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

triklen af 1682 fordeler de 8 ejendomme sig som 3 helgaarde, 3 halvgaarde og 2 fjerdedelsgaarde. Under Lejregaard (Ledreborg) hørte da en hel, en halv og en kvart gaard. Under Vibygaard en hel gaard, som Otto Krag købte af Roskilde domkapitel 1665 samtidig med Syvgaarden; hertil kom senere den halve gaard, som i 1682 var ryttergods (d. v. s. krongods), og som Peder Benzon tilhandlede sig omkring 1718 og lagde under Vibygaard-Benzonseje. Universitetet havde en hel gaard. Københavns magistrat havde en halv gaard, som hørte til det gods, København fik af kongen som belønning for tapperhed og udholdenhed under svenskernes belejring af byen 1658—60; skødet er dateret 12. november 1661, og det oplyses, at der medfulgte en husmand, som gør ugedage. Denne husmand findes ikke nævnt i matriklerne. Magistratens gaard er sikkert den gaard i Syv, som kongen ifølge missive af 15. juli 1631 beordrer henlagt under Roskildegaards len, efter at han har erhvervet den ved mageskifte med *Thyge Brahe* til Mattrup. Den sidste kvarte gaard ejedes af præsteembedet i Rorup.

I begyndelsen af forrige aarhundrede blev nogle af gaardene i Øster Syv stærkt udstykkede. Sogneprotokollen af 1831 i matrikulsarkivet viser, at helgaarden matr. nr. 2 under Ledreborg blev delt i to ejendomme. Helgaarden matr. nr. 3 og halvgaarden matr. nr. 4 under Benzonseje solgtes til selveje samtidig med Ramsøgaardes overgang til fri ejendom i 1804 (se der). Nr. 3 deltes i fem parceller og nr. 4 i tre. Nogle parceller blev til selvstændige brug, andre forenedes med bestaaende ejendomme. Der var rift om parcellerne, hvoraf nogle erhvervedes af nabobyernes gaardmænd, som drev dem fra deres egne gaarde.

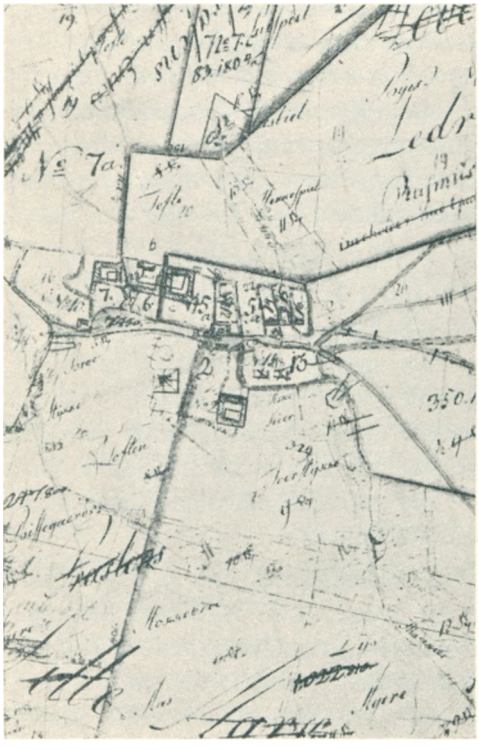

Udsnit af udskiftningskort 1784.

I Schack: »Revision og fortsættelse af Hofmanns fundationer« (1832) oplyses, at der til den kvarte gaard, som var mensalgods under Rorup præsteembede, havde der ikke, »saa vidt bekendt nogen sinde været nogen bolig paa«. Matriklen af 1682 viser imidlertid klart, at der var en gaard paa jorden, og den daværende gaardmands navn er nævnt. I 1830'erne havde Ø. Syv 12 jordløse huse, hvoraf to hørte under det med jordisk gods saa rigt udstyrede Rorup sognekald[14]). Der er ingen tvivl om, at vi i disse to huse (nuv.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

matr. nr. 15 og 16 tilhørende Viggo Petersen) staar over for de sidste rester af den aarhundredgamle virkelige mensalgaard, hvorfra jorden allerede da var borttaget. En nøje betragtning af udskiftningskortet for Ø. Syv 1784 afslører resterne af en trelænget gaard paa dette sted. De to matr. nr. er nu forenede til een ejendom, men de gamle huse er borte, og i stedet er der opført en ny beboelse. Selve jorden den 18 tdr. land (nuv. matr. nr. 1), var for godt 100 aar siden paa livstid bortfæstet til gaardmand Jens Hansen, arvefæster paa universitetsgaarden (matr. nr. 5-a). Naar denne gaard i dag bærer navnet Mindsalgaarden, er det en stavemaade, som burde rettes til Mensalgaarden (af latin mensa = hvad der ligger til præstens bord). Endnu i 1860 ejede Rorup præstekald mensaljorden. I 1830'erne var der i byen 4 huse under Ledreborg med hver 1½ td. land. De resterende 10 jordløse huse ejedes af forskellige bønder i byen. I et af husene boede der en hjulmand. Ingen huse var udflyttede. Næsten hele Ø. Syv brændte 1833.

Amagerhuset, matr. nr. 2-c af Ø. Syv, kom til at hedde saaledes, fordi det ejedes af en mand, som dyrkede grøntsager. Konen torvede dem selv i København som »amagerkone«, og derfor maatte hun køre hjemmefra med sit hestekøretøj kl. 3 om natten. Naar hun i denne aarle morgenstund kom forbi højen bag gærdet paa matr. nr. 6 af Ramsømagle, kunne hun se, hvordan alle nisserne vimsede rundt inde i højen[12]).

PEDER SYV

Peder Syvs navn er allerede blevet nævnt flere gange tidligere i denne bog. Da han utvivlsomt er vor kommunes berømteste søn, ville det sikkert føles fattigt, hvis der ikke gaves en skildring af hans liv og indsats her, selvom den kun kan blive kort. Der er saa meget mere grund dertil, som det er gaaet ham som saa mange andre berømtheder. Alle kender navnet, men kun de færreste det liv og den daad, navnet dækker.

Peder Syv.

Hans fulde navn var Peder Pedersen Syv. Undertiden kunne han latinisere navnet, som skik var blandt lærde folk dengang. Saa kaldte han sig Septimius eller med et mærkeligt dansk-latinsk blandingssprog Syvius, men han tog sit fødesogns navn og gjorde det berømt. Han fødtes 22. februar 1631, alt tyder paa, at hans fødested var Syvgaarden. Hans forældre var sandsynligvis gaardfæster og kirkeværge Peder Oluffsen og hans hustru Anna Mortensdatter, hvis endnu i kir-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

ken bevarede gravsten er omtalt under beskrivelsen af Syv kirke. Alt dette kan vi i dag ikke slaa efter i nogen kirkebog, bl. a. af den simple grund, at der dengang ingen kirkebog førtes for Syv sogn, men det lader sig godtgøre med overvejende sandsynlighed udfra, hvad vi ellers kender om ham. Hans fødselsdag kender vi fra et fødselsdagsdigt, nogle af hans skolekammerater skrev til ham. Hans fødselsaar kan vi slutte os tilbage til ved hjælp af den versificerede ligtale, hans præsteven *Jørgen Sorterup* holdt over ham. At Peder Oluffsen har været hans fader, kan vi ogsaa slutte os til fra hans navn Peder *Pedersen* Syv. Faderen har altsaa ogsaa heddet Peder.

At gravstenen i kirken dækker hans forældre, og at ydermere Peder Syv selv har været med til at forfatte dens indskrift, sandsynliggør indskriften selv. For det første findes der paa stenen to hebraiske skrifttegn, der betyder: Hans minde være til velsignelse. Disse skrifttegns tilstedeværelse synes ret mærkelig paa en sjællandsk bondes grav, medmindre en eller anden lærd mand har været med til at sætte mindet, og at den lærde mand er Peder Syv selv, er saa meget mere sandsynligt som man flere andre steder har eksempler paa, at han har benyttet det samme tegn. Det er f. eks. ogsaa benyttet, da han nedtegner sin hustrus død. For det andet kan man finde gravstenens vers ord til andet med kun faa og uvæsentlige ændringer i retskrivningen i Peder Syvs otte aar yngre værk: Betænkninger om det cimbriske Sprog. For at afrunde billedet kan det tilsidst nævnes, at Peder Oluffsens kaar i økonomisk henseende meget godt kan passe sammen med, hvad vi øvrigt kender til Peder Syvs faders formueomstændigheder. De andre kilder til Peder Syvs liv skildrer faderen som en jævnt velstaaende mand, der kunne efterlade sine børn 800 sletdaler. At en saadan holden mand er blevet kirkeværge lyder særdeles sandsynligt.

Peder Syv blev holdt til bogen. 1648 nævnes han som alumne i Duebrødrekloster i Roskilde, der havde flere pladser til elever ved katedralskolen. 1649 virker han som løbedegn. I 1651 faar han ogsaa sin kost paa klostret. Ja, et halvt aar senere finder vi ham som deputator, d. v. s. man har betroet ham opsynet med de øvrige kostgængere. 1653 bliver han student bl. a. sammen med den senere præst, digter og sprogmand *Laurids O. Kock*, hvis dannevirkevise: Danmark dejligst vang og vænge, endnu lever. De to skolekammerater var hele livet knyttet sammen i venskab og kom til at stride sammen for modersmaalets ret. Dannevirkevisen optog Peder Syv iøvrigt i sin store folkevisesamling. Efter at have studeret ved Københavns universitet bliver Peder Syv først hører ved Københavns lærde skole, og endelig i 1658 rektor ved Næstved latinskole, der paa denne tid syntes at have været i forfald. Han synes at have været en dygtig skolemand, der snart bringer skolen paa fode igen. Peder Syv var en stor musikelsker og vidste at drage musiken ind i skolens liv. Han fik imidlertid ikke blot tid til skolegerning og musik. Bl. a. gennem bekendtskabet med den lærde adelsdame fru *Anna Gjø*, der redebond stiller sin store sjældne bogsamling til raadighed for den unge rektor, bliver

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

han i stand til at drive videre studier, og som den første frugt heraf udsender han i 1663 den bog, der skulle gøre hans navn kendt i videre kredse, værket: Betænkninger om det cimbriske Sprog. Aaret efter kaldes han til sognepræst i Hellested paa Stevns. Her bliver han siddende til sin død 18. februar 1702. Han ægter formandens enke *Karen Andersdatter Hoff*, der døde 1699. Det eneste embede, han ydermere kommer til at beklæde, var det selvopfundne embede som Philologus regius patriæ lingvæ, kgl. forsker i fædrelandets sprog, en titel, han fik kongen til at give sig. Foruden provsterang og visse forrettigheder ved udgivelsen af hans bøger indbragte det ham en kgl. pension paa 100 rdl. aarlig. Overhovedet havde Peder Syv særdeles god forstand paa penge og døde som en velstaaende mand. Foruden en fin præstegaardsbesætning og et kostbart indbo efterlod han sig en enestaaende bogsamling. Hans samlede bo opgjordes til 4000 sletdalere.

Det, der har gjort Peder Syv berømt, er hans forfatterskab, der, som sagt, indlededes med Betænkninger om det cimbriske Sprog. 1685 kom Den danske Sprogkunst eller Grammatica, hvori han bl. a. forsvarer de retskrivningsregler, han slog til lyd for i »Betænkningerne«. Henholdsvis 1682 og 1688 udkom første og anden del af »Danske Ordsprog«, der tilsammen indeholder 11.300 danske ordsprog. Endelig udgav han 1695 »200 Viser om Konger, Kæmper og andre«. Grundstammen i denne folkevisesamling er Anders Sørensen Vedels Hundredvisebog, som Peder Syv kompletterede med andre 100 viser. Den myreflittige forsker havde flere andre værker paa stabelen, uden at de dog blev færdige til udgivelse.

Hvori ligger nu dette forfatterskabs storhed. Sandheden er jo, at bortset fra de stadig friske ordsprogssamlinger vilde ingen almindelige mennesker give sig til at læse Peder Syv i dag, og hans sprogvidenskabelige bøger har i det store og hele kun historisk interesse.

Han tjente dansk tunge, siger indskriften paa hans mindesten i Kirke Syv, og det er sandt. I en tid, hvor latin var de lærdes sprog, tysk og fransk de fornemmes, traadte han i skranken for modersmaalets ret og værdighed. Selv siger han herom i »Betænkningerne«: — nogle maaske mene og, at der var vel andet i det latinske og græske sprog, hvorpaa jeg heller burde at anvende tiden, men mig bør jo først at vide mit fæderneland og dets sprog nogen ære«. Han var ikke alene, men han var en af førstemændene i denne nationale bevægelse.

Det er sandt, at meget af det, han ansaa som god sprogvidenskab, i dag er helt forældet og har vist sig at være ganske forkert, og hans betænkninger vrimler unægtelig af fejlslutninger. Kærligheden til modersmaalet er imidlertid uomtvistelig, og de retskrivningsregler, han slaar til lyd for, har i hvert fald stadig aktualitet. Hans hovedregel er, at man skal stave, som man udtaler, saa enkelt og ligetil som muligt. Men naar »man« nu vitterligt taler forskelligt — tænk paa forskellen mellem jysk og københavnsk — hvis udtale skal saa bestemme retskrivningen? Hertil svarer han i Den danske Sprogkunst: »Mand

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

skal i vort Sprog følge forstandige Sjællandske Folkes eller andre lærde Mænds Myndighed, som bruger Sjællandske, enddog de ej er saa lige fra Hovedstaden, i Betænkning, at der ofte findes de fleste Urigtigheder i de Metropolitaneres (Hovedstadsbeboernes) Skrifter — de fleste i Latinen berømte var fødte udenfor Rom. Jeg tror ikke heller, at alle naturlige Romere talede og skrev ret. Ej heller kan det ske med alle naturlig indfødde i København. Det københavnske faar en afvrid baade for Giftermaals og anden Haandterings Skyld«. Nogen ynder af Poul Henningsen ville han næppe have været. Derimod ville han nok have været tilfreds med Hartvig Fritsch, for han siger udtrykkeligt, at det er ufornødent at stave navneordene med stort.

Han taler til os i folkets ordsprog, dansk digtnings første ord. Atter taler Thorkild Gravlunds indskrift sandt. Det er vel sandt, at hans ordsprogssamlinger baade øser af fremmede kilder ved siden af de hjemlige, og at meget af stoffet er hentet fra de lærdes verden, men ved sine ordsprogssamlinger har han først og fremmest bidraget til at bevare dansk folkevid og visdom.

Een ting nævner stenen ikke: Den store fortjeneste, han indlagde sig ved at samle og bevare saa stor en del af vor folkeviseskat, vor eneste middelalderdigtning, fra forglemmelse paa et tidspunkt, hvor de fornemme, i hvis kreds den oprindelig var opstaaet, var ved at vende den ryggen. Det er vel sandt, at Peder Syv maaske ikke saa meget havde øje for denne digtnings poetiske værdi, og at han, ligesom B. S. Ingemann senere, havde en lidt naiv tro til visernes værdi som paalidelige historiske førstehaandskilder til de begivenheder, de skildrede. Han var dog med til at bevare denne nationale skat. Vi har stadig god grund til at være stolte af Syv sogns berømteste søn.

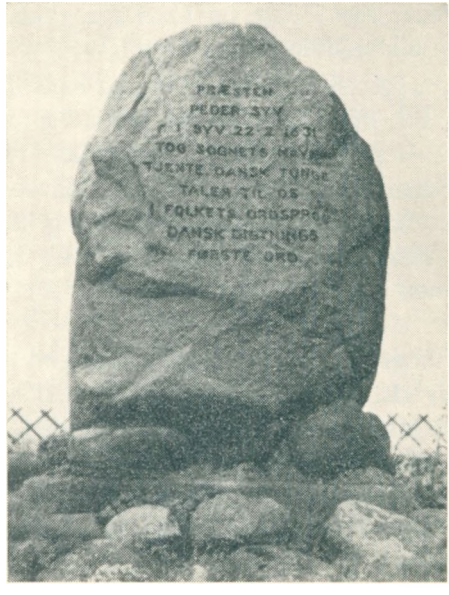

Foto: S. V.

Peder Syvs mindesten i Kr. Syv.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

IMMERLUND — NU KALDET VESTER SYV

Fra de ældste tider har menneskene holdt af at leve i samfund. Derfor blev landsbyen den almindelige bebyggelsesform. Men, hvor landskabet paa grund af heder, bakker, skove, vanskelig jord o. lign. frembød ugunstige bosættelsesforhold, blev jorden forholdsvis sent opdyrket. Der laa adskillige saadanne uopdyrkede arealer mellem landsbyerne, og i Syv sogn var det meste af Syv Holme og Immerlund saadanne arealer. Men jorden fik ikke lov til at ligge hen, maaske blev landsbyen overbefolket, maaske var der fremkommet bedre dyrkningsredskaber. Derfor maa man regne med, at en foretagsom mand besluttede sig til at drage ud i ødemarken og begyndte for sig selv. Under saadanne forhold opstod en enlig gaard, som var uden for det almindelige byfællesskab, og ofte fik denne »enestegaard« grundlæggerens navn. Medens enestegaardene i de vestjyske sogne og det skovrige Nordsjælland oprindelig udgjorde omkring halvdelen af bebyggelsen, var der faa eller ingen enestegaarde i sognene paa »Heden«. Ganske naturligt er denne særlige bebyggelsesform lokaliseret til den vestlige ende af Syv sogn, den ende, der rækker hen mod de skovrige sogne mod vest og sydvest. Naar der da har eksisteret en enestegaard i Syv sogn, er dette en udførligere omtale værd*). I befolkningen og i gamle dokumenter har navnet været udtalt og stavet paa varierende maade. Eks.: »Ingelslund«, »Ingelund«, »Ingerslund«, »Ingvorslund«, »Immeslund«, »Immeslev«, »Immerslund« og »Immerlund«. Da den sidste form har været den paa stedet og i egnen mest benyttede, vil vi paa dette sted holde os til denne navneform.

Vi maa tænke tilbage til den tid, da der ude vest for Kr. Syv var et ubeboet, skovklædt omraade, en lund. Vi maa regne med, at jorden her er taget ind til dyrkning ved den tid, kristendommen kom til Danmark, og navnet fortæller os maaske, at det blev gjort af en mand ved navn Ingiald eller Ingulf[1]). Bebyggelsen er tidligst nævnt i et dokument fra 1184 som gaarden Ingelslund og hørende til Roskilde domkapitels gods, antagelig skænket dette af biskop *Absalon*. I kapitlets jordebog fra 1568 staves navnet »Inguorslundt«.

Gennem mange generationer kultiveredes og udvidedes det dyrkede omraade, og til sidst forsvandt skovbevoksningen helt. Immerlund blev en stor, god gaard, en af de bedste paa egnen. Det havde *Sigvard Beck* til Førslev, Vibygaard o. m. m. ogsaa øje for. Han stod just i begreb med at faa afrundet Vibygaards gods, og det var ham om at gøre, at saa meget som muligt kom til at ligge i tilslutning til hovedgaardens jorder. I 1621 anmodede han derfor Roskilde domkapitel om at overlade ham en del gods i Syv sogn i bytte for en tilsvarende godsmængde andetsteds.[2]) Da handelen kom i stand, var Sigvard

*) I Osted sogn er de forsvundne bebyggelser Provstrup og Borup eksempler paa enestegaarde, og det kan nævnes, at Lejregaard, det senere Ledreborg, opstod som enestegaard ved rydning af skov og derefter langt senere udviklede sig til herregaard.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

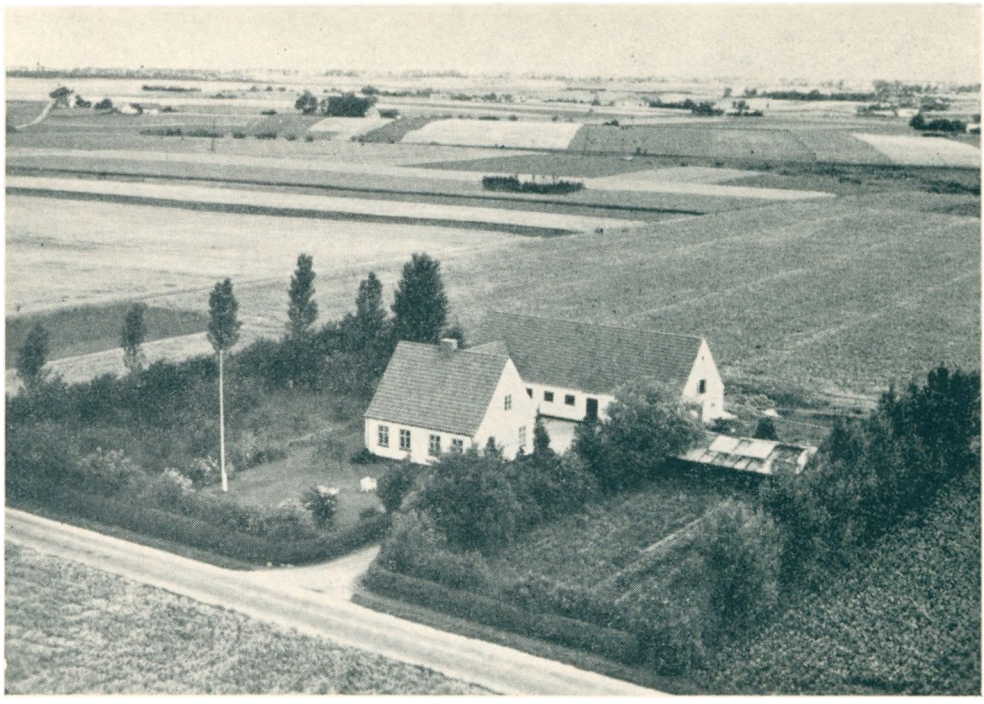

Immerlund i vor tid.

Beck afgaaet ved døden, men hans enke Lisbeth Bille fik 23. april 1623 skøde paa bl. a. Immerlund, som byttedes med en gaard i Torslundelille. Forud for handelen gik forskellige undersøgelser og overvejelser. Som indehaver af det kanonikat, hvorunder Immerlund hørte, skrev Matz Jensen, at gaarden var den bedste i hans kanonikat.[3]) Den var desuden velbeliggende, nær ved Roskilde, og jorden og gaardens enemærke var indhegnet. Matz Jensen anmodede derfor om, »at den dannemand Jørgen Jensen, som er inspektor til samme gods, maatte i mit sted med det hæderlige capitel se det gods, som tilbydes i stedet«.

Paa Immerlund boede dengang bonden Lauritz Thygesen. Han var ogsaa kirkeværge, og hans navn findes paa en af Syv kirkes klokker. Af den gamle beskrivelse[3]) fremgaar, at den sammenbyggede gaard var anseligere end de fleste andre paa egnen. Stuelængen var paa 19 fag og rummede den for hedeboegnen karakteristiske korsstue. Den søndre længe bestod af 11 fag, og i tilslutning hertil var et lille hus paa 4 fag. I den vestre længe paa 21 fag var gaardens port. Naar der nævnes 2 østlænger paa tilsammen 16 fag, skyldes dette sikkert, at gaardens fjerde længe har haft et stumpvinklet knæk. Alle bygningerne var i god stand. Ved stuelængen var der en kaalhave indhegnet dels med torne, dels med stengærder. Den anden have, til græsgang, var indhegnet med gærder, godt besat med piletræer. Jorderne var inddelte i de tre

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

marker: Østermarken, Søndermarken og Vestermarken. Til Østermarken hørte en eng, hvor der aarligt høstedes 11 læs hø, og en mose, hvor der i tørre somre kunne høstes 8 læs. Gaardens landgilde var 3 pund byg, 3 skp. havre, 1 lam, 1 gaas og 2 par høns.

Immerlund fortsatte derefter som fæstegaard under Vibygaard. I 1664 var den delt mellem to familier, som det var tilfældet med saa mange bøndergaarde, men i 1682 var der atter kun een. Da *Peder Benzon* 1719 overtog Vibygaard, udsaa han sig snart Immerlund til offer for sin jordpolitik. Gaarden havde da 13 tdr. hartkorn, og Vibygaard havde 20 tdr. I 1722 opnaaede Benzon kongl. bevilling[4]) til at lægge Immerlund under Vibygaards hovedgaardstaxt. Allerede forinden havde han ladet gaarden afbryde[5]). Imidlertid ansøgte Benzon 1730 om tilladelse til at oprette to nye herregaarde (Gislinge og Benzonslund), og det fik han mod til gengæld at give afkald paa herregaardsjord andetsteds. Bl. a. overførte han Immerlund og 3 gaardsæder i Viby fra hovedgaardstaxt til upriviligeret bondejord. Hovedgaardsjorden var jo skattefri, bondejorden ikke. Reelt skulle Benzon altsaa nu igen forsyne Immerlund m. m. med beboere, som skulle have jorden i fæste og udrede kongl. og andre skatter. Han gjorde det bare ikke. Han lod fortsat jorden dyrke under herregaarden, men sørgede naturligvis selv for at indbetale skatterne, saa myndighederne ikke blev klare over de faktiske forhold. Det kunne lade sig gøre, fordi fæstebønderne skulle indbetale alle skatter til herremanden, som saa skulle lade dem gaa videre. Alligevel maa herskabet paa Vibygaard have haft en fornemmelse af, at alt ikke var i sin orden; thi man (antagelig kancelliraad *Neergaards enke)* lod opføre tre længer paa grunden[6]). Desuden var der opført to huse paa marken. Efter at *Peder Qvistgaard* 1758 havde overtaget Vibygaard, forsvandt de tre længer, og markhusenes antal forøgedes til fem. Alle fem huse vises paa *Caspar Wessels* kort 1768 »Den nordøstlige fjerdedel af Sjælland«. Husene bortfæstedes til husmænd, som i stedet for at svare huspenge holdt hovdigerne vedlige. For dette arbejde fik de ogsaa græsning. Ved folketællingerne 1787 og 1801 betegnes de 5 husmænd som opsynsmænd ved gærder og hovmark.

De 5 huse var matr. nr. 2-B, *Birkevadshuset,* ved vejen fra Vibygaard til Assendløse. 2-C, *Højbyhuset,* ved Højby huse med grænse til Øms jorder. Huset er nedrevet i vort aarhundrede. 2-D, *Kumlehuset,* ved vejen til Øm og ogsaa med grænse til denne bys jorder. Mellem korsvejen og Kumlehuset laa der i forrige aarhundrede en stor sten, og sagnet fortæller[7]), at en troldkvinde »fra herredet af« kastede den mod Syv kirke, men den naaede altsaa ikke saa langt. Ingen har kunnet oplyse, hvor stenen er blevet af. 2-E, *Immerlundshuset,* laa paa gaardens oprindelige plads østligst i østre Immerlundsmark. Her var leddet mellem hovmarken og Syv bys jorder. Ledstolperne, som var af sten, blev staaende længe efter, at selve leddet var fjernet, og ser man nøje efter, vil man opdage, at den nederste del af den sydlige ledstolpe findes paa

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

pladsen endnu, men er delvis overvokset af et stort elmetræ. Det fortælles,)[8] at man i de tider spærrede byens veje af, fordi man selv skulle holde dem og ikke ønskede for meget slid, navnlig da ikke af herregaardens kørsel. Immerlundshuset nedbrændte ca. 1904. 2-F, *Maglehøjshuset,* i det sydøstlige hjørne af Maglehøjsmarken. Det maa bemærkes, at 2-B og 2-F ikke hørte med til det gamle Immerlunds-omraade. Endnu ved den sidste matrikulering 1844 betegnes disse jorder udtrykkeligt som upriviligeret hartkorn, der drives under hovedgaarden, og som blev matrikuleret sammen med denne. De fire Immerlundsmarker var paa 140 tdr. land tilsammen, nemlig 40 — 40 — godt 30 og knapt 30. Tre af disse havde som nævnt under Vibygaard særskilte navne. Navnet Teglbrændermarken viser hen til, at der er brændt sten her. Formodentlig i den Qvistgaardske slægts seneste aar paa Vibygaard anlagdes et lille teglværk, som fortrinsvis var baseret paa herregaardens eget forbrug. Det er over 100 aar siden, teglværket blev nedrevet, men stenene, det var muret af, førtes ud paa Syv Holme og benyttedes til opførelsen af gaardens matr. nr. 3—c, 3—f, 4—a af Ø. Syv. Teglværket plads skal søges paa matr. nr. 2—s tilhørende parc. Hans Stoltenberg.[9])

De fire Immerlundsmarker blev som matr. nr. 2—g i 1917 sammen med Syvgaarden frasolgt herregaarden, og »den røde lade« opførtes derude. Jordlovsudvalget erhvervede 1936 Syvgaarden for at kunne udstykke jorden. I 1937 sluttede jordlovsudvalget ringen ved at lade den gamle boplads genopstaa. Der oprettedes 11 nye brug, og 5 brug fik tillægsjord. Den nye bebyggelse burde vel have baaret det gamle navn Immerlund, men det var der ingen, der tænkte paa, da tiden var til det. I stedet blev det til Vester Syv. Bebyggelsen føjer sig smukt ind i landskabet, særlig efter at beplantningen er vokset til, og den, der drager forbi, glæder sig over, at smukke bedrifter har afløst »den røde lade«.

KOMMUNESTYRETS HISTORIE

Ved kristendommens indførelse — eller rettere i tiden efter denne — da kirkerne blev bygget, opstod betegnelsen »sogn« som benævnelse for det omraade, hvorfra beboerne søgte til kirken.

Da kommunestyret blev indført, blev de ny kommunegrænser de samme som de gamle sognegrænser. Det hedder i § 1 i den kongelige anordning: Paa Landet skulde herefter Beboernes communale Anliggender bestyres af et Amtsraad i hvert Amt og af et Sogneforstanderskab i hvert Sognedistrikt. Dette Distrikt skal, hvor flere Landsbysogne ere forenede under et Præstekald, bestaae af disse saaledes forenede Sogne, forsaavidt de, i Overensstemmelse med den almindelige Regel i § 1 af Reglement af 5. Juli 1803, have fælles Fattigvæsen. Men hvor de forskellige til et Præstekald hørende Sogne, enten

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

fordi de ere beliggende i forskellige Amter eller af anden Aarsag have hvert sit særskilte Fattigvæsen, skulle de og for Fremtiden have hvert sit særskilte Sogneforstanderskab.

Det foran gengivne afsnit er en del af § 1 i den kongelige anordning af 13. august 1841, der blev indledningen til det kommunale styre i landdistrikterne, som vi kender i dag.

Men forud for 1841 var der lagt forskellige opgavers løsning i sognebeboernes hænder, og disse skal kort omtales.

Ifølge Forordning af 1587 skal Sognepræsten optegne alle arme og nødtørftige Folk i Sognet paa klare Registre, og enhver Betler skulde have et Tegn med Sognets Navn paa Brystet. Endvidere skal Sognepræsten i en Tegnebog optegne alle ægte eller uægte Børn saa og Forældre, om de ærligen eller ikke er i Sandhed i ret Ægteskab. — Det var den første begyndelse til kirkebøgerne.

24. september 1708 udstedtes forordningen om betlere i Danmark saavel paa landet, som i købstaden, København undtagen. Ifølge denne forordning skal i hvert sogn nedsættes en sognekomite, der skal bestaa af sognepræsten og 3—4 sognemænd, som skulle ordne, hvad der angik fattiges bespisning, beklædning m. m. De forskellige sognekomiteer i et herred arbejdede under herredsprovstens og herredsfogdens tilsyn.

Det er jo klart, at socialforsorg i den skikkelse, vi nu kender, var ukendt, og der var et problem med alle de fattige. En del vandrede fra sted til sted og tiggede. De kom under tiden langt borte fra, og de var mange steder en stor plage. Fra myndighedernes side blev der gentagne gange truffet bestemmelse om, at i fremtiden maa ingen almisseydelse til omløbere finde sted, og ingen udensognsfolk maa gives tilhold og nattelogi. Under begrebet »omløbere« indbefattedes enhver »sporløs« person, som ikke har fast opholdssted eller bestemt ærinde i sognet, altsaa betlende haandværkere, glarmestre, smaahandlende eller bissekræmmere, visekællinger og alle andre, der ikke har lovligt erhverv.

5. juli 1803 udstedte cancelliet en bekendtgørelse: »Reglement for Fattigvæsenets provisoriske Indretning og Bestyrelse paa Landet i Danmark«. Samtidig ophævedes forordningen af 1708. Ved denne ny bekendtgørelse gives ret udførlige regler for fattigvæsenets bestyrelse, hvorfor det maaske kan have interesse, at nogle af disse her omtales:

1. De trængendes Forsørgelse paa Landet omdeles paa Sognerne, saaledes at ethvert af disse antager sig de samme henhørende fattige. Saamange Hoved- eller Annex Sogner, som ere forenede under et Præstekald, udgøre tilsammen et Sognedistrikt.

2. Fattigvæsenet i ethvert Sognedistrikt bestyres af Præsten, Stedets Politimester, største Lodsejer og 3 eller 4 af de bedste Sognemænd, efter Distriktets Størrelse valgte for 3 Aar ad Gangen.

3. Alle Fattigvæsensdistrikter i eet Amt henlægges under en fælles Direktion, bestaaende af Amtmanden, Amtsforvalteren (eller Amtsforvalterne,

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

hvis deraf er flere), samtlige Herredsprovster og 2 af de kongelige Godsers Bestyrere eller andre kyndige Landmænd, hvilke af Amtmanden foreslaas og af Cancelliet udnævnes. Denne Direktion for Amtets Fattigvæsen tiltræder Biskoppen, saa ofte hans andre Embedsforretninger det kan tillade.

5. Som trængende til Understøttelse anses alle fattige, der ej ved egne Kræfter, paa lovlig Maade, kan erhverve sig nødtørftig Underholdning, og saaledes uden andres Hjælp, enten ganske eller for en Deel, maatte savne den Føde, Klæder, Husleje, Varme og Pleje i Sygdoms Tilfælde, som er dem uundværlig til at vedligeholde Liv og Helbred.

6. Af saadanne Fattige paaligger det ethvert Sognedistrikt, i Almindelighed, kun at forsørge dem, som er Distriktets egne. Til disse henregnes: Alle de, som der paa Stedet ere fødte og opdragne, eller skjønt tilforn andetsteds hjemmehørende, i fulde 3 Aar have opholdt sig i Distriktet, og paa lovlig Maade ernæret sig i samme.

De fattige, som antages til Understøttelse, inddeles i 3 Classer.

Til 1. Classe henhører alle saa gamle og syge, eller paa Helbred, Førlighed, Sandser og Forstand saaledes svækkede, at de aldeles intet eller kun saare lidet kan fortjene til Livets første Nødvendighed.

Til 2. Classe henhøre Børn, som ere Fader- og Moderløse, eller hvis Forældres Forstand, Helbred eller Sæder er saaledes beskafne, at Børnenes Opfostring og Opdragelse ikke til dem bør betroes.

Til 3. Classe henhøre saadanne Familier eller enkelte Personer, som formedelst Svagelighed, mange Børn, tiltagende Alder eller andre saadanne Aarsager, ikke ere i Stand til at fortjene saa meget, som behøves til deres eller deres Børns nødtørftige Underhold.

Herefter anføres, hvorledes forsørgelsen skal finde sted.

De til 1. Classe henhørende forsørges paa den Maade, at Gaardmænd og Jordbrugere paa Omgang giver een eller flere Mad og Drikke saaledes, at de paagældende skiftede Sted hver Dag. De gamle og svagelige, som ikke kunde hente Maden selv, skulde have den tilbragt. Husly og Varme skaffes ved at indleje de paagældende paa dertil bekvemme Steder. Betaling sker af Fattigkassen. Klæder skaffes ligeledes mod Betaling af Fattigkassen.

Børnene blev indtinget i et eller andet hus til opfostring og opdragelse. De dermed forbundne udgifter betaltes enten mod kontant vederlag af fattigkassen eller ved naturalier umiddelbart af sognemændene. Fattigkommissionen skulle stadig føre tilsyn med børnene og plejeforældrene og tilse, at disse opfyldte deres pligter mod børnene.

De til 3. Classe henhørende skulde hjælpes i den Udstrækning, det var nødvendigt, saa de ikke kom til at lide Mangel paa det nødtørftigste.

Fattigkassens indtægter stammede fra: *1.* Afløsning ved Pengebidrag i Stedet for Naturalydelser. Det tillades at yde et kontant Vederlag i Stedet for at modtage de gamle til Bespisning. *2.* Aarlige Bidrag fra Proprietærer, Præster, Degne, Selvejere uden for Bondestanden, hvad enten de bebo deres

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Gaarde i Sognet eller ej, og af Lystgaardes Ejere, Forpagtere, Ridefogeder og andre Velhavere i Sognet, som disse tegne sig for eller af Sogne-Commissionen ansættes til at yde til Sognets fattige.

Pengebidrag skulde ogsaa ydes af jordbrugende Bønder, Husmænd, Tjenestekarle og Tjenestepiger. Da enhver af dem enten har at anmelde for Præsten, hvor meget han af et godt Hjerte vil give til de fattige om Aaret i Penge, eller i manglende Fald, paa lige Maade ansættes til at yde et Bidrag i Forhold til sin Evne. Disse Bidrag indfordres to Gange om Aaret, nemlig ved Paaske- og Mikkelsdagstider, efter de af Præsten forfattede Lister. Over dem som udebliver dermed indsende Sogne-Commissionen en Fortegnelse til Amtmanden, som besørger Restancen inddrevet. *3.* Indtægten af de fattiges Tavle, som ved en af Commissionens valgte Medlemmer ombæres i Kirken paa Nytaarsdag, de 3 store Højtider, almindelig Bededag, Søndagen efter den afskaffede Alle-Helgensdag, samt paa enhver Dag, naar der er Communion; og desuden paa den Dag, naar Præsten holder Vaar- eller Høstprædiken, ved hvilke Lejligheder Menigheden tillige erindres om denne Tavles Bestemmelser, og af Præsten opmuntres til Godgørenhed mod de trængende. *4.* Overskuddet af Helsingør Hospitals Tavle. *5.* Frivillige Gaver, som ved Gaardes, Huses eller Jorders Salg gives af Køber og Sælger, eller ved andre i Sognet indtræffende Lejligheder, tilfalde de fattige. *6.* Hvad der indkommer ved Salget af fundne eller opbragte Kreaturer, naar Ejeren ikke inden den foreskrevne Tid melder sig; og ligeledes hvad der ved Salg af fattiges Efterladenskaber erholdes. *7.* Renter af Capitaler og Indtægter af Jorder eller andet, som maatte være skjænkede eller tillagte Distriktets fattige.

Bekendtgørelsen indeholder også straffebestemmelser m. v.

For Betlere anses alle, som paa Gader eller Veje, i Huse eller Gaarde, ved Ord eller Geberder, eller ved at fremvise legemlige Bræk, anholde om Almisse eller modtage samme. Enhver, som antræffes at betle inden Sognets Distrikt, paagribes og overleveres straks til nærmeste Sognefoged eller Oldermand i Distriktet, som optegner saavel den paagrebnes Forklaring, som deres, der have paagrebet ham. I Beretningen herom anføres tillige, af hvem den aflagte Forklaring, naar saadant maatte behøves, kan bevidnes. Derefter besørger Sognefogeden den paagældende tillige med Beretningen overleveret Stedets Politimester til Sagens videre Behandling.

Straffen for betleri var 1. gang 14 dages fængsel; 2. gang 4 ugers fængsel og 3. gang 1 års arbejde i forbedringshus. Derefter hver gang dobbelt så stor straf som sidst.

Hvis Betleren er arbejdsfør og derfor uberettiget til offentlig Forsørgelse, er Straffen 4—8 Ugers Fængsel, derefter 2 Aars Forbedringshus og siden dobbelt op.

Der gives og Straf til Børn som betler, dog først efter at Forældre eller Plejeforældre har faaet en Advarsel med Paalæg om strængere Tilsyn. Hjælper dette ikke, straffes Børnene med Riis.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Gennem uddrag af Gadstrup-Syv sognes fattigkommissions protokol skal vi se, hvorledes dette fattigvæsen virkede her.

1832 var kommissionens medlemmer: Sognepræst *Broager*, herredfoged *Blume*, *Niels Hansen* (Kr. Syv), *Peder Pedersen* (Ramsølille), *Peder Andersen* (Brordrup), *Ole Hansen* (Øhm) og *Jens Jensen* (Kr. Syv).

	De fattige var:
Ramsøgaarde	**Engelbrechts Enke — har et Barn — kan fortjene noget.**
	Ivar Jensen — svag, gammel og fattig — Konen fortjener noget.
	Jens Andersens Enke — gammel og svag.
	Ellen Rasmusdatter — gammel, fattig og svag.
	Niels Jensen — svagelig, har et daarligt Ben.
Øhm	**Kristian Andersen — 86 Aar — blind.**
Kr. Syv	**Ane Marie Rasmusdatter — syg — separeret — har 3 Børn.**
	Hans Hansens Enke — svagelig — har 6 Børn.
	Peder Hansens Enke — gammel — noget svag.
	Jens Nielsens Enke — gammel — noget svag.
Syv Holme	**Niels Hansen — 3 Aar gammel.**
Viby	**Margrethe Kristiansdatter — 1½ Aar gammel.**
Kr. Syv	**Sven Kristian — faderløs — 8 Aar gammel.**
	Peder Klokker — 82 Aar gammel.
	Jørgen Jørgensens Enke — har et lidet Barn.
	Søren Pedersens Enke — har 3 Børn.
	Kristen Kristensen — har en daarlig Haand.
Øster Syv	**Johan Hansen — 11 Aar gammel.**
	Hans Johansen — gammel og svagelig.
	Rasmus Sørensens Enke — svagelig — har 2 Børn.
	Margethe Sørensdatter — svagelig — har ingen Børn.
	Niels Sørensen — gammel og svag — fortjener noget.
	Tønnes Aagesen — gammel og svag — fortjener noget.
	Peder Johansen — svag.
	Ole Sørensen — har et daarligt Ben.
Øhm	**Lars Hansen — gammel og svag.**
Kr. Syv	**Søren Jensen — gammel og svag.**
Viby	**Hans Jensen — gammel og svag — Konen fortjener noget.**

Den form, hjælpen blev ydet paa, var: Husleje eller husly, naturalier og rede penge. Som eksempel kan anføres, at Engelbrechts enke i aaret 1832 fik: Husleje (det nævnes ikke med hvor meget), 6 skæpper rug, 12 skæpper byg, 3 læs tørv (= 18 tønder) og 6 rigsdaler.

I overslaget for 1833 regnes der med, at der i det aar skal bruges: 9 tdr. 5 skæpper rug, 39 tønder 2 skæpper byg, 51 læs tørv, 3 mand paa omgang = 1095 dages kost og i rede penge 206 rigsdaler.

Ved fordeling af disse byrder fastsattes naturalydelserne saaledes pr. tønde hartkorn: ½ fjerdingkar rug, 2 fjerdingkar byg og ½ tønde tørv. De 3 mand, der skulle forsørges ved at gaa paa omgang, blev lignet paa Vibygaard, Skovsbo og Gadstrup præstegaard. De rede penge, ialt 206 rigsdaler, blev paalignet saaledes:

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Sandholt, Vibygaard,	10	rigsdaler	
Godsforvalter Agerskov	2	»	
Amtsforvalter Heber	1	»	
Gartner Olsen, Vibygaard	1	»	
Bang, Skovsbo	2	»	
22 gårdm. af begge sogne	4	»	48 skilling
Ialt	20	rigsdaler	48 skilling

Herudover blev lignet paa gaardmændene (dog med undtagelse af Ole Pedersen, Ramsømagle, unge Peder Christensen, Ramsøgaarde, og Christoffer Knudsen, Brodrup) 30 skilling pr. tønde hartkorn, ialt 186 rigsdaler, 84 skilling, saaledes at den samlede ligning i penge blev 207 rigsdaler, 32 skilling.

Det sidste aar, fattigkommissionen eksisterede, var 1841, og overslaget for det kommende aar var: 10 tønder 2 fjerdingkar rug, 25 tønder 5 skæpper 2 fjerdingkar byg, 37 læs tørv og 352 rigsdaler, og der regnedes med, at 35 personer skulle have fattigunderstøttelse. Regnskabsaaret var den gang kalenderaaret, og ved fattigkommissionens sidste møde d. 8. december 1841 var det nyvalgte sogneforstanderskab til stede. I henhold til kongelig anordning af 13. august 1841 skulle de kommunale anliggender fra 1. januar 1842 bestrides af et sogneforstanderskab. Valget fandt sted d. 30. november 1841 i Gadstrup skole. Valgte blev: Proprietær *C. Bang,* Skovsbo, gmd. *Hans Jensen,* Ø. Syv, gmd. *Lars Nielsen,* Viby, gmd. *Jørgen Andersen,* Ramsømagle, gmd. *Peder Jensen,* Gadstrup, gmd. *Bertel Nielsen,* Ramsølille, og gmd. *Povl Jensen,* Øhm, ialt 7 medlemmer. Som selvskrevne medlemmer var godsejer, kaptajnløjtnant *O. H. Sandholt,* Vibygaard, og sognepræsten, pastor *Christensen,* Gadstrup, saaledes at sogneforstanderskabet bestod af 9 medlemmer.

Det vil føre for vidt her at gengive hele den kongelige anordning af 13. august 1841. Det kan dog maaske have en vis interesse her at gengive enkelte afsnit. Indledningen til anordningen lyder saaledes: »I den Overbevisning, at en fri og velordnet Kommunalforfatning ikke alene giver Borgerne en forøget Betryggelse for en paalidelig og hensigtsmæssig Bestyrelse af de Anliggender, der vedkommer det Samfund, hvortil de nærmest høre, men at den og maa have en gavnlig Indflydelse paa at nære Iver og rigtig Sands for det almindelige Vel, have Vi lige fra Vor Thronbestigelse ladet det være Os magtpaaliggende at fuldende den Ordning af Kommunalforholdene i Vort Rige Danmark, som af Vor forevigede Forgænger deels allerede var paabegyndt deels forberedt. — Vi have derfor ladet de sidst forsamlede Provinsialstænder forelægge Udkast til en Anordning angaaende Landkommunalvæsenet, og, efter at have taget disse Vore troe Provinsialstænder afgivne allerunderdanigste Betænkning over bemeldte Udkast i nøjeste Overvejelse, byde og befale Vi som følger«:

I § 1 fastsættes Kommunegrænserne (som allerede omtalt side 242).

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

I § 2 fastsættes Sogneforstanderskabets Sammensætning. Sogneforstanderskabet skal bestaa af Sognepræsten, den eller de Lodsejere, der af Distriktets Hartkorn eje mindst 32 Tønder (Skov og Mølleskyld kun regnet med det halve), og de skal bo i Distriktet, eller, hvis dette ikke er Tilfældet, dog være villig til at indtræde, samt 4 til 9 andre Mænd, der udvælges af de øvrige dertil kvalificerede Beboere i Distriktet. Amtmanden bestemmer Antallet af disse. Herredsfogeden er ogsaa berettiget til at tiltræde Sogneforstanderskabets Møder med Stemmeret. Hvis han er forhindret, kan han forlange nyt Møde afholdt, hvor han kan komme. Han kan ogsaa fremsætte sin Mening skriftlig. Er Godsejeren forhindret, kan han lade sin bemyndigede Fuldmægtig møde, eller ogsaa en anden af Amtsraadet dertil konstitueret paalidelig Mand, der opfylder Betingelserne for at kunne vælges.

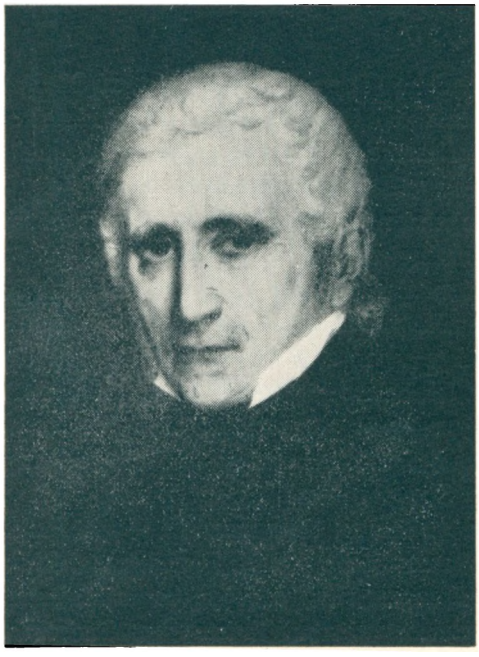

Godsejer O. H. Sandholt, sogneforstanderskabets første formand.

I § 3 fastsættes Regler for, hvem der har Valgret.

For at kunne deltage i Valget skal han være 25 Aar. Han maa eje eller have i Arve- eller Livsfæste 1 Tønde Hartkorn eller 2 Tønder Skov- eller Mølleskyld i Distriktet. Lige med disse er de, der eje eller med en Arvefæsterettighed, der er forbundne med Ret til at sælge eller pantsætte, besidde Bygninger, der i Henhold til Forordningen af 1. Oktober 1802 ere undergivet Arealskat til en Assuranceværdi af 1000 Rigsbankdaler Sølv.

Ligeledes kan deltage de, der har i Forpagtning eller Leje 6 Tønder Hartkorn for det Tidsrum, Valget gælder. Dog kan Ejeren ikke gøre sin Ret gældende for det samme Areal, medmindre han hører til de i § 2 nævnte Godsbesiddere. Skulde der ikke paa denne Maade blive 4 Gange saa mange Vælgere som der ialt er Pladser i Sogneforstanderskabet, skal der af de nærmestliggende medtages saa mange at det firedobbelte Antal naas. Hvis samme Mand eje eller bruger flere Ejendomme, som ikke enkeltvis giver Valgret, kan han medregne det hele under et, og muligvis derved naa over Grænsen. Hvis en Ejendom ejes af flere i Fællesskab, maa de se at enes om, hvem der skal deltage i Valget. Kan de ikke det, faar ingen af dem den Ret.

I § 6 fastsættes Valgperioden til 6 Aar, men Halvdelen afgaar hvert 3. Aar.

I § 8 fastsættes Valgmaaden paa den Maade, at den, der skulde afgive sin

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Stemme, maatte paa Valgdagen gaa hen til Protokolføreren og til ham opgive, hvem han vilde stemme paa.

Sogneforstanderskabets funktioner begyndte 1. januar 1842. Denne dato markerer et vendepunkt i vort folks historie. Herefter er borgerne medbestemmende i kommunens ledelse og kunne ved valgene øve indflydelse på, hvilke personer der i perioden skulle deltage i styrelsen af de kommunale anliggender. Af det foregaaende ses det, at det foreløbig kun var godsejerne og bønderne, der havde stemmeret, men vejen var banet for en videre udvikling.

Af sogneforstanderskabets forhandlingsprotokol kan det ses, at mange og forskellige opgaver er taget op. Enkelte uddrag af forhandlingsprotokollen skal her anføres. — Den 27. Januar 1842 holdt Sogneforstanderskabet efter Indbydelse af Formanden sit første Møde paa Vibygaard. Foruden alle Sogneforstanderne var Herredsfoged, Kancelliraad Bluhme til Stede. — Følgende foretoges:

1. **Skole- og Fattigvæsenet henhørende.**
   a. **Pastor Christensen fremlagde Skole- og Fattigregnskabet for Aaret 1841, hvilket efter at være underskrevet af Herredsfogeden og Skolepatronen bliver at indsende til Skoledirektionen til Revision.**
   b. **Afhørte forskellige Fattige som var tilsagt til Møde, og fastsatte den Hjælp, de skulde have.**
   c. **Andragende fra andre Fattige.**
   d. **Ansøgning fra Skolelærer Jensen, Gadstrup angaaende Berigtigelse af hans Embedsindtægt.**

2. **Valg af Skole- og Fattigforstandere.**
   Da Sogneforstanderne var fordelte nogenlunde over hele Kommunen, blev denne inddelt i 7 Distrikter, som saa fik hver sin Forstander.

For Gadstrup og Brordrup	**valgtes**	**Peder Jensen.**
For Ramsølille	**»**	**Bertel Nielsen.**
For Ramsømagle og Ramsøgaarde	**»**	**Jørgen Andersen.**
For Kirke Syv og Øster Syv	**»**	**Hans Jensen.**
For Viby	**»**	**Lars Nielsen.**
For Øhm	**»**	**Povl Jensen.**

3. **Raadslagning om Oplysninger som Sogneforstanderskabet kunde ønske at modtage fra Herredsfogeden:**
   a. **Om Vejfordeling.**
      Kancelliraad Bluhme lovede at give fornødne Oplysninger. Til at føre Tilsyn med Vejene i hvert sit Sogn valgtes Peder Jensen, Gadstrup og Hans Jensen, Øster Syv. De skulde sammen med de stedlige Sognefogeder, naar Vinteren var forbi, befare Vejene og efterse deres Tilstand, indgive Beretning om Manglerne og disses Udbedring og om Forbedringernes Hensigtsmæssighed. Dernæst vil det Spørgsmaal melde sig, om Vejenes fremtidige Vedligeholdelse skal ske ved Naturalarbejde eller Licitation.
   b. **Om offentlige Kørsler.**
      Herom oplyste Herredsfogeden, at de saakaldte lange Rejser gav Amtstuen Besked om. De korte Rejser d. v. s. Skole- og Fattigkørsler holder Sognefogeden Kontrol med.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

c. Om Snekastning.
Snekastningen sker for Tiden byvis. Heri kunde enkelte Rettelser maaske være ønskelige. — Hvad Hovedlandevejen angaar, kan ingen Forandring ske.

4. Om Udnævnelse af Brandsyn og Taksation.
Formanden foreslog, at der udnævntes 2 Mand, som sammen med ham kunde befare Distriktet for at kontrollere og berigtige Taksationen. — Hertil valgtes Lars Nielsen, Viby og Bertel Nielsen, Ramsølille.

5. Til Vandløbssyn udvalgtes Formanden, C. Bang, Povl Jensen, Øhm og Jørgen Andersen, Ramsømagle.
Herredsfogeden fremsatte sluttelig nogle Bemærkninger om Ungdommens Forlystelser og tilraadede, at Sogneforstanderskabet gjorde sig bekendt med visse Bestemmelser, som man i Karlslunde Distrikt havde taget for at standse det overhaandtagende Gildesvæsen.

Allerede d. 5. februar afholdtes det næste møde. Denne gang ogsaa paa Vibygaard. Peder Jensen valgtes til skolepatron for Gadstrup skole. For Viby skole var ejeren af Vibygaard patron ifølge anordningen. — Lars Nielsen foreslog, at hver af sogneforstanderne inden for sit distrikt skulle føre tilsyn med, at snekastningen udførtes paa behørig maade. — Angaaende kørsler vedtoges det at udvælge 2 sogneforstandere, hvem sognefogederne 2 gange om aaret skulle forevise deres protokoller over skole- og fattigrejser. Hertil valgtes Jørgen Andersen for Gadstrup sogn og Povl Jensen for Syv sogn. — Som valgmand til det forestaaende amtsraadsvalg udpegedes C. Bang, Skousbo. — Man vedtog, at sogneforstanderskabets møder indtil videre skulle holdes i skolestuerne skiftevis. 6 ordinære møder aarlig. — Man vedtog at anskaffe »Kommunal-anordningen« i saa mange eksemplarer, at hver af sogneforstanderne fik et.

Ved et møde d. 14. august 1843 henledte formanden opmærksomheden paa, at det var højst uanstændigt, upassende og for sædeligheden fordærvende, at skolebørnene ikke havde noget lokum at søge til, hvorimod de — al blufærdighed til trods — satte sig rundt om, drenge og piger imellem hinanden til forargelse for alle, som passerer skolen. Man vedtog at indrette to saadanne »lejligheder« med flere sæder.

Ved mødet d. 26. oktober 1843 forelaa en skrivelse fra amtsraadsmedlem, kammerjunker *Haffner,* Egholm, med forskellige forespørgsler sigtende til en forbedring af husmændenes kaar. Der nedsattes i den anledning en komité bestaaende af: C. Bang, Povl Jensen, Øhm, og Hans Jensen, Øster Syv, fra sogneforstanderne, og *Rasmus Nielsen,* Gadstrup, smed *Peder Hansen,* Brordrup, *Henrik Hansen,* Ramsømagle, *Andreas Christensen,* Ramsølille, *Søren Lorentsen,* Syv, *Hans Rasmussen,* Viby, og *Mons Nielsen,* Øhm, fra husmændene.

Allerede d. 13. november samme aar foreligger husmandskomiteens betænkning, der giver indstilling om to forhold. A. Naar en grundejer tilsteder en husfæster at afstaa sit bo, skal han paase, at der skaffes den fratrædende fornøden bolig for livstid.

B. Husmandshoveriet ordnes saaledes, at ugedagene omregnes til penge-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

vederlag, og høstdagenes antal begrænses saaledes, at husmændene faar ⅓ eller ½ til deres fri raadighed. Sogneforstanderne tog straks stilling til fordelingen af høstdagene. For ⅓ stemte Sandholt, Christensen og Bang, for ½ stemte de øvrige. Betænkningen blev derefter underskrevet og indsendt til amtsraadet.

Ved mødet d. 5. juni 1846 forelaa et tilbud fra daværende højesteretsadvokat *Orla Lehmann* som formand for trykkefrihedsselskabet angaaende bøger, dels som gave og dels til nedsatte priser, for saa vidt man oprettede et lejebibliotek og overholdt visse vedtægter. Foruden sogneforstanderne underskrev nedennævnte gaardmænd erklæringen: *Hans Mortensen* og *Rasmus Eriksen* af Viby, *Peder Pedersen* og *Peder Olsen* af Øster Syv. Pastor Christensen tilbød at forestaa biblioteket.

Paa et møde d. 18. juli 1849 klager sogneforstander Hans Jensen, Øster Syv, over, at han ved opkrævning af fattigbidrag hos en gaardmand i Syv er blevet modtaget med skældsord, ja, endog lovet prygl. Bemeldte gaardmand havde tilmed udtalt sig om, at de opkrævede penge ikke blev anvendt efter bestemmelsen. Dette tog sogneforstanderne meget fortrydeligt op og meldte gaardmanden til politiet. Resultatet blev en bøde paa 5 rigsdaler, som tilfaldt sognets fattigkasse.

I 1848 ansøgte en høker i København om tilladelse til at oprette en viktualiehandel i Viby. Dette kunne ikke anbefales, da en saadan handel snarere kunne blive til skade end til gavn for sognet. Derimod kunne man godt anbefale, at hjulmand *Niels Bentsen* fik bevilling som tømrer, snedker og glarmester i Viby.

Den 6. april foretoges valg af valgmand til amtsraadsvalget i Roskilde d. 18. april. Valgt blev formanden, *Gøtzsche,* med det mandat at stemme paa forpagter *Møller,* Aastrup, og *Søren Andersen,* Roskilde. Paa samme møde behandledes en sag vedrørende 2 jordemødre. Der forelaa fra jordemoder *Margrethe Nielsdatter* i Ørsted en ansøgning om at blive ansat som hjælpejordemoder hos distriktsjordemoder madam *Sletting* i Viby (gift med lærer Sletting, Viby). Sogneforstanderskabet i Ørsted-Daastrup anbefalede andragendet. Sagen var blevet forelagt madam Sletting, som havde erklæret, at hun endnu ikke behøvede hjælperske, og at hun heller ikke godvilligt ville afgive noget af sin løn til Margrethe Nielsdatter, som det var foreslaaet fra Ørsted-Daastrup. Da flere af sogneforstanderne oplyste, at de endnu betjente sig af madam Sletting og ikke havde grund til klage, besluttedes det ikke at anbefale andragendet. Det viste sig senere, at samme Margrethe Nielsdatter maa have været en energisk dame, for allerede d. 29. marts 1849 forelaa et nyt andragende, denne gang fra en del beboere saavel i Ørsted-Daastrup som i Gadstrup distrikt. Man androg nu om at faa madam Sletting afsat, og i hendes sted ansat Margrethe Nielsdatter i embedet. Meningerne var delte herom, men de fleste af sogneforstanderne holdt paa, at man ikke burde gaa ind paa det forlangte,

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

eftersom distriktslægen i en erklæring af 19. januar 1849 havde udtalt, at madam Sletting endnu med dygtighed kunne bestride sit embede.

Imidlertid har flere beboere henvendt sig til amtsraadet, der d. 7. juni 1849 udbeder sig sogneforstanderskabets erklæring i sagen. Formanden kan dog nu oplyse, at madam Sletting i mellemtiden har truffet overenskomst med Margrethe Nielsdatter om overdragelse af embedet mod et aarligt beløb paa 40 rdl. Dermed troede man sagen ude af verden, men 1858 mødte skolelærer *Sletting* i Allindemagle (formentlig madam Slettings søn) og bad om sogneforstanderskabets hjælp til at faa Margrethe Nielsdatter til at punge ud med pengene, og dette lovede man ham.

I mødet d. 8. juni 1848 forelaa fra justitsministeriet en henstilling om, at forsørgelsen af de til krigen indkaldte værnepligtiges familier blev ydet i opholdskommunen, saa man ikke sendte vedkommende familier til den fraværende forsørgers hjemstedskommune, hvad ellers fattiglovgivningen hjemlede. Man vedtog at indrette sig efter henstillingen for saavidt alle andre kommuner handlede paa samme maade.

Mødet d. 14. juli 1848. I anledning af krigen skal Gadstrup-Syv sammen med Osted-Allerslev stille 4 heste. Disse er indkøbt af en kommission, men købesummen 405 rigsdaler skal lignes paa de 4 sogne. I henhold til anordning af 27. maj 1848 vedtoges det, at alt naturalarbejde, som hidtil havde paahvilet husmænd og indsiddere, skal udføres ved lejede folk, forsaavidt angaar offentligt og kommunalt arbejde. Det vedtoges, at de koner, hvis mænd var indkaldt til krigen og nu sad med hus med jord, kunne erholde hjælp til høstarbejde og andet markarbejde og kørsel. Dette ordnes saaledes, at selve markarbejdet udførtes af en nærboende gaardmand paa kommunens regning. Kørsler præsteredes af sognene paa omgang.

I mødet d. 6. august 1848 træffes foranstaltninger mod kolera. I Syv sogn blev til hospitalet udset *Peder Frandsens* hus under Vibygaard, og til sygevogtere *Inger Hansdatter* i Fattighuset og *Anders Albrektsens enke* i Viby. I Gadstrup sogn blev til hospital udset *Jørgen Sørensens* hus i Ramsømagle, og til sygevogtere skomager *Jens Jensen* og hans moder i Fattighuset. Til sygesenge maa afleveres:

Fra gaarde	med	fra	1	til	3	tdr.	hartkorn	1	par	lagen				
»	»		3	»	8	»		1	dyne	eller	2	hovedpuder	og	1 lagen
»	»		8	»	14	»		2	dyner	»	4	»	2	»
»	»		14			»		8	»	»	16	»	4	»

Til at føre tilsyn med ordningen valgtes 2 mænd fra hver by, og disse skulle bl. a. i hver sit distrikt ugentlig paase, at rendestenene er rene, at husene er udluftede og at sengehalmen er frisk.

I mødet d. 8. februar 1849 behandledes spørgsmaalet om oprettelse af en postrute. I den anledning har sogneforstanderskabet udtalt, at, da Viby

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

ligger saa nær Roskilde, hvortil daglig haves bud, kan det ikke anses for nødvendigt at faa en landpostrute hertil.

Paa amtets initiativ var der foretaget en optælling i sognene, og der forefandtes følgende:

a.	Husmænd uden jord	21
b.	Husmænd med jord indtil 2 skp. hartkorn	68
c.	Indsiddere	10
d.	Aftægtsmænd	26

Det første valg af valgmænd til landstingsvalget fandt sted d. 19. december 1849. 2 valgmænd skulle vælges. Der var 183 vælgere, hvoraf kun 40 afgav deres stemme. Valget foretoges i Gadstrup skole, og stemmerne faldt saaledes:

Sogneforstander, gaardmand		Niels Madsen, Øm	15 St.
Sognefoged	»	Hans Olsen, Ramsømagle	11 »
	»	Jørgen Olsen, Ramsømagle	9 »
	»	Kristian Hansen, Brordrup	2 »
Husmand, Tømrer		Niels Bentsen, Viby	3 »

Valgmænd blev saaledes Niels Madsen og Hans Olsen.

Den 6. juni 1850 optaltes kommunens indbyggerantal til 1260.

Den 3. oktober 1850 foretoges valg af voldgiftsmænd ved hoveriafløsningen. Der valgtes *Lars Nielsen,* Viby, for gaardes og boelsteders vedkommende. For husmandshoveriet valgtes *Jørgen Olsen,* Ramsøgaarde, og *Hans Larsen,* Gadstrup. Alle valgtes paa 3 aar.

Ved mødet indsamledes bidrag til de saarede soldater og de faldnes efterladte.

I mødet d. 13. maj 1853 foreligger fra en borger i Roskilde et andragende om tilladelse til at oprette et marketenderi i anledning af anlægget af jernbanen. Dette bevilgedes.

Den 9. februar 1854 anbefaledes en ansøgning fra murer *Anders Hansen,* Roskilde, om tilladelse til at nedsætte sig som murer i Gadstrup sogn.

Den 7. december samme aar blev det besluttet, at der fremtidig ved gilder og forsamlinger skal opstilles bøsser til bidrag til de fattige i kommunen. I 1858 var der igen landstingsvalg. Den 27. august foretoges valg af valgmænd. Kun 8 vælgere var til stede ved valget, og disse valgte Gøtzsche og Chr. Hansen, Viby, til valgmænd.

I mødet den 7. oktober 1858 forelaa en skrivelse fra Sjællands stiftamt, hvori det forlanges, at kommunen skal anskaffe ildslukningsredskaber, enten 1 stor sprøjte i Ramsømagle eller 2 mindre (1 i Gadstrup og 1 i Kr. Syv). Man vedtog at spørge amtet, om man kunne anskaffe disse sprøjter uden at spørge de bidragspligtige i kommunen. Fra Øm blev der taget forbehold paa den maade, at hvis det bliver en forpligtelse at anskaffe sprøjte, vil Øm anskaffe og vedligeholde sin egen sprøjte, og byen vil ikke være med i udgiften til andre sprøjter. Det ses ikke, hvorledes det gik med Øms forbehold, men den

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

23. juli 1859 er sagen igen til behandling, idet protokollen oplyser: Paa Justitsministeriets Forlangende vedtoges det at anskaffe en større Slangesprøjte med Kar, stationeret i Ramsømagle. Man anslog Udgifterne til 250 Rdl. for Sprøjte og 100 Rdl. til et Sprøjtehus. Det overlodes til Gøtzsche og *Hans Christoffersen* at foretage det fornødne. Det viste sig at være lidt lavt anslaaet, for det oplyses senere, at den samlede Udgift blev 440 Rdl. Den 4. November samme Aar vedtoges det at lade Sprøjtehuset opføre ved Gadekæret i Ramsømagle, efter at man fra Landinspektør *Fritz* i Roskilde har faaet Meddelelse om, at der fra Jordejerens Side intet er at erindre mod Arealets Benyttelse. Jordejeren er Københavns Magistrat. Til at passe Sprøjten antoges Smed *Niels Hansen* for et aarligt Vederlag paa 5 Rdl.

Den 13. april 1866 afholdtes et fællesmøde med Ørsted-Daastrup sogneforstanderskab om opførelse af en fælles fattiggaard, og ved skrivelse af 22. marts 1867 har amtet godkendt opførelsen. Denne godkendelse blev fremlagt til eftersyn i 14 dage. Der maa have været en ret kraftig opposition mod opførelsen af denne fattiggaard, for det fremgaar af protokollen, at der den 5. februar 1867 har været afholdt et fællesmøde i anledning af nogle indgaaede protestskrivelser mod det projekterede byggeri. Da protesterne ikke naaede at forhindre opførelsen af fattiggaarden, rettede oppositionen skytset mod en af dem, der havde været med til at gennemføre byggeriet. Det, der er passeret, fremgaar af korrespondanceprotokollen, der indeholder følgende: 16. Juni 1867. Ved at tilbagesende vedlagte Andragende fra Hans Larsen, Gadstrup (Dyssegaard), hvori han anholder om at blive entlediget som Sognefoged og Lægdsmand for Gadstrup Sogn, vil jeg paa Sogneforstanderskabets Vegne tillade mig at meddele: Hans Larsen, som i omtrent 17 Aar har været Sognefoged og Lægdsmand i Gadstrup Sogn, har i den lange Aarrække udført de ham anbetroede Bestillinger med megen Nidkærhed. Han har som Sognefoged altid søgt at afværge Skænderier i Sognet og uden at frygte sine Sognemænds Vrede og Uvenskab undgaaet Anmeldelse af saadanne til Politimesteren. Han har tillige i kommunal Henseende virket betydeligt til, at Vejene i Sognet er i deres nuværende gode Tilstand, ligesom han ogsaa som Medlem af Sogneforstanderskabet har vist, at han er den selvstændige Mand, der udtaler sig efter sin Overbevisning og handler derefter. — Det er derfor beklageligt, at Hans Larsen, som tillige er Medlem af Komiteen for Fattiggaardens Bestyrelse, nu ene og alene fordi en Del Beboere af Gadstrup Sogn, som hører til det Parti, der arbejder mod Fattiggaarden, ved ugrundede Trusler, har tvunget det Løfte af ham, at han skulde indgive sit Andragende til Amtet om Entledigelse som Sognefoged og Lægsmand. Hver, som kender Stemningen her i Kommunen, ved ogsaa hvilke Midler, der anvendes mod Sogneforstanderskabet for at gøre det saa vanskeligt som muligt for dette at udføre sit Foretagende med Hensyn til Fattiggaardens Opførelse. Og da det nu ikke kunne lykkes for Oppositionspartiet at faa nogen Magt over Sogneforstanderskabet som Helhed, saa ses det at have fundet en Forseelse begaaet af Sognefoged Hans Larsen. som

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

det har forment at kunne drage ham til Ansvar for. Og ved Opfordringen bestaaende af 6—8 af Sognets Gaardbeboere, der aldeles uforstaaende henvendte sig til ham, har de tvunget ham til det Løfte, at han vilde søge sin Afsked som Sognefoged og Lægdsmand. Ligesom det nu er Sogneforstanderskabets Ønske, at Hans Larsen vedbliver at fungere som Sognefoged og Lægdsmand i Gadstrup Sogn, saaledes tror jeg ogsaa, at Hans Larsen ikke selv ønsker, at der foregaar nogen Forandring i hans offentlige og kommunale Stilling, men at vedblive som hidtil. Han har saaledes opfyldt de misfornøjedes Ønske og indgivet sin Afskedsbegæring og vil derefter overdrage Sagen til Autoriteternes nærmere Afgørelse. Jeg skal dog tillade mig at bemærke, at denne Sag ikke har været forelagt Sogneforstanderskabets Medlemmer in pleno, men jeg er forvisset om at have udtalt mig efter det hele Sogneforstanderskabs Ønske.

Gadstrup-Syv Sogneforstanderskab 18. Juni 1867. *Gøtzsche.*

En erklæring af 14. august s. a. viser, at Hans Larsen var blevet beskyldt for at have beregnet sig salær ved salg af vejgræs. I erklæringen tilbageviste sogneforstanderskabet denne beskyldning.

Det er naturligt at spørge, om der kom noget ud af det anslag, der var rettet mod Hans Larsen. Her kan der henvises til sogneraadets forhandlingsprotokol. I mødet d. 8. august 1867 foreligger til efterretning: Under 21. juni d. a. har Ramsø-Tune herred communiceret amtets skrivelse af 20. f. m., at den af sognefoged Hans Larsen af Gadstrup til amtet indgivne ansøgning om entledigelse af sin bestilling som sognefoged og lægdsmand ikke er bevilget, men at Hans Larsen fremdeles vedbliver at fungere i de nævnte egenskaber.

Det fremgaar ikke af protokollen, om Hans Larsen har nægtet at fortsætte som sogneraadsmedlem, men det ses, at Niels Pedersen, Gadstrup, er valgt til medlem af sogneraadet fra 1. januar 1868. Valget fandt sted d. 10. december. Det var den store halvdel af sogneraadets medlemmer, der valgtes den dag, og de valgtes for 6 aar. Det vil atter sige, at det var de højest beskattede vælgere, der alene havde valgret ved dette valg.

Det kan maaske have sin interesse at nævne hele resultatet af dette valg:

Gmd.	Niels Nielsen, Øster Syv	21	Stemmer
»	Jens Jørgensen, Øster Syv	19	»
»	Morten Hansen, Ramsølille	18	»
»	Claus Pedersen, Ramsømagle	18	»
»	Niels Pedersen, Gadstrup	18	»

Den 6. juli 1867 udstedtes en ny kommunallov, der betød en udbygning af forordningen af 1841. Betegnelsen sogneforstanderskab ændres til sogneraad, men arbejdet fortsættes og udbygges gennem aarene.

Paa mødet d. 25. november 1898 forelaa fra finansministeriet en bekendtgørelse, hvori det meddeltes, at nedennævnte, som havde deltaget i Krigen 1848—50, var bevilget hædersgaver: Rebslager *Jens Jensen,* Gadstrup, hmd.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Ole Larsen, Brordrup, hmd. *Peder Jensen,* Brordrup, væver *Ole Madsen,* Ramsølille, træskomager *Hans Nielsen,* Ramsølille, aftægtsmand *Jacob Sørensen,* Øster Syv, fhv. banevogter *Jens Nielsen,* Syv, og hmd. *Jacob Hansen,* Vibygaards hovmark. Sidstnævnte var dog død kort forinden meddelelsen kom.

Den 22. august 1899 har lægen i Osted anmodet sogneraadet om assistance til at inddrive 2 kr. 25 øre, som han mener at have tilgode hos en gaardmand i Øster Syv, fordi denne ved en sognerejse har sendt en beskænket kusk, saa lægen maatte leje en anden til at køre for sig. Sogneraadet vedtog at hjælpe lægen.

Spørgsmaalet om bilkørsel paa kommunens veje var i nogle aar et aktuelt problem. Den 20. maj 1905 søgte telefonbestyrer *Hansen,* Køge, om tilladelse til at befare kommunens veje med et saakaldt Oldsmobil, der ikke gør støj, men sogneraadet vedtog at nægte andragendet. I november 1908 forsøgte samme mand igen at faa lov til at køre med sit Oldsmobil, men andragendet fik samme skæbne som sidst. I 1909 retter amtet i februar en forespørgsel til kommunen, om der vil blive givet tilladelse til bilkørsel paa kommunens veje. Paa denne forespørgsel svares nej. I længden kunne bilkørsel jo ikke forhindres, og i 1914 fik N.E.S.A., Københavns Telefonaktieselskab og depotejer *Troels Voulund,* Viby, tilladelse til med deres biler at køre paa kommunens veje.

I 1919 fik Otto Mønsted tilladelse til at køre med lastbil, men paa betingelse af, at der foruden chaufføren var en mand med til at sørge for de mødende køretøjers tarv. Saa sent som i 1920 fik vognmand *Sørensen,* Daastrup, tilladelse til at køre med lastbil paa betingelse af, at han holdt stille, naar han mødte et hestekøretøj.

Den periode, sogneraadsmedlemmerne valgtes for, var 6 aar, men valg fandt sted hvert 3. aar saaledes, at de højest beskattede vælgere valgte den største halvdel af sogneraadets medlemmer. Efter 3 aars forløb var der igen valg. Her havde de højest beskattede vælgere igen stemmeret sammen med de øvrige vælgere, og her valgtes saa den mindste halvdel af sogneraadets medlemmer.

Dette forhold ændredes ved valgloven af 20. april 1908. Med denne lov bortfaldt særretten for de højest beskattede vælgere. I fremtiden blev der lige stemmeret for alle de kommunale vælgere, og for første gang fik kvinderne stemmeret ved valg af sogneraadets medlemmer. Der skete endvidere den ændring, at valgperioden forandredes til 4 aar, og perioden gjaldt fra 1. april. Den ny ordning traadte i kraft ved valget i marts 1909 for perioden 1. april 1909 til 31. marts 1913. Først ved valget i marts 1913 udnyttede kvinderne deres ret til at vælge kvinder ind i sogneraadet, idet billedskærer *Mette Mortensen,* Gadstrup, ved dette valg valgtes til medlem af Gadstrup-Syv sogneraad.

Som det fremgaar af det foran omtalte, har det igennem tiderne været et stort problem med forsørgelsen af de fattige og den behandling, de var genstand for. Hvorledes det daglige liv formede sig paa disse egne, siger de gamle protokoller saa godt som intet om, men gennem mundtlig overlevering

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

er det dog muligt at danne sig et billede af forholdene i sognet for godt 100 aar siden. Paa dette tidspunkt var det vel ikke dagligdags, men dog meget almindeligt, at der kom tiggere. Ved højtiderne var det ikke ukendt, at der kom flere hver dag. En gammel mand fortæller, at det var kun ganske faa af sognets beboere, der tiggede. Langt de fleste var fra nabosognene, og de fulgtes ofte ad to og to. Der blev vist som regel altid givet til dem, der kom, og gaven bestod i de fleste tilfælde af røget flæsk og æg. Det var ikke ualmindeligt, at der blev kvitteret for gaverne ved, at de gav konen paa gaarden et kys paa haanden. Paa gaardene regnede man med, at disse mennesker skulle have en gave, og særlig til højtiderne var det ligefrem tilrettelagt paa den maade, at konen i forvejen havde lavet pakkerne i stand. Det har sikkert været en meget praktisk foranstaltning, der har sparet den travlt optagne husmoder for meget sinkeri.

Tid efter anden ophørte tiggeriet i den form, men vandringsmændene fortsatte i noget større distrikter. Ofte havde disse tilknytning til et eller andet haandværk eller erhverv. Som eksempel kan nævnes navnet, de gik under: Gartneren, Alverdens gartner, Smeden. Det var fordrukne og forhutlede personer, der gik fra sogn til sogn, hvor de havde deres bestemte steder, de holdt til. De kom med visse mellemrum som regel 2 eller 3 gange i løbet af et aar. Det var godmodige personer, der ikke gjorde en kat fortræd, mange af disse var store originaler.

De hjemmehørende fattige skulle jo skaffes husly, og som regel blev dette problem løst ved, at der blev bygget fattighuse. Her i kommunen kendes 2 fattighuse. I protokollen for 1843 er anført, at det ved mødet d. 12. december er vedtaget at opføre et fattighus i Ramsøgaarde med plads til 4 familier. Opførelsen blev overdraget til hugger *Niels Larsen,* Salløv, for en betaling af 53 rdl. Dette hus er forlængst nedrevet, men det har ligget, hvor nu vejen gaar over det vandløb, der passerer nord om Ramsø-Søgaards have.

I 1848 er opført et fattighus i Kirke Syv lige nord for kirken. Der har været lidt vanskeligheder, inden huset kunne opføres. I 46 havde Vibygaards ejer, kaptajnløjtnant Sandholt, givet tilsagn om at overdrage byggegrunden uden vederlag. Men sagen blev forsinket, fordi herredsfoged Blume nedlagde protest mod, at huset blev bygget, idet han ikke kunne gaa med til, at der var mere end 1 fattighus i hver by. Dette kom sogneforstanderskabet ud over ved at vedtage, at det gamle hus skulle bortsælges ved auktion og nedbrydes. Hermed var herredsfogeden tilfredsstillet. I mellemtiden havde Vibygaard skiftet ejer, og den ny godsejer, *Jacobsen,* var ikke gjort bekendt med tilsagnet om vederlagsfri afgivelse af jord til fattighuset. Han ville godt afgive jord, men kun mod en aarlig afgift af 1 tønde byg. Ogsaa denne hindring blev ryddet af vejen, saa den 6. december 1847 kunne raadet vedtage at opføre fattighuset. Samtidig vedtoges det at søge rejst de til byggeriet nødvendige penge ved i Roskilde Sparekasse at optage et laan paa 400 rdl. Sparekassen gav tilsagn om laanet til en aarlig rente 4 % afdraget i løbet af 8 aar. Ogsaa

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

dette hus er forlængst nedrevet. Beliggenheden kan endnu konstateres, idet arealet endnu benævnes Fattighuspladsen.

Siden 1867 blev kommunens fattige anbragt i den fattiggaard, som i fællesskab opførtes af Ørsted-Daastrup og Gadstrup-Syv kommuner. Fra 1875 blev Ejby-Dalby kommune optaget som medejer. For mange har opholdet paa fattiggaarden betydet en vis ro i tilværelsen efter et omtumlet liv. For andre rummer opholdet der bitre minder. Det var ikke ualmindeligt, at enlige mødre med børn blev anbragt på fattiggaarden. Det er vist ikke vanskeligt for os i dag at forstaa det tragiske i noget saadant. Godt er det, at dette hører fortiden til. Men det er dog ikke længere siden, end den, der skriver dette, har mødt en nulevende, der som barn har boet paa Ørsted fattiggaard. I 1934 kom en mand, der den gang var omkring 50 aar, og fortalte, at hans hustru som barn havde været paa fattiggaarden sammen med sin moder og en søster. De to piger blev fjernet fra moderen, men de blev anbragt i hver sit hjem, og siden havde de ikke set hinanden. Nu kom han for at faa at vide, om det af fattigprotokollerne var til at se, om der var mulighed for at opspore søsteren til hans hustru. Det var muligt at følge den ene af de to piger, til hun blev voksen, men den anden var der ingen oplysninger om, og det var desværre denne sidste, der var søsteren, saa det lykkedes altsaa ikke at finde det spor, manden søgte.

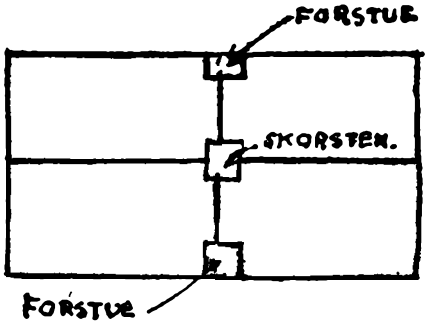

Plan over fattighuset i Kr. Syv. Her boede 4 familier. To familier var fælles om 1 forstue. Alle 4 familier var fælles om den ene skorsten, hvor der fra hver lejlighed var et fyrhul.

I 1916 blev det halve af fattiggaarden omdannet til alderdomshjem, men den anden halvdel blev opretholdt som fattiggaard. Det var ingen ideel løsning, men nu var begyndelsen gjort, og i 1935 blev der enighed om helt at nedlægge fattiggaarden. Samtidig fik hele hjemmet en gennemgribende omforandring, saa der nu er lyse og venlige værelser til beboerne, og de faar en god pleje under trygge og gode forhold.

Indtil 1933 gjaldt den gamle fattiglov, og i henhold til reglerne i denne kunne en person kun erhverve sig selvstændig opholdskommune, hvis han efter sit fyldte 18. aar havde haft uafbrudt ophold i samme kommune i 5 aar uden at oppebære fattighjælp. Efter 1933 gælder der helt andre regler, og selv om der ogsaa nu er en vis ret til refusion, saa er de meget strenge regler lempet saa meget, og det, der nu kaldes retlig hjemstedskommune, er meget lettere at erhverve.

Det kunne under tiden ogsaa volde visse vanskeligheder at faa konstateret, hvilken kommune der skulle være opholdskommune. Som eksempel herpaa skal omtales en sag, kommunen for en del aar siden havde. Der var sket

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

det, at en dame gjorde forsøg paa at hænge sig i toget, der om aftenen kører fra Roskilde mod Køge. Hun var gaaet ind paa toilettet, og da dette stadig var optaget, gjorde nogle af de rejsende togføreren opmærksom herpaa. Denne aabnede saa døren og fandt damen. Nu er opholdskommunen den, hvor trangen til hjælp er opstaaet. Det kunne ikke konstateres, hvornaar damen havde lagt strikken om halsen. Det skulle tage toget 11 minutter at køre fra Roskilde til Gadstrup. I den tid passerer toget 4 kommuner: Roskilde, Vor Frue, Gadstrup-Syv og Snoldelev. Efter beregning skal det vare ca. 1½ minut at køre gennem Gadstrup-Syv kommune. Togføreren, der aabnede døren til toilettet, maatte altsaa være den, der konstaterede trangen, og hans opgivelse af tidspunktet falder inden for de 1½ minut, da toget kørte i Gadstrup-Syv kommune. De rejsende, der tilkaldte togføreren hævdede, at døren blev aabnet noget tidligere. De implicerede kommuner kunne ikke blive enige om, hvem der skulle bære opholdskommunens byrder. Sagen blev indanket for ministeriet, der afgjorde, at Gadstrup-Syv kommune skulle være opholdskommune, idet der blev lagt størst vægt paa togførerens opgivelse af klokkeslettet.

Den 4. maj 1907 vedtog rigsdagen en lov om hjælpekasser, der skulle afløse den ved lov af 8. marts 1856 stiftede »De fattiges Kasse«, der ophævedes fra 1. juli 1907 at regne. I hver by- og sognekommune skulle oprettes en hjælpekasse. De midler, som ejedes af »De fattiges Kasse« skulle overgaa til hjælpekassen. I fremtiden skulle ogsaa de indtægter, der tidligere tilfaldt »De fattiges Kasse«, overføres til hjælpekassen. Derudover kunne sogneraadet af kommunekassen, uden samtykke fra højere myndighed, yde i bidrag til hjælpekassen et beløb af indtil 30 øre pr. indbygger.

I § 4 anføres, at hjælpekassens opgave er at støtte værdigt trængende, som have fast ophold indenfor vedkommende kasses omraade, og ikke nyder fattigunderstøttelse, i deres bestræbelser for at ernære sig uden hjælp af fattigvæsenet. Hjælpen ydes efter skøn i hvert enkelt tilfælde.

Den første hjælpekassebestyrelse holdt sit første møde d. 1. april 1908 paa Viby kro. Til formand valgtes møller A. Nielsen, Viby mølle. Kommunen opdeltes i kredse, og hvert medlem fik sin kreds.

1. Kreds	Ramsølille og Ramsømagle	tildeltes	smed Jens Hansen, Ramsølille.
2. »	Brordrup, Gadstrup og Ramsøgaarde	»	gdr. H. P. Hansens hustru, Brordrup.
3. »	Kirke og Øster Syv og Syv Holme	»	» Chr. Petersen, Øster Syv.
4. »	Øm, Kumlehusene og Højbyhusene	»	» Niels Jensens hustru, Øm.
5. »	Gl. Viby og Viby Holme	»	møller A. Nielsen, Viby mølle.
6. »	Viby station med alt, hvad der er paa den side banelinien, tildeltes tømrer Jensens hustru og bødker N. Andersens hustru, Viby.		

Foruden A. Nielsen, Viby mølle, har følgende været formand for hjælpekassen: Gdr. Niels Peter Petersen, Øster Syv, senere Ramsømagle.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Husejer Jens Rasmussen, Gadstrup.
Gdr. Ole Larsen, Kirke Syv.
» Jens Hansen, Øster Syv.
Hmd. Ole Petersen, Favrebjerg.
Vejmand Ole Petersen, Brordrup.

Med nutidsøjne ser den hjælp, der kunne ydes i henhold til denne lov og de følgende hjælpekasselove af 1913 og 1917 noget ubetydelige ud, men det maa ikke glemmes, at pengenes værdi var en anden den gang end nu. Det er sikkert hævet over enhver tvivl, at mange mennesker igennem hjælpekassens bidrag er kommet over en forbigaaende vanskelig periode, saa de undgik at faa det stempel paa sig, at de var under fattigforsørgelse.

Det er i sagens natur, at der ikke kan gives oplysninger om hjælpekassebestyrelsens forhandlinger. En undtagelse danner dog mødet den 6. april 1912, idet det maaske kan have interesse at se, at bestyrelsen paa dette møde vedtog at ansøge sogneraadet om et tilskud paa 500 kr. udover de i loven tilladte 30 øre pr. indbygger efter sidste folketælling (den gang ca. 1550 indbyggere).

Hjælpekassens sidste møde afholdtes paa Viby hotel den 10. oktbr. 1933. Til oplysning om de midler, hjælpekassen forvaltede, kan anføres nogle tal:

1907/08. Det sidste aar, »De Fattiges Kasse« virkede, var dennes udgift 390 kr.
1908/09. Det første aar, hjælpekassen virkede, var dennes udgift 900 kr.
1915/16. Under den første verdenskrig var udgiften 9392 kr.
1922/23 var udgiften 3152 kr. og 1929/30 var udgiften 4288 kr.

I henhold til lov nr. 181 af 20. maj 1933 om offentlig forsorg ophørte hjælpekassens funktion den 1. oktober 1933. Den hjælp, der tidligere kunne ydes i henhold til den særlige lovgivning, kan nu ydes i overensstemmelse med den nye lovs afsnit 4 og 5. Et særligt udvalg — Det sociale Udvalg — valgt af og blandt sogneraadets medlemer (nogle steder bruges det at vælge hele sogneraadet til Det sociale Udvalg) skal nu varetage den opgave at administrere lovgivningen med hjælp til trængende personer.

Kommunen har altid haft et stort vejnet at vedligeholde. I 1927 blev vejen ud over Syv Holme og Ramsømagle mose optaget som offentlig bivej. En strækning paa 4,6 km. Nu har kommunen, efter at Øm er fraskilt, knapt 40 km veje at vedligeholde.

Lidt statistik

I 1850 havde kommunen 1260 indbyggere. I 1870 var indbyggerantallet 1317. — Uddrag af kommuneregnskaberne.

Aar	Folket.	Ejd.skatter	Pers. skat	Aldersr.	Fattigvæsen	Skolevæsen	Vejvæsen	Formue	Gæld
1904/05	1480	7822	8284	5403	5100	4860	2985	28747	17964
1909/10	1480	7760	8948	4718	5091	5842	4898	25016	15225
1919/20	1975	33562	30796	2647	10608	19379	24299	160770	174811
1929/30	2126	57793	41942	10086	14907	18454	41361	189506	133680
1939/40	1825	74006	57840	20247	26320	24009	58686	453286	368327
1949/50	1847	200809	151337	88287	44947	79951	106064	753870	292024

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Ved socialreformen af 1933 samledes de bestemmelser og love, der tidligere var gældende, i 4 love: 1. Lov om offentlig forsorg. 2. Lov om folkeforsikring. 3. Lov om forsikring mod følgerne af ulykkestilfælde. 4. Lov om arbejdsanvisning og arbejdsløshedsforsikring m. m.

Til foranstaaende uddrag af kommuneregnskaberne er derfor at bemærke, at fra og med 1939/40 er tallene under fattigvæsenet den udgift, der har været i henhold til lov om offentlig forsorg.

Med hensyn til den nedgang i folketallet, der foregaar i løbet af perioden 1929/30 til 1939/40, skal det bemærkes, at nedgangen væsentlig skyldes Øhms overflytning til Rorup-Glim kommune, idet Øhms indbyggerantal var ca. 220 den gang.

Indtil 1. april 1928 var sogneraadsformanden tillige regnskabsfører og kasserer. Det betød naturligvis ikke, at han alene gjorde alt arbejdet, men han havde ansvaret for, at arbejdet blev gjort, og han maatte selv antage den hjælp, der var nødvendig. Fra 1. april 1928 vedtog sogneraadet at skille de to poster ad, saaledes at det ikke var samme person, der var baade formand og kasserer, men begge valgtes blandt sogneraadets medlemmer. I begyndelsen af aaret 1933 ansøgtes amtsraadet om tilladelse til at oprette kommunekontor og ansætte en kommunesekretær, der ikke var medlem af sogneraadet. Denne tilladelse fik man, og den 1. marts 1933 traadte nyordningen i kraft, og kontoret indrettedes i lokaler i Viby skole. Omtrent samtidig, nemlig 1. april 1933 traadte den ny landkommunelov i kraft. Bestemmelserne i denne lov siger, at samme person ikke maa være baade formand og kasserer. Der kan dog i ganske særlige tilfælde og med amtsraadets samtykke dispenseres fra disse bestemmelser.

De samlede udgifter til kommunens administration er i aarenes løb steget meget betydeligt. Men bestyrelsesudgifterne, som de ogsaa kaldes, er jo ogsaa undergaaet en saadan forandring, at det i dag vanskeligt kan sammenlignes med tiden et halvt hundrede aar tilbage. I 1904/05 var bestyrelsesudgifterne 411 kr. 1909/10 — 1003 kr. 1919/20 — 5425 kr. 1929/30 — 7025 kr. 1939/40 — 12.983 kr. 1949/50 — 31.087 kr. Hvis man vil se paa, hvorledes bestyrelsesudgifterne stiller sig i forhold til skatteudskrivningen, da er disse for aaret 1949/50 8,8 % af skatteudskrivningen. For aaret 1909/10 var bestyrelsesudgifterne 6,0 % af skatteudskrivningen. Paa dette sammenligningsgrundlag tegner billedet sig noget gunstigere.

Ved lov nr. 57 af 14. marts 1924 blev det bestemt, at der i løbet af aaret 1924 skulle oprettes folkeregistre i kommunerne. Til at føre folkeregistret i Gadstrup-Syv kommune antog sogneraadet den daværende sogneraadsformands sekretær, trafikassistent John Jørgensen, og kontoret fik lokale i dennes hjem, hvor det blev, indtil kommunekontoret blev oprettet 1. marts 1933, fra hvilken dato hele kommunens administration blev samlet i kontoret i Viby skole.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Formænd for sogneforstanderskabet og sogneraadet:

Kaptajnløjtnant O. H. Sandholt, Vibygaard	1/1	1842	til	1/1	1844
igen	1/1	1846	»	11/7	1846
Proprietær C. Bang, Skousbo	1/1	1844	»	1/1	1846
igen	1/1	1850	»	1/1	1856
Forvalter Gøtzsche, Vibygaard	11/7	1846	»	1/1	1850
igen	1/1	1856	»	1/1	1870
Gmd. Christopher Olsen, Ramsømagle	1/1	1870	»	1/1	1874
» Hans Christoffersen, Brordrup	1/1	1874	»	1/1	1877
» Carl Hansen, Ramsølille	1/1	1877	»	1/1	1880
» Ole Berthelsen, Ramsølille	1/1	1880	»	1/1	1883
» Poul Hansen, Brordrup	1/1	1883	»	1/1	1884
» Jørgen Jensen, Kirke Syv	1/1	1884	»	1/1	1886
» Ole Berthelsen, Ramsølille	1/1	1886	»	1/1	1889
» Jeppe Nielsen, Brordrup	1/1	1889	»	1/1	1892
» Niels Peter Larsen, Egesager	1/1	1892	»	1/1	1895
igen	1/1	1905	»	1/1	1908
Møller A. Nielsen, Viby mølle	1/1	1895	»	1/1	1898
Gmd. Ole Larsen, Ramsømagle	1/1	1898	»	1/1	1902
» Lars Hansen, Dalsager	1/1	1902	»	1/1	1904
» Peder Jeppesen, Ramsølille	1/1	1904	»	1/1	1905
» Niels Peter Petersen, Øster Syv	1/1	1908	»	1/4	1909
» Niels Nielsen, Øm, nu Viby	1/4	1909	»	1/4	1912
igen	1/4	1928	»	1/4	1929
Mejeriforpagter J. K. Nielsen, Viby	1/4	1912	»	1/1	1915
igen	1/4	1916	»	1/4	1917
Kreaturhandler Rasmus Nielsen, Viby	1/4	1915	»	1/4	1916
igen	1/4	1917	»	12/12	1917
Gmd. Lars Bertelsen, Ramsølille	12/12	1917	»	1/4	1922
» Anders Petersen, Øster Syv	1/4	1922	»	1/4	1925
Proprietær Kr. Schnack, Klostergaarden ..	1/4	1925	»	1/4	1928
Gmd. Hans Jeppesen, Ramsølille	1/4	1929	»	1/4	1932
igen	1/4	1933	»	11/1	1940
Trafikassistent John Jørgensen, Viby	1/4	1932	»	1/4	1933
Gmd. L. P. Hansen, Peterslyst	11/1	1940	»	1/4	1942
igen	1/4	1943	»	1/4	1946
Parcellist Henry Petersen, Ramsømagle ..	1/4	1942	»	1/4	1943
Gmd. Holger Hansen, Brordrup	1/4	1946			

Den 11. november 1791 udstedtes forordningen om sognefogeders beskikkelse, deres embeds-forretninger og belønninger.

Her skal kun anføres enkelte af de bestemmelser, forordningen indeholder:

§ 1. Amtmændene skal i ethvert Sogn beskikke en Sognefoged, og, uden Betaling, meddele ham ordentlig Bestalling paa denne Tjeneste, hvilket straks bør oplæses af Prædikestolen, til Almuens Efterretning.

§ 4. De væsentligste af Sognefogedernes Pligter ere: At udføre Øvrighedens og Rettens Betientes Befalinger og Foranstaltninger, som høre til Kgl. Tienestes Fremme, eller til Justitiens og Politie-Væsenets Handthævelse. Selv at

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

vaage over god Orden, og paase, at Kongens, til dette Øiemærke sigtende, Anordninger ikke overtrædes.

§ 5. Sognefogederne skal ansees som de mest agtede af Almuens Mænd, og i Samqvemme have det øverste Sæde.

Det kan endvidere tilføjes, at § 2 siger, at Sognefogeden skal vælges blandt de skikkeligste, redeligste og meest kyndige blandt Sognets Almue.

Indtil 1857 fik sognefogederne intet direkte vederlag for deres arbejde, men der indrømmedes dem fritagelse for afgift til amtsrepartitionsfonden og for deltagelse i de kommunale byrder.

Ved lov af 4. marts 1857 blev det bestemt, at de forannævnte fritagelser skal ophøre. Til gengæld bestemmes det, at sognefogederne fra 1. oktober 1857 skal oppebære fast løn af amtsrepartitionsfonden fra 20 til 100 rdl. Amtsraadet træffer foreløbig bestemmelse om lønnen for hvert sognefogeddistrikt under hensyn til dettes udstrækning, hartkorn og folkemængde samt de øvrige forhold, der kunne have indflydelse paa omfanget af deres arbejde.

En nogenlunde korrekt fortegnelse over de 2 distrikters sognefogeder kan anføres. Der maa dog tages et vist forbehold overfor rigtigheden af aarstallene.

Gadstrup sogn:

Gdr. Henrich Hansen, Ramsømagle	1791	til 1796
» Ole Ibsen, Ramsømagle	1796	» 1830
» Hans Olsen, Ramsømagle	1830	» 1850
» Hans Larsen, Gadstrup	1850	» 1870
» Hans Andersen, Brordrup	1870	» 1875
» Klaus Pedersen, Ramsømagle	1875	» 1880
» Jakob Nielsen, Brordrup, senere Gadstrup	1880	» 1920
» L. P. Larsen, Ramsømagle	1920	» 1930
» Hans Sørensen, Ramsømagle	1930	

Syv sogn:

Gdr. Anders Hansen, Øhm	1791	til 1805
» Hans Andersen, Øhm	1805	» 1848
» Jens Jørgensen, Øster Syv		
» Lars Olsen, Viby		
Møller A. Nielsen, Viby mølle		
Rentier P. Jacobsen, Viby		
Gdr. Niels Nielsen, Viby		

Omkring 1930 blev Syv sogn delt i 2 sognefogeddistrikter. I Viby stationsby valgtes ekviperingshandler Jens Petersen. 1947 valgtes gdr. Sven Krüger, Langdyssegaard. I det andet distrikt valgtes 1930 gdr. J. J. Hansen, Øster Syv.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

ØMS ADSKILLELSE FRA GADSTRUP-SYV OG TILSLUTNING TIL RORUP-GLIM

Landets inddeling i sogne stammer fra kristendommens første tid, idet ordet *sogn* er i slægt med ordet *søge*. Et sogn er da det omraade, hvorfra befolkningen fra gammel tid søgte en bestemt kirke. Hvorfor kom da Øm til fra begyndelsen at høre til Syv sogn, naar byen dog laa mere i tilslutning til Rorup-Glim? Overtroen fra kristendommens ældste tid om, at det var farligt at føre det endnu udøbte barn over rindende vand (sammenl. Brordrup), har næppe spillet nogen rolle. Snarere skal forholdet forklares ved, at Øm fra endnu ældre tid hørte til Ramsø herred, mens Glim hørte til Sømme herred, og herredsinddelingen er meget ældre end sognene. Allerede i den hedenske tid kan Øm meget vel have hørt til omraadet, der samlede sig om det gudevi, der formodes at have indtaget den senere Syv kirkes plads. Desuden er det fristende at antage, at Syv har været forsynet med kirke før Glim. I saa tilfælde har Øm oprindeligt søgt Syv kirke, ja sagtens bidraget til den ældste Syv kirkes opførelse.

I aarhundredernes løb ændrede forholdene sig, saaledes at Øm mere og mere droges bort fra Syv sogn. Den paa side 102 omtalte præstejord i Vraae agre viser, at den kirkelige forbindelse med Rorup-Glim er meget gammel. Men baandene mellem Øm og Rorup-Glim styrkedes paa afgørende vis, da loven af 1739 om almindelig skolegang paa landet skulle føres ud i livet. Ved et sammenspil af forskellige kræfter fremkom en skoleordning*), hvorved Øm blev lagt til Højby skoledistrikt, og hermed afgjordes i virkeligheden Øm bys skæbne i det lange løb; thi nu blev børnene fra Øm fra smaa vænnet til at leve sig sammen med beboerne i Rorup-Glim.

Det skulle dog vise sig, at det var meget vanskeligt at ændre de tusindaarige grænser. Først ved indførelsen af det kommunale selvstyre omkring 1840 blev spørgsmaalet for alvor brændende. Vel oprettedes der en skoleoverenskomst mellem de to kommuner, men beboerne i Øm var mere stemt for en indlemmelse i Rorup-Glim. I 1865 rejste de krav om indlemmelse i Rorup-Glim pastorat, men paa grund af »de stillede vanskeligheder« kunne det ikke bevilges. To aar senere i 1867 fornyedes skoleoverenskomsten. I 1877 rørte beboerne igen paa sig. De fremkom med en ansøgning om baade kirkelig og kommunal adskillelse. Ved Gadstrup-Syv sogneraads behandling deraf talte sogneraadsmedlem *Hans Olsen*, Øm, for sagen, men alle andre medlemmer var imod, da man derved ville miste for meget hartkorn. Saa skete der ikke mere, før man i 1882 atter fornyede skole-overenskomsten. Denne gang kom den til at gælde, til de to sogneraad paa grund af tiendeafløsningen indgik ny aftale i 1909. Paa foranledning af et andragende fra Øm bys beboere

*) Om skoleforholdene. Se A. Strange-Nielsen: Skolevæsenet i Rorup-Glim kommune. (Fra Københavns amt 1949).

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

i 1911 om at blive fraskilt Gadstrup-Syv kommune i kirkelig henseende og tilsluttet Rorup-Glim, blev det ved embedsledighed i Gadstrup-Syv sognekald samme aar fastsat ved kongelig resolution, at den nye præst i givet fald skulle forpligte sig til at afgive Øm by med samtlige præstelige indtægter, hvis byen i stedet skulle forenes med Rorup-Glim. Til gengæld skulle Rorup præst udrede 1/10 af de paa Gadstrup-Syv sognekald hvilende pensionsbidrag og 1/10 af en afgift til stiftets offentlige stiftelsers midler. Men allerede aaret efter udvidede beboerne andragendet til ogsaa at gælde kommunal adskillelse. Hvert af de to sogneraad nedsatte et udvalg, som i begyndelsen af 1913 holdt møde i Langvad forsamlingshus med et udvalg fra Øm by. Her forlangte Gadstrup-Syv 38.000 kr. for at afstaa Øm. Rorup-Glim var villig til at give 30.000 kr. Øm bys beboere skulle saa skaffe de manglende 8.000 kr. Udvalget fra Øm arbejdede videre med sagen, men saa stort et beløb kunne der ikke opnaas enighed om. Derimod tilbød man at betale 2.000 kr., men dette kunne ikke modtages, og sagen faldt atter.

I 1920 genoptog daværende sogneraadsmedlem, murermester og parcellist *Peder Pedersen,* Øm, sagen. Han indbød til møde i Langvad forsamlingshus, hvor man drøftede muligheden for tilslutning til Rorup-Glim. Selv om der var almindeligt ønske herom, tvivlede man paa, at det kunne lade sig gøre under den daværende højkonjunktur. Efter at man havde indhentet oplysninger ved underhaands forhandling med medlemmer af det daværende sogneraad i Gadstrup-Syv, blev tanken om en adskillelse stillet i bero, idet man ventede paa en gunstig lejlighed til at rejse kravet paany. Denne lejlighed kom, da biskop *Fonnesbech-Wulff* 25. februar 1931 indbød til et møde paa Viby kro. Her forelagde han for de respektive menighedsraad en plan om oprettelse af pastoraterne Gadstrup-Ørsted og Daastrup-Syv samt flytning af dele af Gadstrup stationsby fra Snoldelev til Gadstrup sogn og Øm fra Syv til Glim sogn. Hele planen strandede undtagen afsnittet om Øm. Herom afholdtes menighedsmøde for Øm bys beboere i Langvad forsamlingshus 29. april s. a. Gadstrup og Syv menighedsraad var til stede. Biskoppen foreslog Ringsted landevej som grænse, men Øm'erne ønskede »alt eller intet«, d. v. s. hele Øm eller intet. Ved prøveafstemningen mellem de 23 fremmødte beboere fra Øm stemte 19 for tilslutning til Rorup-Glim, ingen imod.

Ført frem af biskoppen var denne sag i gode hænder og gik nu sin gang gennem de forskellige instanser, der skulle have den til behandling. Beboerne i Øm havde tænkt sig først at rejse kravet om den kommunale adskillelse, naar den kirkelige adskillelse var gennemført, men ved et møde i Ramsømagle forsamlingshus 25. februar 1932 for beboerne i Gadstrup sogn blev det vedtaget at arbejde for en deling af kommunen. Ved et kommunalt møde i Viby i marts 1932 fik beboerne i Øm kendskab til denne plan, og de var straks klar over, at planen maaske kunne gøre det vanskeligere for Øm by senere at blive udskilt fra Syv sogn. De mænd fra Øm, der deltog i mødet, besluttede derfor allerede samme aften, snarest at indbyde beboerne til et møde i Øm

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

brugsforening, for at tage stilling til, om der paany skulle rejses krav om kommunal adskillelse, og det blev man enige om. Der nedsattes et udvalg, som kom til at bestaa af: Gdr. *Hans O. Pedersen,* husejer *Axel Andersen* og gdr. *Alfred Nielsen* (fmd).*)

80 beboere (vælgere) i Øm (byen havde 180 indb.) sendte 16. april 1932 et andragende til Rorup-Glim sogneraad, hvori man spurgte, om sogneraadet kunne give sin tilladelse til Øm bys indlemmelse, og om raadet i bekræftende fald ville foretage en undersøgelse af betingelserne derfor. Andragendet motiveredes med de samme punkter, som kan ses i det senere andragende til indenrigsministeriet.

Efter at Rorup-Glim og Gadstrup Syv sogneraad havde modtaget andragendet, anmodede de i skrivelser af 6. og 21. juni 1932 kirkeministeriet, om den kirkelige adskillelse maatte blive stillet i bero, saa gennemførelsen af den evt. kommunale omlægning kunne ske samtidig.

Da sagen om adskillelsen havde været til behandling i sogneraadene, ventede man, at den skulle komme til endelig behandling i amtsraadet i efteraaret 1933. I mellemtiden var der 25. marts 1933 vedtaget en lov (nr. 88) om landkommunernes styrelse. I henhold til denne lov skulle indenrigsministeriet nedsætte et nævn til at behandle »Ændringer i landets kommunale inddeling«.

I skrivelse af 7. juli 1933 henstillede biskop Fonnesbech-Wulff til det angaaende adskillelsen for Øm by nedsatte udvalg, »at spørgsmaalet om den kommunale omlægning af Øm indbringes for de kompetente myndigheder ved det paagældende udvalgs foranstaltning, da jeg af kirkelige grunde ikke mener, at spørgsmaalet bør henlægges«.

Gadstrup-Syv sogneraad forelagde 30. august 1933 de af amtsraadet i skrivelse af 21. maj 1933 ønskede oplysninger for adskillelsesudvalget for Øm, som intet dertil havde at bemærke.

Amtsraadet tilbagesendte 27. september 1933 sagen med henvisning til § 34 i den før omtalte lov om landkommunernes styrelse, hvorefter adskillelsessagen skulle rejses paany, da amtsraadet efter den nye lovs ikrafttræden ikke mere havde den afgørende myndighed i sager af denne art.

6. december 1933 fremsendtes nedenstaaende andragende til indenrigsministeriet, og sammen med dette sendte man en redegørelse med udskrifter om alt, hvad der hidtil var foregaaet, og som kunne have betydning for sagen. Henvendelsen lød saaledes:

Til indenrigsministeriet.

Øm bys beboere andrager det høje ministerium om at blive fraskilt Gadstrup-Syv kommune og tilsluttet Rorup-Glim kommune saavel i kirkelig som i kommunal henseende.

***) Redaktionen tilføjer: Særlig betydning fik udvalgets formand, som var medlem af Gadstrup-Syv sogneraad. Navnlig ved hans indsats førtes den aarhundredgamle udvikling om landsbyens tilhørsforhold frem til endelig afslutning.**

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Aarsagen til, at byen ønsker at tilslutte sig Rorup-Glim kommune, er blandt andet følgende:

1. **at den kirkelige adskillelse fra Gadstrup-Syv med tilslutning til Rorup-Glim pastorat, for saa vidt er i orden, men kun er stillet i bero, indtil spørgsmaalet om den kommunale adskillelse er afgjort.**
2. **at byens geografiske beliggenhed falder ind i Rorup-Glim som et naturligt hele, idet Øm ligger midt i denne kommune.**
3. **at byen har skolevæsen fælles med Rorup-Glim kommune.**
4. **at den altovervejende del af vort samkvem gennem forsamlingshuset og foreninger falder sammen med beboerne i Rorup-Glim kommune.**

5 a. **at det ved valg og afstemninger ville være mere naturligt at stemme sammen med de beboere, som vi daglig har samkvem og interesse fælles med.**

5 b. **efter den nye sociallovs gennemførelse centraliseres arbejdet i landkommunerne mere og mere paa kommunekontoret; derved bliver Øm, som ligger afsides i kommunen, uheldigt stillet.**

Forinden henvendelsens indsendelse den 6. december 1933 var der 5. december 1933 afholdt afstemning blandt Øm bys 78 vælgere, og resultatet skulle vedlægges. 47 stemte for adskillelsen, 11 imod og 20 stemte ikke.

Henvendelsens ordlyd sluttede saaledes:

»Som det af foranstaaende afskrifter af skrivelser og udskrifter af forhandlingsprotokoller m. m. — denne sag vedrørende — fremgaar, er og har interessen for byens omlægning saavel i kirkelig som i kommunal henseende altid været stor, og da kun erstatningens størrelse har været en hindring for denne omlægning, tillader man sig herved paany at andrage herom i forhaabning om autoriteternes velvillige behandling«.

Paa beboernes vegne

(sign.)
Hans O. Pedersen,
gaardejer.

(sign.)
Alfred Nielsen,
gaardejer.

Gadstrup-Syv sogneraad gav andragendet følgende paategning: »Idet man fremsender resultatet af den foretagne afstemning d. 5. ds., forudsætter man, at den eventuelle deling i økonomisk henseende sker paa lige vilkaar«.

P. s. v.
(sign.)
Hans Jeppesen,
fmd.

Der skete ogsaa henvendelse til Rorup-Glim sogneraad om en udtalelse. I sit møde 8. december 1933 vedtog raadet enstemmigt at svare følgende: »Før der foreligger betingelser om de økonomiske forhold ved en saadan indlemmelse, ønsker sogneraadet ikke at tage stilling til sagen. Iøvrigt kan man udtale, at Rorup-Glim sogneraad ikke er interesseret i indlemmelsen«.

P. s. v.
Axel Frederiksen,
fmd.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Efter at sagen saaledes var paategnet af de to sogneraad og ogsaa af Roskilde amtsraad, indsendtes den til landsnævnet, som behandlede den og udtalte: »Da denne sag ikke er af vidtrækkende betydning, tilbagesendes den til amtsraadet, og anmoder dette om at søge at bringe et forlig i stand imellem de interesserede parter«. Herefter fik amtsraadet til opgave at bringe et forlig i stand om vilkaarene. Amtets økonomiudvalg bestaaende af *Jørgen Jørgensen,* Bispegaarden, *I. P. Jensen,* Nordgaarden, Svogerslev, og handelsgartner *Kr. Jensen,* Sct. Jørgensbjerg, indbød 7. september 1934 adskillelsesudvalgene for de to sogneraad og Øm by til en drøftelse. Efter at parterne havde udtalt sig, foreslog økonomiudvalget, at Øm betalte 6.000 kr. og Rorup-Glim 2.000 kr. i afstaaelse til Gadstrup-Syv. Men ved et nyt møde 26. september 1934 paa Viby kro forlangte Gadstrup-Syv 10.000 kr. i afstaaelse. Da man ikke kunne gaa med til dette forlangende, enedes man om at lade amtsraadets økonomiudvalg afsige kendelse i sagen. Dette skete ved endnu et fællesmøde i Roskilde d. 8. oktober 1934, hvor det paalagdes Øm by at udrede 6.000 kr. og Rorup-Glim kommune 4.000 kr. til Gadstrup-Syv, som desuden slap for en forpligtelse til aarligt at udrede 160,67 kr. for ikke afløst smaaredsel til Rorup-Glim kommune.

Nu manglede der blot kommuneafstemningen, hvor i det mindste een af kommunerne skulle tiltræde nyordningen. Afstemningsdagen blev 15. februar 1935, og resultatet blev:

	Antal stemmer:			
	ja	nej	ugyldige	blanke
Rorup-Glim med Øm	204	95	3	3
Syv sogn	19	108		
Gadstrup sogn	33	47		

Den officielle bekendtgørelse om kommuneforandringen lyder saaledes:

Paa indenrigsministeriets forestilling er der ved kongelig resolution af 21. d. m. i medfør af § 33 og § 51 i lov nr. 88 af 25. marts 1933 om landkommuners styrelse truffet bestemmelse om, at Øm ejerlav fra 1. april 1935 at regne udskilles fra Gadstrup-Syv kommune og henlægges til Rorup-Glim kommune saavel i kommunal som i kirkelig henseende.

Hvilket herved bringes til almindelig kundskab.

Indenrigsministeriet, den 22. febr. 1935.

P. m. v.
Ulrich
(sign.)

/Finsen
(sign.)

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

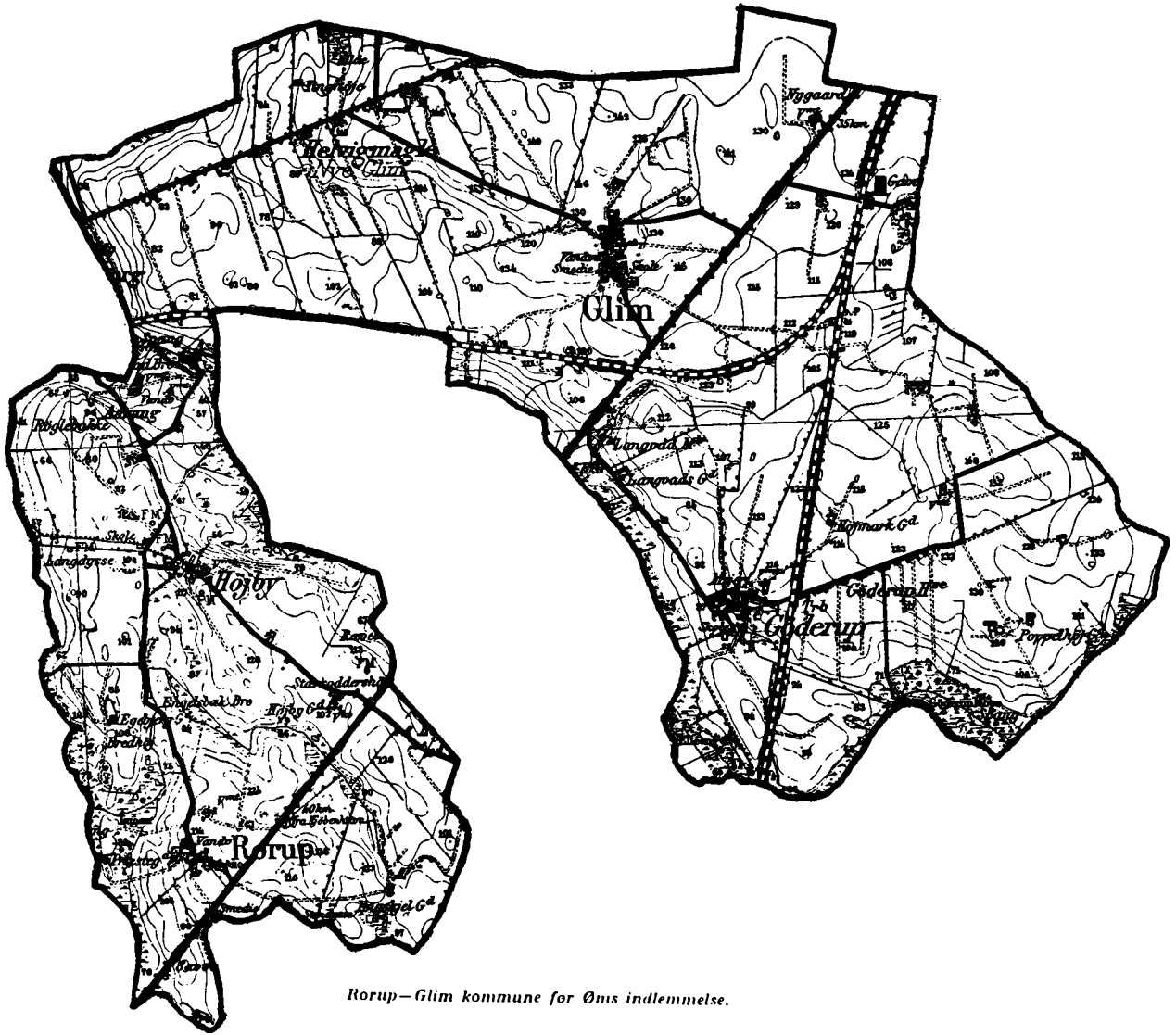

Rorup—Glim kommune før Ømis indlemmelse.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Rorup—Glim kommune efter Øms indlemmelse.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

KILDEHENVISNINGER

Fra hedenskab til kristendom (side 19—24).

1. Meddelt af arkitekt Martin Jensen, Borup. Se iøvrigt afsnittet om Ramsøgaarde, side 144. — 2. Markbogen 1682. (Rigsarkivet). — 3. En romerfod varierer omkring 29,5 cm. — 4. Meddelt af parc. Carl Petersen, Vester Syv.

Ramsø herred (side 25—29).

1. Sogneprotokollen til matriklen af 1844 for Gadstrup sogn (Matrikelsarkivet). —2. Gl. Roskilde amts landvæsensprotokol 1782—96 (Landsarkivet). — 3. Præsteprotokol for Gadstrup-Syv (Landsarkivet). — 4. N. P. Nielsen: Bygden omkring Køge aa (1938). — 5. Kancelliets brevbøger 26. 7. 1582. — 6. do. 16. 10. 1585. — 7. do. 15. 2. 1586. — 8. do. 16. 2. 1590. Noten mangler i teksten side 27, linie 8. — 9. do. 27. 6. 1594. 10. do. 18. 10. 1600. — 11. Missive 26. 8. 1607 til Peder Basse (Rentekammerets resolutioner — Rigsarkivet). — 12. Kancelliets brevbøger 18. 7. 1609. — 13. Kongl. aabent brev af 27. 4. 1625, Sjællandske registre 18, 46 (Rigsarkivet). — 14. Kongl. aabent brev af 23. 11. 1625, Sjællandske registre 18, 72 b (Rigsarkivet). — 15. De 5 ældste herredsfogeder efter Chr. Heilskov: Herredsfogder i Københavns amt indtil sidst i det 17. aarhundrede (Københavns amts aarbog 1950). — 16. Delvis efter »Retsbetjente paa landet« (Landsarkivet). — 17. Skrivelse fra justitsministeriet 23. 9. 1952, brev nr. 17640, journal nr. A 1862.

Gadstrup kirke (side 30—39).

Udover de i teksten nævnte henvisninger se: Nationalmuseet: Danmarks kirker. I. B. Løffler: Sjællands stiftslandsbykirker.

Syv kirke (side 48—49).

Følgende værker benyttet: M. Mackeprang: Vore landsbykirker. Nationalmuseet: Danmarks kirker. Frederik Uldall: Danmarks middelalderlige kirkeklokker. Turistforeningen for Danmark. Jubilæumsaarbog 1938. Side 125.

Gadstrup-Syv sognekalds historie (side 50—71).

Foruden de allerede i teksten anførte kilder er benyttet: S. Wiberg: Præstehistorie med sognepræst Erh. Quistgaards optegnelser til samme (Det kgl. Bibliotek), Sofus Elvius: Danmarks præstehistorie 1869—1884, F. E. Hundrup: Præster ved Roskilde domkirke efter reformationen, J. O. Arhnung: Roskilde domkapitels historie I, sognepræst Paul Nedergaard: En dansk præste- og sognehistorie (Roskilde stift, hefte 2), Sjællands bispearkiv (Landsarkivet) samt Generalkirkeinspektionskollegiets arkiv (Rigsarkivet).

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

De gamle degne i Gadstrup-Syv (herunder skolelærerne i Viby) (s. 74—87).

1. A. Petersen: Sjællands stifts degnehistorie. — 2. W. Christensen: Danmarks breve fra middelalderen, 2. række, 6: 1505—10. — 3. Sjællands stifts degnehistorie.. — 4. Præsteprotokol: Gadstrup-Syv 1738—1839 (Landsarkivet). — 5. do. — 6. do. — 7. Afdøde lærer i Gadstrup, E. Nielsens optegnelser efter skoleloven af 29. april 1740. Siuf sogn (Rigsarkivet). — 8. Sjællands bispearkiv, Ramsø herred: 1730—60. Forklaring om alle saavel kongelige og forhenfunderede som nu efter kgl. allernaadigste befaling af 23. januar 1739 og 29. april 1740 nye oprettede skoler i Sjællands stift (Landsarkivet). — 9. Sjællands stifts degnehistorie. — 10. Oeders efterretninger 1771 (Rigsarkivet). — 11. Folketællingslisterne (Rigsarkivet). — 12. Vibygaards fæsteprotokol af 1719. — 13. Viby skoles inventarieprotokol (Gadstrup-Syv sogneraads arkiv). — 14. Vibygaards jordebog af 1852. — 15. Viby skoles inventarieprotokol. — 16. Vibygaards fæsteprotokol af 1719. — 17. Folketællingslisterne (Rigsarkivet). — 18. Dokumentprotokol for Viby skole 1822. (Gadstrup-Syv sogneraadsarkiv). — 19. Præsteprotokol for Gadstrup-Syv 1738—1839, 1. — 20. do. — 21. do. — 22. Dokumentprotokol for Viby skole 1822. — 23. Mynsters visitatsbog. — 24. Mynsters visitatsbog. — 25. Helligkilder i Københavns amt ved August F. Schmidt. Aarbog for Københavns amt 1925. — 26. Viby skoles dagbog (Gadstrup-Syv sogneraadsarkiv). — 27. Artikel i Roskilde Tidende af arkitekt Martin Jensen, Borup: Af Viby stubmølles saga (27. august 1929). — 28. samme. — 29. Dokumentprotokol for Viby skole 1858. — 30. Anders Petersen: Den jonstrupske stat. — 31. Optegnet af Viggo Larsen, Egesager. — 32. Viby skoles dagbog. — 33. Meddelelse i Roskilde Avis. — 34. Dokumentprotokol for Viby skole 1858. — 35. Vibygaards jordebog 1852. — 36. Viby skoles dokumentprotokol 1858. — 37. do. — 38. Meddelt af frk. Ellen M. Olsen, København. — 39. Optegnet af V. Larsen, Egesager. — 40. Meddelt af frk. Ellen M. Olsen, København. — 41. do. — 42. Viby skoles dokumentprotokol 1857. — 43. Meddelt af frk. Ellen M. Olsen, København. — 44. Meddelt af fru Marie Sahl, København. — 45. Mindeord i »Folkeskolen« af førstelærer G. Vedsø.

Lærere ved Gadstrup gamle skole (side 87—90).

A. Petersen: Sjællands stifts degnehistorie.

Øm (side 95—108).

1. Meddelt af Anna og Peder Nielsen, matr. nr. 14. — 2. Meddelt af propr. Kr. Schnack, matr. nr. 1. — 3. Meddelt af Kr. Schnack og murer Carl Jørgensen, matr. nr. 6-i. — 4. Meddelt af Alfred Nielsen, matr. nr. 5-a. — 5. Sjællandske Tegnelser, III bd., side 389. — 6. Sjællandske Registre, VII bd., side 260. — 7. A. Strange Nielsen: »Langs gamle Ringsted landevej«. (Fra Københavns amt 1947). — 8. Kancelliets brevbøger 4. 4. 1568. — 9. do. 1. 8. 1577. — 10. Omregningen til hartkorn er foretaget af matrikelsarkivet. — 11. Sammentællingen er foretaget af Alfr. Nielsen. — 12. Kancelliets brevbøger 15. 4. 1618. — 13. Meddelt af Jens Christensen, matr. nr. 13, og Peder Nielsen, matr. nr. 14. — 14. Medelt af Peder Andersen, matr. nr. 6-f. — 15. Mere om Anders mølle i A. Strange Nielsen: »Vandmøller ved Lejre«. (Fra Københavns amt 1941—42).

Gadstrup (side 109—127).

1. Gl. Roskilde amts landvæsensprotokol 1782—1810 (Landsarkivet). — 2. Optegnelser af afd. gdr. Ole Hansen, Solrød. (I familiens eje). — 3. Erindringer nedskrevet af afd. gdr. Carl Larsen, Gl. Lejre, født i Ramsølille 1860. (I familiens eje). — 4. Tildels efter »Landboungdommens Sommergilder i gamle Dage«, dagbladsartikel af arkitekt Martin Jensen, Borup.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Ramsølille (side 133—143).

1. De ældste danske arkivregistraturer 1865, bd. III, side 328. — 2. Roskilde amts landvæsensprotokol 1782—96 (Landsarkivet). — Meddelt af gdr. Hans Jeppesen, Ramsølille. — 4. Axel Lindvald: Bistrup (København 1932), side 228. — 5. Erindringer nedskrevet af afd. gdr. Carl Larsen, Gl. Lejre, født i Ramsølille 1860. (I familiens eje). — 6. Prof., dr. theol. P. G. Lindhardt: Vækkelser og kirkelige retninger (Det danske forl. 1950). Samme: Et bidrag til Indre Missions ældste historie. (Fra Holbæk amt 1952). — 7. J. Lundbye: Herrnhutismen i Danmark. — 8. Hans Frandsen: Skovholm friskole. (Fra Københavns amt 1940). — 9. Meddelt af fhv. tømrer og gdr. Hans Nielsen, Gadstrup.

Ramsømagle og Ramsøgaarde (side 144—154).

1. Anders Uhrskov: Sjællandske sagn, side 131. — 2. Meddelt af arkitekt Martin Jensen, Borup. — 3. Meddelt af afd. gdr. Jørgen Olsen, Højby. — 4. De ældste danske arkivregistraturer. Registratur over Antvorskov klosters breve. Bd. IV, R. 12. — 5. do., R. 2. — 6. do., R. 1. — 7. do., side 12. — 8. do., R. 3 og R. 5. — 9. do., R. 6. — 10. do., R. 13. — 11. do., R. 7 og R. 8. — 12. do., R. 10. — 13. do.,R. 11. — 14. Kancelliets brevbøger 1565, 23. april. — 15. do., 1578, 24. februar. — 16. do., 1584, 8. august og 23. august. — 17. Roskilde amts contributionsregnskab 1683, bilag nr. 94. — 18. Gl. Roskilde amts landvæsensprotokol 1782—1810.

Vibygaard (side 155—170).

1. Disse første ejere efter Trap »Danmark«. — 2. Anders Pedersen: Vallø og omegn 1877. — 3. udgået. — 4. Kronens skøder 11. 6. 1709. — 5. Rytter-kommissionens beretning 16. 5. 1717 i rentekammerets resolutioner (Rigsarkivet). — 6. Godsforvalter C. E. Friis' indberetning 8. 8. 1768 til Hofmanns »Fundationer«. — 7. Erklæring af 10. 2. 1757 fra amtsforvalter R. Fugl, Roskilde (Vibygaards arkiv). — 8. Genpart af højesteretsdom 30. 5. 1742 (Vibygaards arkiv). — 9. J. P. Hage: Københavns amt 1839, side 210 og 259. — 10. Meddelt af Peter Andersen, Kr. Syv, f. ca. 1850. — 11. Lejekontrakt 24. 3. 1844 (Vibygaards arkiv). — 12. Forpagtningskontrakt 13. 1. 1844 (Vibygaards arkiv). — 13. Vibygaards fæsteprotokol 1719—1826 (Vibygaards arkiv). — 14. Lejekontrakt 4. 5. 1846 (Vibygaards arkiv). — 15. Optegnet af købmand P. Petersen, Viby.

Viby mølle (side 170—174).

Indledningsvignetten er taget fra udskiftningskortet side 159.

1. Auktionsskøde paa Vibygaard 18. 6. 1737 til Thomas Neergaard (Vibygaards arkiv). — 2. Skrivelse 18. 10. 1864 til indenrigsministeriet fra godsforvalter Gøtzsche (Vibygaards arkiv). — 3. Rentekammerets resolutioner 10. 3. 1710 (Rigsarkivet). — 4. Vibygaards fæsteprotokol 1719—1826 (Vibygaards arkiv).

Viby, Skovsbo, Viby stationsby, Ungdomsarbejde og sport (side 175—227).

1. Personalhistorisk Tidsskrift 2. række I, side 31 ff og 81 ff. — 2. Kancelliets brevbøger 12. 9. 1589 og 6. 1. 1590. — 3. Auktionsskøde paa Vibygaard og gods 18. 6. 1737 (Vibygaards arkiv). — 4. Udskrift af landvæsenskommissions-forretningen paa Vibygaard 16. 5. 1772 (Vibygaards arkiv). — 4 a. Til fattige paa Vibygaards gods indstiftede Peder Quistgaard et legat paa 500 rdl., nu 1000 kr., indestaaende i Vibygaard. Legatet, som bærer hans navn, tildeles den dag i dag. — 5. Overenskomst 15. 4. 1766 mellem Qvistgaard og Viby bønder (Vibygaards arkiv). — 6. Efterretninger efter placaten af 24. 6. 1791, dateret Vibygaard 27. 12. 1791 (Vibygaards arkiv). — 7. Hoveriforening for Vibygaards gods af 17. 12. 1796 (Vibygaards arkiv). — 8. Vibygaards

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

fæsteprotokol 1719—1826 (Vibygaards arkiv). — Desuden er benyttet: Rentekammerets landvæsensjournaler 1798 og 1804 (Rigsarkivet). Folketællingslister (do). Protokol over kgl. bevil. 1859—61 (do.). Sjællands landstings skøde- og panteprotokol, Ramsø-Tune herreder (Landsarkivet). Skifteprotokol for Vibygaards gods (do). Jordebog for Vibygaard 1852 (Vibygaards arkiv). Samling af retsdokumenter (do). Realregister for Ramsø herred 1872 (Tinghuset, Roskilde). Jonge: Danmarks Beskrivelse 1777. Amtsbeskrivelser af Gliemann 1821, Sterm 1838, Hage 1838. Leth og Wad: Dimitterede fra Herlufsholm 1565—1875. La Cour: Danske Gaarde. J. J. Hansen: Større danske Landbrug. Generaldirektoratet for Danske Statsbaner: De danske Statsbaner 1847—1947. Viby Borger- og Haandværkerforenings forhandlingsprotokoller. Edel Kam Nielsen: Beskrivelse af Viby Stationsby omkr. 1900 (Manuskript).

Syv (side 228—235).

1. Meddelt af Peter Andersen, Kr. Syv, født her ca. 1850. — 2. Landmand Poul Lisager Sørensen, Solrød, har hornet i sit værge. — 3. Kronens skøder 28. 9. 1688. — 4. Fortegnelse over adkomstdokumenter til Vibygaard (Vibygaards arkiv). Obligationen paa de 200 rdl. danner nu Ingeborg Didrichsdatters legat til Syv kirkes prydelse (funderet 11. 6. 1739). Legatmidlerne, nu 400 kr., indestaar i Vibygaard. — 5. Kronens skøder 30. 12. 1671. — 6. Kancelliets brevbøger 31. 10. 1572. — 7. Rentekammerets landvæsenssager: Indberetninger om øde og nedlagte bøndergaarde, pk. A 1777—90 (Rigsarkivet). — 8. Vibygaards fæsteprotokol 1719—1826. — 9. Skrivelse af 5. 3. 1864 fra godsforvalter Gøtzsche til indenrigsministeriet (Vibygaards arkiv). — 10. Opmaalingsbog for Syv sogn 1831 (Matrikelsarkivet). — 11. Missive til Knud Gyldenstjerne 23. 2. 1630, Jyske tegnelser 8, 233. (Rigsarkivet). — 12. Meddelt af Marie Jørgensen, Kr. Syv. — 13. Meddelt af malerm. Alfr. Olsen, Benløse. — 14. A. Strange Nielsen: Bispegaarden ved Lejre (Særtr. af Roskilde Tidendes julenummer 1943).

Peder Syv (side 235—238).

Fr. Winkel Horn: Peder Syv. Vilhelm Hansen: Hvem var Peder Syvs Forældre? (Fra Københavns amt 1936—37).

Immerlund nu kaldet Vester Syv (side 239—242).

1. Oplysning fra stednavneudvalget 8. 8. 1952. — 2. Kancelliets brevbøger 8. 5. 1621 og 14. 11. 1622. — 3. Indlæg til Danske Kancellis registranter 15. 2. 1622. (Rigsarkivet). — 4. Kronens skøder 19. 1. 1722. — 5. Vibygaards fæsteprotokol 1719—1826, 16. 3. 1719 (Vibygaards arkiv). — 6. Erklæring af 10. 2. 1757 fra amtsforvalter R. Fugl, Roskilde (Vibygaards arkiv). — 7. Optegnelse til Dansk Folkemindesamling. — 8. Meddelt af Peter Andersen, Kr. Syv, født der ca. 1850. — 9. Meddelt af Viggo Larsen, Viby.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK